ANTİKA VE ESKİ ESERLER KILAVUZU

Mehmet Önder

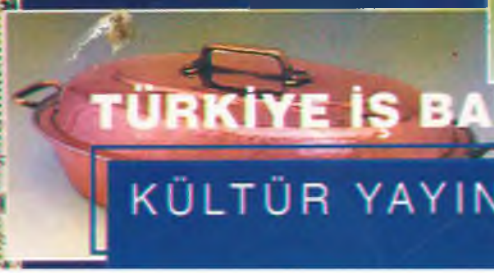

TÜRKİYE İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI

Mehmet Önder

ANTİKA VE ESKİ ESERLER KILAVUZU

eskikitaplarım

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

Diyoruz ki;

Antika, biçimi, malzemesi ve işçiliği ile özelliği ve güzelliği, ayrıca sanat değeri olan, benzeri az bulunan taşınır eski eşyadır. Her eski eşya antika olmayacağı gibi, her antika da "müzelik" eski eser değildir. Şöyle ki, mimarî ve tarihî yapılarla anıtların dışında kalan taşınır eski eserler, her şeyden önce bir çağın, bir devrin, geçmişte belirli bir kültürün belge niteliğindeki tarih ve sanat ürünüdür. Çoğu kez bir antikacının çok değer verdiği bir eşya bir müzeciyi pek ilgilendirmeyeceği gibi, bir müzenin ışıklı salonları ve vitrinlerinde yer alan kimi eserleri de antikacı umursamayabilir. Aslında bu görüş ve anlayış farkını hoş görmek lâzım. Antikacı ne de olsa müşterinin merakı ve tutkusu doğrultusunda eşyayı değerlendiren bir ticaret adamıdır. Bir arkeolog, bir sanat tarihçisi gibi hareket etmemekte kendini haklı bulacaktır. Arkeolog ve sanat tarihi uzmanı ise, eserin maddî değerini düşünmeksizin bir bilim anlayışı içinde, o eserin tarihe, kültüre, sanata katkısını göz önüne almak zorundadır.

Biz, antika ve eski eser konusunu bir bütün içinde ele alarak hazırladığımız bu kitaba "Antika ve Eski Eserler Kılavuzu" dedik. Demeye kendimizi zorlamadan, konunun akışı içinde her ikisini bir arada bulduk. Maddelerin özlü bilgilerle yazılmasına ve eserlerin genel çizgileriyle tanıtılmasına önem verdik. Bunu yaparken de ülkemizde bulunan antika eşya ile millî tarihimizin maddî kültür belgeleri ve sanat hazineleri olan eserlerine, geleneksel el sanatlarımızın seçkin ürünlerine yer vermeyi daha faydalı gördük. Konular üzerinde ayrıntılı ve genişçe durmayı, o konudaki bibliyografyayı da sonunda vermeyi çok isterdik. Ne var ki, amacımız sizlere rehber bir kitap vermekti. Şimdiye kadar yapılmamış olan böyle bir kılavuza ihtiyaç vardı. Daha sonra ciltler halinde büyüğünü yapmak boynumuzun borcu olmalıydı. Bu düşüncelerle çalışmalarımızı yönlendirdik ve baskıya geçtik. Beğeninizi kazanabilirsek ne mutlu.

Mehmet ÖNDER

ÂBÂ, Yünden dövülerek yapılan, ince keçeye benzer, kalın ve kaba kumaş. Bunlara şayak da denir. Cübbe, hırka, potur, terlik yapımında kullanılır. Soğuğu geçirmez; iklimi sert dağlık bölgelerde giyildiği gibi, bazı tarikat dervişleri tarafından da kullanılmıştır.

ÂBADÎ, Yazma kitaplar ve levhalarda kullanılan sarımtırak renkte pürüzsüz ipek kâğıt. Hindistan'da, "Devlet - âbad" şehrinde yapıldığı için "Âbadi" adıyla tanınmıştır. Aynı kâğıt Türkistan'da, Buhara'da yapılmış, Osmanlı ülkesine bu şehirlerden getirilmiştir. Avrupa'da bu kâğıdın taklitleri yapılmış ve "Frenk Âbadisi" adını almıştır. Hattatlar, en güzel eserlerini "Âbadi" kâğıt üzerine yazmışlardır.

ABAJUR, Işığı kırmak ve yumuşatmak için lâmbalara uygulanan renkli veya buzlu cam, kumaş, kâğıt, deri, maden ve porselen gibi süslü örtüler. XVII. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşmış, XIX. yüzyılda Osmanlı saray, köşk ve konaklarında kullanılmaya başlanmıştır. Türkçe'de "göz siperi" de denir.

ABAK (ABAKUS), Matematikte dört işlem (toplama, çıkarma, çarpma, bölme) yapılan ve İlkçağlardan beri kullanılan hesap aracı. En yaygın olanı dikdörtgen bir ahşap çerçeveye paralel olarak yerleştirilen on tel ve bu tellere dizilmiş, ceviz büyüklüğünde on ağaç tane. İlk sıra birleri, ikinci sıra onları, üçüncü sıra yüzleri, dördüncü sıra binleri... gösterir. Doğu ülkelerinde bugün de kullanılan bu hesap aracına Çinliler (Suvanpan) derler. Romalılar, doğu ülkelerinde görmüş ve Avrupa'ya taşımışlardır. Bugün İran, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de Doğu Anadolu'da abak kullanan esnafa rastlanır. Abakların çerçevesi ağaç oyma, taneleri renkli ve süslü olanları değerlidir. Kimi eski eser koleksiyonlarında görülür.

ÂBÂNÎ, Üzeri kasnak işi, sarı, turuncu ipekle işlenen bej renk ince dokuma. İstanbul ve Bursa tezgâhlarında dokunduğu gibi, Halep'ten, Bağdat'tan ve Hindistan'dan getirilenleri de vardır. Âbânîler daha çok sarık, kuşak, bohça, yorgan yüzü olarak kullanılmıştır. Osmanlılarda halk, ûlemâ sınıfından ayrılmak için, feslerinin üzerine, âbânî sarık sarmışlardır.

ABANOZ, Sıcak iklimlerde yetişen siyah renkte, sert ağaç. Hindistan'da yetişenleri daha değerli. XIII. yüzyıldan beri Türk ve İslâm sanatının en değerli ahşap eserleri (minber, Kuran rahlesi, taht, kapı ve pencere kanatları, çekmece, ayna muhafazası, şamdan altı, sehpa, konsol, yazı takımı, satranç tahtası, nalın, enfiye kutusu, tespih vs.) abanozdan yapılmış, bazıları fildişi, sedef, gümüş kakmalarla işlenmiştir. Abanoz çok değerli bir ağaç olduğu için, bazı sert

ağaçlar siyaha boyanarak taklit edilmiş, abanoz diye satılmıştır.

ADAK TAŞI (STELİ), (SUNAK), Bir dileği gerçekleştirmek üzere Tanrı'ya sunulan nesnenin bırakıldığı taş. Sunak da denir. Figürlü, işlemeli steller, hemen bütün arkeoloji müzelerinde görülür.

ADLÎ ALTIN, Osmanlı Padişahı Sultan Mahmud II zamanında basılan altın sikkelerden biri. Mahmud II'nin mahlası "Adlî" olduğu için bu sikke "Adlî" adıyla tanınmıştır. 20 ayar Adlî altınlara Atik Adlî (Eski Adlî), 18 ayar ve 1223 Hicrî tarihlisine Cedid Adlî (Yeni Adlî) altını denir. Altınların; tam, yarım ve çeyrekleri vardır. Bir süre sonra toplanarak tedavülden kaldırıldığı ve eritildiği için elde bulunanların değeri büyüktür.

ADONİS, Yunan ve Fenike Tanrısı. Mitolojiye göre avlamak istediği yaban domuzu tarafından öldürülen Suriyeli bu genç Tanrı, Güzellik Tanrıçası Venüs'ün sevgilisidir. İlkbaharda güçlenen ve yazın ölen Tanrı, erkekliği ve bereketi temsil eder. Adonis heykelleri dünyanın çeşitli müzelerinde yer alır.

AFİŞ, Duvarlara, sehpalara asılan, haber ve bilgi iletişim aracı, yazma ve basılı kâğıt. İlk resimli afişin XV. yüzyılda Fransa'da yapıldığı, giderek yaygınlaştığı bilinir. Afiş bir sanat dalı olarak gelişmiş, resim ve yazı ile çarpıcı ve etkileyici olarak günümüzde çok kullanılmaya başlanmıştır.

AFRODİT, Yunan mitolojisinde Aşk ve Güzellik Tanrıçası'dır. Giyinik, yarı çıplak ve çıplak durumda, mermerden, seramikten, tunçtan çeşitli heykelleri yapılmıştır. İlk ve en güzel heykelleri

Afrodit Heykelciği. Pişmiş topraktan. Helenistik Devir M.Ö. II. yy. (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

M.Ö. V. ve IV. yüzyıllardan sonradır. Bu devir Afrodit heykelleri daha sonraki Roma devri heykellerine örnek olmuş, kopyaları çıkarılmıştır. Roma çağında Afrodit heykelleri Venüs (Bak: Venüs) olarak adlandırılmıştır. Roma'da Vatikan Müzesi'ndeki Knidos Afroditi, Floransa'daki Uffizi Müzesi'ndeki Medici Afroditi, Paris Louvre Müzesi'ndeki Alkemenes Afroditi en tanınmış olanlarıdır. İstanbul, İzmir, Afrodisias, Antalya, Efes arkeoloji müzeleri ile Türkiye'nin öteki müzelerinde çeşitli Afrodit heykelleri bulunmaktadır.

AĞAÇ BASKISI, Düz ağaç üzerine çizilen desenin, yazının veya figürün oyulması ve mürekkeplenerek kumaş, kâğıt, deri üzerine basılması tekniği. Resim sanatında kullanıldığı gibi, kumaş süslemeciliğinde de kullanılır (Bak: Yazmacılık).

AĞAÇ OYMA, Süs eşyası olarak ağacı keski ve kıl testere ile işleme.

Ağaç Oyma Sanatı, Selçuklulardan günümüze kadar gelen bir Türk el sanatı olarak gelişimini sürdürmüştür. Anadolu Selçukluları devrinde (özellikle 13. yüzyıl ve sonrası), seçkin örnekler vermiştir (Bak: Ahşap işçiliği).

AĞBANÎ, Sarımtırak ipekle dokunan, üzeri ibrişim kıvrım dallarla süslenen kumaş çeşiti. Ağabâni de denir.

AĞIRŞAK, Yün ve ip eğirmek için iğin alt ucuna geçirilen ortası delik, yuvarlak ağırlık. İlkçağlarda taştan, seramikten, kemikten yapılanları, tahtadan yapılarak boyalarla süslenenleri vardır.

AĞIZLIK, Sigara içenlerin kullandıkları içi delik, küçük çubuk. Ağızlıklar; yasemin, koka, kiraz, gül gibi ağaç dallarından, kehribar, lületaşı, Hacıbektaş taşı (onix), mercan, boynuz ve fildişinden yapılmış, üzerleri savatlı gümüş, altın ve değerli taşlarla süslenmiştir. Ağızlıkların tek parça olanlarına "som ağızlık" parçalı olanlarına "geçme ağızlık" denir. Ağızlıkların ağza gelen tarafına imâme, sigara takılan yerine başlık veya etek denir. Osmanlı döneminde en iyi ağızlıklar İstanbul'daki Hakkâklar Çarşısı ile Mercan Yokuşu'nda yapılmıştır. Eskişehir'in lületaşı, Sivas'ın ibrişimli gül dalı, Erzurum'un kehribar, Bursa'nın yâsemin ağızlıkları meşhurdur. Türkiye'deki etnografya müzelerinde (Ankara Etnografya Müzesi, Konya Etnografya Müzesi ve Koyunoğlu Müzeleri - Isparta Müzesi gibi) ve özel koleksiyonlarda Türkişi, seçkin ağızlıklar bulunmaktadır.

AĞZIAÇIK, Saray, köşk ve konaklarda duvara yerleştirilen, kemerli, açık nişlere ağzıaçık denir. Ağzıaçıklarda, gülsuyu kapları (gülabdan), buhurdan, kandil, çeşm-i bülbül veya değerli eşya ve kitaplar yer alır. Selçuklu saray ve köşklerinde alçı kabartmalarla süslü ağzıaçıkların bulunduğu Kubâd-âbâd Sarayı kazılarında meydana çıkmıştır. Osmanlı devri sivil yapılarında, medrese ve tekke odalarında alçı, çini, ahşap, mermer süsleme ağzıaçıklar, ocak ve şöminelerle birlikte, odalarda dekoratif unsurlar olarak yer almaktadır.

AHAR - AHARLI KÂĞIT, Kâğıt yüzeyinin pürüzsüz, parlak olabilmesi için birtakım ilaçlarla yapılan işleme "aharlama" denir. Ham kâğıt kullanılmadan önce, yüzeyi gözenekli, pürtük ve pürüzlüdür. Aharlandıktan sonra bu pürüzler kaybolur. Kolay yazmayı sağlar, mürekkebin dağılması önlenir. Aharlanmış kâğıtların üzerindeki yazılar birkaç kez silinse bile, yazının izi kalmaz. Kâğıdın aharlanması hat (yazı) sanatında özel bir önem taşır. Ahar formülleri çok çeşitlidir. Örneğin, beyaz şap havanda döğüldükten sonra kaynar suda eritilir. Ham kâğıtlar bu eriyiğe daha sıcakken birkaç kez daldırılıp çıkartılır ve gölgede kurumaya bırakılır. Bu arada bir miktar elenmiş nişasta, ayrı bir kapta zeytinyağı kıvamında pişirilir ve şaplanarak kurutulmuş kâğıtlar bu sıcak nişasta eriyiğine batırılır, çıkarılır ve çamaşır gibi iplere asılarak kurutulur. Aharlanan kâğıtlar kuruduktan sonra, "mühre" adı verilen yumurta biçiminde cam ya da cilalı deniz kabuğu, tahtaya iliştirilmiş, parlak yüzeyli çakmaktaşı ile adeta ütülenir. Mühürlenmiş kâğıtlar, kalemi kolayca hareket ettirir. Ayrıca kâğıda koruyucu bir unsur sağlar.

AHMEDÎ, Osmanlı Padişahı Ahmed III devrinde Bursa ve Üsküdar'da

dokunan çatma türünde ipekli kumaş. Ahmedî kumaşından kaftanlar ve bohçalar yapılmıştır.

Tolonoğullarından Ahmed bin Tolon'un (868-884) Mısır'da kendi adına kestirdiği altın dinara da "Ahmedî" denir.

AHMED PAŞA (Şeker), Türk resim sanatının ikinci kuşak öncülerinden. 1841 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1907 yılında ölmüştür. Asıl adı Ahmed Ali'dir. Paris'te iken resim sanatına merakı artmış, tablolarının çoğunu İstanbul'da yapmıştır. Doğa görünümleri ve natürmortlarda başarılıdır. Tabloları, İstanbul, Ankara, İzmir devlet resim-heykel müzelerinde, Türkiye İş Bankası Resim Koleksiyonu'nda, bazı özel müze ve koleksiyonlarda bulunmaktadır.

AHŞAP (AĞAÇ) İŞÇİLİĞİ, Ağacın mimaride ve eşya yapımında kullanılışı insanlık tarihi ile başlar. Ağacın yontularak ve işlenerek heykelden süs eşyalarına kadar biçim almasına ahşap

Ağaç Oyma Çekmece (Kahraman Maraş işi)

işçiliği denir. Türk sanatında ahşap işçiliği ayrı bir bölüm teşkil eder. Büyük Selçuklular yolu ile Anadolu Selçukluları sanatına giren ve Anadolu'da kendine özgü bir üslûp yaratan Türk ahşap

Selçuklu Devri Ahşap Kapı Kanatları (Konya Müzesi)

işçiliği, örneklerini daha çok dinî yapı ve onunla ilgili konularda vermiş, Beylikler döneminde de aynı geleneği sürdürmüştür. Selçuklu ahşap işçiliği, Anadolu'da malzemeye uygun değişik teknikler kullanmıştır. Malzemenin rutubete, sıcağa ve soğuğa, haşereye dayanıklı olabilmesi için abanoz, ceviz, armut, gürgen gibi sert ağaçlardan seçilmesine özellikle önem verilmiştir. Selçuklu devri ahşap kapı ve pencere kanatlarında, minber ve vaiz kürsülerinde, mezar sandukalarında geçme ve çatma tekniği olan "kündekâri" işçilikle birlikte, oyma ve kabartma, kafes ve ajur teknikleri kullanılmıştır. Ahşap üzerine boya ile süsleme tekniği de Selçuklularda görülmektedir. Osmanlı sanatında ahşap işçiliği, Selçuklu ahşap işçiliğinin bir devamı olmakla birlikte, ahşaba başka malzemelerin uygulanması ile yeni ve çeşitli süsleme kompozisyonları meydana getirilmiştir. Kapı ve pencere kanatlarında sandık ve çekmecelerde, taht ve kürsülerde, Kuran rahlelerinde, çeşitli ahşap eserlerde sedef, fildişi, bağa kakma ve mozaik süslemeler, altın, gümüş ve değerli taş aplikasyonları Osmanlı ahşap işçiliğini zenginleştirmiştir. Osmanlı ahşap işçiliğinde boya ile kalemişi nakış veya sırlama (lâke) tekniği de

ileridir. Türk ahşap sanatının çeşitli ve seçkin örnekleri, başta İstanbul müzeleri olmak üzere il müzelerinde, özel eski eser koleksiyonlarında yer alır.

AKANT, Korint stili sütun başlıklarını süsleyen kenger yaprağı motifi. Grek ve Roma devri sütun başlıklarında görülür.

AKARSU, Tek sıra elmas veya pırlantadan, inci, plâtin halkalarla birbirlerine tutturulmuş gerdanlıklara denir. İstanbul kuyumcuları elmas, yakut ve zümrüt karışımı akarsular da yapmışlardır. Altın ve gümüş telli, çizgili kumaşlara da akarsu denmiştir.

AKÇE, İlkin, Orhan Gazi tarafından 1329 yılında bastırılan küçük gümüş para (sikke). Osmanlı tarihi boyunca çeşitli padişahlar tarafından bastırılan, ağırlıkları ve ayarları zaman zaman değişen akçe, Sultan Mahmud II devrinde tedavülden kaldırılarak (1820) yerine "para-kuruş" sistemi konuldu. İlk akçeler 6 kırattır. Daha sonra bu kırat düşürülmüştür.

AKÇE KESESİ, Akçelerin konulduğu meşin, kumaş ve ibrişim örgü küçük kese (Bak: Para Kesesi).

AKÇE TAHTASI, Akçe saymak için yapılan, ucu giderek daralan ve oluk şekline giren tahta tepsi. Akçe tahtalarının fildişi, sedef, bağa ve gümüş kakmalarla süslü olarak yapılanları da vardır. Kimi akçe tahtalarında yapanın adı ve yapıldığı tarih yazılıdır.

AKİK, Çok sert, renkli damarları bulunan, kalseduan kuars türünden değerli taş. Yeşil, kırmızı, turuncu, gökmavisi, beyaz renklerde çeşitleri vardır. Çok eskiden beri süs eşyası olarak kullanılmıştır. Yemen Akiki denen türleri daha değerlidir. Eski Yunan ve Roma'da akikten, üzeri figürlü, yazılı, armalı ve desenli yüzük kaşları ve mühürler yapılmıştır. Eski Mısır'da da akikten süs eşyaları görülmektedir. Avrupa'da büyük parçalarından kâse, kupa, bardak, hokka, çekmece gibi eşyalar yapılmıştır. Osmanlılarda akike çok önem verilmiş, akik tespihler, gerdanlık ve küpelerle birlikte yüzük kaşları ve mühürler yapılmıştır. Akik üzerine âyetler yazılarak kolye olarak kullanıldığı gibi, birçok devlet adamının mühürleri de akikten kazınmıştır.

Akik kâse ve fincanlar, enfiye kutuları, çok sanatlı ve değerlidir.

AKRİLİK, Yağlı ve suluboya karışımını andıran sentetik bir boya çeşiti. İnce, saydam ve yıkanabilir.

AKITMA, Özellikle Doğu Anadolu illerinde yapılan, üzeri işlemeli geniş yüzeyli, altın bilezik. Kuyumcular, birkaç zincirle işlenen altın gerdanlığa da akıtma derler.

ALABASTRON, İlkçağlarda (daha çok eski Yunan ve Roma'da) dar boyunlu, kulpsuz, uzun veya armut biçiminde koku şişeleri. Pişmiş topraktan, mermerden, camdan yapılanları vardır. Dinî törenlerde ve evlerde güzel kokulu sıvılar için kullanılmıştır. Arkeolojik kazılarda çoğu kez mezar hediyesi olarak gözyaşı şişeleri ile birlikte bulunmuştur. Başta İstanbul Arkeoloji Müzesi olmak üzere, Türkiye müzeleri arkeoloji bölümlerinde çeşitli devirlere ait alabastronlar sergilenmektedir.

ALACA, Çeşitli renk pamuk ipliklerle el tezgâhlarında dokunan bir kumaş türü. Selçuklulardan beri Anadolu'nun çeşitli yörelerinde dokunduğu

bilinmektedir. Alacadan kadın ve erkek giyimleri (hırka, mintan, şalvar, entari, vs.) dikilmektedir. Pamuk-ipek karışımı alacalara Halep veya Şam alacası denir. Anadolu'da; Bursa, Erzincan, Denizli, Balıkesir, Konya (Hadim), Gaziantep (Kilis) alacaları çok tanınmıştır. Alacaların Beşparmak, Yollu, Çizgili, Çubuklu gibi çeşitleri vardır.

ALACAHÖYÜK BULUNTULARI - HAZİNELERİ, Çorum'un Alaca İlçesi'ne bağlı Alacahöyük Köyü'nde, 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adına Prof. Remzi Oğuz Arık ve Dr. H. Zübeyr Koşay tarafından başlatılan ve 1946 yılına kadar süren arkeolojik kazılarda meydana çıkarılan eserler topluluğu. Anadolu'nun Kalkolitik Çağ özelliği gösteren

Alacahöyük kazılarında bulunmuş olan Altın Taç M.Ö. III. bin (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi

M.Ö. 3200-2600 yıllarına ait yapı kalıntılarının meydana çıkarıldığı bu ilk Türk kazısında, aynı yıl mezar odalarına rastlanmış, burada Alacahöyük Hazineleri diye tanınan zengin mezar eşyaları bulunmuştur. Bunlar altın taç, altın saç iğneleri, altın kılıç kabzası, gaga ağızlı altın ibrik, altın kupa, süs eşyaları ve gerdanlıklar, ayrıca tunçtan güneş kursları, alemler, geyik, boğa heykelleri,

Alacahöyük kazılarında bulunmuş Gaga Ağızlı Testi. M.Ö. III. bin. (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

daha sonraki kazılarda gaga ağızlı seramik testiler, ayaklı meyve kapları, süzekli çaydanlıklar, tek veya çift kulplu vazolar, kâseler ve yüzlerce kazı buluntusudur. Proto-Hitit ve Hitit devirleri olarak (M.Ö. 2600-1200 yılları arası) tarihlendirilen kültür katları bol eser

Alacahöyük kazılarında bulunan Geyik Heykeli. M.Ö. III. bin (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

vermiş ve bu eserlerden seçkin örnekler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ile Alacahöyük Müzesi'nde sergilenmiştir.

ALBATR, Onix'e benzeyen, yumuşak ve yarı saydam mermer. Eski Mısır'da bu taştan vazo ve kavanozlar yapılmıştır. Damarlı olanları tercih edilir.

ALÇI (Eşyalar-Süslemeler), Alçı taşının hafif ateşte pişirilip öğütülmesi, sonra su ile karıştırılarak hamur haline getirilmesi ile yapılan eser ve süslemeler. Yapılarda, duvar ve tavan süslemelerinde, petekli pencere ve vitraylarda, kabartma çerçeve ve mobilyalarda, heykel, biblo yapımında kullanılır. Alçı, İslâm sanatında çok önemli bir süsleme unsurudur. Gazne, Fatimî, Emevî, Abbasî ve Büyük Selçuklu sanatında çok sık görüldüğü gibi, Anadolu Selçuklu sanatı mimarî yapılarında, özellikle saray ve köşk gibi sivil yapılarda süslemeyi tamamlamıştır. Konya'daki Selçuklu Köşkü ile Beyşehir Kubâb-âbad Sarayı alçı süsleme örneklerini Konya İnceminare ve Karatay medreseleri ile İstanbul Türk ve İslâm Eserleri müzelerinde görmek mümkündür. Osmanlı devri dinî ve sivil mimarisinde de yer alan alçı daha çok pencere ve tavan süslemeleri arasında yer almaktadır. İstanbul Sokullu Camii mahfeli tavanlarında, saray, köşk ve yalı tavanlarında kabartma süslemeler halindedir. Bunların üzeri kalemişi nakışlarla boyanmış ve yaldızlanmıştır.

ALEM, Türk ve İslâm mimarisinde kubbelerin ortasına, minare külâhlarına, sancak ve bayrak direklerine, minber kürsüsüne yerleştirilen taş ve madenden tepelik. Alem; sembol, işaret, timsal anlamına gelir. Bir kavmi, bir topluluğu temsil eder. Tarih boyunca yaşamış birçok milletin kendilerine özgü alemleri vardır. İslâmiyetten önce kurulmuş eski Türk devletlerinde alemler uzun sırıklara yerleştirilerek, orduda hükümdar ve kağan çadırları önüne dikilirdi. Daha sonra alemler, sancak ve bayrak direklerinde görülmeye başladı. Sancak ve bayrakları taşıyanlara "alemdar" denmesi bu yüzdendir. Bazı tekke ve tarikatların da alemi vardır. Bir sırığa geçirilen bu alemler, dervişler tarafından gezdirilirdi. Eski Türk geleneğinde çadırı tutan orta direğin tepesine yerleştirilen ve "moncuk" denen alemler, mimaride aynı geleneği yaşatmış, kubbe ve

Tunç Alem. XVII. yy. (İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

külâhın ortasında örgüyü birleştiren bir unsur olduğu gibi, estetik bir unsur olarak da kullanılmıştır. Osmanlı sanatında üslûplaşmış bulunan alemlerin oturduğu tabana küp, bilezik, onun da üzerinde bulunan armut biçimindeki bölüme

armut, armutun üzerinde bulunan silindire boyun denir. Boyun, ikinci bir top bilezikle birleştirilmiş ve üzerine asıl alemi teşkil eden hilâl konmuştur. Hilâl içerisinde Allah, Besmele veya bir âyet yazısı bulunduğu gibi, yıldız ve işaretler de yer alır. Alemler taş veya mermer, ahşap olduğu gibi daha çok tunç, pirinç, bakır, gümüş gibi madenlerden yapılır. Çoğu madenî alemler altın yaldızla kaplanmıştır. Cami ve minarelerdeki alemlerin hilâlleri kıbleye dönüktür. Tekke kubbelerindeki alemlerde hilâl yerine o tarikatın sembolü (Meselâ Konya'da Mevlâna Türbesi'ndeki alemde Mevlevî sikkesi) yer alır. İstanbul Süleymaniye İmareti'nde görüldüğü gibi lâle şeklinde alemler de vardır.

ALİŞAR HÖYÜĞÜ, Yozgat'ın 45 km. güneydoğusundaki höyük. 1927-1932 yılları arasında burada arkeolojik kazılar yapılmış, höyüğün Anadolu'da önemli bir yerleşme yeri olduğu sonucuna varılmıştır. Höyüğün en alt katı Kalkolitik Çağ'a aittir (M.Ö. 3200-2600). Onun üzerinde Bakır Çağı yerleşimi görülmektedir. Üçüncü kültür tabakası Tunç Çağı'na ulaşmakta, bunu Hitit dönemi izlemektedir. Hitit döneminde (M.Ö. 2000-1500) buradaki şehir bir surla çevrilmiştir. Hititlerden sonra Geç Hitit ve Frig Çağı gelmekte ve yerleşim Klasik devirlere ulaşmaktadır. Alişar Höyüğü arkeolojik kazılarında bulunan eserler, bugün Ankara'da Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmekte ve korunmaktadır.

ALLOM (Thomas), Türkiye'de çok tanınan İngiliz ressamı. 1804 yılında Londra'da doğmuş. Kraliyet Akademisi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra mimar olarak hayata atılmıştır. İngiltere'nin birçok şehrinde kiliseler inşa eden Allom, bir ara Türkiye'ye gelmiş ve İstanbul'da 45 gravür resim yapmıştır. Bunlar arasında Üçüncü Ahmed Çeşmesi, Sultanahmet Camii, Küçüksu, Harem en güzelleridir. 1872'de Barnes'te ölmüştür.

Allom'un bir gravürü.

ALTIN, İnsanoğlunun kullandığı ilk maden olarak varlığını ve değerini her çağda, çağlar boyunca sürdürmüştür. Bakır, gümüş alaşımları vardır. Anadolu'da M.Ö. VII. yüzyıllarda paranın öncüsü olmuştur. Yalnız para basımında değil, süslemenin her dalında altın kullanılmıştır. Kadın süs takılarının en değerli ve en sanatlı olanları altından yapılmıştır. Tahta, kumaş, maden ve herhangi bir madde üzerine altın parçaları ve altın tel gömerek "altın kakma"

sanatı doğmuştur. Birçok madde altınla kaplanarak altın görünümü verilmiştir. Ayrıca, altınsuyu, altın sırma gibi süsleme unsurları doğmuştur. Altının Türk sanatında da yeri büyüktür. Maden üzerine altın kakmacılık sanatı Selçuklu ve Osmanlılarda yaygındır. Daha çok kitap süslemeciliği (tezhip) sanatında kullanılan altın varak işçiliği yine bu devirlerde gelişmiştir.

ALTIN EZME, Altın varak, porselen küçük bir çanakta ezilir. Birkaç damla arap zamkı ile karıştırılır. Kabın alabileceği kadar temiz su ilave edilerek üzeri kapatılır ve dinlendirilir. Bir gün dinlendikten sonra altın dibe çöker. Üzerindeki kirli su atılır. Islak altın kurutulur. Kullanılacağı zaman, arap zamkı ve jelatinle karıştırılarak sürülecek yere uygulanır.

ALTIN KAPLAMA, Altın, kolayca donuklaşmadığı ve parlaklığını koruduğu için el sanatlarında ve özellikle kuyumculukta birçok metal altınla kaplanmıştır. Civalı veya levha altın kaplamalar uzun süre dayanıklılığını korur. Sanayide altın kaplama elektrikle yapılmaktadır.

ALTINOLUK, Kâbe damındaki yağmur sularının akması için yaptırılan, üzeri altın kaplı ve yazılarla süslü oluk. Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler arasında bulunan "Altınoluk" meşhurdur. Ayrıca ipek kumaş üzerine, altın sırma ile işlenen çubuklu ve yollu kumaşlara da altınoluk denir.

ALTIN VARAK, Yazı ve kitap süslemesinde (tezhip), levhalarda, minyatür işçiliğinde, maden ve ahşap eserlerde, kalemişi nakışlarda kullanılan çok ince altın plâkalardır. Türk ve İslâm sanatı süslemeciliğinde önemli bir yer alan altın varakları yapanlara "zerkûp" (altın döğücü) denilmiştir. Altın varak yapımı özel bir ustalık ve meslek dalıdır. Altın varak yapabilmek için haddeden geçirilmiş altın, 4 mm. eninde kesilerek belli ölçüde hazırlanmış tirşe denilen derinin tüysüz tarafı arasına her kata bir deri konarak sekiz kat istif edilir. Bu istife avadanlık denir. Avadanlık, sıcak mermer üzerinde 4 kiloluk çekiçlerle dövülür. Dövüldükçe altın zar gibi yapraklar halinde incelir. İnceldikçe çekicin ağırlığı düşürülür. İnce altın levhalar tavşan ayağı ile silindikten sonra, ince kâğıtlara alınır, desteler yapılır. Bu destelere "tefe" denir. Selçuklular devrinde başkent Konya'da, altın varak yapan bir çarşının bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı devrinde İstanbul - Beyazıt'ta altın varakçılar çarşısı XIX. yüzyıl ortalarına kadar yaşamıştır. Selçuklu devrinde altın varaklar, süslenecek esere doğrudan yapıştırıldığı halde, Osmanlılar bu varakları arap zamkı içinde ezerek ve eriterek eserlere ince fırça ile sürmüşlerdir. Sürülüp kurutulma işleminden sonra, üzeri zer-mühre denilen âletle parlatılmıştır.

ALTIPARMAK, Yol yol çubuklu, her çubuğun rengi başka, altı renkli Türk dokuması. Çubuklu sırma ile işlenenlere "altınoluk" denir. Altıparmak dokuması, pamuk, pamuk ipek karışımıdır. Daha çok Bursa ve Üsküdar'da dokunmuş, kadın giyimlerinde kullanılmıştır.

AMAZON, Mitolojide kadın savaşçılar. Amazonlar, genellikle at üzerinde başları kasklı, ellerinde kalkan, ok, yay, baltalarla ve mızraklarla resmedilmiştir.

AMBER veya ANBER, Hint veya Japon denizlerinde "Balinagiller" türünden Amber (Cacalot) adlı bir balığın kursağında bulunan veya dışkısından elde edilen kokulu bir madde. Ak amber adı verilen bu madde ilâç yapımında kullanıldığı ve macunlara karıldığı gibi, koku olarak da kullanılmış, şerbetlere, kahveye ilâve edilmiştir. Tozları balmumu ile karılarak ince çubuklar veya mumlar şeklinde şamdanlarda da yakılmış, böylece kokusundan faydalanılmıştır. Amber, Osmanlı saray ve konaklarının çok değerli bir koku maddesi olarak uzun yıllar kullanılmıştır. Ayrıca mimozaya benzeyen amberağacının kabuklarının yakılması ile elde edilen reçineye benzer bir maddeye de siyah amber denilmiş, bundan da kokular yapılmıştır.

AMBER TESPİH, Amberin "lâden" denilen arı salgısı ile karıştırılıp kurutulmasından tespih taneleri yapılmıştır. Amber tespihler sürekli koku verdiği için çok kullanılmıştır.

AMPHORİSKOS, İlkçağlarda, özellikle Grek ve Romalılarda çok kullanılan, tabanı sivri, iki kulplu gövdesi renkli çizgilerle süslü, cam koku şişesi. Opak beyaz, mavi-lacivert, neftî zemin üzerine zikzakla keskin çizgili bezemeleri dikkat çekicidir. Türk müzelerinde ve özel koleksiyonlarda örnekleri çoktur.

AMPİR (AMPİR ÜSLÛBU), İlkçağ mimarî tarzı ve süsleme öğelerinin yorumlanması ile Fransa'da XIV. Louis zamanında başlayarak Napolyon Bonapart devrinde gelişen ve yaygınlaşan üslûp. Mimaride mobilya stilinde ve diğer eşyalarda kendini gösteren bu üslûbun insan ve hayvan figürleri ile bitkisel motiflerin kompozesinden meydana gelen kendine özgü süslemesi, biçim ve rengi Avrupa sanatını da çok etkilemiş, sanatta Ampir devrini açmıştır. Barok üslûbunun ardından Türk sanatına da giren Ampir üslûbu, 1854 - 1874 yılları arasında etkinliğini göstermiş, Türk Ampir üslûbu adıyla Türk sanatında değişik ve Türk karakterli bir üslûp doğmuştur. Türk sanatında insan ve hayvan gibi canlı figürlerine yer verilmediği için Türk Ampir üslûbunda bitkisel öğeler yer almış, bu öğelere Türk sanat zevki ve anlayışı da katılarak yeni bir sentez meydana getirilmiştir. Özellikle İstanbul'da Barok ve Ampir üslûbunun karışımından doğan Dolmabahçe Sarayı, Ortaköy Camii mimaride tipik örnekler arasında olduğu gibi Mahmud II Türbesi, Cevri Kalfa Mektebi, Alay Köşkü Türk Ampiri'nin örnekleri olarak bilinir. Türk Ampir üslûbu süsleme alanında da kendini göstermiş, bu devirde yapılan kapı ve pencere kanatları, dolap ve tavanlar, çeşitli mobilyalar, hatta mezar taşları Ampir üslûbu ve zevkiyle süslenmiştir.

ANAHTAR, Kapı, sandık, çekmece gibi kilitlenebilen eşyaların kilitini açabilen, madenî âlet. İlkçağlardan günümüze kadar kullanılan anahtarların çeşitli boy ve biçimlerde örnekleri vardır. Altın, gümüş, bronz ve demirden yapılan anahtarlar, kullanıldığı eşyalara göre ad alır. Kulpları motifler, yazılar ve geometrik örgüler, ajurlu oymalarla süslü anahtarlar, yapıldığı devrin maden işçiliği özelliklerini taşır. Üzeri altın, gümüş kakma desenli ve yazılı anahtarlar olduğu gibi, sapı ve kiliti ile sanat özelliği taşıyan anahtarlar da vardır. İstanbul Topkapı Sarayı, Türk-İslâm Eserleri

Müzesi ile Ankara ve Konya, Antalya, Akşehir ve daha başka müzelerde Selçuklu ve Osmanlı devri anahtar koleksiyonları sergilenmektedir.

ANA TANRIÇA, İlkçağ uygarlıklarında doğuran kadın kültü. İlk örneklerini Konya Çatalhöyük kazı buluntuları arasında (M.Ö. 7000-6000) gördüğümüz, oturan, doğuran seramik kadın helkelcikleri (Bak: Tanrıça), Ana Tanrıça Kültü, daha sonra eski uygarlıklarda çeşitli adlar altında devam etmiştir.

Ana Tanrıça Heykelciği. Neolotik Çağ M.Ö. VI. bin. Hacılar (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

ANFORA (Amphora), İlkçağlarda özellikle Akdeniz uygarlıklarında çok görülen iki kulplu, dibi sivri seramik testi. Kuma, toprağa yerleştirildiği veya özel depolama sistemiyle korunduğu için dip tarafı sivri yapılmıştır. Çoğunlukla dar ağızlıdır. Zeytinyağı gibi sıvı maddeler için yapılanları olduğu gibi mezar eşyaları arasında koku kapları, ölü külü kabı olarak da kullanılanları vardır. Geniş karınlı olanları hububat taşımak ve saklamak için kullanılmıştır. Türkiye'de son yıllarda deniz altı batık gemi artıkları arasında çok sayıda bulunmuş ve bunlar müzelere kaldırılmıştır. İstanbul, İzmir, Bodrum arkeoloji müzelerinde çeşitli örnekleri sergilenmektedir.

ANTİK, Eskiçağ anlamına gelmekle birlikte, genellikle Grek-Roma devri eserlerine verilen addır. Antikite eski eserler anlamına gelir.

ANTİKA, Taşınır eski eser anlamına gelmekle birlikte, Türkçe'de eskilik ve az bulunurluk değeri olan eşya anlamına gelir. Bu eşyaların satışını yapanlara antikacı, antika eşyaları toplayıp koleksiyon yapanlara da antika meraklısı veya antiker denir.

APOLLON, Mitolojiye göre Gün ve Aydınlık Tanrısı ve Tanrıların en güzeli. Zeus ile Leto'nun oğlu, Tanrıça Artemis'in kardeşi. Apollon birçok Tanrının gücüne sahiptir. İnsanları sever, yardımına koşar. Sürülerin ve çobanların koruyucusudur. Tapınaklarda şarkı söyleyen ve dans edenlerden hoşlanır. Erkek güzelidir. Apollon, Eskiçağın helkeltıraşlarına sık sık konu olmuş, tapınaklar onun heykelleri ile donatılmıştır. Atina, Paris (Louvre), Londra (British Museum), Roma, Napoli, Vatikan, Tours, Berlin (Pergamon) müzelerinde seçkin heykelleri bulunduğu gibi, başta İstanbul, İzmir, Antalya, Afrodisias arkeoloji müzeleri olmak üzere, Türkiye'nin birçok müzesinde Anadolu kaynaklı Apollon heykelleri vardır.

ARABA, İnsan ve eşya taşımak için yapılan tekerlekli taşıt. İlkçağlarda, özellikle Asya Türkistanı'nda ve Çinlilerde hayvanların evcilleştirilmesi ve tekerleğin icadı ile kullanılmaya başlayan araba

giderek yaygınlaşmış, Yakındoğu ve Anadolu'ya Akdeniz ülkeleri ile Avrupa'ya girmiştir. İlkin öküzlerin koşulduğu kağnıya benzer yük arabaları, daha sonra atların koşulduğu savaş arabalarına dönmüştür. Krallar, komutanlar süslü özel arabalar yaptırmışlardır. Anadolu'da M.Ö. 3000 yıllarında arabaların kullanıldığı bilinmektedir. Giderek gelişen, çeşitleri çoğalan arabalar Ortaçağlarda yaygın bir kara taşıt aracıdır. Osmanlılarda yük ve binek arabaları kullanılmakla birlikte, süslü "Saltanat Arabaları" ancak XVIII. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Koşu arabaları denilen ve öküzle çekilen, üzeri örtülü dört tekerlekli binek arabalarından ayrı olarak sultan veya devlet ileri gelenlerinin bindikleri fayton ve landonlar, XIX. yüzyılda görünmeye başlamıştır. Topkapı Sarayı Müzesi (Arabalar Dairesi)'nde, bunlardan seçkin örnekler sergilenmektedir.

ARABESK, Bir düzen içinde birbirine girift, uzantısı sonsuz, geometrik bezeme. Doğu sanatının başta gelen taş, ahşap, maden, mozaik, çini tuğla, örgü, tezhip süslemesinde çokça yer alır. İslam sanatında kullanıldığı için Batılılar buna "Arabesk" adını vermişlerdir. Türkçe'de adı "Arap Yolu" veya "Girift"tir. Değişik ve çok örnekleri vardır.

ARAKÇIN, Üzerine sarık sarılan, keçe külâh veya kavuk altına giyilen takke (Bak: Arakiye). Gelin başına giydirilen taç gibi gümüş başlığa da arakçın denir.

ARAKİYE, Başta kavuk veya fesin altına giyilen külâh. Arakiye yün veya tiftikten dövülerek yapılan ince keçeden dikilir. Ter emicidir. Renkleri beyaz, kurşunî ve açık kahverengidir. Genellikle tarikat şeyhleri başlarındaki tarikat tacı ve Mevlevilikte destarlı sikke altına, ayrıca dervişler ve derviş namzedi olan "nev-niyâz"lar tarafından çıplak olarak giyilmiştir. Arakiye aynı zamanda ince keçe kumaş anlamına da gelir. Arakiye kumaşlardan potur, yelek, hırka, cübbe ve seccade de yapılmıştır. Esnaflıkta arakiyecilik ayrı bir koldur.

ARKEOLOJİ, Eskibilim. Eski zamanlardan kalma mimarî yapıları, sanat eserlerini, anıtları, eski şehir kalıntılarını, ören yerlerini araştırma, bulma ve değerlendirme bilimi. Arkeoloji bizde daha çok İslâm öncesi araştırma ve kazı yapma faaliyetleri anlamına gelir. Bu bilimle uğraşanlara "arkeolog" denir. Arkeolojik kazılar deyince ören yerleri ve tarihî sitlerde arkeologlar tarafından yapılan bilimsel ve sistemli kazılar anlaşılır. Arkeolojik eserler de daha çok İslâm öncesine ait toprak altından çıkarılan eski eserler anlamını taşır.

ARMA, Bir devlet, bir şehir, bir hükümdar, bir din veya soylu bir aileyi temsil eden özel alamet. Armalar bir resim olabileceği gibi, resim ve yazılarla, özel işaretlerle bir kompozisyon da olabilir. Kumaş, ağaç, maden, taş, deri gibi malzemelere işlenir. Arma, İlkçağlardan beri çeşitli devlet ve topluluklarda kullanılmıştır. Zırhlara, kalkanlara, sofra takımlarına, mobilyalara, kale bedenlerine, paralara, cilt kapaklarına, levhalara ve çeşitli eşyaya basma, kabartma, oyma olarak işlendiği gibi, madalyon olarak da kullanılmıştır. Avrupa'da çok kullanılan arma, Anadolu Selçuklularında, Anadolu Beyliklerinde ve

Osmanlılarda da görülmektedir. Anadolu Selçuklularının arması çift başlı doğandır. Osmanlı armaları genellikle tuğra olarak dikkati çekmekte, on dokuzuncu yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı padişahları ve kuruluşlarının özel arma yaptıkları bilinmektedir. İkinci Meşrutiyet armaları çok tanınmıştır.

ARŞIN, Türkiye'de 1931 yılına kadar kullanılan uzunluk ölçüsü. Yaklaşık orta parmağın ucundan dirseğe kadar kol boyu. Çeşitleri vardır. Çarşı arşını 68 santim, mimar arşını 75.8 santim uzunluğundadır. İpekli kumaşların ölçümünde kullanılan 65 santimlik arşına "endaze" denir. Arşının sekizde birine "urub veya rubu", urubun yarısına "kerah" denir. Arşınlar demirden veya tahtadan yapılır. Üzeri nakış ve yazılarla süslü arşınlar vardır.

ART-DECO STİLİ, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında (1914-1939) Avrupa'da görsel sanatların çoğunda, heykel, cam ve seramik sanatında etkinliğini sürdüren bir sanat akımı. Art-Deco Stili'nin temel ilkesi sadelik ve fonksiyonelliktir. Mobilyada kübizm ve onun getirdiği geometrik formlar en belirgin özelliğidir. Klasik ve mitolojik konulardan da esinlenerek bronz, fildişi, ivorine (plastik fildişi) gibi malzemelerden yapılan heykeller yalın ve hareketlidir. Cam eşyalarda düz çizgiler, geometrik ve masif formlar egemendir. Bu dönemde Paul Daum ve R. Lalique gibi sanatçıların tasarımları antikacıların aradıkları eserlerdir. Seramik sanatında detaya az önem verilmiş, biblolarda ayrıntılardan kaçınılmıştır.

ART-NOUVEAU, 1890 yılında doğan ve mimariden eşyaya etkinliğini sürdüren bir "sanat üslûbu"dur. Art-Nouveau, kelime anlamıyla "yeni sanat" demektir. Ancak sanatta "herkes için, her şeyde yenilik", "belli kalıplardan sıyrılma ve bağımsızlık" anlamına gelmektedir. Art-Nouveau, sanat anlayışı, sanatı toplum yaşamında daha yaygın, daha pratik ve ucuza mal etmeyi amaçlar. Sanayileşmenin ve makine ürünlerinin zevksiz dinamizmine karşı, doğaya ve kırsal alanlara yönelik, doğayı sanatta yaşama ve doğayla bütünleşme isteği Art-Nouveau'yu doğurmuştur. Bu anlayışla mimarlık, iç mekân düzenlemesinde mobilya, biçim ve süslemesiyle kendini tamamlamıştır. Mobilya süslemesinde bitkisel öğelere geniş yer verilmiş, geometrik çizgiler, çiçek, dal, yapraklar, kuş, kelebek gibi göze hoş gelen figüratif doğa ürünlerinden bir kompozisyon meydana gelmiştir. Art-Nouveau, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, İspanya ve Belçika gibi ülkelerde geniş yayılma alanları bulmuş, Türkiye'ye 1900 yılından sonra Avrupa'dan ithal edilen mobilya ve eşyalarla girmiştir. Daha sonra İstanbul'da üretilmeye başlayan bu eşyalar, köşk ve yalılarda, büyük otellerin lobi ve salonlarında en çok itibar edilen mobilya ve eşyalar olarak yer almıştır.

ARTEMİS, Mitolojide Bereket Tanrıçası. Zeus ve Leto'nun kızı, Apollo'nun kız kardeşi. Elinde yay ve ok taşır. Güzel köpekler, sevimli av ve orman perileri ile birlikte, ormanlarda, küçük çocukların ve hayvanların koruyucusudur. Anadolu'da Manisa Dağı (Spyclas) eteklerinde yaşayan güçlü Kral Tantalos'un kızı Niobe'yi kıskançlık nedeniyle, korkunç şekilde cezalandırır. Avcılıkta kendisiyle boy ölçmek isteyen Tanrı

Artemis Heykeli M.Ö. II. yy.
(Efes Arkeoloji Müzesi)

Orion'u hedefinden hiç şaşmayan okları ile öldürür. Artemis aynı zamanda Bakireler Tanrıçası'dır. Persliler, Koruyucu Tanrıça olarak Artemis'i seçmişler, büyük boyda heykellerini, tapınaklarına koymuşlardır. Efes kazılarında bulunan ve bugün Efes Müzesi'nde sergilenen Artemis heykelleri (M.Ö. II. yüzyıl) giyimlidir. Başında yuvarlak bir taç vardır. Boynunda kalın bir gerdanlık, göğsünde yumurta biçiminde üç sıra bereket sembolü, eteklerinde kutsal hayvan figürleri yer alır. İki elinde iki asa, iki yanında iki geyik bu kompozisyonu tamamlar. Özellikle Akdeniz ülkelerindeki çeşitli müzelerde Artemis heykelleri bulunmaktadır.

ARUSEK, Yeşil ve pembe renkte, helezonlu bir deniz hayvanı kabuğu. Bu kabuk sedef gibi işlenerek, kürsü, masa, tavla, nalın, satranç tahtası, çekmece, kutu gibi ahşap eserler süslenmiştir. Arusekle bağa'yı birbirine karıştırmamalıdır.

ÂSA, Kralların, din adamlarının, komutanların ellerinde tuttukları maddî ve mânevi güç ve egemenlik sembolü demir veya ağaç sopa. Ya da elde taşınan, destek veya silâh olarak kullanılan, fırlatılan, madenden ve ağaçtan yapılan değnek. Altın-gümüş işlemeli, fildişi, kehribar saplı, değerli taşlarla süslü çeşitli örnekleri vardır. Eskiçağlardan beri bilinen âsa, müttekâ, teber, baston (bu maddelere bakınız) adları ile de değişik anlam ve biçimlerde kullanılmıştır.

ASKI (ASKI TOPU), Cami, mescit, türbe gibi benzer kubbeli mekânlarda kubbenin ortasından sarkan zincirlere asılı veya zincirlerin taşıdığı kandillere bağlı küre, kürevî, konik ve yumurta biçiminde süslü toplara askı denir. Askı topları, taş, seramik, çini, maden ve

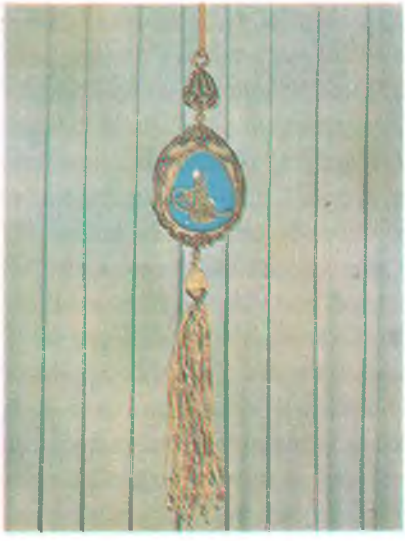

İkinci Mahmud'un yumurta biçiminde elmas ve inci süsleme tuğralı askısı.
(İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)

ahşap malzemeden içleri boş, süslü olarak yapılır. Mimari yapılarda dekoratif olarak yer aldığı gibi, sıra kandillerin asıldığı yatay demir çubukların iki ucunda dengeyi sağlamak için de kullanılır. Askılar İslâm mimarisinin dekoratif unsurlarından biri olup, ilk örnekleri tabanı sivri, kürevî-konik şeklinde pişmiş topraktan içerisi boş olarak yapılmış, dış yüzeyi oyma ve kabartmalarla süslenmiştir. Anadolu Selçuklularında kafes gibi mermerden oyulmuş top şeklinde askılar yapıldığı gibi yine kafese benzer top şeklinde işlemeli pirinç askılar da vardır. Bunların seçkin örnekleri Konya Mevlâna Müzesi'nde görülmektedir. Osmanlı devrinde, top biçiminde Kütahya yapısı çini askılar, cami, mescit ve türbelerde kullanılmıştır. Devekuşu yumurtasının içerisi boşaltıldıktan sonra, altın, gümüş, pirinç çemberlere sarılarak askı şeklinde kullanılan örnekleri çoktur. Cami ve türbelerde, hatta saray ve köşklerde kullanılan bu tür askıların değerli taşlarla süslü olanları, tabanına inci püskül eklenenleri vardır.

İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bu askı toplarından örnekler bulunmaktadır. Askıların camilerde sesi yansıttığı da söylenmektedir.

ASKLEPİOS, Mitolojiye göre, Sağlık Tanrısı. Yılan, horoz ve kupa gibi sembollerle birlikte heykelleştirilmiştir. M.Ö. IV. yüzyıldan sonra yapılan heykelleri, Türkiye ve dünya müzelerinde yer alır.

ASKOS, Gövdesi şişkince, geniş ağızlı ve kulplu, İlkçağlar içki kabı. Seramikten ya da bronzdan yapılanları vardır. Genellikle, M.Ö. 5 ve 4. yüzyıl

Asklepios Heykeli M.Ö. IV. yy. (Bergama Arkeoloji Müzesi)

Helenistik Devir askosları arkeoloji müzelerinde ve özel koleksiyonlarda yer alır.

ASLAN, İlkçağlardan beri dünyanın birçok ülkesinde heykel ve kabartmaları, resmi yapılan figür. Güç ve kuvvet sembolü olarak çeşitli biçimlerde kullanılmıştır. Türk ve İslâm sanatlarında da aslanın yeri ve önemi vardır.

ASLAN AĞZI, Bahçe ve meydan çeşmelerinde aslan başı şeklinde taş veya madenden yapılmış musluklar. Çoğu kez bu başlar stilizedir.

AŞK YOLU, İlkçağlardan beri, süslemecilikte kullanılan ve Türk sanatına da giren bir motif. Dik köşeli çizgilerin içe ve dışa bükülmesinden oluşur (Fr. Méandre).

AŞURELİK, Osmanlılarda, özellikle Muharrem ayında pişirilen ve ikram edilen sulu aşurenin konduğu kaplar. XIX. yüzyılda sürahi biçiminde porselenden yapılan süslü aşurelikler çok tanınmıştır. Sevres porseleni aşurelikler ünlüdür.

AT ALINLIĞI, Atın en hassas yeri olan alnını, vurucu ve kesici silahlardan korumak için atın alnını burnuna kadar örten demir zırh. Bunların süslü olanları İstanbul Askerî Müze'de görülür. Başka koleksiyonlarda da vardır.

At Alınlığı

ATEŞ SİPERİ, Çocukların ateşe düşmemeleri için, ocak ve şöminelerin önüne perde gibi konulan işlemeli tel kafes yahut katlanabilen tel örgü siper. Paravanaya benzer. Pirinçten yapılanları ve çerçeveleri süslü yapılanları değerlidir.

ATHENA, Mitolojide Savaş Tanrıçası'dır. Zeus'un kızı olarak bilinir. Kalkanı, öldürdüğü Gorgon'un başı ile süslüdür. Elinde mızrağı, başında miğferi ile Athena, şehrinin ve diğer sitelerin koruyucusudur. Aklın ve cesaretin simgesidir. M.Ö. V. yüzyıldan başlayarak heykelleri ve kabartmaları yapılmıştır. Romalıların "Minerva"sına örnek olarak Athena'nın resimlerine çanak ve çömlek, bazı paralar (Atina ve Korint) üzerinde de rastlanır.

ATLAS, İpek, ipek karışımı pamukla dokunan ince kumaş. Çözgü iplikleri kumaşın yüzeyinde bulunursa buna "çözgülü atlas", atkı iplikleri kumaşın yüzünde bulunursa buna da "atkılı atlas" denir. Her iki halde de kumaş yüzeyi düz ve parlaktır. Önceleri Hindistan'da dokunan atlaslar, XV. yüzyıldan itibaren Bursa ipekli kumaşları arasında yer almıştır. Renkleri daha çok kırmızı ve yeşildir. Üzerine sırmadan desenler işlendiği de olmuştur. Atlastan kaftan, şalvar, cepken gibi kadın ve erkek elbiseleri dikildiği gibi, yorgan, perde, bohça ve döşemelerde de kullanılır. XVI. yüzyılda İstanbul'da atlas ticareti yaygınlaşmış, Osmanlı Sarayı'nda hediyelik eşyalar arasında yer almıştır. Atlas, sancak ve bayraklarda, padişah fermanları ve cüz keselerinde, kitap kılıflarında da kullanılmıştır.

ATLAS KESE, Kuran-ı Kerim, cüz muhafazası için dikilen, üzeri sırma işlemeli torba. Padişahların verdikleri "atiyye-i seniyye" denilen hediye ve bahşişler de atlas keselere konmuştur.

ATTİS, Eskiçağ Anadolu'sunda bitki ilâhı. Grek ve Frig devrinde, elinde asası, başında külâhı, kavalı ve santuru ile heykelleştirilmiştir. Müzelerde çeşitli örnekleri vardır.

AVANOS ÇÖMLEKLERİ, Nevşehir İli'ne bağlı Avanos ilçe merkezinde geleneksel el sanatı olan çanak ve çömlekler. Hamuru, pişirilmesi ve biçimleriyle kendine özgü bir halk sanatı eseri olan Avanos çanak ve çömlekleri, özel fırınlarda 1050 dereceye kadar varan ateşte pişirilmekte, ayrıca sırlanmaktadır.

Bugün Avanos'ta 100'ün üzerinde atölye ve 300'den fazla usta, çanak-çömlek üretmektedir. Son yıllarda Kapadokya bölgesini ziyaret eden turistler için özel çanak çömlek pazarları oluşturulmuştur.

AVİZE, Kapalı bir mekânı ışıklandırmak için tavana asılan, camdan, madenden yapılan askı. Elektriğin keşfinden önce, avizelere mum dikilir, bezir, zeytinyağı kandilleri, petrol lâmbaları yerleştirilirdi. Elektriğin keşfinden sonra, avizelere ampuller konmuştur. Avizeler, billûr ve kristal camlardan, altın, gümüş, pirinç, bakır, tunç, demir ve porselenden yapılmış ve süslenmiştir. Örnekleri çoktur. Ahşap süsleme avizeler de görülmüştür. Antika piyasasında avizelerin önemli bir yeri vardır.

AYAKLIK, Üzerine ayak koyarak pabuç veya çizmenin bağlandığı kaide. Ağaçtan, seramikten, madenden çok süslü yapılanları vardır. Arslan, fil heykeli biçiminde taştan veya seramikten yapılan ayaklıklar, antika pazarlarında sık sık görülür. Üstüne heykel veya vazo yerleştirilen, silindir, dörtköşe taş kaidelere de ayaklık denmiştir.

AYASOFYA MADALYASI, İstanbul Ayasofya Camii'nin 1847-1849 yılları arasında yapılan onarımına yardım edenlere verilen altın, gümüş ve bakır madalya. Bir yüzünde Sultan Abdülmecid'in tuğrası, öteki yüzünde de Ayasofya'nın resmi vardır.

AYNA, İnsanoğlu kendini seyretmek için ilkin durgun sudan, daha sonra cilâlanmış maddelerden faydalanmıştır. M.Ö. sekiz bin yıllarında Neolitik bir çağı yaşatan Konya-Çötalhöyük kazılarında, obsidiyen taşının parlatılmasıyla aynalar bulunmuştur. İlkçağlarda camın keşfi ayna sanatını yaygın hale getirmiş, gümüş plakaların parlatılması ile aynalar yapıldığı da görülmüştür. Etrüsklerin bronz ayna kullandıkları bilinir. Gümüşten ve civadan "sır" denen bir madde yapılarak cama sürülmesi ile meydana gelen aynalar, giderek dekoratif eşya durumuna girmiş, saraylar, köşkler aynalarla süslenmiştir. Ayaklı, el, duvar, konsül gibi kullanış biçimlerine göre sınıflandırılan aynalar, Türk sanatında da önemli bir yer almaktadır.

Mücevherli Ayna. Osmanlı - XVI. yy. (İstanbul - Topkapı Sarayı Müzesi)

Selçuklu sanatında sapları ve gövdeleri işlemeli, insan ve hayvan figürlü madenî el aynaları, Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir. Yine Topkapı Sarayı Müzesi'nde Osmanlı devrine ait sarayda kullanılan altın, gümüş işleme, değerli taşlarla süslenmiş saplı el aynaları ile, duvar aynaları, ayaklı konsüller bulunmaktadır.

AYNALI YAZI, Arap yazısının kûfî, sülüs, reyhanî türleri ile simetrik bir biçimde düzenlenmiş dekoratif yazı istifi. Türk hattatlarının çoğu bu istifle levhalar yazmışlardır. Aynalı yazı tam ortada kesilmekte, sağdan ve soldan aynı

Aynalı Yazı. (Emin Barın)

ibare ile okunmaktadır. Bu tür yazıya "müsenna" da denilir.

AYVAZOVSKİ (İvan Konstantinoviç), Tanınmış Rus ressamı. 1817 yılında Feodosya'da doğdu. Rusya'da güzel sanatlar eğitimi gördükten sonra, bir süre Roma ve Paris'te kaldı. 1844'te Petersburg'a dönerek Rus donanmasının ressamı oldu. Sultan Abdülaziz'in daveti üzerine İstanbul'a gelerek resimler yaptı. Topkapı Sarayı Müzesi'nde imzasını taşıyan pek çok padişah resimleri vardır. Dolmabahçe Sarayı'nda da bazı tabloları yer alır. Türk antika piyasasında tabloları çok değerlidir.

Gümüş Ayna

AZNAVUR, Gümüş işçiliğinde bir süsleme tekniği. XIX. yüzyıl ortalarında İstanbul'da kuyumcu Aznavur ustanın ilk olarak uyguladığı bu teknikle, gümüş üzerine ufak menevişler halinde hareli süslemeler yapılmıştır. Gümüş avadanlıklar, tabaka ve gümüş kutuları, bilezik gibi süs takıları Aznavur işçiliği ile ayrı bir güzellik kazanmıştır.

BAĞA, Deniz kaplumbağası kabuklarının sıcak suda yumuşatılması ile elde edilen tabiî desenli kısımları. Bunlardan tespih taneleri, küçük tabak ve fincanlar, kaşıklar, tarak, tabaka ve enfiye kutuları, çerçeveler, baston başlıkları yapıldığı gibi ahşap işçiliğinde sedef ve fildişi ile birlikte mozaik süsleme olarak kullanılır. Türk sanatında on yedinci yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan bağa, Afrika'dan gelen kalın ve koyu siyah renkli olanları ile daha bir değer kazanmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde değerli taşlar ve madenlerle süslü çeşitli bağa eserler yer almaktadır.

BAĞLAMA, Türk halk müziğinin telli, uzun saplı, şişkin gövdeli çalgısı. Kökü Asya Türklüğüne dayanan ve yüzyıllardır halk müziğinin meydan sazı, çöğür, kopuz, cura, tambur gibi sazları arasında yer alan bağlama üç tellidir. Her tel çift olarak gerilir. Armut biçimindeki teknesi ağaç kütüğünden oyulmuş, üzerine çamdan bir göğüs geçirilmiştir. Göğüsten burguya kadar sapı 40-45 santimdir. Sapındaki perde bağlarının özelliğinden dolayı bu saza bağlama denilmiştir.

"Bağlama düzeni" denilen düzene göre akortlanıp çalınmasıyla buradan ayrılır. Yakın zamana kadar tamburada olduğu gibi sapında bir telin bir oktav ve bir tam dörtlü ses genişliği vardı. Son zamanlarda çalgının sapı, bu genişliği Azerbaycan aşıklarının eskiden beri kullandıkları **saz'**da olduğu gibi bir oktava indirilecek şekilde kısıltılmıştır.

BALBAL, Eski Türklerde mezarlarının üzerine, bazı kurganların çevresine dikilen, tek parça, taş anıtlar. Bunlar, kaba yontulmuş insan heykellerine benzer. Üzerinde kabartma veya oyma yazı ve işaret olanları vardır. Kimi bilginler, balballara "Hatıra Taşı" da demektedir.

BAKARA, Fransa'da Baccarat kasabasında XVII. yüzyılda kurulan cam imalâthanesinde yapılan kristal işleri. Bakara adı verilen kristal bardak, kâse, vazo, tabak, sürahi, şamdan, avize ve daha başka eşyalar, kesimi, saydamlığı ve desenleri ile Avrupa'da, XIX. yüzyıldan başlayarak Türkiye'de çok tanınmış, özellikle antika piyasasında çok tutulmuştur. 1819 yılından sonra Baccarat kristal atölyeleri, tüm dünyada şöhretini daha çok duyurmuştur. Kristal eşyalarda Baccarat damgası veya S/A rumuzu bulunmaktadır.

BAKIR-BAKIR İŞLERİ, Bakır, uygarlığın tanıdığı ilk madenlerden biridir. Arkeolojik araştırmalar sonucu, bakırın M.Ö. 6000-5000 yıllarında Anadolu'da bilindiği anlaşılmıştır. İlkin, Güneydoğu Anadolu'da keşfedilen bakır, Neolitik Çağ'dan sonra Bakır Çağı adıyla yeni bir devir açmış, bakırdan silâh, kap kacak ve süs eşyaları yapılmıştır. Bakır Çağı'nın sonuna doğru, kalay da

Türk Bakır İşleri (Gündağ Kayaoğlu Koleksiyonu)

bulunmuş, bakır-kalay alaşımı ile tunç (bronz) elde edilmiştir. Tuncun, M.Ö. 4000-3000 yıllarında özellikle Anadolu'da yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu çağa "Tunç veya Bronz Çağı" denir. Bakır, kolay işlendiği ve biçimlendiği için devirler içinde pek çok eşya bakırdan yapılmış, el sanatları arasında bakır önemli bir yer almıştır. Osmanlı devrinde Türk bakır işçiliğinde büyük bir gelişme olmuş, bakırdan yapılan ve üzerleri geometrik bezemeler, rumî ve bitkisel motiflerle süslenen meydan sinileri, tepsiler, ibrik ve leğenler, çorba tasları, lenger, sahan, bakraç, tencere ve kazanlar, cezve, mangal ve daha birçok mutfak eşyası halkın günlük hayatında yer almıştır. Bakır eşyaların yapılıp satıldığı bakırcı çarşıları, bakırların okside olmaması için kalaylandığı kalaycılar, Türkiye'nin birçok şehir ve kasabasında yer alır. Bakır, geleneksel işçiliği ile çeşitli adlar alır. Ağaç tokmaklarla döğülerek biçim alan, ek yeri tutma ya da bakır kaynağı ile birleştirilen bakır işçiliğine döğme bakır, kabın biçimine göre ağaç kalıplara dökülen bakır işçiliğine de dökme bakır denir. Bakır kaplara biçim verildikten sonra, bunların üzeri süslenir. Bu süsler, yüzyıllar boyunca üslûplaşmış lâle, karanfil, servi, nar çiçeği, yaprak gibi klâsik Türk motiflerinden oluşur. Bordürleri, rumî dolgular, kıvrım dallar veya zencereklerle süslenir. Sini, sahan, lenger ve tepsilerde çoğu zaman altı köşeli yıldız biçiminde "Mühr-ü Süleyman" denilen uğur motifleri, çiçekli vazolar, hatta stilize kuş, balık, geyik figürleri görülür. Yazılar çoklukla, sahibinin adını ve yapıldığı yılı gösterir. Çok süslü eski bakırlar üzerine seçme şiirler, özlü sözler de yazılmıştır. Bakır üzerine sivri çelik kalemlerle kazınarak yapılan süslemeye kazıma veya kakma, demir zımbalar vurularak yapılana oyma, asitle yapılan oymalara eritme, motiflerin kabartılmasına da kabartma işçilik denir. Bakır işçiliğimizin seçkin örnekleri, etnografya müzelerinde ve bazı özel müze koleksiyonlarında yer alır.

BAKIR ÇAĞI (KALKOLİTİK) ESERLER, Tarih öncesi (Prehistorik) çağlar içinde Neolitik Çağ'dan sonra gelir Kalkolitik (Maden-Taş) Çağı. Bakır Anadolu'da M.Ö. 2500, Avrupa'da M.Ö. 2100 yıllarında keşfedilmiş, bakırdan kesici ve delici silâhlar, süs takıları yapılmıştır. Bakır Çağı seramiği de çok gelişmiştir. Başta Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi olmak üzere çeşitli arkeoloji müzelerinde Anadolu Bakır Çağı'na ait madenî ve seramik eserler sergilenmektedir.

BAKRAÇ, Bakırdan yapılmış, kulplu, geniş ağızlı küçük kova. Su, ayran, süt, pekmez gibi sıvılar için kullanılan bakraç, üzerine kakma desenler çizildikten sonra kalaylanır. Sahibinin adı ve yapıldığı tarih yazılı olanları da vardır.

Bakracın büyüklerine "helke", küçüklerine "cingil" denir. Anadolu bakır işçiliğinin belli örneklerinden biri olan bakraç, bugün de yapılmakta ve kullanılmaktadır.

BAKÜS, Romalıların Şarap ve Sarhoşluk Tanrısı. Eski Yunan'da adı Dionysos'tur. Çoğu zaman elinde kadeh ve üzüm salkımları ile heykelleştirilmiştir. Roma, Paris, Berlin, Londra müzelerinde antik birçok heykelleri bulunduğu gibi; İstanbul, İzmir, Efes, Bergama, Antalya müzelerinde de çeşitli heykelleri yer almaktadır.

BALON, İlkçağ Akdeniz ülkelerinde, özellikle Grek-Roma sanatında çok görülen, şişkin karınlı, dar, uzun ve kısa boyunlu, ağzı yayvan cam şişe. Üflenerek yapılmıştır. İnce gövdelidir. Açık mavi ve yeşil renkli, desensiz, boynu profilli ve halka dipli olanları vardır. Boyları 10-20 cm. arasında değişir. Genellikle M.Ö. V. - M.S. III. yüzyıllar arasında tarihlendirilmiştir. Türkiye'deki arkeoloji müzeleri ve özel koleksiyonlarda örnekleri çoktur.

BALTA, İlkçağların tarih öncesi (Prehistorik) devirlerinden beri kullanılan baltalar, demirin uygarlığa girmesiyle önemli bir silâh olmuş, ağaç kesmek için kullanılan adi baltaların dışında, ayrı bir önem kazanmıştır. İlk Türk devletlerinde yakın savaş silâhı olarak kullanıldığı gibi Osmanlı ordusunda (Baltacılar) adıyla bir öncü birliği kurulmuştur. Saray baltacılarının üzeri altın kakma ve yazılarla bezeli baltaları vardı. Tekkelerde de "teber" adı verilen hilâl biçiminde tek ve çift kesici yüzlü, sembolik baltalar görülür. Baltalar, yapıldıkları bölgelere ve kullanıldıkları duruma göre çeşitli

Tunç Çağı'na ait bronz balta. (M.Ö. 3. bin) (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

adlar almış, çeşitli biçimlerde yapılmıştır. Antika piyasasında daha çok sembolik balta teberler ve süslü el baltaları görülmektedir.

BALYEMEZ, XVI. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlılar tarafından kullanılan uzun menzilli top. Adını, İtalyanca "Ballamezzo"dan almıştır. Tunçtan dökülen ve özellikle kale dövmek için kullanılan orta çaptaki bu top için yaklaşık yüz okka bakırın eritildiği, belgelerde ifade edilmektedir. İstanbul Askerî Müze'de seçkin örnekleri sergilenmektedir.

BALIKÇIL TÜYÜ, Balıkçıl kuşunun kuyruğundan alınan tüy. Bu tüyden padişah sorguçları yapıldığı gibi, Yeniçeri Ocağı'ndan bazı görevlilerin başlıklarına da takılmıştır.

BANKNOT, Kâğıt para. Altın ve başka madenî para yerine geçen banknotlara "kaime" de denir. Türkiye'de ilk kâğıt para, 1840 yılında 500-250-100-50 kuruşluk kupürler halinde

çıkarılmıştır. 1851'de 10 ve 20 kuruş değerinde "kaime"ler tedavüle girdi. Bundan sonra çeşitli yıllarda kâğıt paralar çıkarılarak, bunların madenî paralar yerine kullanılması sağlanmıştır.

BARATA, Çuha veya ince keçeden yapılan ucu sivri başlık. Börk de denmiştir. Osmanlı Yeniçeri Teşkilatı'nda kullanılmıştır (Bak: Börk).

BARDAK, Su, süt, çay, şerbet, şarap gibi içilecek sıvıların konulduğu kap. Altın, gümüş, tunç, pirinç, bakır gibi madenlerden, camdan, seramikten, Hacıbektaştaşı'ndan, hatta ağaçtan, hindistancevizi kabuğundan yapılır. Kulanıldığı sıvılara göre isim aldığı gibi, biçimlerine göre de ayaklı, kulplu adlarıyla da tanınır. Cam (kristal) bardaklara "billûr" denir. Üzeri değerli taşlar, renkli desenlerle süslü, altın-gümüş mahfazalı bardaklar da vardır. On dokuzuncu yüzyılda İtalya ve Fransa'dan ithal edilen renkli cam bardaklar bu devirde çok tutulmuş, daha sonra Beykoz İşi bardaklar da kullanılmaya başlanmıştır. Başta Topkapı Sarayı Müzesi olmak üzere, Türkiye'deki çeşitli müzelerde, özel koleksiyonlarda ve antikacılarda değerli ve ilginç örnekleri görülmektedir.

BAROK, XVI. yüzyıl ortasından XVIII. yüzyıl ortasına kadar, Avrupa'da yaygın olan bir sanat üslûbu. Deniz kabukları biçiminde bezemelerden meydana gelen bir süsleme. Mimaride, düz hatlar yerine eğriler, girinti ve çıkıntılar önem kazanır. Heykelde, gerçeğe yakın, etkileyici ve hareketli figürler ağır basar. Resimde ışık, renk ve hareketi konu alan, perspektif etkiler ön plâna geçer. Barok üslûbu, Ahmed III devrinde Türk mimarisinde de görülmeye başlar; XIX. yüzyıl başlarına kadar sürer. Türk sanatçıları bu üslûbu kendi zevklerine göre yorumlar. Böylece Türk Baroku, Batı Baroku'nun bazı öğeleriyle farklı olur. İstanbul'daki Nuruosmaniye, Lâleli, Üsküdar, Selimiye, Ortaköy camileri, Selimiye Kışlası, Dolmabahçe Sarayı Türk Barok üslûbu etkisinde yapılan eserlerdir.

BARUTLUK, İçerisine toz barut doldurularak bele veya omza asılan yürek biçiminde kap. Barutluklar hafif olması için kurutulmuş su kabağından, tahtadan, meşinden yapılır. Barutu akıtan boru şeklinde madenî bir ağzı vardır. İp veya kayışla iki tarafından tutturulur ve asılır. Barut kabı, üzeri kabartmalarla süslendiği gibi, sırma işleme keseler içine de yerleştirilir.

BASKI, Bez, kumaş, deri, kâğıt üzerine, desenleri basma işçiliği. Ağaçtan yapılan baskı kalıpları ile bez üzerine desenleme (Bak: Yazmacılık) veya çelik baskı kalıpları ile cilt süsleme (Ayrıca bak: Gravür).

Devrek Bastonu

BASTON, Elde taşınan, başı süslü deynek. Başta, Eski Mısır olmak üzere İlkçağlarda krallık, imparatorluk sembolü olarak da kullanılmış olan baston, Fransa'da XIV. Louis zamanında erkeklerin kullandığı bir süs eşyası olarak moda olmuş, o devirden itibaren sert ağaçlardan, altın, gümüş, bronz gibi madenlerden, fildişinden, üzeri değerli taşlarla süslü bastonlar yapılmıştır. Bu tür bastonlar Türkiye'ye Tanzimat'tan sonra girmiş, fes ve baston Osmanlı aydınının adeta sembolü olmuştur. İstanbul'da savatlı ve kakmalı çok süslü bastonlar yapılmıştır.

BAŞLIK, Başa giyilen takke, külâh, daha başka örtüler. Tarihin ilk devirlerinden beri kadınlar, erkeklerden ayrı, daha süslü ve çeşitli başlıklar giymişlerdir. Türk etnografya malzemeleri arasında Anadolu kadınlarının giydikleri başlıklar başlı başına bir konudur. Anadolu geleneğinde kadın başlıkları bölgeden bölgeye değiştiği gibi, aynı bölgede yaşayan kadınların yaşına, sosyal ve ekonomik durumlarına göre ayrı başlıkları vardır. Kütahya ve dolaylarında genç kızlar evleninceye kadar zülüf kesmez, evlenmek istemeyen dul kadın ise kâküllerini başörtüsünün altında saklar. Anadolu'da kadın başlıkları iki türlüdür. Bunlardan biri fes, arakçin, taç, hotoz, tepelik, tas gibi hazır başlıklardır. Ötekisi doğrudan baş üzerinde, saçlarla birlikte yapılan başlıklardır. Başa giyilen işlemeli veya düz fesler üzerine, yemeni, krep, şal, yazma, yaşmak gibi ince kumaşlar örtülür. Başlıklar değerli taşlar, altın ve gümüş paralar, inciler, penezlerle süslenir. Çoğu başlıklar ve başörtülerde elişi çiçekli oyalar, en çok

Kadın Başlığı, Osmanlı (Ankara Etnografya Müzesi)

kullanılan süs malzemeleridir. Kadın başlıkları ve baş süslemeleri arasında en güzelleri gelin başlıklarıdır. Anadolu kadınının özene bezene, tabiatın tüm renkleri ve çiçekleriyle süslediği bu başlıklar, rastgele seçilmiş olmayıp, yüzyıllar boyu devam eden bir geleneğin ürünüdür. Kadın başlıklarının ayrıca anlamları vardır. Kocası yeni ölen kadınlar fes

Edremit Yöresi kadın başlığı.

üzerine kara yazma sarar, yeni gelinler açık, canlı renkler kullanır. Genç kızlar beyaz yazma bağlar. Başlıklardaki altınlar genç kızın ve kadının serveti, güvencesidir. Türkiye'deki etnografya müzelerinde, özel koleksiyonlarda kadın başlıkları koleksiyonlarını veya seçkin örneklerini bulmak mümkündür.

BAŞMAK, Daha çok kadınların giydiği, yumuşak deriden yapılmış, üzeri desenlerle süslü veya sırma işlemeli pabuç. İslâm sanatında ilk örnekleri sandal biçiminde iken giderek çeşitleri çoğalmıştır. Ortaçağlarda Türk ve İslâm devletleri sultanlarının giydikleri ayakkabılara da başmak denilmiştir. İstanbul'da ayrıca bir Başmakçı esnafının bulunduğunu Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde yazar.

BAŞPÂRE, Ney, girift gibi kamıştan yapılan nefesli sazların ağza alınan baş kısmındaki kemik, fildişi veya boynuzdan yapılan parçası. Başpârelerin ceviz, şimşir, abanoz gibi sert ağaçlardan yapıldığı da görülmüştür. Oyma ve kakma desenlerle süslü olanları vardır. Nargile marpuçlarının ağza alınan baş kısımlarına da başpâre denir.

BATAK, Küplerden su almak için yapılan uzun saplı su bardağı. Altın, gümüş, bakırdan, hindistancevizi kabuğundan, ağaçtan, sukabağından, seramik ve camdan yapılanları vardır. Kepçeye benzer, uzun saplı "maşraba" biçimindedir.

BATİK, Asya ülkelerinde, özellikle Malezya ve Cava'da binlerce yıldır uygulanan, XVII. yüzyılda Hollandalılar tarafından Avrupa'ya getirilen kumaş baskı. Kumaş, önce düz bir yere serilir. Üzeri ince bir balmumu tabakası ile kaplanır. Sonra balmumu tabaka üzerine desenler çizilerek buralardaki balmumu kaldırılır ve üzerine boya dökülür. Sıcak su veya benzinle yıkanarak kumaş balmumundan arıtılır, böylece boyalı desenler meydana çıkar. Batik sanatının aslında bitik (yazma) adıyla Asya Türk sanatı kumaş işçiliğinde yer aldığını, bu sanatın Anadolu'da "yazmacılık" olarak ad değiştirdiğini söyleyen araştırıcılar vardır.

BAYRAK, Bir milletin, bir askerî birliğin, bir kuruluşun sembolü olan, belli ölçü ve renklerde yapılan kumaş parçası. Bayraklar "gönderi" denilen bir direğe asılır. Gönderinin tepesinde "alem" vardır. İlkçağlardan beri, milletlerin, kavimlerin, orduların, hatta şehirlerin, bir dinin mensubu toplulukların, gemilerin sembolü olarak kullanılan bayraklar, üzerlerinde temsilî işaret ve resimler taşır, bu işaret ve resimlerle tanınır. Tarih boyunca kurulmuş Türk devletlerinin de ayrı ayrı bayrakları vardır. Bunlardan 16 Türk devleti, Türkiye Cumhurbaşkanlığı forsuna birer yıldız olarak işlenmiş, bayrakları ise ayrı bir salonda sergilenmiştir. Bugünkü Türk bayrağının ölçü ve biçimleri, 1936 yılında çıkarılan bir kanunla tespit edilmiştir.

BAYRAM TAHTI, Osmanlı sarayında "muayyede" denilen bayramlaşma törenlerinde, padişahın oturması, tebrikleri kabul etmesi için, Topkapı Sarayı Üçüncü Avlusu'na açılan "Bab'üs-Saade" önündeki saçaklı sofada kurulmuş, değerli taşlarla süslü, altın işleme taht. Bayram Tahtı, bugün İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'nde sergilenmektedir. İki kişinin rahatça oturabileceği koltuk biçiminde

Bayram Tahtı (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)

yapılmış Bayram Tahtı'nın üzeri altın plâkalarla kaplanmış, arkalığına sarı sırma ve serpme güllü bir kumaş döşenmiştir. Tahtın üzerinde kabara biçiminde 954 zeberced vardır. Bayram Tahtı'nın ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak, Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 1760 tarihli bir belgede, hazine eşyaları arasında 953 zebercedle süslü, altın kaplama bir "taht-ı hümâyun"un varlığından söz edilmektedir ki, o tahtın bu taht olması gerekir. Mustafa III, Selim III, Mustafa IV gibi padişahların bu taht üzerinde yapılan resimleri bugün Topkapı Sarayı Portreler Galerisi'nde sergilenmektedir. Bayram Tahtı, maddî-mânevi değeri ve sanatıyla, bir Türk şaheseri, millî bir hazine olarak müze ziyaretçilerini hayran bırakmaktadır.

BÂZUBEND, Pehlivanların kollarına taktıkları gümüş nazarlık. Üçgen biçiminde, üzeri telkârî veya savat süslemeli bir gümüş kutu içerisinde muşambaya sarılı dua kâğıdı vardır. Gümüş kutu zincir veya meşin bir kolbağına bağlıdır. Gümüş, hilâl biçiminde üzeri "Mührü Süleyman" motifli bâzubendler de görülür. Bunların örnekleri Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir.

BEBEK, İlkçağlardan beri, özellikle kız çocuklarının oynaması için taştan, pişmiş topraktan, ağaçtan ve bezden yapılan heykelcikler. Oyuncak olarak yapıldığı gibi, İlkçağlarda Ana Tanrıça kültü ile ilgili olanlar da vardır. Anadolu'da Çatalhöyük ve Hacılar Höyüğü kazılarında, pişmiş topraktan yapılmış, M.Ö. 6000-5000 yıllarına ait bebek heykelcikleri bulunmuştur. Dünyanın hemen bütün kavimlerinde bebek kültürü vardır. Oyuncak olsun, dini inançlarla ilgili olsun bebekler, her ulusun geçmişinde önemli bir yer alır. Türkiye'de, birçok sanatçı, folklorik ve tarihi giysileriyle ya da çeşitli tiplemelerle bebek yapmakta ve sergiler açmaktadır. Turistik hediye amaçlı bebekler de yapılmakta ve satılmaktadır.

BEDESTEN, Kumaş, silâh, mücevher gibi değerli eşyanın alınıp satıldığı kapalı çarşı. Farsça "bezzazistan" (yani bez satanların çarşısı) adından Türkçeleştirilmiştir. Türk ve İslâm ülkelerinin büyük şehirlerinde, çoğu zaman şehrin merkezinde değerli eşyaların satıldığı, bir çeşit banka ve borsa görevini de yapan bedestenler, kubbeli, sağlam, ferah yapılardır. Her bedesteni koruyan görevliler vardır. On beşinci yüzyıldan itibaren başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'nun birçok şehrinde bedestenler yaptırılmış, bunlardan çoğu günümüze kadar gelmiştir. İstanbul'da; ikisi Büyükçarşı (Kapalıçarşı) içinde, biri de Galata'da olmak üzere üç bedesten vardır. Büyükçarşı içindekilerden eskisine Eski veya Küçük Bedesten, ötekine Yeni Bedesten denir. Yeni Bedesten 32

kubbelidir. 1914 yılında onarılmış ve Belediye Mezat Salonu haline getirilmiştir. Eski eser niteliğinde birçok antika eşyanın da arttırmayla satıldığı Sandal Bedesteni'ni her eski eser meraklısı tanır ve satışları izler. Başka şehirlerdeki bedestenler ve kapalı çarşılarda da antika eşya ve eski eser alım-satımı yapan dükkân ve mağazalar bulunmaktadır.

BERJER KOLTUK, Fransa'da, 15. Louis döneminde moda olmuş bir koltuk türü. Berjer koltukların yüksek bombeli bir arkalığı vardır. Kolları ve oturma yeri kumaşla kaplıdır. Oturma

Berjer koltuk

yerine aynı kumaştan bir minder yerleştirilir. Berjer koltuklar günümüzde de aranmaktadır. Genellikle çift olarak üretilir.

BENALUKA, Adını eski bir Türk kenti olan Bosna'daki Benaluka'dan alan bir elişi. Küçük ve renkli kumaş parçalarının çiçek ve benzeri motifler halinde kesilip çuha gibi kalınca kumaşlara aplike edilmesi ile seccadeler, perdeler, bohçalar, yatak örtüleri yapılması. Bu işçilik Edirne'de de gelişmiştir.

BERAT, Osmanlı Devleti'nde yüksek derecede bir memurun atanması, rütbe ve nişan verilmesi, bir hak ve imtiyaz tanınması için saraydan padişah adına yazılan resmi belge. Beratlar divanî yazı ile hazırlanır ve padişah tuğrası ile süslenir. Büyük boy kâğıtlara yazılarak mukavva veya madenî kutulara, atlas keselere yerleştirilen beratlar, yalnız tarihî bir belge olarak değil, yazısı, tezhipli tuğra süslemesi yönünden de önemli bir sanat eseridir. Müzelerde ve eski eser koleksiyonlarında seçkin örnekleri vardır.

BEREKET BOYNUZU, İçerisinden çiçek ve meyvelerin taştığı, bolluk, bereket ve barışı temsil eden, hafifçe kıvrık boynuz motifi. Bu motif İlkçağlardan beri kullanılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devleti armasında da bu motif kullanılmıştır. Bereket boynuzu Barok-Ampir sanatında da motif olarak çok kullanılmıştır.

BERGAMA HALILARI, Ege Bölgesi'ndeki Bergama, XVI. yüzyıldan beri bir halıcılık merkezi olarak bilinir. Bitkisel motiflerle geometrik çizgilerin kaynaştığı madalyonlu ve yıldızlarla süslü Bergama halıları, kırmızı, mavi, sarı renkleriyle ünlüdür.

BERVANİK, Malatya ve yöresinde önlük olarak kullanılan bir çeşit pamuklu dokuma. Bervanik düz dokumayı desenlemek için ağaç kalıplar kullanılır. Batik ya da "yazmacılık" sanatında olduğu gibi, kalıplar boyaya batırılarak dokuma üzerine basılır.

BESMELE, Kuran'daki, "Bağışlayan, esirgeyen Tanrı adıyla" anlamına gelen, Arapça "Bismillâhirrahmanirrahim"in kısaltılmışı. Rahim ve Rahman, Tanrı adlarıdır. Kuran'da Tövbe Suresi dışında, her surenin başına Besmele getirilmiştir. Her Müslüman bir işe başlayacağı zaman Besmele çeker, o işe Besmele okuyarak başlar. Bir Hadis'te "Kim ki Besmele'yi güzel yazarsa, ona cennet yolu açıktır" denmiştir. Bu yüzden İslâm ve Türk hattatları bütün hünerlerini yazının çeşitli türlerinde Besmele yazarak göstermişlerdir.

Besmele'den yapılan yazı istifleri, kitabelerde, kitap ve sure başlıklarında, levhalarda, taş, ahşap, çini ve madenî yüzeylerde yer almıştır. Kûfi, sülüs, nesih, reyhani, divanî, talik yazı türlerinde çok sanatlı yazı istifleri vardır. İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, Topkapı Sarayı Müzesi'nde,

Ali Bestami'nin bir Besmelesi (1555 M.)

Vakıflar Hat Müzesi'nde, Ankara Etnografya, Konya Mevlâna müzelerinde, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki hat koleksiyonlarında ve koleksiyonerlerde seçkin Besmele levhaları bulunmaktadır.

Leylek Resimli Besmele

BEŞİK, Bebekleri yatırmak için kullanılan sallanır yatak. Beşikler ağaçtan, demir yahut pirinçten yapılır. Üzeri boyanır, desenlerle süslenir. Türk beşikleri, ağaçtan, baş ve ayak uçları "kasnaklı", üzerinde iki kasnağı birleştiren ve "kaş" adı verilen kollu, yatak kısmı tekneli ve altında "silbiç"in yerleştirildiği oyukludur. İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'nde bulunan, XVI. yüzyıla ait altın kaplamalı ve değerli taşlarla süslü Şehzade Beşiği çok ünlüdür. Ceviz ağacından yapılmış, dış yüzeyi altın yaldız ve sıvama gümüşle, içi mor kadife ile kaplı bulunan bu beşik, elmas, yakut ve zümrütlerle süslüdür. Beşiğin baş ve ayak kasnağı üzerindeki iki topuzu ile kolu yine değerli taşlarla donatılmıştır. Beşik yatağı üzerindeki beyaz ipekli kumaş incilerle işlenmiş, bağırdak denilen kundak çubuklarına

taşlar yerleştirilmiştir. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde, Ankara Etnografya Müzesi ve daha başka müzelerde çeşitli Türk beşikleri yer alır.

Beşik

BEŞİBİRLİK (BEŞİBİRYERDE), Beş altın liradan meydana gelen, kadınların boyunlarına taktıkları süs altını. Sultan Abdülaziz, Abdülhamid, Mehmed Reşad ve Cumhuriyet devri baskıları vardır.

BEŞLİK, Osmanlı Padişahı Süleyman II zamanında tedavül eden altın sikke. Mahmud II devrinde de çıkarılmıştır (Bak: Cihadiye).

BEYKOZ CAM İŞİ, Osmanlı cam sanatında, Selim III'le başlayan ve ilkin Beykoz'da kurulan atölyenin cam imalatı. Osmanlı Padişahı Selim III devrinde Mehmed Dede adlı bir Mevlevî dervişi

Beykoz Şekerlik (Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu)

geleneksel Türk cam işçiliğini Avrupa, özellikle Venedik cam işçiliği tekniğinden de faydalanarak geliştirmiş ve Beykoz'da bir imalâthane kurmuştur. Sarayın desteğindeki bu imalâthanede, saydam ve süt renginde (opalin) cam eşyalar yapılmıştır. Bunlar arasında billur su bardakları, sürahiler, kâseler, koku şişeleri, gülabdan, lâledan ve çeşm-i bülbüller, çiçeklik ve şekerlikler, ibrikler, tabaklar, vazolar, şerbetlikler çok ünlüdür. Antika piyasasında Beykoz işi olarak bilinen bu cam eserler aynı zamanda altın yaldız ve boya kullanılarak çiçek desenleri ile süslenmiş, opalin gülabdanlar kuş figürleri biçiminde de yapılmıştır. Beykoz çeşm-i bülbülleri başta olmak üzere Beykoz cam işi örneklerini müzelerimizde ve özel koleksiyonlarda görmek mümkündür.

BEZEME, Sanat eserlerinin yüzeyini desen ve motiflerle süsleme. Bezeme sanatı İlkçağlardan günümüze kadar çeşitli evreler geçirmiş, mimaride, duvar yüzeylerinde, her türlü eserde yer almıştır. Stilize gül motifleriyle süslemeye gül bezek adı verilmiştir.

BİBLO, Masa, etajer, raf üzerine konulan küçük boyutlarda heykeller, seramikler, maden, taş, ahşap süs

eşyaları. Bunlar arasında değerli maden ve taşlardan yapılanlar, antika pazarlarında sıkça görülür.

BİLEZİK, İlkçağlardan beri kadınların kollarına taktıkları halka biçiminde süs takısı. Arkeolojik kazılarda daha çok mezar eşyaları arasında küpe ve kolyelerle bir arada bulunduğu görülmüştür.

Gümüş Bilezik (Ankara Etnografya Müzesi)

Genellikle altın, gümüş, bakır, tunç, demir gibi madenlerden, camdan yapılmıştır. Seramikten ve ağaçtan yapılanları da vardır. Türkiye'de Prehistorik, Hitit, Frig, Lidya, Urartu, Yunan, Roma, Bizans devrine ait ören yerlerinde yapılan arkeolojik kazılarda maden ve camdan çok çeşitli bilezikler bulunmuş, bunlar müzelere kaldırılmıştır. Anadolu'nun İslâmlaşmasından sonra, eski Türk kadınları süslenme geleneği, Anadolu Selçuklu kadınlarında da devam etmiş, bu yolla Osmanlılara ulaşmıştır. Türk kadınlarının süs takıları arasında bileziğin ayrı bir önemi vardır. Bilezik, aynı zamanda kötülüklerden koruyucu bir nazar tılsımıdır. Altın ve gümüşten yapılan, üzeri oyma ve kakmalarla, değerli taşlarla süslenen bileziklerin yanında, daha sade tunç ve bakır bilezikler de görülür. Renkli camlardan yapılan süslü bilezikler de Anadolu'da kullanılmıştır. Burmalı, yılan başlı (dragonlu), zincirli, kafesli, gümüş savatlı, gözenekli, kabartmalı gibi örnekleri bugün de kuyumcular tarafından yapılmakta, bu gelenek sürdürülmektedir. Bileziklerin ayağa takılanlarına "halhal" denir.

BİLLUR, Duru, temiz kesme cam veya kristal. Bundan yapılan bardak. Hattatların kâğıtları parlatmak için kullandıkları yumurta biçimindeki beyzi cam toplara da (billur mühre) denir.

BİNÇİÇEK CAM İŞİ, Çiçeğe benzer örgeleri olan bir çeşit mozaik cam işi. Yapımında, önce bir demet haline getirilen değişik renklerdeki cam çubuklar, birbirine kaynaşana kadar ısıtılır.

Beykoz Cam İşleri

Sonra incelinceye kadar, çekilerek uzatılır. Soğutularak küçük plakalar halinde dilimlenir. Her dilim, renkli bir çiçeğe benzer. Sonra da vazo ve kâse yapımında şişirilen sıcak cam üzerine uygulanır. Yeniden ısıtılır ve şişirilir. Böylece çiçek gibi, çok renkli bir desen elde edilir. Venedikli cam ustaları bu teknikte, vazolar, kâseler, tabaklar yapmışlardır.

BİNDALLI, Kadife veya atlastan biçilmiş entari, cepken, şalvar gibi kadın elbiseleri üzerine klaptanla serpme ve sıvama çiçekler, kıvrım dallar işleme. Bindallı ile bohçalar, keseler ve örtüler de yapılmıştır. Bindallı işleme gergefler-de altın, gümüş sırmalarla kabartma ve

Bindallı (İstanbul Sadberk Hanım Müzesi)

iğne işi olarak yapıldığı gibi, daha önce işlenmiş desenlerin kumaş üzerine dikilmesiyle de yapılır. Üç etekli veya önü yırtmaçlı, belleri kemerli, kırmızı-mor kadife bindallılar Anadolu'da daha yaygındır. İllerde kurulan müzelerin etnografya bölümlerinde türlü renk ve desenlerde seçkin bindallı örnekleri sergilenmektedir.

BİNİŞ, Osmanlılarda din bilginlerinin giydiği geniş bedenli, uzun, geniş kollu cübbe. Yeniçeri subayı ve komutanları da biniş giymişlerdir.

BİTPAZARI, Kullanılmış eski eşyaların alım-satım yeri. Osmanlı devrinde özellikle İstanbul'da değerli eşyaların satıldığı bedestenlerin dışında, ayrıca "bitpazarı" adıyla, geçici veya sürekli pazarlar kurulmuştur. Bu pazarlarda eskicilerin sokak sokak dolaşarak topladıkları eski eşyalar satıldığı gibi, paraya ihtiyacı olan kişi ve aileler de kullanılmış eşyalarını getirerek pazarlamışlardır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sine göre, İstanbul'un en eski ve tanınmış bitpazarı, Kapalıçarşı'da kurulmuştur. Bitpazarlarında çoğu zaman eski eser niteliğindeki antika eşyaların satışı da yapılmaktadır. Koleksiyoner ve antika meraklıları bitpazarlarının daimi müşterileridir.

BOĞAZKÖY (HATTUŞAŞ) BULUNTULARI, Anadolu'da M.Ö. 2. binde büyük bir devlet kuran Hititlerin Başşehri Hattuşaş (Boğazköy) da yapılan arkeolojik kazılarda meydana çıkarılan ve müzelere taşınan buluntular. Boğazköy, Çorum İli Boğazkale Kasabası yakınlarındadır. Boğazköy höyüğünde Avrupalı ve Türk bilim adamları tarafından yaklaşık 150 yıldan beri arkeolojik kazılar yapılmaktadır. Kazılar sonucunda şehri kuşatan surlar, tapınaklar, saray ve yerleşim birimleri meydana çıkarılmıştır. Ayrıca Hitit İmparatorluk dönemine ait pişmiş topraktan yazılı tabletler, seramikten kap kacak, rytonlar,

heykeller, kemik ve madeni eserler bulunmuş ve bunlar Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi ile Boğazköy'deki müzeye kaldırılmıştır. Buluntuların büyük bir bölümü M.Ö. 1800-1200 yılları olarak tarihlendirilmiştir. Boğazköy'de kazılara bugün de devam edilmektedir.

BOĞDU, Kadınların alınlarına ya da boyunlarına bağladıkları ince kumaştan işlemeli çevre. Çoğu kez oyalı çemberler de kullanılır. Fular olarak boyna sarılır. Başa, kaşların üzerinden alnı örtecek biçimde sarılan boğduların kaytan ve boncuklarla süslenenleri vardır.

BOHÇA, Kare biçiminde, dört ucu bir araya getirilerek bir eşyanın sarıldığı bez. Gördükleri hizmete göre, mendil, hamam, çamaşır, elbise, ferace, yemeni bohçası gibi adlar alır. Bohçalar atlas, canfes, kemha, çatma gibi ipekli kumaşlardan yapıldığı gibi kadife veya düz dokuma üzerine altın ve gümüş işlemeli olarak da dikilir. Bu tür işlemeli bohçalara gergef, kasnak işi denir. Bohçalar, evlenecek kızların çeyizleri arasında da önemli bir yer alır. Sırmalarla birlikte ibrişim, pul, ayna işlemeli bohçalar vardır.

BOHEM CAM-KRİSTAL, Bohemya, Çekoslovakya'da bir bölge olup, burada çıkan kaya kristalinden yapılan cam eşya, XVI. yüzyıldan itibaren çok tanınmıştır. Oldukça ağır olan Bohemya camından renkli, saydam ve yarı saydam, boyalı ve yaldızlı kadehler, bardaklar, vazolar, sürahiler, her tür kristal eşya yapılmış, bu eşyalar özellikle antika piyasasında çok tutulmuştur. Taklitleri de yapılan Bohem cam eşya, XIX. yüzyılda Türkiye'ye ithal edilmiştir.

BONCUK, Renkli cam, taş, sedef gibi maddelerden yapılarak ipe dizilen süs öğesi. İlkçağlardan beri kadınlar, süs takısı olarak boyunlarına, kollarına takmışlardır. Boncuklardan nazarlık, para kesesi, süs alınlığı örüldüğü gibi, koşum takımları da boncuklarla süslenmiştir.

BORAZAN, Müzik aletlerinden nefesli bakır çalgı. Osmanlı askerî bandosunda kullanıldığı gibi, bas sesiyle "uyarma" müziğinde de kullanılmıştır.

BOZDOĞAN, Başı topuzlu çomak. Osmanlı ordusunda atlı sekbanlar ve ocak subayları, bölükbaşı ve odabaşılar bu çomakları taşımışlardır. Bozdoğanlar, çoğu zaman atların eğerlerine asılmıştır.

BOYNUZ, Hayvan boynuzunun ucundan delik açılarak yapılan nefesli çalgı. İlk ve Ortaçağlarda Avrupa'da köylülerin haberleşme ve çağrı aracı. İlkçağlarda boynuzdan içki kabı yapıldığı gibi, içi meyve dolu boynuz resmi, bereketin sembolü sayılmıştır. Ucu ve ağzı altın, gümüş gibi madenlerle kaplı çağrı boynuzlarına antikacılarda rastlanmaktadır.

BÖRK, Keçe külah ya da keçeden, posttan yapılmış başlık. Orhan Gazi zamanında askerin ve Yıldırım Bayezid devrinden itibaren yeniçerilerin resmî başlığı olarak bilinen börk, beyaz keçeden yapılmıştır. Yeniçeri keçesi de denen bu börkler 45 santim yüksekliğindedir. Bundan sonrası arkaya dökülen "yatırtma"dır. Yatırtma omuzlara düşer. Börk, Osmanlılara, Orta Asya Türk boylarından girmiş çok eski bir başlıktır. Kadınların da işlemeli ve hotozlu börk giydikleri bilinmektedir.

Gümüş Buhurdan, Bizans Devri, 6. yy. (Antalya Müzesi)

BROKAR, Altın, gümüş tellerle işlemeli kumaş. Bunlara simli ya da sırmalı kumaş da denir. Önce, Doğu ülkelerinde dokunmuş, daha sonra Avrupa'da dokunarak moda olmuş bu kumaş, Osmanlı devrinde Bursa'da da dokunmuştur. Zerbaft-Altın dokuma adındaki ipek, altın, sırma karışımı kumaşlar, Avrupa'ya da ihraç edilmiştir.

BROŞ, Kadın elbiselerinin yakasına takılan süslü iğne. Önceleri elbisenin açılmasını önlemek ihtiyacından doğan bir çeşit toka iken, zamanla yakalara takılan süslü bir iğne olmuştur. Eski Mısır'da, Roma'da, Etrüsklerde çok moda olan broşlar, Ortaçağ Avrupa'sında kadınların vazgeçemediği bir süs takısı haline gelmiştir. Altın, gümüş, platin gibi değerli madenlerden yapılarak elmas, pırlanta, zümrüt, yakut gibi değerli taşlarla süslenen broşlar günümüzde de kullanılmaktadır.

BULDAN BEZİ, Denizli'nin Buldan İlçesi'nde dokunan, genellikle sarı, beyaz renkte özgün dokuma. Beyaz renkler pamuk, sarılar ipek işlemedir. İşlemeleri "bız" adı verilen tığlarla, kasnaklarda yapılır. Buldan bezleri erkek ve kadın için "üstlük" veya "poşu" denilen başörtüsü ya da bel kuşağı olarak kullanılır. Son yıllarda işlemeleri kasnak yerine makine ile yapılmaktadır.

BUHURDAN, Kokulu ağaç parçalarının yakıldığı tütsü kabı. Buhurdanlar altın, gümüş, bakır, pirinç, porselen ve seramikten yapılmıştır. Kömür ateşinin konulduğu yarım küre şeklinde bir mangalı, onun üzerinde de yine yarım küreye benzer kafes biçiminde, ajurlu kapağı (kubbesi) vardır. Kubbesinin üzerinde

Buhurdan (İstanbul-Sadberk Hanım Müzesi)

süslü bir alem, gövdenin oturduğu ayaklar, kulpu veya üç zincirli askısı, ayrıca buhurdanın konduğu buhurdan tablası bulunur. Buhurdanlar tarihin eski devirlerinden beri tapınaklarda, saraylarda güzel koku yaymak için kullanılmış, sanatlı olarak yapılmıştır. Türklerde buhurdanlık cami, mescit, türbe, tekke, konak gibi yapılarda kullanılmış, çok süslü olarak yapılmıştır.

BURAK, Hz. Muhammed'in Miraç'ta bindiği, başı insan, gövdesi at şeklinde kanatlı yaratık. Genellikle Türk sanatında Miraçname minyatürleri arasında görülür. Mitolojide Müz'lerin bindiği Pegas adında kanatlı at olarak resmedilmiştir.

Burak (Siyer-i Nebi, Chester Beatty)

BURÇ, Astronomi (gökbilim) de güneş sistemi on iki yıldız takımına bölünmüş ve bunlar koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık burçları olarak

Burçları Gösteren Bir Evren Haritası (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, No: 1973)

adlandırılmıştır. Her burcu sembolize eden bir işaret vardır. Üçer üçer ayrılan bu burçlar, yılın mevsimlerine göre şöyle yer alır. Yaz mevsimi, güneşin yengeç burcuna girmesiyle başlar. Aslan ve başak burcuyla devam eder. Güneş, ilkbaharda koç, boğa ve ikizler burcunda, sonbaharda terazi, akrep ve yay burcundadır. Kışın oğlak, kova ve balık burcunu kapsar. Astrologlar, insanların doğum günlerini, doğum gününün rastladığı burçla belirleyerek, kişilerin kaderlerini ve geleceklerini okumaya çalışmışlardır. Onlara göre her kişinin sahip olduğu burç, o kişinin yaşamını yönlendirmektedir. Bu yüzden burç sembolleri, süs takılarının sık sık görülen öğeleri olmuştur. Burç sembolleriyle altın, gümüş kolyeler, yüzük kaşları, küpeler yapılmış, bu semboller çeşitli dönemlerde süsleme motifleri olarak kullanılmıştır.

BURMA, Haddeden geçirilen, istenen kalınlıkta çekilen altın ve gümüş tellerin bir mengeneye tutturulduktan sonra kendi içi çevresinde burulması. Bu

tellerle yapılan bileziğe "burmalı bilezik" denir. Adana kuyumculuğu el sanatları arasında yaygındır.

BURMALI SÜTUN, Halat gibi burularak yapılmış taş, ahşap ve maden sütun. İstanbul-Sultanahmet Meydanı'nda, Bizans İmparatoru Teodosios'un diktirdiği üç yılanın birbirine dolaşması biçimindeki tarihi tunç sütuna da "Burmalı Sütun" denir.

BURSA MADALYASI, 1911 yılında Bursa'da Türk el sanatları sergisine katılan ve sergide birincilik, ikincilik kazananlara verilen altın ve gümüş madalya. Madalyanın ön yüzünde Bursa Ulu Camii'nin kabartma resmi ile 1327 tarihi, arka yüzünde hilâl, dut yaprağı ve "Bursa Sergisi" yazısı ve madalya kazanan kişinin adının yazılacağı yer vardır. Bursa Sergisi Madalyası, bazı madalya koleksiyonlarında görülmektedir.

BÜFE, İçine sofra takımları, biblo ve antika eşyaların yerleştirildiği işlemeli ahşap dolap. Son yıllarda antika eşya satan mağaza ve dükkânlarda, antika mobilyalar arasında eski büfelerin de yer aldığı görülmektedir.

BÜRGÜ, Cumhuriyet dönemine kadar Türkiye'de kadınların başlarını ve yüzlerini örtmek için büründükleri çarşaf. Başlığında yalnız göz hizasında bir açıklık vardır. Tüm vücudu topuklara kadar örter. Arap ülkelerinden Türkiye'ye gelen, köy ve kasabalardan daha çok şehirlerde giyilen bu tür giyime "ihram, makrama" da denilmiştir.

BÜRÜMCEK, Ham ipekten dokunan ince kumaş. Daha çok iç giyim ve çamaşırlarda kullanılmıştır. İplikle karışık olarak dokunanlarına "hilâlî" denir. Bu da erkek çamaşırları ve mintanlarında kullanılır. En iyi bürümcekler, Bursa, Denizli, İstanbul ve Şam'daki tezgâhlarda dokunmuştur.

BÜST, İnsan gövdesinin baş ve göğüs kısmının heykeli. Eski Mısır, Mezopotamya ve Eski Anadolu heykel işçiliğinde büstler ilk büst örnekleri sayılırlar. Daha sonra Roma sanatında büst büyük bir yaygınlık göstermiş, (İslâm ülkeleri dışında) her devirde yapılmıştır.

İmparator Tiberius Büstü (Efes Müzesi)

CAM-TÜRK CAM İŞÇİLİĞİ, Camın keşfi ve yeryüzüne dağılışı tarihi çok eskidir. Tarih öncesi Neolitik Çağ'larda cama benzer maddelerden süs eşyaları yapıldığı görülmüşse de gerçek camın M.Ö. 3000 yıllarında Mezopotamya ve Eski Mısır'da kullanıldığı bilinmektedir. Mezopotamya'daki Tel Ahmar'da Akad Sülâlesi'ne ait mezarlarda (M.Ö. 2700-2600) cam eşyalar bulunmuş, Eski Mısır'da Firavun Amenhotep (M.Ö. 1551-1523) devrinde de renkli cam kullanılmıştır. M.Ö. 1500 yıllarında camın Çin'de de kullanıldığı bilinmektedir. Camın üfleme tekniği ile biçimlendirilmesinin Suriye keşfi olduğu, Sayda'da cam imalâthanelerinin bulunduğu ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da da camın kullanıldığını, camdan koku şişeleri yapıldığını arkeolojik kazı buluntuları bize bildirmektedir. Camın Roma sanatında önemli bir yeri vardır. Romalıların idaresi altında, Mısır'daki İskenderiye şehri, cam sanayiinin geliştiği bir merkez olarak tanınmıştır. İslâm sanatında cam, mimariye de girmiş, yapılarda renkli vitraylarla süslü pencere camı olarak kullanılmıştır. Ayrıca sürahiler, kandiller, kadehler, tabaklar olarak yaygın bir sanat halinde gelişmiş, bunlar mine ve altın yaldızlarla süslenmiştir. XIV. yüzyıl Memlûk sanatında Musul işi mineli cam kandiller, birer cam şaheseri olarak müzelerde ve özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Anadolu Selçuklularında cam, mimaride "fil gözü" desenli alçı pencerelerde kullanıldığı gibi, camdan tabak, kadeh, sürahi, kandil, şişe gibi eşyalar da yapılmış ve bunlar süslenmiştir. Beyşehir Gölü batı sahilindeki Selçuklu devri Kubadabad Sarayı kazılarında bulunan ve bugün Konya Karatay Medresesi Çini Eserler Müzesi'nde sergilenen Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II adı yazılı cam tabak, bu devir cam sanatının seçkin bir örneğidir. Osmanlılar devrinde XVI. yüzyıl, Türk cam sanatının altın çağıdır. Aynı yüzyılda Avrupa'da cam sanatının gelişmiş olması dikkate alınırsa, Osmanlı cam eserlerinin Türk zevkine göre Avrupa'da yapılarak ithal edildiği keyfiyeti de akla gelmektedir. Ancak eldeki belgelere göre XVII. yüzyıl sonuna kadar Osmanlılarda, özellikle İstanbul'da, bir camcı ve şişeci esnafının bulunduğu, esnaf loncalarına bağlı olarak faaliyet gösterdikleri de bir gerçektir. Bu devirde cam, şişe, sırça ve ayna yapanlar ayrı ayrı teşkilata bağlanmışlardır. XVII. XVIII. yüzyıllarda İstanbul'da, Eğrikaya ile Tekfur Sarayı arasında cam imalathanelerinin bulunduğu bilinmektedir. Murad III devrine ait Sürnâme'deki bir minyatürde cam ustalarının geçit töreni tasvir edilmekte, camların üfürülüşü gösterilmektedir.

Daha sonra Bakırköy'de de cam imalathaneleri kurulmuş, cam için gerekli ince ve beyaz renkte iyi kum, Kumboğazı'ndan sağlanmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Beykoz-Çubuklu semtinde de bir cam ve kristal atölyesi açılmış, burada saydam ve renkli camlardan (opalin) kandil, bardak, kâse, lâledan, gülabdan, çeşm-i bülbül, tabak, şekerlik, matara gibi çeşitli eşya yapılmıştır. Beykoz işi denilen bu eşyalar, antika piyasasında büyük ün kazanmıştır. 1899'da Paşabahçe'de bir cam fabrikası kurulmuşsa da ömrü kısa olmuş, ancak 1934 yılında Sümerbank Paşabahçe Cam Fabrikaları'nın kurulup gelişmesiyle Türk camcılığı yurtiçinde ve dışında yeniden şöhretine ulaşmıştır. Anadolu'nun İslâm öncesi devirlerine ait cam eser örnekleri Türkiye'de, başta arkeoloji müzeleri olmak üzere il müzelerinde sergilenmektedir. Arkeolojik kazılardan, özellikle mezar eşyaları arasında meydana çıkan bu cam eşyaları, bazı özel koleksiyonlarda da görmek mümkündür. Osmanlı camcılığı ve Beykoz işleri daha çok İstanbul Topkapı Sarayı'nda, Türk-İslâm Eserleri ve Ankara Etnografya müzelerinde yer almaktadır. Özel müzeler ve kişilere ait özel koleksiyonlarda da zengin çeşitli cam eserler bulunmaktadır.

Cam Sürahi

CAMALTI, Cam levhanın arka yüzeyine toz boyalar, guvaş, yağlı ve suluboya, hatta akrilik boyalarla çalışılan soğuk resim tekniği. Cam üzerine çalışmada önce resmin deseni ve en üstte görünen detaylardan başlanır. Daha sonra çizgiler arasındaki yüzeyler, son olarak da arka fonda görünen renkler boyanır. Boyalı yüzeyi dış etkenlerden korumak için resmin arkasına karton levha konur. Resmin boyanmayan boşluklarına gümüş ya da altın yaldız kâğıtlar yerleştirilir. Bazı camaltı resimlerinin arka fonunda desenli, işlemeli, düz ipek kumaşların da kullanıldığı görülmüştür. Ülkemizde çok eski bir tarihi olan camaltı resimleri, halk resminin canlı örnekleri olarak dikkat çekerler. Bu resimlerde halk masallarına konu olan şahmaran figürleri, deniz kızları, Hz. Ali'nin cenkleri, Hz. Ali'nin tabutunu taşıyan deve, Kâbe ve Medine Camii, ibrikli çiçek buketleri ve vazolar yer aldığı gibi, yazı dolgulu Mevlevi ve Bektaşi başlıkları, "Amentü Gemisi, Besmele ve "Allah, Muhammed" yazıları, manzaralar da yer alır. Türk toplumunun inanç ve duygu dünyasına hitap eden camaltı resimleri, genelde resim eğitimi görmemiş halk sanatçılarının eseri olduğu için bunlarda imza ve tarih bulunmaz. Bu yüzden ne zaman ve kim tarafından yapıldıkları bilinmez. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki 1817 tarihli Mevlevi Sikkesi formunda yazı-resim sikkesi camaltı ile

Mehmed Sadık'ın 1831, Mehmet Emin'in 1839 tarihli iki yazı resmi, daha başka müze ve özel koleksiyonlarda görülen tarihli ve imzalı camaltı resimleri, halk resminin dışında, usta ve hattat eserleri sayılır. Camaltı resimleri eski Akdeniz ülkeleri ve Avrupa, hatta Asya sanatında çeşitli örnekleriyle de görülmektedir.

CAMEDAN, Çuha ve kadifeden dikilen, önde çapraz, iki sıra düğmeli yelek. Cepkenden farkı, ön parçalarından birinin diğeri üzerine kapanmasıdır. Yaka, kol ve kapakları, sırma ve kaytanla süslenmiştir.

CAMEKÂN, Camlı ve bölmeli dolap. Evlerde ve dükkânlarda, eşya koymak üzere kullanılır. Ağaç, oyma, sedef ve fildişi kakma süslü olanları vardır.

CANFES, Düz renk, ince, ipek Türk kumaşı. Tek kat çözgü ve kat atkılı, aralıklı olarak münavebe ile örgü gibi dokunmuştur. Atkıları seyrek atıldığı gibi, aynı renkteki çözgüleri kumaşa değişik bir güzellik katar. Osmanlı saraylarında ve zengin konaklarında çok kullanılan ve en iyileri Bursa'da dokunan bu kumaştan kadın cepkenleri, şalvarları, yaşmakları, entarileri, erkek mintanları, bohçalar dikilmiştir. Canfeslerin yanardöner ve kumrugöğsü adında iki ayrı çeşiti vardır.

CETVEL, Yazma kitaplarda, sayfa kenarına çekilen dikdörtgen çerçeve şeriti. Cetveller çoğu durumda altın yaldızla çekilmiştir.

CELİ, Yazı sanatında kullanılan bir terim. Kûfi, sülüs, nesih, tâlik gibi yazı türlerinin, uzaktan kolayca okunacak biçimde kalın ve iri harflerle yazılması. Sülüs celisi, nesih celisi diye yazı türüne göre adlandırılmıştır.

CENBİYE, Demir saplı, sapı ince gümüş tellerle sarılı, ucu fazla kıvrık Arap hançeri. Çoğunun kınları altın, gümüş ve değerli taşlarla süslüdür.

CEPKEN, Gömlek üzerine giyilen uzun kollu, önü açık, kaytan veya düğmelerle de tutturulan kısa libas. Çoğu kez çuhadan yapılarak önü ve sırtı sırmalı veya kaytanlı motiflerle süslenir. Kadın ve erkek giyiminde daha çok şalvar üzerine giyilir. Kol yakaları geniştir.

Bursa Cepkeni (Ankara Etnografya Müzesi)

Kimi cepkenlerin kolları yırtmaçlı olup omuzdan aşağı düşer. Bu tür cepkenlere kartalkanadı adı verilir. Eski bir Türk giyimi olan cepkenleri yeniçeriler de giymiştir. Anadolu'da bölgelere göre çeşitleri vardır. Bugün halk oyunlarında, kız-erkek oyuncuların çoğu cepken giymektedir.

CEYLAN KÂĞIDI, Kâğıt olarak kullanılan ceylan derisi. İslâm ve Türk sanatında birçok değerli kitap ceylan derisine yazılmıştır. İstanbul Türk ve İslâm, Topkapı Sarayı, Vakıflar, Ankara Etnografya, Konya Mevlâna müzelerinde, ayrıca İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde ceylan derisi üzerine yazılmış Kuran'lar, cüzler bulunmaktadır.

Ceylan derisi üzerine Kûfi yazı ile bir sayfa. (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

CEZVE, Kahve ocağında, ateş üzerinde ve mangalda kahve pişirmek için kullanılan uzun saplı, silindir gövdeli kap. Cezveler bakırdan yapılıp kalaylandığı gibi, emayeli madenden, hatta alüminyumdan da yapılır. Gövdesi ve sapı süslü olanlarına antikacılarda, müze ve özel koleksiyonlarda rastlanabilir.

CİBİNLİK, Sineklerden korunmak için yatakların üstüne çadır gibi kurulan ince tül örtü. Yatak ve karyolalar üzerine kurulan, tavanı kalkık ve süslü kumaş cibinliklere "kubbeli cibinlik" denir. Bunlar oymalı ve yaldızlı sütuncelere gerilir. Tahtların üzerindeki kubbeli ve çok süslü olanlarına "baldakin" adı verilir.

CİCİM, Ensiz olarak dokunan parçaların yan yana birleştirilmesiyle meydana gelen kilim. Dokunan parçalar birleştirildiği zaman desenler birbirini tamamlar. Daha çok Türkmen oymaklarının bulunduğu bölgelerde dokunur. Bölgelere göre renk ve desen özellikleri vardır. Desenler, zemine sonradan işlenmiş hissini verir. Üzerindeki motifler yıldız, baklava biçiminde madalyon, keskin çizgili geometrik bezemeler olarak dikkati çeker. Çoğunda kökboya kullanıldığı için solmaz. Koyu mavi, kırmızı, siyah, sarı renkler daha çok kullanılır. Cicimler çadır kapısı örtüsü olarak dokunurlarsa da son yıllarda kilim gibi sergi eşyası olarak kullanılmaktadır.

CİHADİYE, Savaş masraflarını karşılamak üzere Osmanlı Padişahı Mahmud II'nin 1223 Hicri (1810 Miladi) yılında çıkardığı 5 kuruş (200 para) değerindeki gümüş para. Yarım ve çeyrekleri de vardır. Ön yüzünde süslü daire, bordür ortasında, Mahmud II tuğrası, arka yüzünde "duribe fi Konstantiniye 1223" yazısı vardır.

CİLÂLI TAŞ (NEOLİTİK ÇAĞ) ESERLERİ, Tarih öncesi (Prehistorik) çağlar içinde Yontma Taş (Paleolitik) ve onu izleyen Orta Taş (Mezolitik) çağdan sonra gelen tarihi çağ. İnsanlar toprağa yerleşir. Ev-bark kurar, tarımla uğraşır, bazı hayvanları ehlileştirir. Madeni tanımaz, fakat taşı birbirine sürterek cilalar, araçlar yapar. Seramik kap kacak bu çağın en bol eserleridir. Seramikten Ana Tanrıçalar, içki kapları da yapmışlardır. Bu çağ, Anadolu'da M.Ö. 7000 ve 6000'lerde Konya yakınlarında Çatalhöyük'te ve Burdur yakınlarındaki Hacılar'da yapılan kazılarla en seçkin örneklerini vermiştir. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde çoğu sergilenmektedir.

CİLBENT, Her tür resim ve kâğıtları koruyan, kitap kabına benzer dosya. Meşinden, deri ve kumaş kaplı mukavvadan yapılır. Üzeri cilt işçiliğinde süslenir. Lâke ve ebru cilbentler de vardır.

CİLT-CİLT SANATI, Elle yazılan veya basılan bir kitabın dağılmasını önlemek, kitabı dış etkenlerden korumak için dışına geçirilen mukavva veya deri kapak. Tarihin ilk devirlerinde papirüs ve parşömene yazılan metinler silindir biçimde sarılır, deri kumaş bir kılıf içinde korunurken, M.S. V. ve VI. yüzyıllarda bugünküne benzer kitaplar

Osmanlı cildi. Meşin. 18. yy.

hazırlanmış ve bunlar süslü kapaklarla ciltlenmiştir. Asya'da Çin ve Hindistan'da, Avrupa'da Hristiyan ülkelerde, özellikle kutsal kitaplar özenle ciltlenir ve ciltleri süslenirken, İslâmiyet cilt sanatına ayrı bir teknik ve zarafet getirmiştir. İslâmiyetin ilk yıllarında parşömen üzerine yazılan Kuran yapraklarını bir araya getiren deri ve deri kaplı mukavva ciltler, ustalarının elinde bir sanat dalı olarak gelişmiştir. XI. yüzyıl sonlarında Büyük Selçuklulara geçen Türk-İslâm Asya cilt sanatı, Selçuklular devrinde gelişmesini sürdürmüş, özellikle arabesk desenli ve yuvarlak şemseli, deri üzerine, kabartma süslü Selçuklu ciltleri seçkin örnekler vermiştir. XV. yüzyıl ortalarında, Fatih Sultan Mehmed devrinde Türk cilt sanatı ayrı bir üslûpla kendine özgü bir çığır açmıştır. Bu devirde cilt süslemeciliğinde şemseler yuvarlak biçimlerden oval (beyzi) biçimine dönüşmüş, iki ucuna "salbek" denen rûmi uzantılar eklenmiş, arabesk süsleme öğelerin yerini yaprak, çiçek, rûmi ve hatayî motifler, bunlardan meydana gelen kompozisyonlar almıştır. XVI. yüzyıl, Osmanlı cilt sanatında şaheserlerin yaratıldığı bir devirdir. Deri üzerine sıcak çelik kalıplarla kabartma basılan şemseler, ciltin dört köşesini dolduran köşebentler, cilt süslemesini dikdörtgen bir çerçeveye alan zencerek ve örgü motifli cetvelleri yer yer renkli boyamalarla bezenmiştir. Ciltin kitap içine kıvrılabilen cilt kanadı veya "miklep" adı verilen uzantıları da aynı şekilde süslenmiştir. XVIII. yüzyıldan sonra yapılan kimi ciltlerin mukavvalarının meşin yerine ebru kâğıt ile kaplandığı olmuştur. Yine bu devirden sonra, cilt mukavvası üzerine aharlı kalın kâğıtlar kaplanarak bu kâğıtlar renkli boyalarla süslenmiş, süslenen yüzeye "lâk" sürülerek lâke ciltler yapılmıştır. Deri üzerine kalıpla yapılan köşebent ve göbek şemseleri altınla sıvanırsa bunlara "mülemma şemse" adı verilmiştir. Kimi ciltlerin üzerine renkli ipek kumaşlar da kaplanmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde pek çok kitap cilti altınla, zümrüt, yakut, elmas, firuze gibi değerli taşlarla süslenmiştir. Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıldan başlayarak bir sanat dalı olarak gelişen cilt işçiliği en güzel örneklerini İstanbul'da vermiş, bu alanda Mehmed Çelebi, Hüseyin Çelebi gibi şöhretli ustalar yetişmiştir. Şurası bir gerçektir ki, dünyanın hiçbir ülkesinde cilt sanatı, Osmanlı devrinde olduğu kadar ileri, zengin bir sanat dalı olarak gelişememiştir. Bugün İstanbul Topkapı Sarayı, Türk-İslâm Eserleri müzeleri ve Süleymaniye, Üniversite kütüphanelerinde, ayrıca Ankara

Sultan Murad III Divanı Cildi. 1588. (İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)

Etnografya, Konya Mevlâna müzeleri ile çeşitli kütüphanelerde, özel kütüphane ve koleksiyonlarda cilt hazinelerinin seçkin örnekleri yer almaktadır. Türk kitap cilti sanatı, Türk yazı sanatı, Türk çini, halı, kumaş, ahşap sanatı kadar yücelmiş, zengin bir zevkin ürünüdür.

CİRİT SOPASI, Geleneksel Türk cirit oyununda kullanılan, 1 m. uzunluğunda ağaç sopa. Cirit sopaları, kabuğu soyulmuş hurma, kurutulmuş meşe veya şimşir dalından yapılır. Üzeri cilâlanarak boyalarla süslenir, sahibinin adı yazılır.

CÖNK, Daha çok halk şairlerinin seçme şiirlerinin derlendiği elyazması antoloji. Cönklerin bir özelliği, boylarının uzun ve enlerinin dar oluşudur. Çoğu zaman renkli kâğıtlarla düzenlenir ve meşinle ciltlenir. Yazma kitapların bulunduğu resmi ve özel kütüphanelerde çeşitli örnekleri vardır. Cönklere sahibinin merakına göre, özel notlar, dualar, doğum, ölüm tarihleri de yazılır.

ÇÖĞÜR, Saplı, kopuza benzeyen beş telli ve yirmi altı perdeli saz. Germiyanoğlu Yakup Bey tarafından icat edildiği söylenir. XVII. yüzyılda Anadolu'da yaygın olarak kullanılmıştır. Kimi bölgelerde "meydan" veya "divan" sazı da denir.

CÜBBE, Şam kumaşından veya beyaz ipek-pamuk karışımı kumaştan yapılan, etekleri dizden aşağıda, önü yırtmaçlı, yakasız üstlük. Din ve bilim adamları giydiği gibi Osmanlı askerî teşkilâtında yeniçeriler de giymişlerdir. Yeniçeri cübbelerinin arka etekleri uzun, ön etekleri kısadır.

CURA, Türk halk müziği çalgısı. Tezeme (tezkene) adı verilen mızrapla çalınır. Bağlama grubunun en küçük boylu sazı olup üç çift tellidir. Gövdesi, kütükten armut biçiminde oyulmuştur.

Konya kadın giyiminde cepken ve şalvar.

Divan curası, bağlama curası ve tambura curası gibi adlarla anılan türleri vardır. En yaygın olanının boyu 70-75 cm. olup, alt telleri Do ya da Re sesleri akort edilenlidir. Üzerinde altta 2, ortada 2 ve üstte 2 olmak üzere 6 tel vardır.

Cura, aktarımcı bir çalgıdır. Cura için notalar sol açarı ile yazılır. Sesler yazıldığından bir tam dörtlü inceden duyulur.

Cura da tambura gibi birçok biçimde akortlanır, ancak en yaygın olan "bozuk düzeni" ya da "kara düzen" denilen akort biçimidir. Bu biçimde, alt teller Re, orta teller Sol, üst teller Do seslerine akortlanır.

CÜZ KESESİ, Osmanlı devrinde okul çocuklarının boyunlarına astıkları, içerisinde "Elifba" adı verilen alfabe veya Kuran'ın "Tebâreke", "Amme" gibi cüzlerinin (fasıllarının) bulunduğu, deriden, kumaştan yapılmış, sırma işlemeli kese. Varlıklı aileler çocukları için özel cüz keseleri yaptırarak, bunları altın-gümüş sırmalarla süslemişlerdir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Osmanlı şehzadelerine ait, değerli taşlar ve incilerle süslü cüz kesesi örnekleri bulunmaktadır.

ÇADIR, Açık havada araziye kurulan bez, kumaş, kalın dokuma ve deriden yapma taşınabilir barınak. İlkçağlardan beri dünyanın çeşitli ülkelerinde göçebe veya yarı göçebe topluluklar tarafından kullanıldığı gibi, yolculuk ve askerî seferlerde de taşınan ağırlıklar arasında yer almış, konaklanan yerlerde kurulmuştur. Çadır, Orta Asya'da Türk kavim ve boyları tarafından çeşitli örnekleriyle çok kullanılmıştır. Türkistan'da Kırgız ve Moğolların kullandığı silindir gövdeli ve üzeri kubbeli "topak ev", Oğuzlar ve Uygurların "keçe ev"leri tipik çadır örnekleridir. Selçuklu ve Osmanlı çadırları bez, kumaş ve deriden yapılmıştır. Osmanlılar, ülkelere yaptıkları uzun seferlerde padişahlar için kurulan çadırlara "hünkâr çadırı", "otağ-ı hümayun" komutanlara ait olanlara "paşa çadırı" demişlerdir. Geniş ve birkaç direkli olan bu çadırların iç ve dış yüzeyleri aplike deri perdelerle ayrılmış, tabanına hasır döşenerek üzerine halılar serilmiştir. Bu tür çadırların en seçkin örnekleri İstanbul Topkapı Sarayı ve Askerî Müze'de, Türkiye dışında Viyana, Krakov, Budapeşte, Münih ve daha başka Avrupa müzelerinde yer alır.

Osmanlı çadırından detay (İstanbul-Topkapı Müzesi)

ÇAKALOZ, Kürekle çekilen küçük savaş gemilerinde bulunan hafif top. Bronzdan dökülen bu kısa gövdeli toplarla küçük gülleler ve çakılar, saçmalar atılmıştır.

ÇAKMA İŞÇİLİĞİ, Ağaç yüzey ve çeşitli madenler üzerinde açılan oyuklara çakılan madeni tel, levha ya da çivilerin yerleştirilmesi. Genellikle baston, çerçeve, kutu çekmece, sehpa, maden süslemeciliğinde bu işçilik görülür.

ÇAKMAKLI TABANCA VE TÜFEK, Ağızdan doldurulan, tetiğin çekilmesiyle çakmak taşına çarpan çeliğin çıkardığı kıvılcımla ateşlenen tabanca veya tüfek. Kabzası, kundağı ve namlu yatağı cevizden yapılmıştır. Ağaç bölümlerinin üzeri, altın, gümüş tellerle veya fildişi, sedef kakmalarla süslenenleri

vardır. Tetik siperi, namlu gibi demir-çelik bölümleri de altınla kaplandığı gibi, gümüş savat ve altın kakma olanları, değerli taşlarla süslenerek, dua ve usta adı yazılanları vardır. İstanbul Topkapı Sarayı Silâh Dairesi'nde, Askerî Müze'de, XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli Türk çakmaklı sahte tabanca ve tüfekleri bulunmaktadır. Son yıllarda eski örneklerine benzer çakmaklı tabancalar yapılarak piyasaya sürülmüş, bunlar antika ve eski eser satan dükkânlarda çok sık görülür olmuştur.

ÇAKŞIR, Çuhadan yapılan bol ve dökümlü şalvar. Çoğu zaman paçaları mestlere bağlıdır. Kadınların giydiği çakşırların paça ve uçkurları sırma kaytanlarla süslenmiştir.

ÇALPARA, Metal, sert ağaç ve fildişinden yapılan ve iki elin parmakları ile vurularak ses çıkaran bir çift (4 parçalı) müzik aletli zil. Pirinç levhalardan daire biçiminde kesilerek yapılan ve iki elle birbirine vurulan bir çift müzik aletine de "çalpara" ya da "halile" denmiştir. Halile, Mehter ve Mevlevî müziğinde de kullanılır.

ÇAN, Dış veya iç yüzüne vurulduğu zaman ses çıkaran, tunçtan yapılma çalgı. Doğu ve Batı'da, İlkçağlardan beri kullanılan çanın örnekleri çoktur. Genellikle armut biçimindedir. İç tepeliğindeki halkaya asılan madenî tokmağı sallandıkça ses verir. Dışardan vurulanları da vardır.

ÇANAKKALE SERAMİĞİ (ÇİNİ İŞÇİLİĞİ), Çanakkale'de, XVIII. yüzyıldan, XIX. yüzyıl sonlarına kadar daha kaliteli çini seramik yapılmıştır. Çanakkale'de seramiğin tarihçesi, XIV. yüzyıla kadar uzanmasına rağmen İznik çini

Çanakkale Seramik Tabak

ve seramik sanatının gördüğü rağbet ve üstün kalitesi karşısında sönük kalmış, ancak İznik çini atölyesinin kapanması ile yüze çıkabilmiştir. Kırmızı, bazen bej hamur ve sıraltı tekniği ile işlenen Çanakkale seramikleri biçim ve süslemeleri ile dikkat çekicidir. Çanakkale çukur tabakları 22-23 cm. çapında, kenarlı, ortası çiçek rozeti demeti, stilize demet, yelken, cami, köşk, tek ve çift kuş, balık resimleri ile süslüdür. Koyu sarı, kahverengi ve yeşil sırlı, 30-35 cm. yüksekliğindeki seramik küpler stilize çiçek ve yaprak motiflidir. 15-20 cm. çapındaki çukur kâseler ise, krem veya kahverengi zemin üzerine beyaz, turuncu, sarı benekler ve bitkisel motiflerle bezenmiştir. Çanakkale'de ayrıca şekerlikler, ağızları kuş ve at başı şeklinde şişkin gövdeli testiler, şerbetlikler, kabara rozetli vazolar, çiçek saksıları, mataralar, şamdanlar, fincan takımları, hayvan ve insan şeklinde süs eşyaları yapılmıştır. İstanbul'da Çinili Köşk ve Alay Köşkü, Ankara Etnografya ve Çanakkale müzelerinde, ayrıca Londra-Victoria and

Albert, Atina Benaki, Düsseldorf-Hetjens, New York-Metropolitan müzelerinde Çanakkale seramiğine ait müzelik, seçkin eserler sergilenmektedir.

ÇANAK ÇÖMLEK, Genel olarak pişmiş topraktan yapılan kaplar. Pişmiş topraktan sırlı-sırsız olarak yapılan, yayvan ağızlı kâse ve derin tabak biçimindeki kaplara çanak, testi biçiminde geniş karınlı ve kapaklı kaplara da çömlek denir. Çanak çömlek, insanlık tarihinin uygarlığa ilk adımını attığı zaman kullandığı ilk eşyalardan biridir. Tarih öncesi Neolitik Çağlardan itibaren yapılmaya ve kullanılmaya başlanmıştır. Anadolu'da en eski buluntu olarak

Pişmiş Topraktan Çömlek, M.Ö. VI. bin. Hacılar (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

M.Ö. sekiz bin yıllarına ulaşan Çatalhöyük (Konya yakınlarında) Neolitik Çağında, Hacılar (Burdur) da, perdahlı ve geometrik desenli seramikleri sayılır. Arkeolojinin en bol ve çok bilinen buluntuları çanak, çömlek gibi toprak eşyalarıdır.

ÇAPA, Daha çok gemilerde kullanılan, bir zincire bağlı, deniz dibine bırakılan, ucunda kıvrık çengelleri olan demir alet olarak bilinir. Denizcilerin simgesi olarak yakalara, düğmelere, flamalara işlenmiştir. Tarlalarda toprağı çevirmek için kullanılan çatal veya düz ağızlı kazmalara da çapa denir.

ÇARIK, Deriden kesilerek ayağa göre uçları kıvrılmak suretiyle yapılan ve yine deri sicimlerle bağlanan pabuç. Kadınlar için yumuşak deriden yapılmış süslü ve renkli olanları vardır. Mest biçiminde olanlara "çedik" denir.

ÇARH-I FELEK, Türk sanatında bir süsleme motifi. Bir daire içerisinde, merkeze bağlı, döner yaprak dilimleri. Gülbezek de denilmiştir.

ÇARPANA, Asya ve Anadolu göçerlerinin el tezgâhlarında dokudukları, şerit halindeki kolan veya belbağı. Çarpana dokumaları topak evlerin gövdelerini kuşatmada, çuvallarda, eyer ve koşum takımlarında, semerlerde kolan olarak kullanılır. Anadolu'nun dar dokumaları arasında yer alan çarpanalar üçgen veya çok köşeli ağaç direği, tahta veya kemikten bıçağı, masura ve mekiki ile basit bir tezgâhta dokunur. Tek katlı, çift yüzlü, takviyeli dokuma örnekleri vardır. Kilim desenleriyle süslenir. Giyim ve baş süslemelerinde kullanılanları da vardır.

ÇARTA, Türk halk müziğinde sığ ve üçgen biçiminde bir gövdesi ve 14 perde bağlı bir sapı olan telli çalgı. Üç ya da dört teli vardır. Yalnızca Kuzeydoğu Anadolu'nun bazı yörelerinde rastlanan çarta, günümüz halk müziğinde pek kullanılmıyor.

ÇATALHÜYÜK BULUNTULARI, Konya'nın 52 km, güneydoğusunda, Çumra İlçesi Küçükkoy yakınlarında bir hüyük olan Çatalhüyük, Anadolu'nun Neolitik Çağlarına ait en eski yerleşme

yerlerinden biridir. 1961 Mellaart tarafından yapılan ve üç yıl süren arkeolojik kazılarda M.Ö. 6500-5650 arası yıllarına ait çanak-çömlek ve parçaları, doğal cam (obsidien) dan yapılmış ok ve mızrak uçları, kesici aletler, cilalı taştan baltalar, kemik iğneler, taş havan elleri, kemikten, taştan süs takıları ve daha pek çok eşya bulunarak Ankara ve Konya müzelerine kaldırılmıştır. Çanak-çömlek buluntuları çok ilginçtir. Bunların en yaygını, geniş ağızlı, geometrik bezemeli, astarlı kaplardır. 1964 yılında durdurulan kazılara, 1996 yılında yeniden başlanmıştır.

ÇATMA, Kadife türünde Türk kumaşı. XV. yüzyıl sonlarında önce Bursa tezgâhlarında dokunmaya başlayan, XVI. ve XVII. yüzyıllarda en güzel örneklerini veren çatmalar, Üsküdar ve Bilecik'te de dokunmuş, Batı ülkelerine de ihraç edilmiştir. Kaftan, cepken, minder ve yastık yüzü, perde, döşeme olarak kullanılan çatma kumaşın kadifeden farkı, zemine oranla süslemesinin kabartma oluşudur. İpekle birlikte altın ve gümüş tellerle dokunanları vardır. Klasik Osmanlı XV-XVIII. yüzyıl süslemesi olan çintemani, lâle, karanfil, nar ve çiçeği, kozalak, hatayî motifler çatmaların belli başlı desenleridir. Renkler, kırmızı, açık yeşil, sarı, mavi, siyah ve tonları olarak görülür.

Çatma Kadife Kaftan. Kanuni Sultan Süleyman'a aittir. (Topkapı Sarayı Müzesi)

ÇEDİK, Sarı meşinden yapılan kısa ve bol konçlu pabuç. Daha çok mest yerine giyilir. Kadınların giydiği çedikler yumuşak, içi ve dışı desenlerle süslüdür. Buna "edik" de denir.

ÇEKMECE, İçerisinde değerli eşyaların saklandığı, kilitli, küçük sandık. Abanoz, gül ağacı, ceviz, meşe gibi sert ağaçlardan yapılarak, üzeri fildişi, sedef, bağa, altın ve gümüş kakmalarla süslenir. Doğrudan kendi ağacı ile oyularak süslenenleri de vardır. İçerisi çoğu zaman kadife veya ipek kumaşla kaplanır. Lâke işi nakışlı çekmeceler, XVI.-XVII. yüzyıllarda birer sanat şaheseri olarak

Çekmece. Osmanlı, XVI. yy. (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

yapılmışlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren Edirne işi (Edirnekâri) süsleme tezhipli çekmeceler çok tanınmıştır. Yazı kâğıtları ve kalemlerin yerleştirildiği yazı çekmeceleri, gerdanlık, bilezik ve küpe gibi değerli eşyaların bulunduğu mücevher çekmeceleri çeşitleri arasındadır. Bir ara Avrupa'dan gelen ve gözleri çekildiği zaman müzik çalan çekmeceler de Türkiye'de çok tutunmuştur. Başta İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi olmak üzere, etnografya ve Türk eserleri sergileyen müzelerde, özel koleksiyonlarda, evlerde çok değerli çekmeceler bulunmaktadır.

ÇEMBER, Anadolu'da kadınların başlarına örttükleri, alınları ve boyunlarına bağladıkları yemeni. Çemberler ince pamuk ve ipek dokumalardan kare biçiminde kesilir, kenarlarına oya ya da boncuk işlenir. Yazma tekniğinde baskı motiflerle süslü olanları da vardır.

ÇERAĞ (ÇIRAĞ), Pişmiş topraktan, emzikli, kulplu ve kulpsuz, içerisinde bezir, zeytinyağı, içyağı bulunan bir çeşit kandil. İlkçağlardan beri çeşitli biçimlerde yapılan bu toprak kandillere, Anadolu'da sıkça rastlanır. Bunların sırlı olanları, hatta madenden yapılanları da vardır. Işıklandırmada kullanılan çam ağaçlarına, mumlara da çerağ denir.

ÇEŞME-ÇEŞME TAŞI, Suyun borularla getirilerek taş, mermer, çini yüzeyli bir panodan muslukla akıtılan meydan, sokak, oda çeşmeleri Türk sanatında ayrı bir bölüm alır. Genellikle oda çeşmeleri mermer işçiliğinin güzel örneklerini verir. Meydan ve sokak çeşmeleri de işçilikleriyle sivil mimarinin bir parçası sayılır. Çoğu antikacılar, çeşme taşı, çeşme kurnası ve çeşme musluğu satışını yaparlar.

ÇEŞM-İ BÜLBÜL, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid, İstanbul-Beykoz semtinde 1848 yılında bir cam fabrikası kurdurmuş ve bu fabrikada Beykoz ya da "İstanbul işi" olarak tanınan cam eşyalar yapılmıştır. Bu fabrikanın yaptığı, üzeri damarlı bardak, sürahi, gülâbdan, vazo, kâse, şişe gibi cam eserler "çeşm-i bülbül" adıyla tanınmıştır. Aslında "çeşm-i bülbül" "bülbül gözü" anlamına gelmektedir. Bülbül gözündeki "hâre"lerden dolayı bu cam kapların bu adı aldığı söylenirse de, Beykoz'un Çubuklu semtindeki "Çeşm-i Bülbül" adındaki bir çeşmeden dolayı bu adın verildiği söylentileri de vardır. Bazı kaynaklar, Sultan Selim III zamanında, Mehmed Dede adlı bir cam ustasının Venedik'te bu sanatı öğrendiğini, İstanbul'a dönüşünde çeşm-i bülbüller yaparak saraya sunduğunu, onun özendirmesiyle Abdülmecid zamanında Beykoz'daki fabrikanın kurulduğunu kaydederler. Çeşm-i bülbüller gerçekten Türk camcılığının XIX. yüzyıldaki şaheseri olarak ün yapmıştır. Saydam, ince cam üzerinde helezonî kıvrımlar meydana getiren renkli çizgiler, cam eşyaya ayrı bir güzellik vermede, eşyalar ölçülü ve göze hoş gelen biçimleriyle de bir "zarafet" kazanmaktadır. Çeşm-i bülbüllerde başlıca renkler, süt mavisi, koyu kırmızı ve zümrüt yeşilidir. Altınlı, yaldızlı, kabartma çiçeklerle süslü olanları vardır. Yapıldığı yıllarda çok pahalıya satıldığı için, Venedik'te kalın camlı, daha ucuz taklitleri yapılmış ve İstanbul piyasasına sürülmüştür.

Gerçek Beykoz çeşm-i bülbülleri, bugün İstanbul Topkapı Sarayı ve Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde, Belediye Şehir Müzesi'nde, Ankara Etnografya Müzesi ile özel müze ve koleksiyonlarda yer alır. Son yıllarda İstanbul Paşabahçe Cam Fabrikaları'nda da çeşm-i bülbüller yapılmaya başlanmıştır.

ÇERÇEVE, Resim, fotoğraf, levha, ayna gibi genellikle duvarlara asılacak eşya ve panoların yerleştirildiği süslü muhafazalar. Ahşap oyma, alçı kabartma, fildişi, sedef, gümüş kakma, madenî süsleme çerçeveler, Ortaçağlardan bugüne her devirde zevkin, sanatın, güzelliğin simgesi olmuştur. Genellikle dinsel tabloların, ikonaların yerleştirildiği tapınak tipindeki kemerli çerçeveler, bir maketi andıran detaylarla süslüdür. Dikdörtgenden, elips ve daireye, türlü biçimlerde yapılan çerçeveler, çoğu zaman yapıldıkları dönemin süsleme üslûplarıyla uyum içinde olmuştur. Çerçeve yapımı, hemen her ülkede bir sanat dalı olarak vardır. Müzeler ve antika koleksiyonlarında eski ve sanatlı çerçevelere çok sık rastlanır.

ÇEVGÂN, At üstünde oynanan bir çeşit cirit oyununda kullanılan ucu eğri sopa. Asya ülkelerinde özellikle Türkler tarafından çok eskiden beri oynanan çevgân oyununda, üzeri deri kaplı, akça ağaç veya söğütten yapılmış bir de top vardır. Çevgân sopaları şimşir, abanoz gibi sert ağaçlardan yapılır ve üzeri lâke işçilikle süslenir.

ÇEVRE, Kare biçiminde, kenarları oyalı veya işlemeli, köşeleri ibrişim ve sırma nakışlarla süslü mendil. Elişi tülbent veya patiskalara gergefte işlenen sırmalı çevrelerin mendil olarak kullanılanlarına yağlık denir. Çevreler boyna bağlandığı gibi belde kuşağa da asılır. Başa bağlanan çevreler de görülür. Evlenecek genç kızların çeyizleri arasında, kendi eliyle işlediği çevrelerin büyük bir önemi vardır. Çevreler aynı zamanda, elişlerinin sergilendiği gelin odalarının en göz alıcı malzemeleri olarak dikkati çeker. Altın ve gümüş sırmalar, ibrişim ve renkli ipliklerle işlenen çevrelerdeki motifler stilize ve çok anlamlıdır. Güğüm, ibrik, sırma servi, çift güvercin, horoz ibiği, narlı bahçe gibi motifler çok kullanılmıştır.

Çevre. XIX. yüzyıl. (Özel Koleksiyon)

ÇIĞIRTMA, Üflemeli bir halk çalgısıdır. Aslında bir çeşit dilsiz düdüktür. Kamıştan ya da erik, ceviz, meşe ve şimşir gibi sert ağaçlardan yapılma 25-30 cm. boyunda düz bir borudur. Eskiden kartalın kanat kemiğinden yapılırdı. Perde sistemi ve delik sayısı düdükteki gibi olup, yalnızca dili yoktur. Çığırtmada da kromatik yarım perdeler ve komalı sesler, meyde olduğu gibi dudak, üfleme ve parmak kullanma tekniğiyle çıkarılmaktadır.

ÇIKRIK, Yün, keten, pamuk ipliği eğirmek için kullanılan ve elle çevrilen araç. Ağaçtan bir volan aracılığı ile elle döndürülen iği ve volanın oturduğu ahşap tablası, çoğu çıkrık oymalar ve

boyalarla süslenir. Anadolu'da bugün de kullanılmaktadır.

ÇİFT BAŞLI KARTAL, Birçok dünya ülkesiyle birlikte Türk sanatında da görülen kartal figürü, tek ve çift başlı olarak genelde hükümranlığı, devleti, gücü, zaferi simgeler. Çift başlı olanlarda (dişi ve erkek başlarıyla) yaşamın sürekliliğini, uzun ömrü ve sonsuzluğu ifade eder. Çift başlı kartal figürleri taşa, madene, alçıya, çiniye, ahşaba, kumaşa, halıya resmedilmiş, "arma" olarak kullanılmıştır. Asya'dan Mezopotamya ve Anadolu sanatına, Bizans'a ve Avrupa'ya uzanan geniş bir coğrafya içinde

Çift Başlı Kartal Figürü. Selçuklu. Konya Kal'asından. (Konya Müzesi)

bu figür, İlkçağlardan başlayarak kullanılmaktadır. Anadolu Selçuklu sanatında çokça görülür. Özellikle Konya Kalesi figürlü taş eserlerinde Kubâd-âbad Sarayı çinilerinde çift başlı kartal figürleri "sultan" kelimesiyle birlikte resmedilmiştir. Uzun kulaklı olarak resmedilenlerinin çift başlı doğan ya da başka bir kuş türü olduğu üzerinde de durulmuştur.

ÇİFTE, Çifte sipsi, çatal kamış, çifte kaval ve çifte düdük adları da verilen üflemeli bu çalgı, aslında yan yana birleştirilmiş iki sipsiden başka bir şey değildir. Bu durumda birlikte çalınan iki sipsi sesi duyulur. Bir ağaç parçasından yan yana oyularak yapılmış iki dilli düdükten oluşan çifteler de vardır. Bunlara çifte düdük denilmektedir. Çiftede perde delikleri tulumda olduğu gibi eşit ve paralel olabileceği gibi, bir tarafta 5, diğer tarafta yalnızca 3 perde deliği de bulunabilir. Bu üç delik tonik, tonik altı ve tonik üstü seslerini vererek çalınacak ezgiye dem (pedal) eşliği yapar.

ÇİL AKÇE, Ayarı tam, yeni basılmış madenî para. Aşınmamış, yıpranmamış madenî paralar (sikkeler) daha değerlidir.

ÇİNİ SANATI, Çini sanatının ilkin Çin'de doğduğu, bu yüzden, Çin işi anlamına gelen "Çini" denildiği söylenir. Çinliler pişmiş topraktan kapları içindeki sıvıların sızmaması için kap pişmeden önce "sır" denen maden oksitleri ile cilâlamış, sonra pişirmişlerdir. Oksitler, kap üzerinde cam gibi ince, şeffaf bir tabaka meydana getirmiştir. Böylece Asya'dan Ortadoğu'ya kayan çini işçiliği, özellikle Sümer, Asur, Mısır ve Pers yapılarına "sırlı tuğla" olarak girmiş, derken Orta Asya Türkleri, sırlı tuğla tekniğini düz veya çok renkli duvar çinisi olarak geliştirmişlerdir. Büyük Selçuklular yolu ile Anadolu Selçuklu sanatına giren ve Selçuklularda XII. yüzyıldan itibaren mimarî eserlerin iç duvarlarını, kubbe ve kemerlerini, minarelerini süsleyen çinicilik, Anadolu'da çeşitli teknikleri ile gelişmiş, zirveye ulaşmıştır. Anadolu Selçuklularında sırlı tuğla, çini mozaik,

tek renk çini, yaldızlı çini, kabartmalı çini, sıraltı-sırüstü desenli çini gibi teknikleri ile camiler, medreseler, türbeler, saray ve köşkler süslenmiştir. Konya'daki Selçuklu Köşkü, Beyşehir Gölü batı sahilindeki Selçuklu Kubâdâbad Sarayı'nda görüldüğü gibi, yıldız-haç biçiminde birbirine geçmeli formlarla duvar çinileri yapılmış, süslemede insan ve hayvan figürlerine, efsânevi varlıklara bol bol yer verilmiştir. Selçuklu mimarisinde sırlı tuğla ve çini-mozaik olarak kûfi ve sülüs yazılar, arabesk, rumî ve kıvrım dallarla değişik ve çeşitli kompozisyonlar meydana getiren duvar çini işçiliği, seramik olarak da evanîde kendini göstermiştir. Kuş ve insan figürlü tabaklar, firuze renk şamdan ve kandiller, kâse, askı gibi sırlı seramikler, duvar çinileri kadar bol örnek ve çeşitlilikle günümüze kadar gelmemiş de olsa, eldeki malzemeler bu konuda bize oldukça yeterli bilgiler verebilmektedir. Bugün İstanbul Çinili Köşk'te, Konya Karatay Medresesi'nde kurulan çini müzelerinde Selçuklu seramik örneklerini görmek mümkündür. Selçuklu devri çini işçiliği Beylikler devrinde teknik ve üslûbunu sürdürmekle birlikte sönük kalmıştır. Osmanlıların erken devir mimarî eserlerinde, farklı bir teknikle renkli sır işçiliğiyle gelişen çinicilik, XV. yüzyıl ortalarından itibaren mimaride önemli bir süsleme unsuru olmuştur. İznik'te gelişmeye başlayan Osmanlı çiniciliği, XVI. yüzyılda en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu yüzyılda Selçuklu ve Beylikler devrinin mozaik-çini işçiliği yerine, kare ve altı köşeli formlar üzerine mavi, mavi-beyaz, sıraltı, çok renkli İznik çinileri kullanılmıştır. Bu çinilerde sıraltı domates kırmızısı ile birlikte beyaz, mavi, firuze, lâcivert, yeşil, siyah renkler daha çok görülür. Çok başarılı kompozisyonlarla tabii lâle, karanfil, gül, menekşe, sümbül, nar çiçeği, şakayık, bahar dalları, servi, çiçek buketleri gibi bitkisel motifler, rumî, hatayî ve arabesk bezemeler, iri sülüs yazılar, çintemanî ve çin bulutları, hatta kuş figürleri en

İznik Çinisi. XVI. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

çok kullanılan desenler arasındadır. XVII. yüzyılın sonuna kadar, başta İstanbul olmak üzere, Osmanlıların, üç kıtaya yayılan bütün dinî ve sivil mimarisini süsleyen İznik çinileri, XVIII. yüzyılda sönmeye başlamış, İznik çini atölyelerinin kapanmasıyla Kütahya çini atölyeleri devreye girmiştir. Ne var ki, Kütahya çiniciliği, İznik çini sanatını kötü bir şekilde taklitten öteye gidememiştir. Kütahya'da sıraltı kırmızının yerini alan kahverengi ve sarı renkler, bunun

yanında kobalt mavisi, firuze, lâcivert, yeşil ve siyahlar soluk, kirli ve birbirine karışmış olarak kendini gösterir. Kütahya'nın bu başarısızlığı üzerine Sultan Ahmed III devrinde Sadrazam Damad İbrahim Paşa, Türk çini sanatını canlandırmak üzere, 1724 yılında Eyüp'teki Tekfur Sarayı'nda bir çini atölyesi kurmuş, İznik'ten ustalar getirerek çini imaline başlamışsa da, bu teşebbüs uzun ömürlü olamamış, Patrona Halil Ayaklanması ile Tekfur Sarayı Çini Atölyesi kapanmıştır. Tekfur Sarayı'nda yapılan ve örnekleri İstanbul'daki bazı yapılarda görülen çiniler, İznik çinileri kadar başarılı olamamıştır. Bu yıllarda sırlı seramik işçiliği aynı paralelde gelişme ve gerileme dönemlerini yaşamıştır. Osmanlı seramik sanatının en yaygın ve dünyaca ün yapan, çeşitli dünya müzelerinde en bol bulunan örnekleri XVII.

Kubâd-âbad Sarayı; çini üzerinde Hayat Ağacı ve Kuşlar

yüzyıl sonuna kadar İznik'te yapılan seramiklerdir. Seramiklerde beyaz hamur kullanılmış, sıraltı tekniği uygulanmış, kobalt mavisi, yeşil, firuze, beyaz, siyah,

İznik Çini Tabak. XVII. yy.

az da olsa kahverengi ve gri renkler kullanılmıştır. Hafif kabartmalı, parlak domates kırmızısı, XVI. yüzyıl ortalarından başlar, elli yıl devam eder. Konturlar daha çok siyahtır. Lâle, karanfil, gül, sümbül, nar çiçeği, menekşe, üzüm salkımları, dallar, rumî ve hatayîler, çin bulutları, şakayık sevilen motifler olarak görülür. Çoğu seramiklerde, özellikle tabak içlerinde gemi, kuş, tavus kuşu, aslan-geyik, aslan-boğa mücadelesi, balık, av hayvanları, tavşan resimleri vardır. Bu seramikler, tabak, kâse, ibrik, kupa, vazo, kandil, sürahi, şamdan, maşrapa gibi evani olarak yer alır. XVIII-XIX. yüzyıllarda Kütahya'da yapılmaya başlayan seramikler, çinide olduğu gibi başarılı olamaz. Tabak, fincan, hokka, kâse, ibrik, sürahi, matara, kadeh, gülâbdan, kandil, buhurdan, kupa gibi örnekler verir. Aynı devirde Çanakkale'de de seramikler yapılmaya başlanmıştır (Bak: Çanakkale Seramiği). Çiniye gelince, Tekfur Sarayı denemesinden sonra, Avrupa'dan da çini getirildiği görülmüş, XIX. yüzyıl sonlarına doğru Abdülhamid

II'nin Yıldız Sarayı'nda kurduğu çini ve porselen imalathanesi oldukça başarılı olmuş, ne var ki bir süre sonra kapanmıştır.

ÇİN PORSELENİ, Eski ve köklü bir uygarlığa sahip Çinlilerin M.Ö. XVII. yüzyılda pişmiş topraktan seramik yaptıkları, M.Ö. I. yüzyıldan itibaren seramikleri mavi bir sırla kapladıkları bilinmektedir. M.S. 600-900 yılları arasında Thang Sülâlesi devrinde Çinliler porseleni icat etmişler ve bu sanatı günümüze kadar sürdürmüşlerdir. Çin porselenleri, IX. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar önce beyaz sonra gök mavisi olarak devam etmiş, XV. yüzyılda kırmızı renk görünmeye başlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Çin porselen sanatında büyük bir gelişme olmuş, çin desenleri ile süslü, çiçek ve hayvan figürlü, yeşil, esmer, sarı, açık mavi, koyu mavi, mor, kırmızı, siyah renklerle tabaklar, kâseler, selâdonlar, vazolar yapılmış, bunlar İpek Yolu'yla İslâm ülkelerine, Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Bugün Topkapı Sarayı Porselen Dairesi'ndeki Çin porselenleri koleksiyonunda, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Çin sülâleler devrinin seçkin örnekleri bulunmakta, çoğu, Çin hükümdarlarının Osmanlı padişahlarına hediyesi olan bu porselenler kronolojik bir sıra ile sergilenmektedir. Çin porselenleri XVII. yüzyılda porselen heykel sanatına da dönüşmüş, yine bu imalâthanenin ürünleri olan süt beyazı saydam çaydanlıklar, fincanlar, kadehler, vazolar antika piyasasında çok tutulmuştur. XVIII. yüzyılda Çin porselen sanatında soluk pembe renkler hakim olmuş, daha sonra "yumurta kabuğu" denilen çok ince porselen eşyalar üzerine

Çin Porselenleri. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

mavi, açık mavi ve leylak renklerle tarihî sahneler resmedilmiştir. Çin porselenleri inceliği ve nefaseti ile bugün de imalâtını sürdürmektedir. Son yıllarda Japon ve bazı Uzakdoğu ülkelerinin de porselen piyasasına girmesi ile, bu ülkelere ait porselenlerden çoğu Çin porseleni adı altına meraklılarına satılmaktadır.

ÇİTARÎ, Üç pamuk, bir ipek iplikle dokunan Türk kumaşı. Sitarî de denir. Başta Bursa olmak üzere Anadolu dokumaları arasında yer alan "Çitarî"den çakşır, işlik, entari, önlük, şalvar, cepken gibi giyim eşyaları dikilmiştir.

ÇİNTEMANİ-ÇİN BULUTU, Çin sanatından stilize edilerek Türk sanatına geçen bir motif. Buda'yı temsil eden biri üstte, ikisi altta üç inci ve üzerinde bulut biçiminde, şimşeği temsil eden üst üste dalgalı iki yatay sembol. İncilerin

tepesindeki boğumlu kısım iki daireye bölünerek büyükten küçüğe iki hilâl ve bir daire meydana getirir. Üç incinin Buda'nın üç ruhanî vasfını gösterdiği söylenir. Orta Asya Türk sanatından Osmanlı sanatına giren ve XVI. yüzyıldan itibaren halı, kumaş, çini süslemelerinde çok kullanılan bu motife çintemani, üzerindeki şimşeklere de Çin bulutu adı verilmiştir.

ÇİVİYAZISI (TABLET), Eski Mezopotamya'da ve Anadolu'da bazı kavimlerin kullandıkları yazı türü. Bu yazılar çamur halindeki toprak levhalara

Çivi Yazısı Tablet. Hitit Devri. (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

(tabletlere) ucu sivri kamış, maden ve tahta çivilerle yazıldığı için bu adı almıştır. Güney Mezopotamya tabletleri ile Arkaik Sümer Devri tabletlerinde (M.Ö. 2600 - 2400) çiviyazısının en eski örnekleri görülür. Bu yazı geliştirilerek dört çivi işaretine dayanan asıl çiviyazısı meydana gelmiştir. Kullanılan çiviyazısı işaretleri dikey, yatay, eğik çivi ve köşe çengeli olarak adlandırılır. Anadolu'da ilk çiviyazılı tabletler, M.Ö. iki binlerde Büyük Hitit Devleti zamanında kullanılmıştır. Hititlerin başkenti olan Hattuşaş (Boğazköy) ile Asur Devleti'nin Anadolu'da ticaret kolonisi merkezi Kaniş (Kültepe) de yapılan kazılarda çok sayıda çiviyazılı tabletler bulunmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Şark Eserleri Bölümü'nde bugün 74 bin çiviyazılı tablet saklanmaktadır. Kültepe kazılarında bulunan tabletler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunmakta ve üzerinde araştırmalar yapılmaktadır. Yazıldıkları devrin siyasî, ticarî ve sosyal hayatına ışık tutan bu belgelerden bazıları yine pişmiş topraktan bir zarf içerisine alınmıştır.

ÇİZME, Koncu dize kadar veya dizden yukarıya çıkan deri ayakkabı. Tarih boyunca erkek ve kadınların giydiği çizme, Osmanlılar devrinde dışı ve koncu nakışlarla süslü olarak yapılmış ve bir sanat haline gelmiştir. Çizmelerin kullanış amaçlarına göre çeşitli biçimleri vardır.

ÇORAP, Ayağa geçirilen örme giyecek. Tarihi eski olmakla birlikte, bir örme ve dokuma sanatı olarak gelişmesi, Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile başlar. Türk çorapları elde ve beş şişle örülmüştür. Örgü malzemesi olarak, yün iplik ve tiftik kullanılmıştır. Anadolu'da bölgelere göre özelliği bulunan örme çoraplar, sadece malzemeleri yönünden değil, renkleri, motifleri ile de anlam taşır. Çoraplardaki motiflerin, muhabbet

Yün Çorap. (Konya)
(Türkiye İş Bankası Koleksiyonu)

çengeli, ergen bıyığı, sarhoş yolu, ciğer deldi, incili küpe, kurt ayağı, dizi yılan, kâtip çimdiği gibi adları vardır. Ayrıca her bölgenin geleneksel motifleri ve renkleri vardır. Bekârlar, nişanlılar, evliler, dullar için, kadın-erkek ayrı ve özel çoraplar örülmüştür. Öyle ki, birini giydiği çoraba bakarak onun evli mi, dul mu, bekâr mı olduğu anlaşılır. Ankara, Bursa, Konya, Bergama, Antalya şehirlerindeki etnografya müzelerinde, daha başka müzelerle özel koleksiyonlarda Anadolu çoraplarından seçme örnekler bulunduğu gibi, her kasaba ve köyde geleneksel çorap örme sanatı bugün de devam etmektedir.

Yün Çorap (Çorum)

ÇÖĞÜR, Kopuza benzeyen ve tezene ile çalınan bir çeşit saz. Türk halk müziğinin sazlarından biri olan çöğürün Germiyonoğlu Yakup Bey tarafından icat edildiği söylenir. Beş veya altı çift teli vardır. En pes teli en üsttedir. Buna "bam teli" denir ve ahenk tutmaya yarar. Uzunluğu 110 cm.'dir. Bazı bölgelerde çöğüre "meydan sazı" veya "divan sazı" denmiştir.

ÇÖRTEN, Bir camın yağmur sularını damdan yahut dam çevresindeki oluklardan alarak duvar temelinden uzağa akıtan saçak altı oluk. Anadolu Selçukluları devri kimi yapılarında dragon (ejder) başlı çörtenler görülmüştür. Osmanlı dönemi yapılarında taş işleme çörtenlerin yer aldığı görülür.

ÇUBUK, Tütün içiminde kullanılan ve lüleye (Bak: Lületaşı) yerleştirilen uzun ağızlık. Çubuklar, kiraz, yasemin, gül ağacından yapıldığı gibi fildişi ve pelesenkten de yapılanları görülmüştür. Uzunlukları 30-40 cm.'den başlar, 2-2.5 metreye kadar ulaşır. Çubuğun ağza alınan başlığına "imâme" denir. İmâmeler kehribar, fildişi, kemik gibi maddelerden yapılır. Çubuk gövdesi, kullananın zevki ve zenginliği ölçüsünde altın, gümüş, ibrişim ve değerli taşlarla süslenir. Çubuğun son ucuna takılan tütün lülesi de gümüş savatlıdır. Lülenin oturtulduğu ve külün toplandığı madenî tablaya "takatuka" denir. Tütünün Osmanlı ülkesine girişinden sonra, çubuk yapımı bir zenaat olarak gelişmiştir. İstanbul-Bahçekapı, Tahtakale, Galata ve Tophane'de yapılan çubuklar çok meşhurdur.

ÇUBUKLU, Pamuk ipliği ile dokunan bezlerde, kalın ipliklerle şerit halinde yukarıdan aşağıya inen belirgin süsleme. Anadolu dokumaları arasında çubuklu kumaş örnekleri çoktur.

ÇUHA, Çözgü ve atkısı yün iplikle dokunan düz renkli tok kumaş. Önceleri

İran, Türkistan ve Mısır'da dokunurken, daha sonra Avrupa tezgâhlarında da dokunmaya başlanmıştır. Osmanlılar devrinde Bursa, İstanbul, Edirne, Selânik ve Şam'da çuha dokuyan atölyeler açılmış, şehirlerde çuha tezgâhları kurulmuştur. Dokunuşlarına göre, çuhanın yedi endazeliğine "yağmurluk", altı endazeliğine "mirîahurî", dört endazeliğine "çakşır" denmiştir. Saray, ordu mensupları ve devlet adamları, şehirlerde varlıklı kişiler çuhadan cübbe, şalvar, cepken, çakşır, daha sonraları setrepantolon, ceket, palto yaptırarak giymişlerdir.

ÇUVAL, Yün, pamuk, keten ipliğinden dokunmuş geniş torba. Anadolu'da köylerde ve kasabalarda kilime benzer yünden dokunan çuvallar vardır. Bir Anadolu dokuması olan çuval, özellikle Yörük çuvalları aynı zamanda evin süsüdür. Çuval dokumacılığında kullanılan malzeme, renkler, desenler kilimlere benzer ve bölgelere göre özellikler taşır.

Mersin Alaçuval Dokuma

DAĞLAMA, Ağaç yüzeyleri yakarak süsleme. Ağaçtan yapılan kaşık, kepçe, maşrapa, tabak, beşik, tokuç, fıçı gibi eşyaların yüzeyi perdahlanarak üzerine kalemle resim ve desenler çizilir. Sonra demir kalemlerin sivri uçları ateşle kızdırılarak, çizilen bu desenler dağlanır. Türk el sanatları arasında dağlama tekniği özellikle orman bölgelerinde çok uygulanır.

DAİRE (TEF), Ağaç kasnaklı, geniş yüzeyli tef. Mehter müziğinde ve tekke müziğinde kullanılır. Daireyi çalanlara "dairezen" denir. Müzik topluluklarında ise, başokuyucu vurur ve faslı idare eder. Dairelerin kasnakları sedef ve fildişi ile süslendiği gibi, bu kasnaklara altın, gümüş kakmalar da yerleştirilmiştir.

Mevlevi müziğinde tef ve diğer enstrümanlar (Konya-Mevlâna Müzesi)

DALDIRMA, Genellikle seramikten yapılan kısa boylu, kulplu ve geniş ağızlı maşrapa. Su küplerinden su ya da zeytinyağı, pekmez gibi sıvı almak için yapılan ve sırlanan bu seramikler, 18. yüzyılda Kütahya seramikleri arasında sıkça görülür. Daldırmalar 7-9 cm. yüksekliğindedir. Ağız çapları 9-10 cm. olup genellikle krem rengi hamurlu, firuze, sırlı ve sıraltı siyah dekorludur. İstanbul Sadberk Hanım Müzesi ile bazı özel koleksiyonlarda örnekleri vardır.

DAMASKO, İpek ve keten karışımı bir çeşit Şam kumaşı. Dimışkî de denir. Ortaçağlarda Şam tezgâhlarında dokunarak İslâm ülkelerine, Avrupa'ya gönderilen bu kumaş, daha sonra Venedik ve Genova şehirlerinde taklit edilmiş, Avrupa'da tanınmıştır. Kumaşın bezeme ve çiçekleri kabartmadır, gümüş sırmalı olanları da vardır. Genel olarak döşemelerde, sofra örtülerinde kullanılmıştır. Halk dilinde bu değerli kumaşlara "daniska" denilmiştir.

DAMGA, İşaret, nişan. Bir eşyanın üzerine basılan mühür. İlkçağlarda pişmeden önce seramiklerin üzerine basılarak atölyesi, sahibi ya da ait olduğu kavim belirtilmiştir. Daha sonraları seramik ve porselenlere cam ve madenî eserlere uygulanarak, fabrikası, firması, hatta ustası gösterilmiştir. Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda meydana çıkarılmış seramikler ve tabletler üzerinde çeşitli damgaların bulunduğu görülmüştür. Tarih öncesi devirlerden geçen damgalar bronzdan, taştan, kemikten,

sert ağaçlar ve pişmiş topraktan yapılan bir çeşit dekoratif mühürdür. Eski Türk boylarının kendilerine özgü damgaları vardır. Bu damgalar onların hangi boya mensup olduklarını gösterir. Bayraklara, paralara, kullandıkları eşyalara, hatta mezar taşlarına bu damgaları resmettikleri gibi, sıcak demir damgalarıyla da hayvanlarını damgalamışlardır.

DANTEL, Renkli ipliklerden mekik, tığ ve iğnelerle desenler verilerek örülen seyrek örgü. Halk dilinde tentene. Elbiseye, örtülere süs olarak eklenir. Altın ve gümüş süslerle örülenleri vardır. Türklerde çok eskiden beri süregelen dantel işçiliği XV. yüzyıldan sonra Avrupa'da yaygınlaşmış, hatta dantel kullanmak moda olmuştur. Venedik'te, Paris'te, Avrupa'nın en güzel dantelleri işlenmiştir. Türkiye'de tığ ve iğne işi olarak iki bölüme ayrılan danteller, başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok şehir ve kasabasında örülmüş, giyim eşyaları, yatak, yastık, sedir örtüleri, perdeler dantellerle süslenmiştir. Son yıllarda makine işi danteller piyasaya sürülmüş, el işi danteller yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuştur.

DAPHNE, Yunun mitolojisinde su perisi, Şiir ve Müzik Tanrısı. Apollon'u sevmiş, fâni olduğu için ondan uzaklaşması gerekmiş, ormanda kaçarken defne ağacı şekline girmiş. Apollon da onu barış ve zafer sembolü ilan etmiştir. Heykelleri ve resimleri müzelerde yer alır.

DARBUKA, Türk müziğinde usul vurma âleti, bir çeşit dümbelek. Gövdesi bakır, pirinçten yapılanlara darbuka, pişmiş topraktan yapılanlara da dümbelek veya çömlek denmiştir. Ağzı, keçi veya balık derisi ile kaplıdır. Gövdesi desenlerle süslü olanları vardır.

DARÜLHİLAFE ALTINI, Osmanlı Padişahı Sultan Mahmud II zamanında (1808-1839) basılan Darülhilafetül Aliye ve Darülhilafetül Seniye adında iki altın sikke. Halk arasında Sürre altını olarak da tanınmıştır. Koleksiyonlarda görülür.

DAVUL, Binlerce yıldan beri kullanılan müzik aleti. Türklerde egemenlik sembolü olan davulun ağaç bir kasnağı vardır. Daire biçimindeki iki yanına deri gerilmiştir. Davulların büyüklerine "kös" denir. Sağ elle tokmağı, sol elle ince çubuk değneği davula vurulur. Selçuklular devrinde bakır ve tunç gövdeli, saksı biçiminde yere oturan tek yüzlü davullar da kullanılmıştır. Bunun bir örneği İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi'ndedir.

Davullar çeşitli büyüklükte olabilirler. Büyüğüne Kaba Davul, küçüğüne Cura Davul ya da Davulbaz denir. Güneydoğu Anadolu'da büyük davula Nağara denilmektedir.

Davul, bir kasnakla, bu kasnağın her iki yanına gerilmiş deriden oluşur. Kasnak ceviz, çam, gökçeağaç, köknar, ıhlamur ve kavak ağaçlarından yapılabilir. Çapı, büyüklüğüne göre 50 ile 90 cm. arasında değişir. Kasnağın her iki yanına çember ve kayış aracılığıyla keçi ya da dana derisi gerilir. Kayış, gerilme ve gevşetilme yoluyla aynı zamanda davula düzen verme işine de yarar.

Davul, tokmak ve çıbıkla çalınır. Tokmağa, çomak, çöven, çöğen ya da metçik de denir. Yabanî armut ya da yabanî gül ağacı köklerinden yapılır. Tokmak vuruşları ezginin kuvvetli

zamanlarını belirler. Çıbığa, zipzipi de denir. Kızılcık ya da ardıç ağacı dalından yapılma ince bir değnektir. Çıbığın, ezginin hafif zamanlarında kıvrak ve seri hareketlerle vurulmasına çırpma, uzun havaya eşlik ederken titretimlerle vurulmasına dem tutma denir.

DEBBE, Ağzı dar, dibi yuvarlak bakraç. Çoğu zaman ağzın iki tarafına asılı bir zinciri vardır. Debbe, özellikle Tokat bakırcılığında çok yapılan bir kap olmuştur. İçerisine pekmez, sıvı yağ, aşure, bal konduğu gibi su bakracı olarak da kullanılmıştır.

DEBLEK, Kilden yapılma özel biçimli bir gövde ile bunun geniş ağzına gerilmiş deriden oluşan bir vurmalı çalgıdır. Geniş ağzına döş, ağızdan sonraki geniş bölüme karın, boğaz kısmına da gırtlak adı verilir. Debleke bazı yörelerde dümbelek, dümbek ya da darbuka denir.

DEFİNE, Geçmiş devirlerde veya yıllarda, bir yere gizlenmiş topluca para, "gömü" de denir. Bankaların ve emanet kasalarının bulunmadığı devirlerde insanlar, para, altın, gümüş gibi paraya hemen çevrilebilen değerli eşyalarını, çömlek, küp, çekmece, sandık, kasa gibi bir kutu içerisinde evlerinde gizler ya da başkalarının bilmediği bir yere gömerlerdi. Bunlardan çeşitli sebeplerle unutulanlar bir zaman sonra meydana çıkarılmış, rastlantı sonucu bulunan bu hazinelere "define" adı verilmiştir. Müzelerdeki para koleksiyonlarının çoğu definelerden sağlanmıştır. İstanbul Arkeoloji, Ankara Anadolu Medeniyetleri ve başka müzelerde definelerin meydana getirdiği "para grupları" vardır.

DEFİNE ARAMA, Türkiye'de 2863 Sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu" hükümlerine göre "Define Arama" bir izne bağlanmıştır. Kanun ve buna bağlı yönetmeliğine göre, define aramak isteyenler, korunması gerekli taşınmaz, kültür ve tabiat varlığı olarak belirtilen yerler ile tespit ve tescil edilmiş eski eserler ve mezarlıklar dışında, ancak define araştırması yapabilirler. Define aracıyıları, define arayacakları yerin belli ölçüde bir harita ve krokisini çıkarır, fotoğraflarını çeker, o yerin sahibinden alacağı noter tasdikli, anlaşmalı izin belgesi ile birlikte bulunduğu yerin mülkî amirine bir dilekçe ile başvurur. Mülkî âmir dilekçeyi aldıktan sonra, define aranacak yeri, en yakın müze müdürlüğüne incelettirir. Kanunun belirttiği alanlar dışında ise o kişiye "Define Arama Ruhsatı" verilir. Define aranırken, müzeden, İçişleri, Maliye ve Gümrük bakanlıklarından birer temsilci bulundurulur. Kazılardan çıkan buluntular, kültür ve tabiat varlığı ise (taşınır eski eserler gibi) bunlar müzelere teslim edilir. Gömülü para ise, geçer akçe olarak değerinin yüzde 50'si define arayıcısına verilir. Arazi hazineye değil de özel ve tüzel kişilere aitse, değerinin yüzde 40'ı arayıcıya, yüzde 10'u mülk sahibine ödenir. Define aramada kamu temsilcilerinin yolluk ve yevmiyeleri, zorunlu giderleri, define arayıcısı tarafından ödenir.

DEMETER, Yunan mitolojisinde sembolü buğday demeti olan Toprak ve Bereket Tanrıçası. Anadolu kaynaklı olduğu söylenir. Daima giyinik bir kadın şeklinde heykelleri yapılmıştır. En tanınmış heykeli Knidos'ta bulunan ve M.Ö.

Bronz Demeter. (M.Ö. 4. yy.)
(İzmir Arkeoloji Müzesi)

IV. yüzyıl olarak tarihlenen mermer Demeter heykelidir. Bu heykel bugün Londra'da British Museum'dadır. 1953 yılı yazında Marmaris'in Bozburun yakınlarında sünger avcılarının bulduğu M.Ö. IV. yüzyıla ait bronz Demeter büstü, İzmir Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Bu iki Demeter heykeli şaheserlerinden ayrı olarak pişmiş topraktan ve mermerden yapılanları Türkiye'de ve Avrupa'daki çeşitli müzelerde yer almıştır.

DERİ-DERİ İŞLERİ, Hayvan postunun terbiye edilerek sanata uygulanması. İnsanoğlunun var olduğundan beri deri, giyimde-kuşamda, barınak, çadır ve evlerde, türlü eşyalarda kullanılmış, deri eşyalar süslenerek bunlardan sanat eserleri meydana getirilmiştir. Dünyanın her ülkesinde, geçmiş uygarlıkların tümünde deri eşya, önemli bir yer alır. Türkçe'de "gön" denilen deriler, gördüğü işlem ve kullanıldıkları eşyaya göre teladin, tirşe, sahtıyan, güderi, akderi, meşin gibi adlar almıştır. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı sanatında dericilik başlıbaşına bir sanat dalı olarak yüzyıllar boyu yaşamıştır. "Debbağan" denilen ve Ahilik teşkilâtında önemli bir yeri olan derici esnafı, mesleklerini çırak, kalfa ve ustalığa dayanan geleneksel bir güzel sanat dalı olarak geliştirmişlerdir. Dericilik, Osmanlı Türklerinde, XVI. yüzyıl içerisinde, merkezi İstanbul olmak üzere, en üstün işçiliğine ulaşmıştır. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde sayıları binleri aşan deri eşyalar bunun bir örneğidir. Üzerleri aplike ve altın-gümüş tellerle işlenmiş çedik, lapçin, yemeni, mest, filar, çizme gibi pabuçlar, sofra nihalileri, nar çiçeği, kaplan çizgisi, pars beneği, tırtıllı yaprak, gül, lâle, karanfil motifleriyle süslenmiştir. XVII. yüzyılda, deri işçiliğinde kara kalemle çizilmiş baskı tekniği kullanılmış, XVIII. yüzyılda da deri süslemeciliğinde Avrupa etkisi ile Ampir-Barok üslûbu yer almaya başlamıştır. Türk cilt sanatında da önemli bir yeri olan dericilik, tablolarda, döşemelerde, perdelerde, pûşidelerde, koşum takımlarında, silâhlarda süslenerek kullanılmıştır. Türkiye'deki müzelerde Osmanlı devri deri işçiliğiyle ilgili pek çok eser yer almaktadır.

DESTAR, Külâh üzerine dolanan sarık. Çoğu destarlar 5-6 santim eninde, ince bez (tülbent) den iki kat ve 1-1.5 m. uzunluğunda dikilerek, içerisine pamuk doldurulmuş ve biçimine göre külâh ve sikkeye sarılmıştır. Aşağıdan yukarıya doğru eğik, soldan sağa sarılan destarlara "örfi", yumurta biçiminde

sarılan ve tepesine bir yuvarlak eklenenlere "örfi mücevveze", külâhın yarısına kadar sarılanlara "cüneydi", 5 santim enindeki destarın, sikkenin kenarına on beş santim yüksekliğinde kafesli olarak sarılanlarına da "şekerâviz kafesi" destar denir. Destarlar, giyenlerin sosyal durum ve mevkilerine, tarikat mensuplarının mertebelerine göre şekil almıştır.

DESTEGÜL, Mevlevî giyiminde dar, düğmesiz, kollu ve önü açık yelek. Semâzen denilen, semâ eden dervişin tennûre adı verilen geniş eteğin üzerine giydiği destegül, çoklukla beyaz, ince kumaştan dikilmiştir. Konya Mevlâna Müzesi'nde Sultan Veled'e ait olduğu söylenen, üzeri yazılarla donatılmış bir "destegül" bulunmaktadır.

Destegül (Konya-Mevlâna Müzesi)

DEVREK BASTONLARI, Zonguldak'ın Devrek İlçesi'nde kendine özgü bir el sanatı. Daha çok kızılcık ve gürgen ağacı dallarının en az bir yıl kurutulmasından sonra yapılan Devrek bastonları, tornada işlenip cilalanır. Saplarında çoğu kez dişbudak ağacı kullanılır. Sapı boynuzdan, kemikten oyulanlar, gümüşle kaplanıp işlenenler, geyik, dağ keçisi ayağı monte edilenler vardır. Bastonların gövdeleri düz olabildiği gibi, sekizli, dörtlü burma şeklinde oyulanlar, baklava dilimi biçiminde işlenenler, altın, gümüş kakmalarla, hatta değerli taşlarla süslenenler de vardır. Saplarında at başı, tazı başı, ejder figürlü olanları da görülmektedir. Devrek'in geleneksel baston işçiliği son yıllarda dünya pazarlarına da girmiş, bu pazarlarda büyük beğeni kazanmıştır.

DİADEM, Alnın üzerinde başa yerleştirilen çelenk biçiminde taç. Yunan ve Romalılarda yapraklar ve çiçeklerle süslü altın diademlere çok rastlanır. Bunun örneklerini İstanbul Arkeoloji Müzesi ve daha başka müzelerde görmek mümkündür. Diademlerin değerli taşlarla süslü olanları da vardır. Tümülüs ve kral mezarı kazılarında mezar hediyesi olarak çeşitli diademler bulunmuştur.

DİANA, İtalya yarımadasında dağlara, ormanlara, çayırlara, ırmaklara hükmeden Roma Tanrıçası. Yunan mitolojisinde Artemis adını alır. Bereket ve Av Tanrıçası olarak da saygı görmüştür. Roma sanatında Diana heykelleri, başta Roma, Paris, Londra, Münih, Dresden, Napoli olmak üzere Avrupa'nın hemen bütün büyük şehirlerindeki müzelerde, Türkiye'de; İstanbul, İzmir, Antalya arkeoloji müzelerinde, başka müzelerde yer alır. Roma devri fresk ve mozaiklerinde, seramiklerde de Diana resimleri görülür. Diana pek çok Avrupalı ressamı da etkilemiş ve tabloları yapılmıştır.

DİBÂ, Gümüş ve altın sırma tellerle dokunan kumaş. İlkin, Çin'de ve Hindistan'da dokunduğu ve İpek Yolu ile Batı ülkelerine gönderildiği bilinen bu kumaş, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devrinde Anadolu'da da dokunmuş, Türk kumaşları arasında seçkin yer almıştır. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren

Bursa'da dokunan "güllü dibâ"lar çok tanınmıştır. Dibâların çiçek desenleriyle süslü olanlarına (dibâ-ı hindî) denmiştir. XVIII. yüzyıldan sonra dibâ, Fransa ve Venedik'te dokunmaya başlamıştır. Bu tür dibâlar "dibâ-i frengi" adıyla tanınmıştır. Dibâdan daha çok kadın elbiseleri (entari, cepken, şalvar, bürümcek) dikilmiştir.

DİBEK, Taştan ve ağaçtan oyularak içerisinde bulgur, pirinç, kahve döğülen büyük havan. Ayrıca demirden ve ağaçtan yapılmış, ağırca bir kolu vardır. Bir veya iki kişi bu kolu tutarak, dibek çukurundaki maddeyi döğer. Konaklarda, evlerde, kahve ocaklarında, hatta kasabaların meydanlarında toprağa oturan oyulmuş taşlara "dibektaşı" denir. Dibektaşları çoğu zaman orta malı olarak kullanılır.

DİNAR, Adını Denarius denen eski Roma parasından alan para birimi. Bugün de birçok ülkede para birimi olarak kullanılır. İlk İslâm dinarını Emevî Halifesi Abdülmelik 695 yılında altından bastırmıştır. Tarihte İslâm ülkelerinin hemen hepsinde dinar kullanılmıştır. Selçuklu ve Osmanlılarda gümüş paralara "dirhem" adı verilmiştir.

DİONYSOS, Yunan mitolojisinde Şarap ve Bağ Tanrısı. Roma'da adı Baküs'tür. Trakyalı kavimlerin Tanrısı olarak bilinir. Eski Yunan vazolarında ihtiyar ve sakallı olarak resmedilmiştir. Bazı sikkeler üzerinde sarmaşıklarla süslü ve şarap fıçıları ile çevrili portreleri vardır. Önceleri güçlü, geyik postu giymiş olarak heykelleri yapılmış, Klâsik Çağlarda sakalsız, çıplak ve alnında şerit olarak canlandırılmıştır. Türkiye'deki birçok arkeoloji müzesinde Dionysos heykelleri bulunmaktadır. Antalya Arkeoloji Müzesi'ndeki Sarhoş Dionysos mozaiki çok ünlüdür.

DİPDİK, Birbirine menteşe ile tutturulmuş, açılır kapanır ahşap levha veya tablo türü. Üç kanatlı olanlarına tiriplik denir. Kiliselerde bütün ikonlara çok rastlanır.

DİRHEM, Ağırlık ölçüsü. Okka'nın dörtyüzde biri. Bölge ve ülkelere göre değişmekle birlikte, genel olarak 1 dirhem, 3.148 gramdır. Osmanlı ağırlık ölçüleri olarak demir, tunç ve pirinçten 400 dirhemlik okkalar, okkaların yarısı, çeyreği yapılmış, hatta daha da küçültülmüştür. Bunların çoğu ortası delik, teker biçiminde yassı madenlerdir. Üzerleri damgalı ve süslüdür.

DİVAL, Kadife üzerine sırma ya da gilaptanla kabartma olarak yapılan iğne işi. İşlenecek desenler mukavva veya deri üzerine çizilir. Bunlar kesilerek gergef veya kasnağa gerilen kadife üzerine yerleştirilir. Sırma ve gilaptan bu kalıpları örtecek şekilde işlenir. Bindallı kadın elbiseleri ile birlikte, bohçalar, keseler, örtüler dival işi olarak bu teknikle süslenir. Türk elişleri arasında divalin yeri büyüktür.

DİVAN, Bağlama ailesi çalgılarının en büyüğüdür. Teknesi (gövdesi) 47-50 cm., sapı 63-66 cm. ve toplam boyu 135-140 cm.'dir. Üzerinde altta 2, ortada 2 ve üstte 2 olmak üzere 6 tel vardır. Bugün yaygın olan biçim böyle olmakla beraber, eski 10 ve 12 telli olanları da vardı.

Divan, aktarımcı bir çalgıdır. Divan için notalar Sol açarı ile yazıla gelmiştir. Bu durumda sesler yazıldığından bir sekizli ve bir tam beşli aşağıdan duyulur.

Divan için notalar Fa açarı ile de yazılabilirse de en doğrusu ikinci çizgideki Do (Mezzo soprano) açarı ile yazmaktır.

Divanda alt teller **Re_3**, orta teller **Sol_2**, üst tellerinden biri **Do_3**, öteki **Do_2** seslerine akortlanır.

DİVÂNÎ, Hat sanatında bir yazı türü. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Divân-ı Hümayûnu'nda kullanılmaya başlandığı için bu adı almıştır. Divânî yazıda harfler birbirine birleştirilerek işleklik kazandırılmış, harf araları harekeler, üstün ve esreler, noktalarla doldurulmuştur. Satırlar, giderek kıvrılan ve sivrilen bir şerit gibidir. Divâni yazı ile ferman, berat, hüccet, mühimme defterleri yazılmıştır. İri harflilerine celî divânı, basitleştirilmiş olanlarına divânî kırması denmiştir.

DİVİT, Yazı takım âleti. İstenilen yerde yazı yazabilmek için belde taşınan, masa üzerine konabilen madenî hokka ve kalemlik. Çoğu 25 santim uzunluğundadır. Kalemlik bölümü, içerisine birkaç kalemin konabileceği yassı ve kapaklı kutu biçimindedir. Bir ucuna iliştirilen hokkası, ayrıca kapaklıdır. İçerisinde mürekkebi bulunur. Pirinçten, gümüşten yapılarak üzeri oymalarla, savatla süslenir. Değerli taşlarla süslü olanları da vardır. Divitlerin çoğunda, yapan ustanın adını taşıyan damgalar bulunur. Üsküdar'daki Divitciler Çarşısı'nda yüzyıllar boyu divit yapılmış ve satılmıştır. Türkiye müzelerinde ve özel koleksiyonlarda divitlerin çeşitli örnekleri görülebilir.

DOKUMA, Yünden, ketenden, ipekten bükülen ipliklerin tezgâhlarda dokunarak bez veya kumaş haline getirilmesi. İlkçağlardan başlayarak zamanımıza kadar ulaşan bu el sanatı, devirler ve ülkelere göre, biçim, renk, desen özellikleri oluşturmuştur. Türkler çok eskiden beri dokuma sanatında ustadır. Anadolu'nun Türkler tarafından fethinden sonra (1071) Anadolu'ya yayılan ve bir el sanatı olarak gelişen dokumacılık bölge bölge özellikler gösterir. Denizli'nin sırma telli pamuklu bezleri, Adana, Sivas, Erzincan dolaylarında köy ve kasabalarda kurulan el tezgâhlarında renk renk, alacalar, şitariler, yollu, çubuklu bezler yüzyıllarca Anadolu insanının giyim kuşamını, örtüsü, bohçasını tamamlamıştır. Osmanlı döneminde 16. yy.'dan itibaren Bursa'da, Bilecik'te, İstanbul'da ipekli kadife çatmalar, sevailer, zerbaftlar dokunmuştur. 19. yy. sonlarında sanayi dokumaları eski özelliklerini yitirmiştir.

DOLAMA, Çuhadan yapılan, önü yırtmaçlı bir çeşit entari. İki ucu kavuşturularak etek gibi giyilir ve üzerine belden bir kuşak bağlanır. Kemha kumaşından dikilenleri vardır.

DOLAP, Ahşaptan, birkaç katlı, bölme ve çekmeceli eşya mobilyası. Çeşitleri çoktur. Ağaç oyma, fildişi, sedef, bağa kakma, lâke, Edirnekâri işçilikte süslenen dolaplar evlerde, konaklarda, köşk ve saraylarda kullanılmıştır. Kullanışlarına göre, yüklük, gömme, dönme, çekme gibi adlar alır.

DÖVEN (DÖĞEN), Harmanda ekinlerin sap ve tanelerini ayırmakta kullanılan, at veya öküzlerle çektirilen, altı çakmaktaşlı tahta kızak. Harmanda bir daire çizerek çektirilen dövenlerin baş tarafı samana saplanmaması ve sap üzerinde kolayca kayması için yukarıya kalkıktır.

DÖŞEMEALTI HALILARI, Antalya yöresinde Döşemealtı Köyü'nde dokunan Yürük halıları ve kilimleri. Özgün renkleri ve desenleri ile halı piyasasında her zaman aranır.

DÜDÜK, Bütün Anadolu'da bilinen ve çalınan en yaygın üflemeli çalgıdır. Azerbaycan'da bu çalgıya tüfek denilmektedir. Perde sistemi mey gibidir. Önde yedi, arkada 1 perde deliği vardır. Kromatik yarım perdeleri ve komalı sesleri çıkarmak ustalık ister. Bir oktav ve bir tam beşli ses genişliğine sahiptir. Düdükte kromatik yarım perdeler ve komalı sesler meydeki gibi dudak, üfleme ve parmak kullanma tekniğiyle çıkarılmaktadır.

DÜĞME, Kadın ve erkek giyiminde, elbise üzerine dikilen süs veya bağlayıcı takı. Hemen her çağda çeşitleri görülür. Anadolu'da Gordion kazılarında M.Ö. VIII.-VII. yüzyıllara ait Frig, aynı yüzyılda, Altıntepe Kazıları'nda bulunan Urartu devri düğmeleri, bombeli, altın-gümüş kabartma süslüdür. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen bu düğmelerden ayrı olarak müze ve koleksiyonlarda, kemik, fildişi, sedef, inci ve değerli taşlarla süslü düğmeler görülür.

DÜMBELEK, Türk müziğinde usul vurma aleti olan dümbeleğe, darbuka da denir. Bir çömleğin dibi çıkarılıp üzerine deri gerilerek yapılmıştır. Anadolu'nun bazı bölgelerinde "küp" adı verilen, gövdesi boya nakışlarla süslü olanları vardır.

Dümbelek (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

DÜNYA SERVİS ARABASI, Küre biçiminde dünya haritalı, genellikle ağaç, ortasından ikiye ayrılabilen ve küçük bir arabaya yerleştirilen dekoratif servis aracı. Antika piyasasının çok tanınan bu eşyasının yüzeyinde genellikle çok eski dünya haritaları resimlidir. İçi, dışı lâke ya da baskı işçilikte ve alt bölüme içki şişeleri konanları çoğu evlerde görülür.

DÜRBÜN, Uzak gören anlamında, uzaktaki bir görüntüyü yaklaştıran optik alet. İcat edildiği zamandan beri çeşitleri çoğaltılmıştır. İstanbul Askerî ve Deniz Müzesi'nde geçmeli, boru şeklinde veya çift optikli, çeşitli örnekleri bulunmaktadır. Genellikle, antika mağazalarında eski tip dürbünlerin bulunduğu ve meraklılarına satıldığı görülmüştür.

E

EBRU, Bir çeşit kâğıt süslemeciliği olup, XVI. yüzyıldan bu yana, Türk sanatında gelişerek özel bir sanat dalı olmuştur. Bulutlu anlamına gelir. Ebru denilen renk renk mermer damarlı, granit hareli, çeşitli desenli veya çiçekli kâğıtlar, eksiden cilt ve defterlerin iç kapaklarını süslemek, hattatların levhalarında

Lâleli Ebru

fon olarak kullanılmak üzere yapılırdı. En az dört yüz yıllık bir geçmişi olan ebruculuğun çok orijinal bir tekniği vardır. Yüksekliği 6-7 cm. olan dikdörtgen bir tekne içinde, "kitre" denilen nebatî madde, suda eritilerek koyuca bir sıvı haline getirilir. Ayrıca "destenzeng" denilen bir tekneye kitre doldurulur ve taşla ezilmiş çeşitli boyalar, su ve yağ ile karıştırılarak fırça ile serpiştirilir. Kitreli su koyu olduğu için, boyalar üstünde yüzerler ve birtakım çeşitli hareler, damarlar, desenler, çiçekler biçimlenir, yani, suyun üstünde bir tür nonfigüratif tablo gelişir. Bunun üzerine özel ebru kâğıdı yavaşça konulur ve kısa bir süre sonra yine yavaşça alınarak kurumaya bırakılır. Renkler ve biçimler her sanatçının kişiliğine, zevkine ve hevesine göre sonsuz bir değişiklik gösterir. Çeşitli stillerde yapılan ebruların başlıca adları şunlardır: Battal, hatip, taraklı, kumlu, somaki, şal, fon ve çiçekli ebrular.

EDİK, Ayağa giyilen ve yumuşak deriden dikilen kadınların giydikleri bir çeşit mest. Sokağa çıkıldığı zaman üzerine ayrı bir pabuç giyilir. Bundan dolayı "iç edik" denir. Çedik tabiri buradan gelir.

EDİRNEKÂRİ, XIV. yüzyıldan başlayarak Edirne'de ahşap üzerine boya ile yapılan süsleme. Kapı ve pencere kanatları, sandık ve çekmeceler, tavanlar, dolaplar, çeşitli mobilyalar, perdahlandıktan sonra üzeri boya ile çiçek, kıvrım dal, gülbezek gibi bitkisel motif ve desenlerle süslenir. Bunun da üzerine

vernik sürülür. Yıllarca bozulmayan bu süsleme işçiliği kitap ciltlerine de uygulanmış, lâke ciltler yapılmıştır.

ELİFÎ, Pantolon biçiminde kalça kısmı bol, paçaları dar erkek şalvarı. Şalvarın ağı yere kadar uzanır. Bu tür şalvarı, Sultan Mahmud II devrinde askerler ve memurlar giymiştir. Kırmızı, mavi, siyah çuhadan dikilmiştir.

ELİFÎ NEMED, Mevlevî semâzenlerinin tennûreleri üzerine kuşandıkları keçe kemer. Ucunda uzun bir şerit vardır; bu şerit kemere dolanır. Yaklaşık birbuçuk metre uzunluğundaki elifî nemed'ler kalın yün kumaşlardan dikilmiştir.

EJDER (DRAGON), Asya ve özellikle Çin sanatında, Türk sanatında, hatta Avrupa sanatında yer alan mitolojik hayvan ejder (dragon) figürü. Tabiî ya da stilize olarak Anadolu Selçuklu sanatında, bu sanatın devamı olan Beylikler ve Osmanlılarda süsleme öğeleri arasında yer alır. Taşta, madende, çinide, halıda yılan biçiminde, çoğu kez çift başlı olarak görülen bu figür, kötülüklerden koruyucu, sağlık, mutluluk verici bir sembol olarak kullanılmıştır. Birçok eşya üzerinde bu sembolü görmek mümkündür.

Ejder (Dragon) biçiminde tunç kapı tokmağı. Cizre Ulu Camii'ne ait, XII. yy. (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

ELMAS, Genellikle renksiz, saydam, ışığı aksettiren, billurlaşmış saf karbon, değerli taş. Gerdanlık, yüzük, küpe, taç ve bileziklerde kullanıldığı gibi eşyaların süslemesinde de yer almıştır. Elmaslar saflıkları ve büyüklükleri ölçüsünde değerlidir. 200 miligram ağırlığındaki bir elmas 1 kırat olarak kabul edilmiştir. XVII. yüzyıla kadar yeryüzünde elmas çıkaran tek ülke Hindistan iken, daha sonra Brezilya'da, Afrika'da elmas yatakları bulunmuştur. Dünyanın tanınmış elmasları arasında Kûh-ı Nûr (ışık dağı) elması, 191 krattır. Bugün İngiltere Kraliyet Hazinesi'ndedir. Deryâ-yı Nûr (ışık denizi) adlı elmas İran Milli Bankası'nda saklanmaktadır. 1853 yılında Brezilya'da bulunan ve "Güney Yıldızı" olarak tanınan 128 kratlık elmasla, Büyük Moğol Elması ünlüler arasındadır. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki 86 kratlık Kaşıkçı Elması da dünyanın tanınmış elmasları arasında sayılır (Bak: Kaşıkçı Elması).

ELİŞLERİ, El ile işlenen, dokunan, örülen ve dikilen sanatlı eşyalar. Uçkur, peşkir, yağlık, çevre gibi kasnakta veya gergefte, bez ve kumaş üzerine iplik, ibrişim, sırma ile işlenen süslemeler. Halı, kilim, heybe, çuval, cicim, seli, bez, bürümcük gibi el tezgâhlarında yünden, pamuktan, ketenden, hatta ipekten dokunanlara dokuma işleri, tığ, şiş, mekik, iğne gibi küçük araçlarla elde örülen çorap, oya, kese ve dantellere örgü işleri denir. Elişlerinde kullanılan motiflerin kendine özgü renk ve biçimleri vardır.

Elişi Çevre (Şarkikaraağaç)

Daha çok tabiattan alınan bir kısmı stilize çiçek, servi, yaprak, dal, meyve motifleri kullanılır. Bunun yanında kuş (güvercin, tavus, bülbül vs.) eşya (ibrik, çeşme, ev, mezar taşı, vazo) motif ve resimleri de yer alır. Çoğu zaman gergef ve kasnaklarda bez üzerine iğne ile yapılan elişlerine hesap işi iğne, düz iğne, verev, muşabbak, susma, kesme, pesent, balıksırtı, civankaşı, mürver iğne, ciğerdeldi, renkli sarma gibi adlarla tanınan teknikler kullanılır (Bak: İğneişi).

ELYAZMASI (KİTAPLAR), Elle yazılan kitaplar. Yazının icadı ile papirüslere, parşömenlere, kil, maden, taş ve ağaç üzerine yazılan yazılar, kâğıdın icadı ile yeni bir döneme girmiş, yazılı kâğıtların bir araya getirilmesi ve ciltlenmesiyle "el yazması kitaplar" meydana getirilmiştir. Kâğıt üzerine baskı ile yazı çoğaltma sanatı her ne kadar Çin'de çok eskiden beri uygulanmakla birlikte, Avrupa'da, J. Gutemberg'in 1444 yılında Mainz'da kurduğu ilk basımevi ile kitaplar artık matbaa yolu ile çoğaltılmıştır. İlk matbaa Türkiye'ye İbrahim Müteferrika ve Çelebizade Said Efendi'nin girişimleri ile ancak 1729 yılında girmişse de uzun ömürlü olmamış, matbaaların yaygınlaştığı XIX. yüzyıla kadar kitaplar elle yazılmıştır. Böylece Türk ve İslâm âleminde bin yıldan fazla bütün kitaplar elle yazılmış, yazısından süslemesine, kâğıdından cildine kadar kitap bir sanat dalı olarak gelişmiştir. El yazması kitapları kopya ederek çoğaltanlara "müstensih" denilmiştir. Bir yazma kitabın çoğu kez yazanı, süsleyeni ve ciltleyeni ayrıdır. Böylece üç ayrı elden çıkan kitaplar, kuşkusuz pahalı olmuştur. Kâğıtlar, genellikle Asya'da; Hint, Çin, Türkistan'dan, Avrupa'da, Venedik'ten getirilmiş, İstanbul'un fethinden sonra Osmanlılar Kâğıthane semtinde ilk Türk Kâğıt Fabrikası'nı kurmuşlardır. Bugün İstanbul Süleymaniye, Üniversite, Beyazıt ve semt kütüphanelerinde, Topkapı Sarayı ile Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde, Konya Mevlanâ Müzesi ve Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi'nde, Ankara Milli Kütüphane ve Etnografya Müzesi'nde, Bursa, Manisa, Amasya, Kayseri, Edirne, Kastamonu, Çorum gibi illerin halk kütüphanelerinde sayıları beş yüz bine ulaşan Türkçe, Arapça, Farsça elyazması kitap bulunmaktadır. Bu sayı Türkiye'nin dünyada gerçek bir "Elyazmaları" kitap hazinesine sahip olduğunu gösterir. Türkiye'nin dışında Avrupa ve Amerika'daki birçok şehrin büyük kütüphanelerinde (Paris'te

Elyazması bir kitap ve rahlesi

Elyazması Kuran. Osmanlı, 1546 Miladi. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

Bibliothéque Nationale, Londra'da British Library, Roma'da Biblioteca Vaticana, Viyana'da Orientalischen Akademie, B. Berlin ve Münih'te Staatsbibliothek, Oxford'da Bodleian Library, Kahire'de Hidiviyye gibi...) binlerce Türkçe veya Türkler tarafından yazılmış elyazması kitap vardır. Bunun dışında kişilerin özel kütüphanelerinde ve özel koleksiyonlarda da elyazması kitapların sayısı az değildir.

EMANET-İ MUKADDESE, Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza ve teşhir edilen Hz. Peygamber'imize ait eşyalar. Emanet-i Mukaddese (Kutsal Emanetler) adıyla bilinen bu eşyalar, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden ve kendisine halifelik unvanı verildikten sonra, Mekke Şerifi Ebu Berekât

tarafından padişaha teslim edilmiştir. Yavuz, Mekke'de muhafaza edilen bu emanetleri alarak İstanbul'a getirmiş, Topkapı Sarayı'ndaki Hazine Dairesi'nde Has Oda'ya yerleştirmiştir. Bu emanetler arasında Hz. Muhammed'in Hırkası da bulunduğu için, dairenin adı "Hırka-i Saadet" olmuştur. Mukaddes emanet eşyaları arasında, Hz. Muhammed'in kılıçları, "Nâme-i Saadet" diye bilinen bir mektubu, Peygamberin akik mührü, Uhut Savaşı'nda kırılan dişi, sancağ-ı şerif, Peygamberin sakalından bir tel, Hz. Muhammed'in şair Kâab'a hediye etti hırka-i şerif'i, ilk dört halife Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'ye ait kılıçlar, Hz. Osman'ın şehit edildiği sırada okuduğu, ceylan derisine yazılmış Kuran, Peygamberin ayak izinin

Halife Hz. Osman'ın kılıcı.
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

Emanet-i Mukaddese Hırka-i Şerif Sandukası
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

belirlendiği somaki mermer, Kâbe'nin kiliti ve anahtarları, örtüsünden iki parça, altın kaplama Kâbe oluğu, Harcer'ülesved muhafazası, altın ve değerli taşlarla süslü askılar, kandiller, sakal-ı şeref kutuları, seccadeler, örtüler yer almaktadır. Dünyanın en değerli hazinesi olan bu emanetlerin konduğu sandıklar, çekmeceler, bohçalar birer sanat şaheseridir. Osmanlı Devleti'nin sanat gücü ve zenginliği Hırka-i Saadet Dairesi'nde kendini gösterir.

ENAM, Kuran'ın "Enam Suresi"ni içine alan elyazması, tezhipli küçük kitap. Hemen her evde bulundurulan Enamlar tanınmış hattatlar tarafından yazılır, altın bezemelerle süslenir ve ciltlenerek okunurdu. Enam taşımak bir gelenekti, çok küçük boyda yazılanları ve süslenenleri, işlemeli altın-gümüş kutularda muhafaza edilir ve cepte taşınırdı.

ENDAZE, Genellikle kumaş ölçmeye yarayan uzunluk ölçüsü. Arşın'ın 65 cm'lik cinsi. Demirden, ağaçtan yapılır. Nakışlı olanları vardır. Üzerinde rakamlar yazılıdır.

ENFİYE KUTUSU, Keyif verici madde olarak burna çekilen enfiyenin bulunduğu kutu. XVI. yüzyıldan başlayarak önce Fransa'da daha sonra Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan enfiye çekmek, XVIII. yüzyılda Türkiye'ye de girmiş, enfiye tozunun konulduğu, cepte taşınır, zarif kutular yapılmıştır. Avrupa'da altın, gümüş, fildişi, abanoz, üzeri mine ve değerli taşlarla süslü enfiye kutuları bir sanat olarak gelişmiştir. Türkiye'de de altın kaplama ve gümüş ve çeşitli malzemeden enfiye kutuları yapılmıştır. Müzelerde, özel koleksiyonlarda, antika mağazalarında çeşitleri görülür.

ENSELİK, Osmanlı dönemi kadın baş süslemesinde, başlığa arkadan takılarak uzun örgülü saçlarla birlikte bele kadar inen altın tel örgülü, değerli taşlarla süslü takı. 17 ve 18. yüzyıl Osmanlı saray kadınlarının arkadan tepeliğe iliştirdikleri, birbirine halkalarla bağlı bir sıra altın zincirden meydana gelen enselikler, köylerde, köy kızlarının arkadan saçlarına sarkıttıkları ibrişim örgü enseliklere benzer.

ENTARİ, Çamaşır üzerine giyilen geniş kollu ve önü yırtmaçlı elbise. Kadın dış giyimi. Süslü, ince kumaşlardan yapılan entarilerin kol ağızları ve yakaları ile yırtmacın kenarları, dantellerle süslendiği gibi, yakadan göbek hizasına kadar ön yırtmacı, kaytan ve kumaş düğmelerle tutturulmuş, bele ipek kumaş ve şaldan bir kuşak sarılmıştır. Çoğu zaman kuşağın yerini süslemeli kemerler alır. Şehirlerin dışında Anadolu köy ve obalarında kadınlar, kendi tezgâhlarında dokudukları yün ve pamuklu

Entari.
Osmanlı, XIX. yy. (Ankara-Etnografya Müzesi)

dokumalardan "üç etek" adı verilen üç kanatlı entariler giymişlerdir. Kadın ve erkekler tarafından gece giyilen entarilere gecelik denir.

EROS, Eski Yunan mitolojisinde Aşk Tanrısı. Tanrılarla insanlar arasında aracılık yaptığına, yüreklerde aşk ve sevgi uyandırdığına inanılan Eros, elinde ok ve yay, kanatlı-kanatsız sevimli bir çocuk biçiminde resmedilmiş, heykelleri yapılmıştır. Anadolu'nun Helenistik ve Roma devri uygarlıklarında Eros'un çeşitli heykelleri yapılmış, grup halindeki kabartmalara konulmuştur. Başta İstanbul, İzmir, Bergama, Antalya arkeoloji müzeleri olmak üzere öteki müzelerde mermer, seramik ve madenden çeşitli Eros heykelcikleri yer alır.

Eros Başı (Efes Müzesi)

ESER-İ İSTANBUL, İstanbul'daki Balat yakınlarındaki Ayvansaray'da 18. yy.'larda kurulmuş bir imalathanede yapılan kâse, bardak, fincan, sürahi, testi gibi seramik evani. Genellikle beyaz sırlı ve üzeri kırmızı, yeşil çiçeklerle süslü bu eşyaların altında "Eser-i İstanbul" damgası okunur. Müzelerde ve özel koleksiyonlarda örnekleri vardır.

Eser-i İstanbul bir kâse

ESKİ ESER, Tarih öncesi ve tarihî devirlere ait kültür, ilim, sanat ve dinle ilgili, yer üstünde, yer ve su altında bulunan taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları. Taşınmaz eski eserler, tarihî yapıların tümüdür. Taşınır eski eserler ise insan elinin dokunduğu, insan aklı ve hüneri ile meydana getirilen ve estetik değeri olan, geçmiş devirlere ait eşya, araç ve gereçlerdir. Bütün bu eşyalar, toplumların, kavimlerin ortaklaşa zevki ve hüneri içinde yaratılmış, belli bir ihtiyacı karşılamak ve bir amaçta kullanılmak üzere yapılmış, sanat değeri olan eserlerdir. Bu eserler bir araya getirilerek müzeler kurulmuş, koleksiyon yapılmıştır. Eski eserler, müzelerce derlendiği, satın alındığı gibi koleksiyonerler tarafından da toplanır, satın alınır.

Türkiye'de eski eser koleksiyonu yapma ve eski eser alım satımı işleri 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu hükümlerine göre yapılmaktadır.

ESKİ ESER KOLEKSİYONCULUĞU, Türkiye'de, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu gereğince kişiler ve tüzel kişiler taşınır eski eserlerden oluşan koleksiyonlar meydana getirebilirler. Eski eser koleksiyonu yapmak isteyenler, bulundukları yerdeki en yakın müze müdürlüğüne yazılı başvurarak, varsa ellerindeki eski eserlerin bir listesini verirler. Ayrıca, eski eser kaçakçılığı gibi bir suçtan mahkûm olmadıklarını belirten bir belgeyi, koleksiyonun bulunacağı yerin adresini, açık kimlikleri ile birlikte dilekçelerine eklerler. Bu başvuru ilgili müzece incelendikten sonra, uygun görülürse koleksiyon izin belgesi verilir. Belgeyi alan koleksiyoncu, 15 Mart 1984 tarih ve 18342 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Taşınır Kültür ve Tabiat Varlıkları Koleksiyonculuğu ve Denetimi Hakkında Yönetmelik" hükümlerince faaliyetini yürütür.

ESKİ ESER TİCARETİ, Türkiye'de Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu hükümlerine göre, taşınır eski eser ticareti yalnız Kültür Bakanlığı'nın izni ile yapılır. Bu ticareti yapmak isteyenler, bulundukları yerin en yakın müze müdürlüğüne bir dilekçe ile başvurur ve dilekçelerine eski eser kaçakçılığı gibi bir suçtan mahkûm olmadıklarını belirten bir belgeyi, Ticaret Odası'na kayıtlı olduğuna ve taşınır kültür varlığı satışını yapmak üzere ayrı bir ticarethanesi bulunduğuna dair belgeleri, açık kimlik ve adresleri ile birlikte eklerler. Müze müdürlüğü bu başvuruyu inceledikten sonra bir sakınca görmezse, "Ruhsatnâme" düzenler. Ruhsatnâme alan eski eser satıcıları, 11 Ocak 1984 tarih ve 18278 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Taşınır Kültür Varlığı Ticareti ve Bu Ticarete Ait İşyerleri ile Depoların Denetimi Hakkında Yönetmelik" hükümlerine uygun olarak eski eser ticareti yapar. Ne var ki bu tür ticarethanelerde satışa çıkarılan eserler, ancak devlet müzelerine alınması gerekli görülmeyen, tasnif ve tescil dışı bırakılmış eski eserler ve eşyalardır.

ESKİ ESER SOYGUNU (TÜRKİYE'DE), On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru, Avrupa ve Amerika'nın birçok ülkesinde giderek artan antika ve eski eser koleksiyonu merakı, bu ülkeleri, eski medeniyetlerin beşiği Doğu'ya, özellikle Yakındoğu'ya çekmeye başlamıştı. Doğu ülkelerinin tarih ve kültürlerini araştırmak amacıyla Avrupa üniversitelerinde kurulan (Şarkiyat-Doğu Bilim) kürsüleri, bu merakı gittikçe artırıyordu. Aslında bu kürsüler, Avrupa'nın Doğu'ya kaymak ve Doğu'nun zengin kaynaklarından faydalanmak gibi politik bir amaçla kuruluyordu. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya gibi süper devletler, müzelerini, Mısır'dan, Mezopotamya'dan, Suriye'den, Lübnan'dan, Küçük Asya dedikleri Anadolu'dan taşıdıkları arkeolojik eserlerle dolduruyorlardı. Akdeniz limanlarına demir atan gemiler, tonlarca ağır obeliskleri (dikilitaşları), sarkofajları (taş lahitleri), heykelleri, mimarî parçaları, kitabeleri ambarlarına dolduruyor, Avrupa müzelerine boşaltıyordu. Batılı arkeologlar, eski harabeleri, höyükleri didik

Berlin-Pergamon Müzesi'nde bulunan-Zeus Tapınağı

didik ediyor, ne bulurlarsa götürüyorlardı.

Bu cümleden olarak, M.Ö. 352 yılında ölen Karya Kralı Mausolos adına, karısı Artemisia tarafından Bodrum'da yaptırılan ünlü Anıt-Mezar (Mausoleum)ın kalıntıları 1844 yılında Londra'daki British Museum'a taşınmıştır. Bergama'da, Bergama Kralı Eumenes II. tarafından M.Ö. 197/159 yılları arasında yaptırılan Zeus Tapınağı (Altar) da 1872 yılında yerinden sökülerek Berlin'e götürülmüş, bugün Berlin'de bulunan Pergamon Müzesi'nde yerini almıştır. 1870 yılında Heinrich Schliemann adlı bir Alman'ın Truva'da bulduğu (Priamos Hazineleri) ise önce Atina'ya sonra da Berlin'e kaçırılmış, dünyanın en büyük eski eser hırsızlığı olarak tarihe geçmiştir. Bugün Avrupa ve Amerika'nın birçok müzesinde, Osmanlı döneminde Türkiye'den kaçırılan binlerce eski eser sergilenmektedir.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, Anadolu uygarlıklarını korumak ve bilimsel yöntemlerle açığa çıkarmak üzere çalışmalara başlanmıştır. Ulu Önder ATATÜRK'ün direktifleri ile, Ahlatlıbel'de, Alacahöyük'te, Türk bilim kurumları tarafından arkeolojik kazılar yapılmıştır. Bu yönde araştırma yapmak isteyen yabancı bilim kurumlarına ve bilim adamlarına hiçbir ayırım yapılmaksızın her türlü kolaylık sağlanmış, çıkarılan eserler ise birbiri ardına açılan müzelerde insanlığın hizmetine sunulmuştur.

Ancak, müzelerin ve özel koleksiyoncuların Anadolu kökenli eserlere olan tutkusu eski eser kaçakçılığının önlenmesini engelleyememiş, bu kuruluşların kaçak eserleri büyük paralar

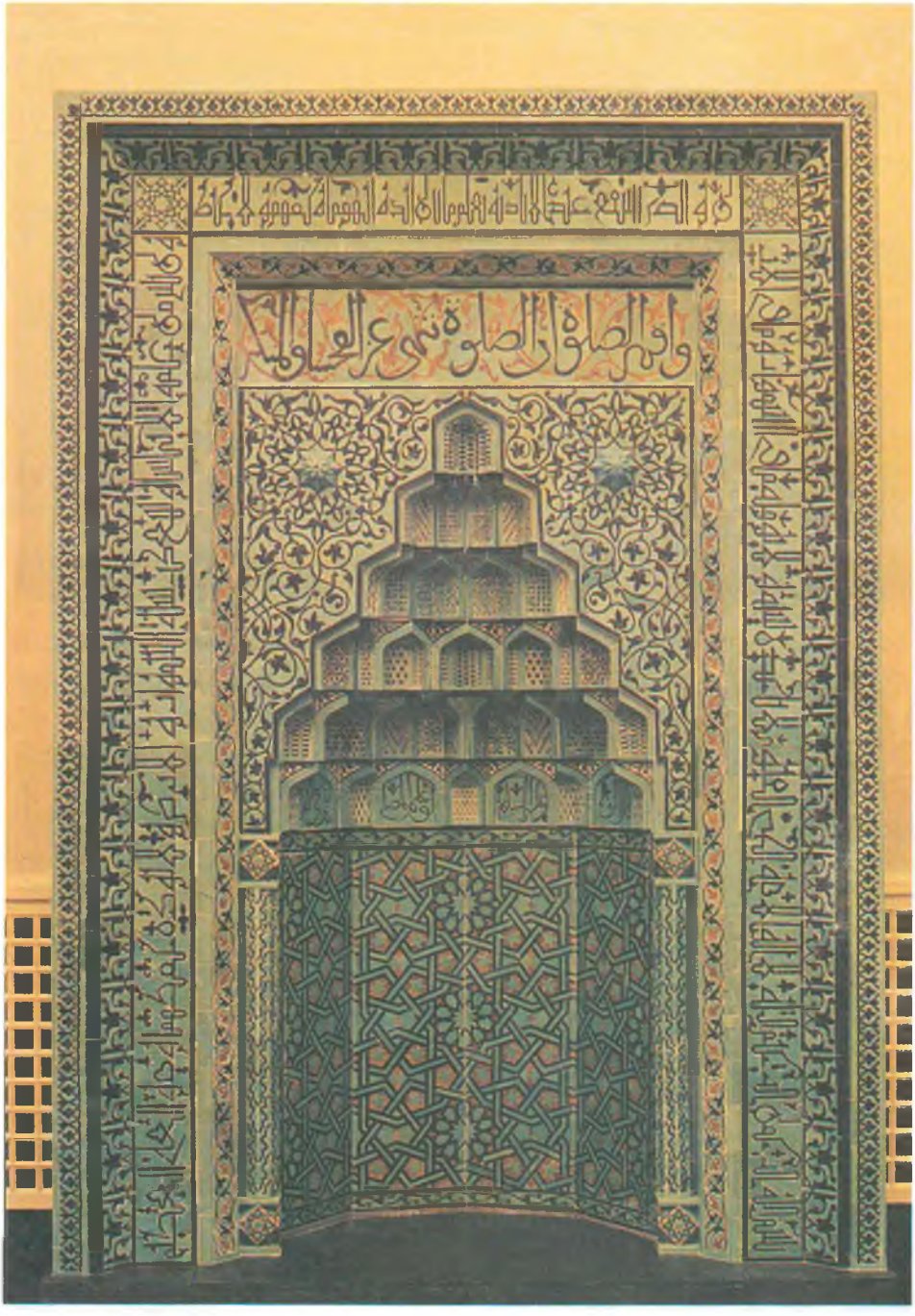

Berlin-Pergamon Müzesi'nde bulunan Konya-Beyhekim Mescidi (Selçuklu) Çini Mihrabı

ödeyerek satın almaları, eski eser kaçakçılığını teşvik etmiştir.

ESKİŞEHİR TAŞI, (Bak: Lületaşı).

ESKİ TUNÇ (BRONZ) ÇAĞI ESERLERİ, Tarih öncesi (Prehistorik) çağlar içinde bakır-kalay karışımı olan tunçla araç gereçlerin ve süs eşyalarının çokça yapıldığı dönem. Anadolu'da M.Ö. 2500-2000 yılları arasında bu çağa ait, özellikle Alacahöyük'te yapılan kazılarda pek çok eser bulunmuş, bunlardan seçkin örnekler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmiştir.

ETAJER, Ayaklı veya duvara tutturulmuş, raflı mobilya. 18. yüzyılda Avrupa'da kullanımı yaygınlaştı. Fransa'da restorasyon döneminde maun ağacından çok süslü yapılanları, romantizm devrinde Gotik üsluba göre süslenenleri moda oldu. 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı saray ve konaklarına girdi. İçlerinde pelesenk, maun ve çıralı çam tahtalarından yapılarak lâke ile süslenen etajerler bugün de antika pazarlarında sıkça görülmektedir.

ETNOGRAFYA ESERLERİ, Kavimleri maddî kültürleri açısından inceleyen etnografi bilimi. Halkın yarattığı, kendine özgü, tarihinden süzülüp gelen maddî kültür varlıkları ve el sanatları. Giyiminden kuşamına, ev ve mutfak eşyalarından sanatını icra ederken kullandığı tüm malzemelere, dokuduğu halı, kilime, çuvala, beze, kullandığı süs takılarına kadar ne varsa bunların tümü etnografik eser sayılır. Türkiye'de bölgesel arkeoloji müzelerinin yanında, etnografya müzeleri de vardır. Bu müzelerde bölgenin el işleri, halk sanatına ilişkin çeşitli eşyalar, giyimi, kuşamı, süs takıları, altın, gümüş, bakır gibi elle yapılmış madenî eserler, pişmiş topraktan, ahşaptan ev eşyaları, dokumalar vs. sergilenir. Üstün sanat eserleriyle etnografya eserlerini ayrı düşünmek gerekir.

EVÂNÎ, Madenden, seramikten, pişmiş topraktan, ahşaptan, camdan yapılmış, evlerde kullanılan kâse, tabak, ibrik, fincan, bardak gibi tüm kaplara verilen ad. Âvâni de denir. Topraktan yapılanlara "evânî-i türâbiye" denmiştir. Gümüş kaplara gümüş evânî, camlara billur evânî adı verilir.

EYER - EĞER, Binek hayvanlarının sırtına yerleştirilen, binicinin üzerine oturduğu oturak. Eyerlerin ön ve arkasındaki çıkıntıya eyer kaşı, eyeri hayvanın sırtına bağlayan kemere "eyer kolanı", eyerle birlikte kullanılan başlık, dizgin, üzengi kayışı ve üzengi, kantarma gibi malzemelerin tümüne "eyer takımı" adı verilir. Eyerler, tarihin İlkçağlarından beri kullanılır. Biçim ve tip yönünden çeşitleri çoktur. Osmanlılar devrinde, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı ordusunda deri ve kumaş biçiminde kullanılmıştır.

Türk eyeri, Osmanlı, XVII. yy. (Krakov-Askeri Müze)

FABERGÉ, 19. yüzyılda Carle Fabergé adlı bir Fransızın St. Petersburg'ta kurduğu bir kuyumculuk firması. Moskova, Londra, Paris gibi büyük şehirlerde şubeleri de açılmıştır. Fabergé firmasının yaptığı süs takıları, biblolar, tabakalar, parfüm şişeleri, kadehler, değerli madenler ve taşlarla birer kuyumculuk şaheseri olarak tanınır. Carle Fabergé'nin ölümünden sonra ailesi 1929 yılında Paris'e taşınmış, firma da eski ününü yitirmiştir. Fabergé imzalı eserler antika piyasasında her zaman aranır olmuştur.

FAĞFUR, Çin'de yapılan bir çeşit porselen. Kâse, kadeh, bardak, sürahi, çay ve şerbet takımı gibi evâninin fağfur olanları saraylarda, zengin konaklarında çok tutulmuştur. Saydam, yarı saydam ve ince fağfurlara bir fiske vurulduğu zaman bir süre kulağa hoş gelen sesle çınlar. "Bir dokun bin âh dinle kâse-i fağfurdan" masra-ı bunun için söylenmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde fağfur koleksiyonu ünlüdür.

FAGOT, Ağaçtan birbirine eklenen boru biçiminde nefesli saz. Borusu hafifçe koniktir. Baş tarafına ağızlık denen ve ucunda çifte kamış bulunan ince bir boru takılıdır. Daha çok batı müziğinde kullanılır.

FALER, Göğüs gerdanlığı. Daha çok Romalı askerlerin göğüslerine taktıkları altın, gümüş ya da tunçtan yapılmış, birbirine bağlı süslü plakalar.

FANUS, Mum, kandil, petrol lambası gibi ışık veren aygıtların alevini rüzgârdan korumak için aygıtın üzerine yerleştirilen camdan mahfaza. Bunların yuvarlak olanlarına karpuz denir. Havadan ve tozdan korumak için bazı eşya ve yiyeceklerin üzerine kapanan cam kâselere de fanus denmiştir. Hamam kubbelerindeki şişkin cam pencereler de fanus adını alır.

FAYANS, Çini ve porselen hamuruna benzer, kilden pişirilen, üzeri sırlı, toprak kap veya döşeme. İtalya'da Faenza şehrinde, Fransa'da Fayence kasabasında yapıldığı ve buralardan yayıldığı için bu adı almıştır. Beyaz ve donuk renklerde çini hamurundan tabanı üzerine, sıvı emmeyen parlak bir sır (glasure) çekilmiştir. Sıvı üzerine çeşitli motifler işlenerek süslenmiştir. Çanak, çömlek gibi pek çok evani, duvar ve yer döşemelerinde kullanılan karolar fayans tekniği ile yapılmıştır.

FENER, Çevresi saydamlaştırılmış deri muşamba, işkembe, balık kursağı, yağlı kâğıt ve cam ile donatılmış, içinde ışık kaynağı bulunan aydınlatma aracı. Fenerlerin madenî tabanında ışık kaynağının oturduğu bir tabla vardır. Bu tablada, eğer fenerde mum yanıyorsa mumun yerleştirildiği "yüzük" adı verilen madenî bir çember bulunur.

Tablada, zeytinyağı, bezir, petrol gibi yanıcı ve ışık verici sıvılar bulunuyorsa bir haznesi, haznenin üzerinde fitilliği vardır. Fenerin üst madenî bölümünün ortası delik veya kafes biçiminde ajurludur. Taşıyıcı kulpu, üstüne yerleştirilmiştir. Deri, işkembe ve yağlı kâğıt fenerler körüklü olup, bu takdirde taban ve üst tabla daire biçimindedir. Cam fenerler dörtköşe, poligon tabanlı, kafese benzer, yandan kapaklıdır. Fenerin türlü yapılışlarda örnekleri İlkçağlardan beri kullanılmıştır. Osmanlılarda XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan, özellikle körük biçimindeki deri fenerlerin taban üst tablaları demir, bakır, tunç, pirinç, hatta gümüşten yapılmış, oymalar ve kabartmalarla süslenmiştir. Evlerde, şenlik ve donanmalarda, fener alaylarında, hatta sokak lâmbaları olarak kullanılan fenerlerin çeşitli örnekleri, müzelerde, eski eser koleksiyonlarında ve antika mağazalarında görülür. Bunun dışında gemici, arabacı feneri gibi, kullanıldığı yere ve duruma göre ad alan fenerler de vardır.

FERACE, Genellikle kadınların dış giyim olarak giydikleri çarşaf. Bilginlerin, tarikat mensuplarının giydikleri geniş kollu cübbelere de ferace denmiştir. Feraceler ilkin sof, çuha gibi kalın ve düz kumaşlardan dikilmişken, sonraları, özellikle kadınlar için ince, ipek işlemeli feraceler yapılmıştır. Tanzimat öncesi saray ileri gelenlerinin kürklü feraceler giydiklerini tarihler yazar. Feracelerin "biniş" olarak adlandırılanları geniş kollu ve düz yakalıdır.

FERMAN, Padişahın yazılı buyruğu. İlk İslâm devletlerinde sultanların şer'i hukuka uygun olarak verdikleri yazılı emirler, Selçuklular ve Memlûklularda tevkî, menşûr, İlhanlı, Timurlu, Akkoyunlu ve Karakoyunlularda yarlığı adını almış, ferman tabiri Osmanlılarda başlamıştır. Fermanlar, dikdörtgen, kalın, büyük boy kâğıtlara divânî hatla yazılmış, üzerine padişahın imzası demek olan tuğra çekilmiştir. Bir söylentiye göre tuğra, Osman Gazi'nin bir buyrultu üzerine, boyayla bastığı pençesinden doğmuştur. Tuğralarda padişahın adıyla babasının adı istif edilerek yazılıdır. Sağ üst boşluğa, sonradan padişahların unvanları da eklenmiştir. Fermanlarda yazılar siyah ve renkli mürekkeplerle altın yaldızla yazıldığı gibi tuğralar tezhipli, çok süslü çekilmiş, birçok tuğra çiçek motifleri, desenlerle süslenmiştir. Çok süslü fermanlar, bir süsleme tablosu gibidir. İstanbul Topkapı Sarayı ve Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Devlet Arşivi'nde, başka müzeler ve özel koleksiyonlarda, kişilerin evlerinde seçkin ferman örnekleri vardır.

FERMENE, Kolsuz, önü kavuşmayan, her tarafı siyah kaytanlarla süslü, çift astarlı çuha veya kadife erkek yeleği. Bunun kadın ve genz kızlar için dikilenleri de vardır. Daha çok Rumeli giyimleri arasında yer alır.

FES, Silindir veya kesik koni biçiminde kırmızı çuhadan yapılarak kalıplanmış, tepe ortasından siyah iplik püsküllü sarkan başlık. İlkin Fas'ta yapıldığı ve giyildiği için bu adı almıştır. Bir ara Avrupa ülkelerinde de giyilen fes, Osmanlı Padişahı Mahmud II devrinde resmî başlık olarak kabul edilmiş, bu devirde Fransa ve Avusturya'da yapılan fesler giyilmiştir. Daha sonra, İstanbul-

Haliç kıyısındaki Defterhane'de bir fes fabrikası (Feshane) kurulmuş, burada yapılan feslerin giyilmesi istenmiştir. Fes giyimi, Cumhuriyet döneminde Büyük Atatürk'ün Şapka İnkılâbı ile (1925) yasaklanmıştır. Fesler, kullanıldığı devirlere göre; Mecidiye, Aziziye, Hamidiye, biçimlerine göre; Zuha, Fino, Beyoğlu, Dal, Sıfır Numara gibi adlar almıştır. Bazı yörelerde kadınlar da başlık olarak fes kullanmış ve alınlıklarını, altın-gümüş ve penezlerle süsleyerek, fes üzerine telli yaşmaklar örtmüşlerdir.

FETİŞ, Uğur getirdiğine inanılan, birtakım eşya ve figürinler. İlkçağlardan beri insanlar, bazı hayvan kemiklerinin, dişlerinin, bazı maden, taş, tahta gibi malzemelerden yapılmış figürinlerin, deniz kabuklarının kendilerine uğur getirdikleri inancıyla bunları üzerinde taşımışlar ve boyunlarına asmışlardır. Afrikalı ilkel kavimlerde fetişe inanış ve fetişçilik çok yaygındır. Günümüzde de bu tür inançları olanlar, boyunlarına çeşitli kemik ve süs eşyaları asmışlar veya göğüslerine iliştirmişlerdir. Burçlu takılar, fetiş inancının günümüze bir uzantısıdır.

FİBULA, İlkçağlarda, Tunç Devri'nden başlayarak Romalıların son zamanlarına kadar kullanılan madenî çengelli iğne veya toka. Elbisede yakayı, herhangi bir parçayı tutturmak için kullanılır. İlk örnekleri büyükçe bir topluiğneye benzerken zamanla geliştirilmiş, çengelli iğneye benzer plâkalar eklenerek süslenmiştir. Demir, tunç, değerli madenlerden çeşitli örnekleri vardır. Türkiye'de yapılan arkeolojik kazı buluntuları arasında pek çok fibula vardır. İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde özellikle Frig devri seçkin örnekleri sergilenmektedir.

Fibula. Frig Çağı. M.Ö. 7. yy. (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

FİGÜR-FİGÜRİN, İnsan veya hayvan heykelciği. Taştan, seramikten, madenden ve başka maddelerden yapılan küçük heykelcikler. İlkçağlarda bir inancın ürünü (Tanrı figürü) olarak yapıldığı gibi süs eşyası olarak da kullanılmıştır. Duvar resimlerinde görülen küçük canlı tasvirlerine de figür denmiştir.

FİLDİŞİ İŞÇİLİĞİ, Fildişinin süslemeye uygulanması. Fildişi İlkçağlarda Mezopotamya, Eski Mısır, Helenistik, Urartu, Roma, Bizans sanatında işlenerek idoller, heykeller yapılmış ya da süslenecek eşyada kullanılmıştır. Dünya ve Türkiye arkeoloji müzelerinde fildişi işçiliğinin yaygın ve çeşitli örnekleri vardır. Ortaçağlarda Asya (Çin, Hint ve Japon) sanatında fildişinden oyma ve kabartma şaheserler yaratılırken İslâm sanatında da fildişi; kapı, pencere kanatları, taht, kürsü, çekmece, rahle gibi ahşap eser süslemelerinde, ayna ve tespihlerde, yazı takımlarında, tüfek, tabanca kabzaları, kılıç, hançer, bıçak saplarında, ağızlık ve mücevher kutularında, müzik aletlerinde, taraklarda ve çeşitli mobilyalarda çok sayıda kullanılmıştır.

FİLATELİST, Posta pulu koleksiyoncusu. Filatelistlerin bir araya geldikleri birlik, dernek ve kulüpleri olduğu gibi pul alışverişi ve müzayedesi yapan yerleri de vardır.

FİLİGRAN, Bir kâğıdın dokusunda bulunan, ancak ışığa tutulduğu zaman görülebilen özel şekil, resim ve işaretler. Kâğıt üretiminde kullanılan filigranlar, o kâğıdın imalathanesini gösteren bir marka idi. Osmanlılar devrinde İstanbul'da Kâğıthane'de yapılan kâğıtların özel filigranları (damgaları) vardır.

FİNCAN, Kahve, çay ve süt içilen, kulplu, kulpsuz, küçük kâse kap. Seramikten, porselenden, camdan, bağadan, ağaçtan yapılır. Kahve ve çay içiminin yaygınlaşmasından sonra, hemen her ülkede, o ülkeye özgü fincanlar yapılmış, Çin'de ve Avrupa'nın bazı şehirlerinde porselen imalâthaneleri çok çeşitli ve sanatlı fincanlar imal ederek, ülkelerde pazarlamışlardır. Osmanlılarda ilk fincanlar İznik, daha sonra Kütahya çini imalâthanelerinde yapılmış ve süslenmiştir. İstanbul'da Eyüp semtindeki lüleciler de seramikten fincanlar yapmışlardır. XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'da açılan Beykoz Cam Fabrikası'nda opalin fincanları vardır. Buna karşın, Avrupa porselen fabrikaları, Osmanlı ülkeleri için özel fincanlar yaparak, bunları başta İstanbul olmak üzere, ülkenin her yerine ihraç etmişlerdir. Fincanların konduğu yassı tabağa "fincan tabağı" denir.

FİNCAN ZARFI, Kahve fincanının eli yakmaması için bu fincanlar maden, ahşap, akik, bağa gibi maddelerden kulplu-kulpsuz, çoğu kafes biçiminde oyulmuş, ayrı muhafazalara yerleştirilirdi. Bu süslemeli kaplara "fincan zarfı" denir. Altın, gümüş, pirinç, bakır gibi maddelerden yapılanları, oyma, kesme, mıhlama, telkâri, kabartma gibi kuyumculukta çok iyi bilinen tekniklerle yapılmıştır. Bunlar arasında; firuze, mercan, zümrüt, yakut, elmas gibi değerli taşlarla süslenenler olmuştur. Fincanın şekline göre küçük bir vazo ya da kâse şeklinde yapılan zarflar, antika pazarlarında çok görülen eşyalar arasındadır. Avrupalılar bu zarflardan esinlenerek çeşitli yumurtalıklar yapmışlardır.

Fincan Zarfı. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

FİRUZE (TÜRKUAZ), Gök mavisi, camgöbeğinden yeşilimsi maviye kadar değişen renklerde değerli taş. Asya'da (Hindistan ve Nişapur) kaya kütleleri, damarlar veya küçük parçalar halinde çıkar. Değerli olanları gök mavisidir. XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı maden, ahşap, deri, kumaş sanatı süslemelerinde çok görülür. Ayrıca bilezik ve yüzüklerde, küpe ve gerdanlıklarda, tespihlerde kullanılmıştır. Son yıllarda sentetik ve cam taklitleri yapılarak turistik hatıra eşyalarının süslemeleri arasına girmiş, bunlardan süs takıları yapılmıştır.

FINDIK ALTINLARI, Osmanlı altın sikkeleri arasında kenarları fındığa benzer süslü altın paralar. Ahmed II devrinde bir fındık altının değeri 330 akçe idi. Mahmud I, Mustafa III, Abdülhamid I, Selim III, Mustafa IV, Mahmud II gibi Osmanlı sultanlarının fındık altınları vardır.

FİLİNTA, Kısa namlulu çakmaklı tüfek. Adını, İngilizce, çakmak denen "filint"ten alır. Ateşleme mekanizmasına çakmaktaşı yerleştirilir. Yaylı mekanizmadaki çelik çakmaktaşına vurunca, çıkan kıvılcımla barut ateşlenir. Filintalar ateşli silâh koleksiyonlarının en önemli parçasıdır.

FLÜT, Orkestrada bir nefesli saz. Antik devirlerde kullanıldığı, daha sonra Batı ülkelerinde ağaç ve maden olarak geliştirildiği bilinmektedir. Boyu 60-70 santim uzunlukta olup yandan üflenir. Türk müziğinde kavala benzer biçimleri kullanılmıştır.

FONOGRAF, Sesleri balmumundan plağa kaydeden ve sonra mekanik bir düzenle okuyan alet. İlk fonograf, 1878 yılında Edison tarafından yapılmış, sonra bütün dünyaya tanıtılmıştır. Sesi verici ilk gramofonların geniş ağızlı, büyük bir hoparlörü vardır. Fonograf Avrupa ve Amerika ülkelerinde antikacıların vazgeçemedikleri bir eşyadır.

FOTİN, Ayağa giyilen ve ayak bileğini örten uzunca konçlu pabuç. Kordonlu, düğmeli, lastikli olanları vardır. Yumuşak ve renkli derilerden dikilen kadın fotinleri, kadın giyimini tamamlayan kalın ve yüksek ökçeyle zarafet veren bir pabuç olarak tanınır.

FÖNİKS, Halk sanatında ölümsüzlük sembolü olarak bilinen ve "anka" denen masal kuşu. Çoğu zaman başı insan, gövdesi kuş şeklinde (harpi) olarak da tasvir edilmiştir. Süslemeler arasında stilize edilen resimleri de kullanılmaktadır.

FRESK, Duvarların sıvası üzerine, daha sıva yaşken yapılan bir tür sulubo-ya resim. Boyalar sıvanın içine geçerek kalınca bir tabaka meydana getirdiğinden resimler uzun yıllar bozulmadan kalır. Orta Asya'da Tufan ve Koça şehirlerinde yapılan arkeolojik kazılarda pekçok fresk kalıntıları bulunmuş, Türklerin bu sanatı çok eskiden bildikleri anlaşılmıştır. Fresk sanatı Romalılar devrinde çok gelişmiş, Pompei Şehri'nde birçok yapı fresklerle süslenmiştir. Anadolu'da, belki de dünyanın en eski freskleri bulunmuştur. Konya yakınlarındaki Çatalhöyük kazılarında, M.Ö. 7000-6000 yıllarına ait fresklere rastlanmış, bunlardan bazıları Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne kaldırılmıştır. Osmanlı döneminde, cami, türbe ve konaklarda fresk usulü süslemeler görülmekle birlikte, bunların çoğu kuru sıva üzerine yapılmış, "kalemkari" denen bezemelerdir.

FUTA, İpekli peştamal. Futa yalnız hamamda peştamal olarak değil, önlük olarak da kullanılır. Anadolu dokumaları arasında pamuk ve ipek karışımı ipliklerle dokunan koyu renkli ve enine çizgili futalar, kadınlar tarafından önlük olarak kullanılmıştır. Hamam futalarının çoğu beyaz, bordürleri simlidir. Ahilikteki peştamal kuşatması törenlerinde de futa kullanılmıştır.

GARDROP, Giysi dolabı. Çokça evin yatak odasındadır. Genellikle çekmeceleri ve kapağında boy aynası bulunur. İçerisi iki bölümlüdür. Bir bölüme boylu boyunca giysiler asılır. Öteki bölüm raflıdır. Fransız ve İtalyan işi gardropların kapakları oymalarla süslenirken, 17. yüzyılda oymaların yerini ince kaplamalar ve marketöriler aldı. Kiraz ağacı kakmalı, abanoz gardroplara saraylar ve müzelerde rastlanır.

GELİNLİK, Gelinlerin, düğün günü giymeleri için özel olarak diktirilen uzun elbise. Osmanlı döneminde gelinlikler, ipekli ağır kumaşlardan uzun etekli olarak dikilmiş, pullar, ibrişim ve altın tellerle işlenmiştir. Üstte pelerin ve arkaya doğru uzun bir kuyrukla tamamlanan gelinlikler de vardır. Beyaz, ince tül kumaşlardan dikilen gelinlikler, 20. yüzyılın başlarında Avrupa'dan Türkiye'ye girmiştir.

GERDANLIK, İlkçağlardan beri kadınların boyunlarına taktığı süs eşyası. Çoğunlukla değerli taş ve madenlerden yapılmıştır. Dünyanın en eski uygarlık merkezi olan Konya yakınlarındaki Çatalhöyük'te, M.Ö. 7000-6000 yıllarına ait boncuk ve taş gerdanlıklar bulunmuştur. Gerdanlık, Eski Mısır ve Mezopotamya'da, Anadolu uygarlıklarında bir sanat dalı haline gelmiş, altın, elektron, gümüş gibi madenlerden, değerli taşlardan çeşitli biçimlerde gerdanlıklar yapılmıştır. Kadın süs takılarının en başında gelen gerdanlık, tarih boyunca insanoğlunun peşini bırakmamış, İlkçağlardan Ortaçağlara, Yeni ve Yakınçağlara, göz alıcı süsleme ve değerli öğeleriyle ulaşmış, günümüzde de yaygınlığını, güzelliğini ve değerliliğini devam ettirmiştir.

Yakut, zümrüt, elmas, inci gerdanlıklar, kehribar, mine gerdanlıklar, en basiti boncuk dizilerine kadar her devirde kadın süsünün tamamlayıcısı olmuştur.

GERGEF, Üzeri işlenecek kumaş ve bezlerin gerilmesine yarayan, birbirine geçmeli, diktörtgen biçimindeki yatay ahşap çerçeveli ve bu çerçeveyi köşelerden tutan dört ayaklı tezgâh. Çerçeve ve ayaklar istenildiği zaman sökülebilir. Çerçeveye geçirilmiş kenar bezlerine işlenecek kumaş iliştirilir ve gerilir. Gergef ağaçları çoğu zaman oymalarla, fildişi ve sedef kakmalarla süslü olarak yapılır. Özellikle etnografya müzelerinde süslü ve değişik örnekleri vardır.

GEZİ, Eni bir arşın (68 santim), ipek ve iplik karışımı hâreli kumaş. Anadolu dokumaları arasında yer alan geziden entari, fistan, gömlek gibi giysiler yapılmıştır.

GİRİFT, Türk müziğinde ney'e benzer nefesli bir saz. Ney'den daha küçük, 6-4 boğumlu, 7 deliklidir. Kargı

kamışından yapılır. Uzunluğu 45 cm. kadardır. Başparesi sert ağaç, kemik, fildişi, boynuz gibi maddelerden yapılmıştır. Türk müziği enstrümanları arasında en az bulunanı girifttir.

GİTAR, Ut veya lavtaya benzer altı telli saz. Avrupa'ya Endülüs Emevileri yolu ile İspanya'dan girdiği, 15. yüzyıldan sonra Avrupa'da yaygınlaştığı ve geliştirildiği bilinir. İlk örnekleri dört tellidir, sonra tel sayısı altıya çıkarılmış, tek tellerin yerini çift teller almıştır. Avrupa müzelerinde eski örnekleri görülür.

GOBLEN, Daha çok Fransa'da, duvarlara asılmak üzere yapılan kabartma işlemeli, resimli halı. Bunlara tapiseri de denir. Goblen işleme tapiseriler birer tablo niteliğinde tarihî resimlerle süslüdür. Avrupa'nın birçok müzesinde yer alır. Goblen işçiliği döşemelik kumaşlarda da kullanılmıştır.

GORDİON HAZİNESİ, Ankara-Polatlı yakınlarındaki Friglerin başşehri Gordion höyüğü ve tümüslerinde yapılan kazılar bu devre ait pekçok eşyayı bize kazandırmış, bu eşyalar Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde toplanmıştır. Frig Kralı Midas'a ait mezar yığıntısı olduğu söylenen Gordion Büyük Tümülüsü, 1961 yılında arkeologlarca açılmış, bu 53 m. yükseklik ve 300 m. çapındaki tepeciğin altında ağaç kirişlerin örttüğü Kral Mezarı bulunmuştur. 6.20x5.15 m. genişliğindeki mezar odasında ahşap bir yatakta kral iskeleti, 3 büyük bronz kazan, 166 parça çeşitli biçim ve büyüklükte bronz kap, 145 adet bronz fibula bulunmuş, bu eşyalar Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne kaldırılmıştır. Gordion Kral Mezarı Hazinesi olarak tanınan bu

Gordion hazine eşyaları arasında bulunan Frig Kabı (M.Ö. VIII. yy.) (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

madenî eserler, M.Ö. 725-720 olarak tarihlendirilmiştir. Kazanların kulplarını tutan plakalar kanatlı siren biçimindedir. Yonca ağızlı tunç içki kapları ve testiler, ibrikli çaydanlıklar, kepçeler, ucunda aslan başı bulunan tunç situla (içki kabı) ve göbekli hamam taşları, maden işçiliğinin zarif örnekleri sayılan fibulalar bu hazinenin seçkin eserleri arasında sayılır.

Gordion hazine eşyaları arasında bulunan Frig Bronz Tas (M.Ö. VIII. yy.) (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Gordion'da bulunan bir Frig Kazanı.
(M.Ö. 725)
(Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

GOTİK, Avrupa'da XII. yüzyıl sonundan XV. yüzyıl sonuna kadar devam eden bir sanat akımı. Daha çok mimaride görülen bu üslûp, kemerlerin yükselmesi biçiminde kendini göstermiş, geniş pencereli, aydınlık, ferah yapılar, kendine özgü, doğaya ve gerçeğe yaklaşan süsleme öğeleri, bitkisel motifleriyle ayrı bir karakter kazanmıştır. Uçları yukarıya doğru kıvrık yapraklarla bir demet gibi süslenen sütun başlıkları, rozet biçiminde dairelerin ördüğü sivri kemer dolguları, heykeller ve rölyeflerle süslü taç kapılar, kuleler, hayvan başlıklı çörtenler, Gotik sanatının çarpıcı elemanlarıdır. Gotik heykeller, endamlı ve uzunca biçimlere girer. Gövde, yüz ve giyim, iddiasız ve tabiidir. Eşyalardaki Gotik bezemeler, doğadaki çiçek ve yapraklardan alınmadır. Gotik devri resmi, doğayı taklit, doğayı yaşatma amacını taşır. En göz alıcı resimler, özellikle dinî yapılar ve sarayların pencerelerine yerleştirilen vitraylarda görülür. Alçı yerine kurşun çerçevelere tutturulan nakışlı camlar, vitray panolarla bir tablo meydana getirir. Mobilyalardan, yazma kitapların süslemesine kadar giren Gotik sanatı eserleri, bugün Avrupa müzelerini yüzlerce örneğiyle doldurmaktadır.

GÖK YAKUT, Açık maviden koyuya kadar renk tonları olan, safir türünden değerli taş. Yeşil renklilere "doğu zümrütü", mor renkli olanlara da "doğu ametisti" denir. Gerdanlık, yüzük, küpe, bilezik gibi kadın süs takılarında daha çok kullanılır.

GÖRDES HALI-SECCADE, Ege Bölgesi'ndeki Gördes'te XVI. yüzyıldan itibaren dokunan halı ve seccadeler giderek ün kazanmıştır. Gördes seccadeleri, kıvrak konturlu mihrapları ve iki taraflı sütunceleri ile dikkat çekicidir. Mihrap zemini lâcivert, mavi, kırmızı veya yeşildir. Lâcivert ve beyaz zeminli Gördes seccadeleri çok değerlidir. Altta, üstte karşılıklı iki mihraplı Kız Gördesleri, kırmızı, mavi ve krem renklidir. XVI.-XVII.-XVIII. yüzyıllar örnekleri müzeler ve koleksiyonlarda yer alır.

GÖZBONCUĞU, Çoğu yürek biçiminde yuvarlak ve ortasında sembolik göz resmi bulunan mavi cam nazarlık. Gözboncukları üzerinde beyaz-sarı cam hamurundan göz şekli vardır. Göz boncuklarının kötü ve kıskanç bakışlardan koruduğu, kötülükleri uzaklaştırdığı inancı yaygındır. Genellikle çocukların omzuna dikilen gözboncukları kolyelere, askılara iliştirilir. Son yıllarda Türk el sanatları arasında çeşitli biçimleri görülmekte, süs takısı olarak da kullanılmaktadır.

GÖZYAŞI KABI, Gözyaşlarının doldurularak mezara bırakıldığı kap. İlkçağlarda Helenistik ve Roma devrinde ölülerin ardından ağlayanlar, gözyaşlarını

Göz boncuğu dizileri

küçük cam şişelerde, seramik testicik gibi kaplarda toplar, ceset gömülürken yanına bırakırlardı. Dipleri sivri koku şişelerine benzeyen gözyaşı şişeleri ve seramik kaplar, Türkiye'de yapılan arkeolojik kazılarda buluntular arasında çeşitli örnekleriyle yer alır. Hemen bütün arkeoloji müzelerinde gruplar halinde bu şişe ve kaplar sergilenmektedir.

GRAMOFON, (Bak: Fonograf).

GRAVÜR (BASKI-RESİM), Tahta üzeri kabartılarak veya metal üzeri oyularak resim ve desenlerin yapılması ile elde edilen baskı. Tahta üzerine kabartma gravürde, sanatçı sert bir tahta üzerine çizeceği resmi ya da deseni ters olarak işler, daha sonra bunları değişik uçlu kazı kalemleri kullanarak kabartır. Böylece boyanan yüzey, kâğıda bastırılarak gravür elde edilir. Metal üzerine oyma (çukur) gravür ise bu işlemin tersidir. Düzgün yüzeyli bakır, çinko, pirinç, kalay, çelik gibi maden levhalar üzerine model çizilerek, çelik kalemlerle oyulur. Bu oyma tekniği noktalama ile yapılırsa, noktaların sıklığı ve seyrekliğine göre istenen koyuluklar ve açıklıklar meydana gelir. Gravürlerin, tahta olsun, maden olsun çeşiti teknikleri vardır. İlk bilinen gravürler XV. yüzyılda Avrupa'da Ren kıyılarında ağaç baskı olarak kullanılmış, XVI. yüzyılda metal baskılara geçilmiştir. Bu yüzyıldan sonra giderek gelişen gravür sanatı, Avrupalı tanınmış birçok ressam tarafından uygulanmıştır. Matbaacılıkta kullanılan klişe ile resim basma sanatının da gravürden doğma olduğunu söyleyebiliriz. Gravür sanatı Türkiye'ye ancak XIX. yüzyılın sonunda girmiş, 1831 yılında ordunun ihtiyacı olan harita ve resimli talimnameleri basmak üzere İstanbul'da bir taşbaskı (litografi) basım atölyesi kurulmuştur. Ressam Hoca Ali Rıza'nın çizgi resimleri burada bir albüm halinde bastırılmış ve dağıtılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında savaş kahramanlarının çizgi resimleri, Yavuz Gemisi, halk hikâyelerine

Gravür-İstanbul Sultan Süleyman Türbesi (W.H. Barletti'in eseri)

ait resimler çinko kalıplarda basılmış, elle renklendirilmiştir. Daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde 1937 yılında Fransız ressam Leopold Levy öncülüğünde bir gravür bölümü açılmış, burada metal kalıplarla çukur baskı, taş baskı tekniği uygulanmıştır. Daha sonra ressam Sabri Berkel'in öncülüğünde bir sanat dalı olarak gelişmiştir. Akademide gravür öğretimi de yapılmış, birçok Türk ressamı gravür alanında başarılı çalışmalar yapmıştır.

GRİFON, Kuş başlı, aslan vücutlu ve kanatlı efsanevi hayvan. İlkçağlarda Mezopotamya'da, özellikle Asur İkonografisinde önemli bir yer tutar. Eski Yunan, Etrüsk ve Bizans sanatında, maden, fildişi ve kemikten heykelleri süslemelerde görülür.

GUBARÎ, Yazı sanatında çok küçük ve ince, çoğu zaman at kuyruğu kılının bir kalem ucuna geçirilerek kıl ile yazıldığı bilinen yazı türü. Gubarî yazı, çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük ve ince olduğu için büyüteçle yazılmış ve yine büyüteçle okunmuştur. Bu yazı hüner, ustalık ve sabır ister. Pul büyüklüğünde bir kâğıt üzerine Kuran'ın Yâsin Suresi'ni yazan ustalar görüldüğü gibi, pirinç tanesi üzerine İhlâs Suresi'ni yazanlar da görülmüştür. Gubarî yazı ile küçük enamlar, Kuran'lar (sancak Kuran'ları) meydana getirilmiş, bunların içine konduğu altın, gümüş işlemeli zarif kutular (mahfazalar) yapılmıştır. Gubarî yazı örnekleri İstanbul'da Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Konya Mevlâna müzelerinde, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi ile özel eski eser koleksiyonlarında, ecdat yadigârı olarak kimi kişilerin elinde görülür.

GUVAŞ, Bir çeşit tutkallı boya. Minyatürler ve nakışlar bu boya ile yapılmıştır. Guvaş, arap zamkı ve ballı su ile ezilerek hamur haline getirilen boyanın pürüzsüz ve tutkallanmış kâğıt karton ile ahşap yüzeye sürülmesidir. Guvaş tekniği ile yapılan resimler, minyatürler, nakışlar parlak ve canlıdır.

GÜĞÜM, Genellikle bakır, testi biçiminde, gövdesi şişkin, boynu uzun ve dar, ağzı genişçe, kapaklı, tek kulplu sıvı kabı. Bakırdan yapılanları çoğunlukla kalaylıdır. Pirinç, gümüş, altın güğümler de vardır. Gövdeleri kabartma, kakma ve oymalarla süslenir, üzeri yazılı olanlar, civa yaldızı ile süslenenler de yapılmıştır. Kullanıldıkları sıvılara göre su, süt, pekmez, boza, salep, kahve güğümleri gibi adlar alır. Kimi güğümlerin ağızlarında sıvının akması için oluklu dilleri vardır. Gövdesi doğrudan yere oturanları bulunduğu gibi yuvarlak tabanı bir bileziğe oturan gövdelileri de yapılmıştır. Anadolu'nun birçok bölgesinde bakırcılar, bugün de güğümler yapmakta ve satmaktadır.

GÜLÂBDAN, Gülsuyu serpmek için kullanılan dibi ve gövdesi geniş, ağzı dar kap. Gülâbdanlar altın, gümüş, bronz vb. madenlerden yapıldığı gibi, camdan, seramikten de yapılmıştır. Yuvarlak tabanı içinde armudî bir gövdesi vardır. Gövde yukarıya doğru sivrilerek gülâbdan boğazını meydana getirir. Gülsuyunun akacağı tepelik, çoğu zaman bir gül çiçeği biçiminde süzeklidir. Cam ve seramikten yapılanların tepesi düz kesim ve küçük deliklidir. Bu süzek veya delikli tepelikler gövdeden ayrı bir parça olup, gövdeye gülsuyu doldurulduktan sonra tıpa gibi yerleştirilir.

Kullanılacağı zaman hafifçe çırpılır ve gülsuyu dökülür. Gülâbdanların en eski örnekleri Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki altın-gümüş, üzeri kabartma ve burma motifleri ve değerli taşlarla süslü olanlarıdır. Yeşim taşından, zebercetten yapılmış, zümrüt, yakut, firuze gibi değerli taşlarla süslü gülâbdanların yanında, maden üzerine mine işçiliğinde yapılmış, süslü gülâbdanlar da vardır. XVI. ve XVII. yüzyıl olarak tarihlendirilen bu

Gülâbdan-İznik, 16 yy.
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

gülâbdanlar, Hazine Dairesi'nin en değerli eşyaları arasında yer alır. Bununla birlikte, seramikten, porselenden gülâbdanların da yapıldığı görülmüştür. XIX. yüzyıl ortalarında Beykoz'da kurulan cam fabrikasında üzeri çiçek desenleri ile opalin gülâbdanlar biçim, renk ve desenleriyle, Rus, Fransız ve Bohemya örneklerinden ayrıdır. Evlerde ve camilerde, "mevlit" törenlerinde buhurdanlarla birlikte, ayrıca bu törenlerin dışında konuklara gülsuyu ikramında kullanılan gülâbdanlar, Türkiye'de müzelerde, özel müze ve koleksiyonlarda, evlerde çeşitli örnekleriyle görülür.

GÜLBEZEK, Kat kat açılmış gül biçiminde süsleme. Mimaride tavan ve kubbe süslemeciliğinde kullanıldığı gibi Türk sanatının halı, dokuma, ahşap, çini, maden, taş süslemeciliğinde çok görülen bir motiftir.

GÜLLE, Kaval toplarla atılan taş veya demir, küre biçiminde mermi. İlkin XV. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Yüz kilo ağırlığa ulaşanları vardır. Askerî müzelerde toplarla birlikte taş ve demir gülleler görüldüğü gibi bazı kalelerde tek veya gruplar halinde sergilenmiştir. Yivli topların icadıyla gülle yapımı ortadan kalkmıştır.

GÜMÜŞ ASKI-AYNA, Elips ve daire biçimlerinde gümüşten yapılan, dış yüzeyi kabartma desenlerle süslü duvar askıları ya da aynalar. Sapsız olanları dekoratif olarak kullanılır. Saplı olanların içi aynı, sırtı gümüş işleme ve değerli taşlarla süslü. Bunların kadın çantaları için küçük olanları da vardır.

GÜMÜŞ SÜSLEME, Gümüş, kolay işlenebilen, okside olmayan değerli bir madendir. Beyaz renkte, parlak, yumuşak bu maden, İlkçağlardan beri bilinmekte ve özellikle süs eşyalarında, süslemelerde kullanılmaktadır. Gümüşün ince yapraklar haline getirilerek başka bir madde üzerine kaplanması tekniği çok eskidir. Bunun dışında kimyasal eriyikleriyle gümüş kaplamalar da yapılmıştır. Doğrudan gümüş eşyalar ise, kazıma, kabartma, kakma

teknikleriyle süslendiği gibi, gümüş levhaların kafes gibi kesilerek (ajur) süslenmesi, gümüşün tel haline getirilerek lehimlerle istenilen motiflerin yapılması (telkârî) veya gümüş üzerine kazınan motiflerin kükürt ve maden karışımı bir madde ile doldurularak perdahlanması sonucu siyahlaşması (savatlama) teknikleri ile süslenir. Küpe, gerdanlık, yanaklık, muskalık, bilezik, halhal, kemer, toka, hotoz iğnesi, ayna gibi çeşitli süs eşyaları, tepsiler, leğenler, fincan zarfları, sofra takımları, ibrikler, vazolar ve yüzlerce eşya gümüşten yapılmış, gümüşle süslenmiş, gümüş işçiliği bir sanat dalı olarak gelişmiştir. Gümüş paralar, madalyonlar, gümüş yazı ve koşum takımları vs. bu sanatın ne kadar yaygın olduğunu gösterir.

GÜNEŞ KURSLARI, Çorum yakınındaki Alacahöyük Kral Mezarları'nda, 1935 yılında bulunan ve güneş kültü ile ilgili olduğu kabul edilen (M.Ö. 2400-2000 yılları) Proto-Hititler devrine ait güneş sembolleri. Bugün, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Eski Tunç Çağı Bölümü'nde sergilenen bu Güneş Kursları'nın gümüş kabzalı ağaç sopaların ucunda taşındığı sanılmaktadır. Tunçtan yapılan, gümüşlerle de süslenen Güneş Kursları yarım daire biçimindedir. Daireyi çeviren burmalı yuvarlak, güneş ışınları gibi tırtıllı, oklu levhalarla çevrilidir. Daire içinde birbirini kesen karelerin meydana getirdiği gözenekler, boğa, geyik ve ceylan figürleri, daire tabanında yanlara açılan boğa boynuzları, kurslara iliştirilmiş işlemeli yuvarlak halkalar vardır. Son yıllarda Turizm Bakanlığı'nın ve Ankara şehrinin sembolü olarak bu kurslar seçilmiş, bunlardan boğa ve geyik figürlü olanının büyütülmüş bir kopyası, Ankara'nın Sıhhiye alanına anıt olarak dikilmiştir.

GÜNEŞ SAATİ, Üzerinde günün saatlerini gösteren ve demir bir milden yelpaze gibi açılmış bölmeleri bulunan yatay yahut düşey taş levha. Güneşin durumuna göre milin gölgesi levha üzerine düşer. Her bölme çizgisi bir saati gösterir. Güneş saatinin ilkin Sümerler tarafından kullanıldığı, M.Ö. III. yüzyılda Keldanili Rahip Berosus tarafından geliştirildiğini tarihler yazar. Romalıların da kullandığı güneş saati, Anadolu'nun Türkleştirilmesinden sonra cami, mescit gibi dinî yapıların duvarlarına veya avlularına yerleştirilmiştir. İstanbul'da Fatih, Beyazıd, Süleymaniye, Yeni Valide, Mihrimah gibi büyük camilerin hemen hepsinde mermer güneş saati vardır.

Bronz Grifon

GÜRZ, Savaşlarda vurucu olarak kullanılan madenî silâh. Demir veya ağaç bir sapın ucuna yerleştirilen tunç, pirinç, bakır, demir, çelik bir topuzu olan gürzler, karşısındakine vurularak onun saf dışı kalması için kullanılırdı. Gürz topuzlarının çoğu dişli, dikenli, sivri çıkıntılı yapılmıştır. Ağırlıkları 10 kg. ile 50 kg. arasında değişmiştir. İlkçağlarda taşların sopalara bağlanmasıyla başlayan gürz kullanımı giderek piyade ve süvarilerin en etkili silâhı olarak gelişmiş, çeşitli biçimlerde yapılmıştır. Dünyanın bütün askerî müzelerinde, Türkiye'de İstanbul Askerî Müze ile Topkapı Sarayı Silâh Dairesi'nde çeşitleri ve süslü örnekleri görülür. Topkapı Sarayı'nda ayrıca padişahlara ait değerli taşlarla süslü gürzler yer alır.

HADDE, Madenî tel çubuklardan, daha ince ve istenilen kalınlıkta tel elde etmek için, kuyumculukta kullanılan silindir demir. Üzerinde, genişten dara doğru açılan deliği vardır. Haddeden geçirilen ince tellerle süs takıları (telkârî) yapılır.

HADRİANUS HEYKELLERİ, Roma'nın ünlü imparatoru Hadrianus (M.S. 76-138) adına Romalılar devrinde yapılan mermer ve bronz heykeller. Antalya'da M.S. 130 yılında Antalya'yı ziyareti sırasında yapılan tak kapı meşhurdur. İstanbul, İzmir, Efes, Antalya arkeoloji müzelerinde ve daha başka müzelerde heykelleri vardır.

HALHAL, Ayak bileziği. Tarihin çok eski devirlerinden beri bazı bölgelerde (özellikle Asya'da, Hindistan ve İran'da, Arap ülkelerinde) kadınlar, ayak bileklerine altın, gümüş, bakır bilezikler takmışlardır. Halhal adı verilen bu madenî bilezikler tempolu ses çıkardığı için dans eden kadınlar bunu bir müzik aleti olarak da kullanmışlardır. Halhallara küçük zillerin eklendiği de görülmüştür. Halhal halkalar kol bileziğinde olduğu gibi süslü olarak yapılmıştır.

HALİLE, Müzikte "çalpara" adı verilen pirinç ve bakır büyük zil. Başta Mevlevilik olmak üzere müzik icra eden tarikatlarda halile adıyla kullanılır. Daire biçiminde, ortasında parmakların geçebileceği meşin bir kulpu bulunan, "çift çalpara" mehter müziğinde de vardır.

HALI, Halıyı dünya uygarlığına ilk defa armağan eden Türkler olmuştur. Halı, Orta Asya'da Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerde çok erken devirlerde ortaya çıkmış, sanat zevki, zengin motif dünyası, komposizyon ustalığı ile yüzyıllar boyunca büyük bir gelişme göstererek Türklerle birlikte Ortadoğu'ya, İslâm ülkelerine yayılmıştır. Bugüne kadar bilinen en eski Türk halısı, Altay Dağları eteklerindeki Pazırık bölgesinde, Sovyet arkeologu Rudenko tarafından 1947-1949 yılları arasında yapılan arkeolojik kazılarda bulunmuştur. Türklerin "Kurgan" adını verdikleri bir mezar odasında, ölüyü bir kefen gibi saran bu halı, M.Ö. IV. ve III. yüzyıl olarak tarihlendirilmiştir. Böylece yeryüzünde ilk Türk halısının zamanımızdan 2500 yıl önce dokunmakta ve kullanılmakta olduğu gerçeği meydana çıkmıştır. Bugün Petersburg'ta "Hermitage Müzesi"nde sergilenen bu halı 200x189 cm. boyutundadır. Santimetre karesinde 36 ilmeği (düğümü) vardır. Pazırık halısından ayrı olarak Doğu Türkistan'ın Uygur, ayrıca Turfan bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılarda da M.S. III. ve VI. yüzyıllara ait Türk halı parçaları bulunmuş, bunlardan bir örneği yeni Delhi Müzesi'ne, üç örnek de Londra-British Museum'a kaldırılmıştır.

Orta Asya Türk bölgelerinde bulunan bu en eski halı parçaları bize, Asya'da gelişen "Halı Sanatı"nın bir Türk sanatı olduğu gerçeğini ortaya koymuştur. Halıcılık Anadolu'ya XI. yüzyılın sonlarına doğru Selçuklu Türkleri ile birlikte girmiştir. Bu devirde, Selçuklu Devleti'nin

Halı Seccade, XVII. yy.
(Konya Mevlâna Müzesi)

başkenti olan Konya, Anadolu Türk halıcılığının merkezi olmuş, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi şehirlerde kurulan tezgâhlarda o devrin en güzel halıları dokunmuştur. Selçuklu devri halılarından günümüze ulaşabilenlerin sayısı çok azdır. Konya'da, Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad I'in 1221 yılında tamamladığı Alâaddin Camii'nden arta kalan sekiz Selçuklu halı parçası bugün İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır. İki Selçuklu halı parçası da Konya Mevlâna Müzesi'ndedir. Bu halı parçaları Beyşehir'deki Eşrefoğlu Camii'nden getirilmiştir. Kahire yakınlarındaki Fustat şehri harabelerinde yapılan kazılarda da bir küme Selçuklu halı parçası bulunmuş, bunların Konya'da (veya Anadolu'da) dokunarak Fustat Camii'ne gönderildiği anlaşılmıştır. Bugün bu parçalar İsveç-Stockholm Müzesi'ndedir. Bütün bu halıların Türk düğümü adı verilen Gördes düğümü tekniği ile dokunduğu anlaşılmaktadır. Koyu kırmızı ve mavi zemin üzerine açık mavi, sarı, yeşil renklerle dokunan bu halılarda, baklava, yıldız, çengel motifler, sekizgen geometrik desenler kullanılmıştır. Geniş bordürleri kûfî yazılarla süslüdür. Selçuklulardan sonra XIV. ve XV. yüzyıllarda halıcılık Anadolu'da geleneksel varlığını sürdürmüş, özellikle desenlerle stilize hayvan figürlerine (efsânevî kuş simurg, ejder) yer verilmiştir. Bu devre ait örnekler İsveç ve Doğu Berlin (Pergamon) müzelerinde görülmektedir. XV. yüzyıl sonlarına doğru, Anadolu hayvan figürlü halıları yerlerini geometrik desenli halılara bırakmıştır. XVI. yüzyılın sonuna kadar Batılı ressam Holbein'in tablolarında resimlerine rastladığımız, bu yüzden Holbein halıları dediğimiz bu halılar, lâcivert ve kırmızı zemin üzerine, kareler içinde madalyonlu, bordürler kûfîden gelişen geometrik desenlidir.

Bugünün Bergama halıları bu tipin bir devamıdır. On altıncı yüzyılda klâsik Osmanlı halılarının en parlak devri Uşak'ta yaşatılmıştır. Uşak halılarında; gülkurusu kırmızı, koyu mavi, parlak sarı çok kullanılan renkler olmuştur. Madalyonlu Uşak halılarında ortada bir madalyon ve madalyonun çevresinde bitkisel desenler vardır. Yıldızlı Uşak halılarında sıra halinde yıldız ve sekizgenler

dikkat çekicidir. Çintemani motifli dragon (kuş) figürlü Uşak halıları hem daha eski, hem daha göz alıcıdır. On altıncı yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir halı tipi görülür. Buna "Saray Halıları" diyoruz. Daha çok Bursa ve Üsküdar'da yün ve ipekle dokunan bu halılar tabii yaprak ve bol çiçek dolgularla süslüdür. Gümüş sırmaların da yer aldığı bu halı seccadelerin bordürlerinde çoğu zaman yazılar da görülür. Bugün Hereke'de ve başka yerlerde bu gelenek sürdürülmektedir. On yedinci yüzyıldan başlayarak Anadolu'da çeşitli şehirlerde halı merkezlerinin geliştiği ve halıcılığın yayıldığı görülmektedir. Bitkisel motiflerle geometrik çizgilerin kaynaştığı, madalyon ve yıldızlarla süslü Bergama halıları, on altıncı yüzyıldan sonra ayrı bir özellik taşır. Konya yakınlarındaki Lâdik kasabası halıcılığın önemli bir merkezi olmuş, Lâdik seccadelerinin mihrap alınlıkları çiçek motifleri, mihrap kemerleri de klâsik kandil resimleri ile süslenmiş, bordürleri çiçeklerle doldurulmuştur. Ege Bölgesi'nin halıcılık merkezleri olan Milâs, Gördes ve Kula, on yedinci yüzyıldan itibaren seçkin örnekler vermeye başlamıştır. Mihrap dolgusunun iki yanında şamdan motifli Gördes seccadeleri, sıralar halinde çiçek dolgulu bordürleriyle tanınır. Kırmızı, sarı, mavi renkleriyle özellik taşıyan Kula seccadeleri, üslûplaşmış desenlerini yüzyıllarca korumuştur. İki veya üç konturlu, çiçek dolgulu mihraplarıyla ayrı bir özelliği olan Kırşehir ve Mucur seccadeleri, son yıllarda halıcılık piyasasında çok tutulan Taşpınar, Yahyalı, Yağcıbedir halıları Anadolu halıcılığının geleneksel özelliklerini taşır. 1844 yılında kurulan ve giderek gelişen Hereke halı tezgâhları, daha çok Osmanlı saray halıları üslûbunda ipekli ve simli halıları dokumuştur. Son yıllarda özel sektörün devreye girmesiyle Hereke halıcılığında önemli bir atılım olmuş, desinatörlerin, geleneksel Anadolu halı desenlerinden esinlenerek meydana getirdikleri yeni kompozisyonlarla dış pazarlara da girilmiştir.

Kırşehir Halısı, XVIII. yy. (Konya-Mevlâna Müzesi)

Anadolu halıcılığında kullanılan boyalar, başlangıcında bitkilerden elde edildiği için, bu renkler solmadan yüzyıllarca tazeliğini korumuştur. Çoklukla kırmızı kızılçam kabuğundan, fındık yaprağından, sarı ve sarının değişik tonları katırtırnağı, sumak, sütleğen, safran gibi bitkilerin çiçek, dal ve köklerinden, kahverengi mazı, karameşe kabuğu, kökü ve ceviz yaprağından yeşil, yabanî naneden, siyah, sumak ve kurumdan, mavi hint bitkilerinden çıkarılmıştır. Halı bölgelerinde "boyalık" adı verilen ve

halı boyalarının elde edildiği otlaklar yapılmış, bu otlaklarda boya elde edilecek bitkiler özel olarak yetiştirilmiştir. Bugün İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri, Sultanahmet Halı Kilim, Konya'da Mevlâna, Ankara'da Etnografya müzelerinde, daha başka müze ve özel koleksiyonlarda, Türkiye dışında Berlin İslâm Eserleri, Paris-Musèe des Arts Dècoratifs, Londra Victoria And Albert Museum, Atina Benaki, Lizbon Gulbenkian, Budapeşte Süsleme Sanatları, İsveç-Stockholm, Varşova-Krakov, Viyana, Petersburg, Kahire, New York-Metropolitan, Washington Textile müzelerinde Türk halı sanatı örnekleri ya da koleksiyonları yer almaktadır.

HALI-RESİM, Türk halı sanatında resimli halılar. Kula, Gördes, Kırşehir, Kayseri halılarında doğal yahut stilize manzara resimleri (mezar taşları, kandil ve şamdanlar, çiçek buketleri) görülmekle birlikte 19. yüzyıl ortalarından itibaren genellikle Isparta'da dokunan halılara, saray, köşk, cami, türbe, arma, kâğıt para vs. gibi yapı ve eşyaların

Osmanlı Arması Resimli Halı
(Ankara-Etnografya Müzesi)

Atatürk Resimli Halı
(Ankara Etnografya Müzesi)

resimleri dokunmuştur. Türk sanatında resimli halılar adıyla bir grup halı işçiliği önemli bir yer alır. Resimli halılara Isparta, Ankara Etnografya, Konya, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri müzelerinde ve özel koleksiyonlarda rastlanabilir.

HALKÂRİ, Yazma kitapların sayfa kenarlarını (cetvellerini), cilt kapaklarını ve levha yazı çevresini, altın yaldızla süsleme sanatı. Halkâr yapılmadan önce ince bir kâğıt üzerine kalıbı çizilir. Sonra bu kalıp üzerindeki desenler iğne ile delinir. Delikli kâğıt, süslenecek aharlı kâğıt üzerine yerleştirilir. Üzerine söğüt kömürü tozu gezdirilir, kömür tozları küçük deliklerden geçer. Böylece kalıbın işi bitmiş, kopyası alttaki kâğıda çıkmış olur. Bundan sonra kopyası alınan desenler altın yaldızla süslenir. Sonunda mühre ile parlatılır. Halkâri işçilikle cilt kapakları, oymalar da süslenir.

HAMAİL, Kordan ya da zincirle omuzdan bele çapraz olarak asılan muska. Hamail muskaları altın, gümüş, veya başka madenlerden yapılan dörtgen, üçgen, yürek biçiminde işlemeli kutularda muhafaza edilir. Muskalar, âyetler, dualar yazılı, üzerinde burçlarla ilgili işaretler, tılsımlar bulunan kâğıtlardır. Balmumuna batırılmış bezlere sarılır ve hamail kutusuna yerleştirilir. Hamaillerin kötülüklerden, kötü nazarlardan, hastalıklardan koruduğu, taşıyanlara mutluluk verdiği inancı, Türklerde çok eskiden beri vardır.

HAMAM TAKIMI, Kadın ve erkeğin hamama giderken bir bohçaya yerleştirdiği lüzumlu eşya. Bu eşyalar şöyledir. **Hamam Bohçası:** Kadın hamamları için sırma ve ibrişimle işlenmiş kadife veya atlas bohça. Özel olarak hamam için gergeflerde işlenir. **Hamam Kesesi:** Bir elin içine girebileceği büyüklükte kıl ve ketenden dokunan kese. **Peştemal veya Futa:** İpek ve pamuk karışımı ipliklerden özel olarak hamam için dokunan çubuklu önlük. **Havlu:** Havları uzun, el ve omuz havlusu. **Hamam Tası:** Altın, gümüş, pirinç ve kalaylı bakır, dibi alttan çukur yayvan su kabı. **Göbekli Tas:** Yüzeyi ve tabanı kabartma, oyma süslemeli su kabı. **Tarak:** Fildişi, kemik ve sert ağaçlardan yapılan kadın saç tarağı. **Hamam Nalını:** Sert ağaçlardan yapılan fildişi, sedef kakmalı veya altın, gümüş tellerle süslü, yüksek ayaklı özel hamam nalını. **Sabun Kutusu:** Sabunun girebileceği ağaç veya madenî kutu. Erkek hamam bohçaları düz veya torba biçimindedir. Saray, köşk ve konaklar için hamam takımları çok süslü yapılmıştır.

HANÇER, Ucu eğri ve sivri, kabzalı, kesici silâh. İlk örnekleri, eski Mezopotamya'da görülür. Ur'daki kral mezarlarında M.Ö. III bin başlarına ait, altın kakmalı, kabzası lâcivert taştan bir hançer bulunmuştur. Sümerlerin, kabzası ile birlikte işlemeli bakır ve bronz hançerleri, İran'da Persler devrine ait hançerler giderek Ortadoğu'da, Anadolu'da, Yunan ve Roma uygarlıklarında yaygın bir silâh olarak kullanılmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda yakın savunma silâhı olarak kullanılan hançer, İran, Arap ve Türk silâhları arasında bir sanat dalı olarak gelişmiş, değerli taşlarla süslü, çeşitli hançerler yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki "Zümrüt Hançer" son yıllarda dünyaca tanınmıştır. Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde Osmanlı padişahlarına ait süslü hançerler dışında, aynı müzenin Silâhlar Bölümü'nde, Askerî Müze'de, halk sanatına ilişkin olarak Ankara Etnografya Müzesi'nde, eski eser koleksiyonlarında çeşitli hançer örnekleri yer almaktadır.

Hançerler ve kınları

HARDALLIK, Yemeklerde kullanılan hardal sosunun bulunduğu kap. Sofra takımı arasında yer alır. Madenden, porselenden, ağaçtan çok zarif bir

şekilde yapılır ve gövdesi süslenir. Çoğu kez üst kapağının kenarından açılan oyukta kaşığı vardır. Hardal daha çok Avrupa sosları arasında kullanıldığı için İngiliz, Fransız porselen ya da gümüş hardallıkları çok tanınmıştır. Türk sofra takımları arasına 19. yüzyıl ortalarından sonra girmiş, Kütahya, Çanakkale seramikten, Beykoz'da opalin ve porselenden hardallıklar yapılmıştır.

HARMANÎ, Pelerin biçiminde, vücudu örten, kolsuz uzun elbise. Çok eski devirlerden beri giyilen harmanî, eski Yunanlılarda "asalet" işareti sayılmış, Roma askerleri ve komutanları giymiş, Ortaçağda Avrupa'nın saray elbiseleri arasına girmiştir. Büyük törenlerde krallar, şövalyelere, kahramanlara kürklü harmanîler armağan etmişlerdir.

HARE, Kumaş, kâğıt, ahşap, demir gibi maddelerin üstüne süs olarak verilen dalgalı çizgiler. Kumaş üzerindeki hareler, yollu çelik veya ahşap yollu silindirlerden geçirilerek yapılır. İpek ve pamuk dokuma bazı kumaşlara çekilen hareler, Türk kumaş sanatında çok eskiden beri kullanılmakta idi. Bu tür dokumalara hareli denmiştir.

HARİTA, Matbaanın icadından sonra Avrupa'da basılan, baskıdan sonra boyanan eski haritalar da bugün antika piyasasında alınıp satılmakta, çerçevelenerek duvarlara asılmaktadır. Bu tür haritaların genellikle altında, basıldığı yer ve yıl yazılıdır. Tarihleri eskidikçe değerleri artır. Ankara'da Harita Genel Müdürlüğü Harita Müzesi ve Arşivi'nde çeşitli Avrupa ve Osmanlı haritaları vardır.

HARP (ARP), Eskiçağlardan beri kullanılan üçgen biçiminde telli saz. Eski Mısır ve Mezopotamya'da, Anadolu uygarlıklarında kullanılan ve Ortaçağlarda Avrupa'da gelişerek yaygınlaşan harp, gövdesi, konsolu ve pedalları ile çok süslü olarak yapılmıştır. XVIII. yüzyıl ve sonrası, Harp'ın Avrupa'da altın devridir.

HARPİ, İnsan başlı, kuş gövdeli efsanevî yaratık. Çin'de, Tabgaç ve Budist sanatında, Uygur, Karahanlı İslâm sanatında, Selçuklularda süsleme arasında yer alır. Selçuklu dönemi taş ve çini tasvirlerinde harpi figürleri görülür. Özellikle Kubâd-âbad Sarayı figürlü çini süslemeleri arasında çokça harpi figürü görülmektedir. Harpilerin insanlara iyilik ve mutluluk getiren melekler olduğu inancı yaygındır. Devlet kuşu demek olan ve devleti simgeleyen "Hûma" da bu anlayışın başka bir varyantıdır.

Eski bir Osmanlı haritası

HASIR ÖRGÜ, İnce saz gövdesi ve çavdar saplarından elle örülen işler. Hasır örgü sanatı İlkçağlarda Mezopotamya, Eski Mısır ve Anadolu'da, Asya ülkelerinde, daha sonra Avrupa'da bir el sanatı olarak gelişmiş, hasırdan kilim biçiminde yer döşemeleri, duvar ve tavan kaplamaları örüldüğü gibi, sepet, çanta, zembil, sofra örtüsü gibi eşyalar yapılmıştır. Son yıllarda mobilyaya da giren hasır örgüler boyanarak süslenmiş, çeşitli örgü teknikleri kullanılarak eşyalara ayrı bir güzellik verilmiştir. Hasır, koruyucu olarak halıların altına serildiği gibi, cam ve seramik eşyaların dışına da geçirilmiştir. Anadolu'da birçok bölgede hasır örgü işleri bir el sanatı olarak devam etmektedir.

HATAYÎ, Yaprak, filiz ve çiçeklerin birbirine dolaşmasından meydana gelen bitkisel stilize bir motif. Türk sanatı süslemelerinde rumî motif kadar yaygın olmamakla birlikte çok kullanılmıştır. Özellikle çini desenlerinde hatayî çok sık görülür.

HATIRA MADALYONLARI, Önemli bir olayı sürekli hatırlamak ya da bu olaylar ve kişilere ait yuvarlak, rakamlı, yıldönümlerini kutlamak üzere madenden yapılan madalyalar. Sultan Mahmud I zamanında çıkarılan altın Refahiye Madalyonu, bizde ilki sayılır. Daha sonra Sultan Abdülmecid, Abdülaziz, Abdülhamid II, Mehmed Reşad devirlerinde de çeşitli nedenlerle hatıra madalyonları çıkarılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde de çok sayıda hatıra madalyonu basılmıştır. D.Y. Sivas Lokomotif ve Vagon Atölyesi Açılışı (1933), Malazgirt Zaferi'nin 900. Yıldönümü (1971), Şapka İnkılâbı 50. Yıldönümü (1975), Atatürk'ün Doğumu'nun 100. Yıldönümü (1981), Dünya Konut Yılı (1987) hatıra madalyonları bunların akla gelen örnekleridir.

Atatürk Hatıra Madalyonu

HATT-I HÜMAYUN, Genellikle padişahların el yazısı ile emirleri. Fermanların üzerindeki tuğrada padişahın "mucibince amel ola" el yazılarıyla emirleri de hatt-ı hüyamun sayılır.

HAT SANATI (İSLÂM-TÜRK), İslâmiyetin doğuşu yıllarında, Arapların kullandıkları yazı basit ve ilkeldir. Bu yazı "nabatî" adlı bir yazı türünden doğmuş, sonra "makılî" adını almıştır. Makılî yazı düzgün ve köşeli, iri harflerle yazılarak "kûfî" yazı türü doğmuş, Kûfe" şehrinden taşarak öteki İslâm şehirlerine dağılan ve giderek gelişen bu yazı ile başta Kuran nüshaları olmak üzere her türlü metinler yazılmıştır. X. yüzyılda, asıl adı Muhammed olan ve Basra'da doğan hattat İbn-i Mûkle, kûfi yazıdan, iri ve yuvarlak harfli "sülüs" yazıyı icat etmiş, bu yazı küçültülerek "nesih" yazı meydana gelmiştir. XI. yüzyılda Bağdatlı İbn-i Bevvâb, sülüs ve nesih yazıdan "reyhâni" ve "muhakkak"

Şeyh Hamdullah'ın el yazısı ile 1493 tarihli bir Kuran.
(İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi

adında iki yazı çeşitini İslâm hat sanatına kazandırmıştır. XIII. yüzyılda, Türk asıllı Yakut Al-Mus'tâsımî, nesih yazıyı kendi üslûbuna göre geliştirerek hat sanatında şaheserler yaratmış, belli bir düzeye ulaştırmıştır. Hattatlar XV. yüzyıl ortalarına kadar Yakut'u örnek alırlarken XV. yüzyılın ikinci yarısında Amasyalı Şeyh Hamdullah, "Aklâm-ı Sitte" denilen ve "sülüs, nesih, muhakkak, reyhani, tevkii, rık'a" yazı türlerinden yeni bir yazı türü meydana getirmiştir. Osmanlı Padişahı Beyazıd II'nin de yazı hocası olan Şeyh Hamdullah ile birlikte, artık Arap yazısı, Türk sanatının bir dalı olmuş, bundan böyle en güzel yazılar Türk hattatlarının elinden çıkmıştır. Şeyh Hamdullah'ın yazdığı Kuran ve diğer dinî kitaplar, cami kitabeleri ve süs yazıları günümüze kadar, "şaheserler" olarak ulaşmıştır. Şeyh Hamdullah'ın üslûbunu, oğlu ve öğrencisi Hattat Mustafa Dede sürdürmüş, derken XVI. yüzyılda "Karahisari" olarak tanınan Hattat Ahmed Şemseddin, Sülüs, Reyhanî ve Muhakkak yazıyı geliştirerek, kendine özgü bir yazı türü doğurmuştur. Tanınmış hattatlardan Hasan Çelebi, Muhyiddin Halife, Derviş Mehmed Çelebi, Derviş Ali onun yolundan giden ve üslûbunu devam ettiren yazı ustalarıdır. XVII. yüzyılda Hattat Hafız Osman'la birlikte Türk hat sanatı zirvededir. Hattat Suyolcuzade Mustafa Efendi'nin öğrencisi olan Hafız Osman, Nesih yazıyı geliştirmiş, Sultan Ahmed

III ve Sultan Mustafa II'nin yazı hocalığını yapmış, kırk yıl durmadan yazmıştır. 1689 yılında İstanbul'da öldüğü zaman öğrencileri uzun yıllar onu örnek almışlardır. Yazı türlerinin ölçülü olarak büyütülmesi ile "celi" biçimler yaratılırken, XVII. yüzyılda Ünyeli İsmail ve kardeşi Mustafa Rakım, bu arada tâlik yazı türünde Mehmed Esat Yesarî ve oğlu Yesarîzade Mustafa İzzet, XIX. yüzyılda Mahmud Celâleddin, Kazasker Mustafa İzzet, Şevkî, Samî gibi hattatlar sanatlarının ünlüleri arasında tanınmışlardır. Hat sanatı yüzyılımızda İsmail Hakkı, Hamid Aytaç, Necmettin Okyay, Halim Özyazıcı, Emin Barın gibi Türk hattatlarının kalemleriyle, geleneğini ve ustalığını sürdürmüştür (Yazının, divanî, siyakat, tâlik gibi öteki örnekleri için maddelerine bakınız).

Tanınmış Türk Hattatlarından Bazıları Şunlardır:

Şeyh Hamdullah:

Türk yazı sanatının en büyük üstadı sayılan Şeyh Hamdullah, 1429 yılında Amasya'da doğmuş, öğrenimi sırasında yazı dersleri almıştır. Fatih'in oğlu Sultan Bayezid II Amasya'da vali iken, Şeyh Hamdullah, Şehzade Bayezid'e yazı hocalığı yapmış, onun paşidah olarak İstanbul'a gelmesiyle, Şeyh Hamdullah da İstanbul'a gelmiş, sarayın yazı hocası olmuştur. Hattat Yakut-el-Musta'sımî'nin yazı üslûbunu ve "Aklâm-ı Sitte" denilen altı tür yazıyı (sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevkii, rık'a) geliştiren, bu yazılarda kendine özgü bir üslûp yaratan Şeyh Hamdullah, ömrü boyunca 47 Kuran, pek çok Kuran cüzü ve enam, kıt'a ve murakkalar, kitabeler yazmıştır. İstanbul'daki Bayezid, Firuzağa, Davut Paşa camilerinin kitabeleri onundur. Oğlu Mustafa Dede, damadı Şükrullah Halife onun yetiştirdiği değerli hattatlardandır. 1520 yılında İstanbul'da ölmüştür. Şeyh Hamdullah'ın yazdığı Kuran'lar, cüzler, kıt'alar İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Vakıflar Yazı Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi, bazı müzeler ve kütüphanelerde, özel koleksiyonlarda yer alır.

Derviş Ali:

17. yüzyıl Osmanlı hattatlarından. İstanbulludur. Hattat Şeyh Hamdullah'ın ekolünden, onun tavrında kırktan fazla Kuran, pek çok en'am, kıt'a, murakka ve levha yazmıştır. Yüzlerce öğrenci yetiştirmiş ve 1673 yılında ölmüştür.

Ahmed Şemseddin Karahisarî:

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, XV. yüzyılın ortalarında Afyon'da doğduğu sanılmaktadır. Karahisarî diye tanınmış olması da onun Afyonlu olduğunu gösterir. Genç yaşında İstanbul'a gelerek devrin tanınmış yazı üstadlarından ders ve icazet almış, Aklâm-ı Sitte (sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevkii, rık'a) denilen altı cins yazıyı, kendine özgü bir üslûpla geliştirmiştir. 1556 yılında İstanbul'da, doksanına yaklaşmışken ölen Hattat Karahisarî Ahmed Şemseddin, hayatı boyunca pek çok Kuran, en'am, levha, kitabe yazmış, Hasan Çelebi, Derviş Mehmed Çelebi, Muhiddin Halife gibi, kendi üslûbunu devam ettiren hattatlar yetiştirmiştir. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ve

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, başka müze ve kütüphanelerde Karahisarî hattıyla Kuran ve levhalar, meşk mecmuaları bulunmaktadır.

Ahmed Karahisari Yazısı
(Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

Hasan Çelebi:

16. yüzyılın tanınmış Türk hattatlarından. Hattat Ahmed Karahisarî'nin evlatlığı ve öğrencisidir. İstanbul'daki Süleymaniye Camii celî yazıları ile Edirne'deki Selimiye Camii yazıları onundur. Sultan Selim II'nin takdirini kazanmış, 1594 yılından sonra ölmüştür.

Hafız Osman:

1642 yılında İstanbul'da doğmuş, küçük yaşında Kuran'ı hıfzederek Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın himayesinde, önce devrin hat üstadı Derviş Ali'den yazı dersleri almış, daha sonra hattat Suyolcuzade Mustafa'nın derslerine devam etmiştir. 1659 yılında "aklâm-ı sitte" denilen sülüs, nesih, muhakkak, reyhanî, tevkiî, rık'a yazı türlerinden icâzet (diploma) alan Hafız Osman, kendine özgü kıvrak, ölçülü yazı üslûbu ile ün yapmıştır. Hafız Osman, Sultan Ahmed III ve Sultan Mustafa II'nin de yazı hocalığını yapmış, kırk yıl süren sanat hayatında elliye yakın öğrenci yetiştirmiştir. Ömrü boyunca 25 Kuran-ı Kerim, sayıları bilinmeyen pek çok en'am, Delâil-ül hayrat, murakka, kıt'a yazan, meşkleri elden ele dolaşan Hafız Osman kendisinden sonra yetişenlere örnek olmuştur. 1698 yılında öldüğü zaman, ardında ölümsüz bir isim, üstün bir sanat üslûbu ve şaheserler bırakmıştır. Hafız Osman'ın İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, daha başka müzelerde, başta Süleymaniye Kütüphanesi olmak üzere kütüphanelerde, özel koleksiyon ve kişilerde eserleri vardır. 1686 yılında yazarak devrin padişahına sunduğu tezhipli bir

Hafız Osman'ın yazısı ile bir
Kuran sayfası

Kuran-ı Kerim'i bulunmaktadır. Bu nüsha, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca 1961 yılında fotoğrafı ve Türkçe anlamı ile yayınlanmıştır.

Mehmed Şevki:

19. yüzyıl Osmanlı hattatlarından. 1829 yılında Kastamonu'da doğmuş, dayısı Hattat Mehmed Hulusi tarafından İstanbul'a getirilmiş ve yetiştirilmiştir.

14 yaşında sülüs-nesih yazıdan icazet (diploma) almış, giderek sanatını ilerletmiş, "Şevki Efendi" üslûbunu kurmuştur. Pek çok Kuran, en'am, ve levha yazmıştır. Sultan Abdülhamid II'nin oğullarının yazı hocası iken 1887 yılında ölmüştür. Hattat Şevki'nin yazılarına müzelerde ve koleksiyonlarda sık sık rastlanır.

Mahmud Celâleddin:

18. yüzyılın ikinci yarısında Dağıstan'da doğmuş, İstanbul'a gelerek zamanın yazı ustalarından ders almış, daha çok kendi kendini yetiştirmiştir. Sülüs-nesih yazılarda üstat olan Mahmud Celâleddin, kıt'a, murakka, hilye, mushaf, dua kitapları ve levha halinde pek çok eser vermiş, 1829 yılında İstanbul'da ölmüştür. Yazıları, İstanbul'da Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Vakıflar Hat Sanatı Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, başka müzelerde, özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Mehmed Yesari:

Türk talik yazısının büyük üstadı Yesarî Mehmed Esad, 18. yüzyılın birinci yarısında İstanbul'da doğmuş, devrin ünlü hattatlarından yazı dersleri alarak kendi kendisini yetiştirmiştir. Talik yazıyı geliştirerek kendisine özgü bir üslûp yaratan Yesarî, bir ara sarayda yazı hocalığı da yapmış, pek çok levha, murakka, kitabe yazmıştır. 1798 yılında İstanbul'da ölen Yesarî'nin yazıları, Topkapı Sarayı, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Vakıflar Yazı Sanatı Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi, resmi ve özel müzelerde, özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

Yesarîzade M. İzzet:

Talik yazı üstadı Hattat Yesarî M. Esad'ın oğludur. Yesarîzade Mustafa İzzet 1770 yılına doğru İstanbul'da doğmuş, babasından yazı dersleri alarak o da talik yazıda devrinin en büyük üstadı olmuştur. Devlet hizmetinde müderrislik, kadılık, kadıaskerlik görevlerinde de bulunan Yesarîzade, 1849 yılında İstanbul'da ölmüştür. Yazıları, İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Vakıflar Hat Sanatı, Belediye müzelerinde, başta Konya Mevlâna Müzesi olmak üzere öteki müzelerde ve koleksiyonlarda yer alır.

Sami:

1838 yılında İstanbul'da doğmuştur. Öğrenimini tamamlarken devrin hat hocalarından özel dersler almış, bir süre Maliye Kalemi'nde memur olarak çalışmıştır. Daha sonra Divân-ı Hümayûn

Hattat Sami'nin bir levhası

Nâmenüvisliği ve Nişân Kalemi Hulefalığı'nda görev almış, burada mümeyyiz iken, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908) emekliye ayrılmıştır. 1912 yılında İstanbul'da ölmüştür. Hattat Mehmed Sami Efendi, sülüs, talik yazıların celisinde, ayrıca rık'a yazısında devrinin kendîne özgü bir üslûbu olan gerçek bir hat üstadıdır. İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Vakıflar Yazı Sanatı Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Ankara Etnografya ve Konya Mevlâna müzelerinde, daha başka müzeler ve özel koleksiyonlarda levhaları bulunmaktadır.

Mustafa Rakım:

1757 yılında Ünye'de doğmuş, ailesi ile birlikte küçük yaşında İstanbul'a gelerek yerleşmiştir. Dinî öğrenimini sürdürdüğü sırada, Hattat İsmail Zühdi Efendi'den yazı dersleri almıştır. 12 yaşındayken hat icazetnamesi (diploması) alan Mustafa Rakım, sarayda tuğrakeş (tuğra ressamı) olarak görev almış, daha sonra Sultan Mahmud II'ye sülüs hocalığı yapmıştır. Bir ara İzmir Kadılığı'nda da bulunan Mustafa Rakım, 1823 yılında Anadolu Kadıaskeri olmuş, bu görevde iken 1826 yılında İstanbul'da ölmüştür. Başta sülüs olmak üzere celî yazıların üstadı olan Mustafa Rakım, pek çok kıt'a ve levha yazmıştır. Fatih'deki Nakşıdil Türbesi'nin iç ve dış yazıları onun olduğu gibi, Tophane'deki Nusretiye Camii içindeki Amme kuşağı da onundur. Levhaları; Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Vakıflar Hat Müzesi'nde ve bazı müzelerde, özel koleksiyonlarda bulunduğu gibi yazı kalıplarının çoğu da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde korunmaktadır.

Hulusi:

Tanınmış Türk hattatlarından. 1869'da İstanbul'da doğdu. Kendi kendini yetiştirerek sülüs yazıyı Hattat Muhsinzade Ataullah Bey'den, talik yazıyı Hattat Hasan Hüsnü Efendi'den, daha sonra Hattat Sami'den öğrendi. Bir süre Darüşşafaka'da, ayrıca Hattat Okulu'nda öğretmenlik yaptı. 1928 yılında İstanbul Türbeler Memurluğu'na atandı. 1940 yılında öldü. Sultan Selim ve Sultan Ahmed camilerinde yazıları, müzeler ve koleksiyonlarda levhaları vardır.

Kâmil Akdik:

Son devirlerde yetişen tanınmış Türk hattatlarından. 1861 yılında İstanbul'da doğmuştur. Hattat Sami Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını meşketmiş ve ondan icazetname almıştır. 1914 yılında hat hocalığı yaparken, 1918 yılında Galatasaray Lisesi hat öğretmenliğine atanmış, 1922 yılında emekli olmuştur. 1936 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nde tekrar yazı hocalığına getirilmiş, ölümüne kadar (1941), pek çok levha ve kitabe yazmıştır.

İsmail Hakkı Altunbezer:

1869'da İstanbul'da doğmuş, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde okumuştur. Birçok okulda ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde hat (yazı) süsleme öğretmenliği yapmış ve öğrenciler yetiştirmiştir. Selimiye, Edirnekapı, Zeynep Sultan, Abdi Subaşı ve Ağa camilerindeki yazılar onundur. Birçok levhaları ve özellikle tuğraları değerlidir. 1946 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Hamid Aytaç:

1891 yılında Diyarbakır'da doğdu. 1908'de İstanbul'a geldi. Bir süre Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğrenim gördü. Daha sonra serbest çalışmaya başladı. İstanbul'daki Reşid Efendi Hanı'ndaki yazıhanesinde hattatlığın her türünde eserler verdi. Basımevlerine çinko klişe başlıklar hazırladı. 1984 yılında öldü. İstanbul'da Şişli, Hacı Küçük, Moda, Fındıklı, Eyüp Sultan, Kartal, Pendik, Söğütlü Çeşme camilerinde yazıları vardır. Konya Mevlâna Türbesi Yeşil Kubbesi'ndeki çini "Ayet'ül-Kürsi" kuşağını o yazmıştır. Levhaları, müzelerde ve koleksiyonlarda görülür.

Halim Özyazıcı:

1898 yılında İstanbul'da doğdu. 1914 yılında "Medrese't'ül-Hattateyn'den icazet (diploma) aldı. Sülüs, nesih yazıyı Hattat Hasan Rıza'dan, talik yazıyı Hattat Hulusi Efendi'den, divanî ve celî divanî'yi Hattat Ferid Bey'den öğrendi. Divan-ı Hûmayun kaleminde, Askerî Matbaa'da çalıştı. 1924 yılında serbest çalışmaya başladı. 1946'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne öğretmen olarak atandı. 1964 yılında trafik kazası sonucu öldü. İstanbul'da Ağa, Şişli, Sultan Selim, Bali Paşa, Azap Kapı, Sokullu, İzmir'de Alsancak, Ankara'da Hacı Bayram ve Maltepe camilerinde yazıları vardır. Birçok levhaları özel koleksiyonlarda ve bazı müzelerdedir.

HAVAN, İçerisinde herhangi bir maddenin dövülüp ufalandığı kap. Taştan, madenden, ağaçtan yapılmıştır. Neolitik Çağ'dan itibaren insanlar, darı, buğday, arpa gibi yiyecekleri, taneleri ezmek, öğütmek için havanlar, öğütme taşları (el değirmenleri) icat etmişlerdir. Basit bir havan, tanelerin ezildiği çukur bir kap, ezici olarak kullanılan ağır bir sap (el) tan ibarettir. Bunun taştan yapılan büyüklerine "dibek" denir. Anadolu'da Prehistorik çağlarda, Hitit ve Urartu, daha sonraki Klâsik devirlerde sert taşlardan yapılan havanlar bulunmuştur. Anadolu Selçuklularında bakırdan, tunçtan dökme havanların kullanıldığı müzelerimizdeki örneklerden anlaşılmaktadır. Bunlar, köşeli ve yuvarlak gövdeli, ağızları yaygın, gövdelerinde yıldız biçiminde kabartma rozetler, madalyonlar, hatta yazılar bulunan ağır kaplardır. Bazıları kulpludur. Havan eli de aynı maddedendir. Kabzası yuvarlak ve boğumlu, tokmağı giderek kalınlaşır ve yayvanlaşır. Osmanlı devri havanları büyük bir çeşitlilik gösterir. Köylerde, kasabalarda ağaç havanlar daha çok kullanılmıştır. İlaç yapımında kullanılan havanlar, mermerden hatta yeşim gibi değerli taşlardan yapılmışlardır. Son yıllarda vazo biçiminde pirinç döküm, ayaklı el havanları ile ağaç oyma havanlar çok yaygınlaşmıştır. İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Ankara Etnografya müzeleri ile daha başka müze ve eski eser koleksiyonlarında seçkin Türk havanları bulunmaktadır.

HAYDARÎ, Eskiden, genellikle dervişlerin mintan üzerine giydiği, yelek biçiminde, kolsuz ve yakasız hırka. Yalnız erkeklerin giydiği haydarînin adını, Hz. Ali'nin salta biçimindeki üst giyiminden aldığı söylenir. Bektaşî haydarîlerinin etekleri daha uzundur.

HAYAT AĞACI, Ölümsüzlüğün simgesi olarak Türk süsleme sanatında doğal veya stilize edilmiş motif. Kökü, arzın derinliklerinde gövdesiyle arşı

Selçuklu Kabâd-âbad Sarayı çinilerinde Hayat Ağacı ve Kuşlar

kucaklayan hayat ağacının motifi İslâm-Türk sanatında çini, ahşap, taş, halı, kilim, kumaşlarda çok görülür. Çoğu zaman Selçuklu sanatında sağında solunda kuş, ejder figürü ile birliktedir. Selçuklu Sarayı Kubâd-âbad çinileri süslemelerinde zengin örnekleri görülür.

HECE TAHTASI, Anadolu'da Türk-İslâm devri mezarlarının baş ve ayaklarına veya sadece başlarına dikilen mezar taşı biçimindeki işlemeli tahtalar. Mezar tahtası, kabir tahtası, baş tahtası, sünü de denir. Antalya, Burdur, Bolu ve Muğla gibi ormanlık bölgelerdeki orman köyü ve kasabası mezarlıklarında çok sık görülür. Hece tahtası, mezartaşına benzetilerek kalın tahtalardan yapılır. İki yanı, çoğu zaman kertiklidir. Erkek mezarlarında başlıklar, kavuk, fes biçimindedir. Kadın mezarlarına dikilenlerin başlıkları oyma süslüdür. Tahtaların üzerine, ölünün adı-sanı, öldüğü tarih, "ruhuna fatiha" yazılıdır. Nakışları çizilir. Yunus Emre'nin: (Başına dikeler hece/Ne gündüz bilem ne gece) beytinden de anlaşıldığına göre, Selçuklu devrinden beri Anadolu'da kullanıldığı anlaşılmaktadır.

HELKE, Tabanı düz, silindir biçiminde, genişçe, kulplu su kabı. Döğme ve çekme bakırdan yapılarak üzerine kazıma tekniği ile desenler çizilir. Çoğu kalaylıdır. Anadolu bakır işçiliğinde helke yapımı bugün de devam etmektedir.

HEREKE HALILARI, Hereke halı atölyelerinde dokunan ve son yıllarda çok tanınan Türk halısı. Hereke Halı Fabrikası ilkin, 1844 yılında Sultan Abdülmecid'in emriyle Hereke'de kurulmuştur. 1875 yılına kadar yalnız Osmanlı sarayı için "saray halıları örneğinde" halı ve seccadeler dokunmuş, daha sonra bu halılar piyasaya da verilmiştir. İlk kurulduğu yıllarda çözgü, atkı ve ilmikleri yün ipliğinden halılar dokunmuş, daha sonra çözgü ve atkısı pamuk, ilmesi yün olan daha ince kalite

Hereke Halısı

halılarla, bütün malzemesi ipek ve simli yüksek kalite halılar imal edilmiştir. Hereke halı seccadelerinde mihrap kemeri ve kemer hizasındaki kenar suları

üzerine ayetler yazıldığı görülmekle birlikte, belli bir karakter taşımayan çiçekli kompozisyonlar yer almaktadır. Bugün Sümerbank'a bağlı bulunan Hereke Halı Fabrikası'nın dışında, yüz kadar özel firma yirmi bine ulaşan tezgâhla Hereke ve çevresinde halı dokutturmakta, hatta Anadolu'daki birçok tezgâhta Hereke tipi halılar dokunarak ihraç edilmektedir. Hereke halılarının kenar motifleri arasına "Hereke" yazısı konması, bir adet haline gelmiştir.

HERA, Yunan mitolojisinde kadınları koruyan ve onların evlenmelerini sağlayan Tanrıça. İlk örneklerinde; başında peçe, daha sonrakilerde diadem olarak tasvir edilmiştir. En eski örneği Sisam Adası'nda bulunandır. Bugün Paris (Louvre) Müzesi'ndedir. İstanbul, İzmir arkeoloji müzelerinde daha geç devir örnekleri vardır.

HERAKLES, Yunan mitolojisinde Kuvvet Tanrısı. Romalılar Herkül adını vermişlerdir. Daha beşikteyken elleriyle iki yılanı parçalayan Herakles, giderek olaylara karıştı. Gücünün ispatlanması için Tiryns kralı kendisine 12 iş verdi. Bunlar Nemea aslanını, Hydra yılanını öldürmekle başlar, 12 iş çeşitli güç gösterileri başarı ile sona erdikten sonra Herakles güçlü bir Tanrı olarak kişiliğini bulur. Birçok kabartmada (özellikle lahitlerde) Herakles'in bu 12 işini tasvir eden başarılı sahneler vardır. Heykellerinde ve resimlerinde çoğu kez elinde lobutu (sopası), omzunda öldürdüğü aslanın postu ve atletik vücudu ile canlandırılmıştır. M.Ö. IV. yüzyıldan başlayarak Roma devrinin sonuna kadar çeşitli heykelleri, kabartmaları ve resimleri yapılmıştır. İstanbul, İzmir, Antalya, Efes, Bergama, Afyon, Konya arkeoloji müzelerinde örnekleri yer alır.

Herakles Lâhdi Roma, III. yy.
(Konya-Arkeoloji Müzesi)

HERMES, Yunan mitolojisinde Koruyucu ve Haberci Tanrı. M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren sakallı, harmanili, elinde kutsal asa tutan Tanrı olarak heykelleştirilmiş ve resmedilmiştir. En ünlüleri Paris-Louvre ve Napoli Müzesi örnekleridir. Türkiye arkeoloji müzelerinde de heykel olarak örnekleri bulunmaktadır.

HESTİA, Mitolojide Aile Ocağı Tanrıçası. Romalılar "Vesta" demişlerdir. Yaşlı, uzun elbiseli, elinde meş'ale olarak resimlendirilmiştir.

HEYKEL, Taş, maden, ağaç, kil, alçı gibi maddelerden yapılan, canlıları yansıtan ya da soyut ifadelerle biçimlenen, üç boyutlu sanat eseri. Genellikle canlılarda tam boy olarak yapılır. Yalnız baş ve omuzları biçimleyen heykele büst denir. Birden fazla canlıyı ortaya koyan kompozisyonlara heykel grubu adı verilir. İlk heykelcilik eserlerinde maddenin boyandığı görülmüştür. İlkçağlardan beri, çeşitli uygarlıklarda görülen heykel, önce bütünüyle dinî amaçla düşünülmüş, heykel deyince Tanrı ve Tanrıça akla gelmiş, daha sonra, kralların, devlet ileri gelenlerinin de heykelleri

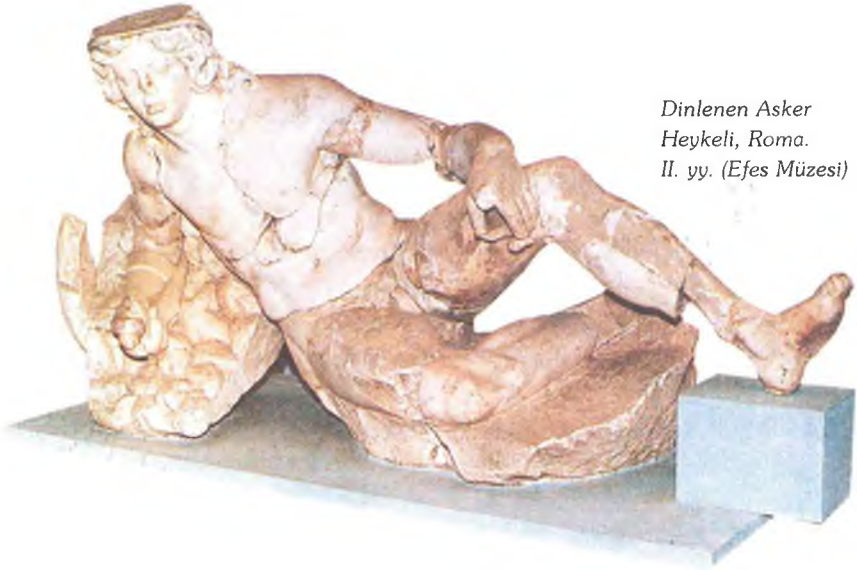

Dinlenen Asker Heykeli, Roma. II. yy. (Efes Müzesi)

yapılmıştır. Heykel, mimariden ayrı bir bütün olarak yapılmışsa da yapının bünyesinde ona uyan ve mimariyi tamamlayan bir öğe olarak da ele alınmıştır. İslâm sanatında heykel yoktur. Dinî amaç taşımayan resim (minyatür gibi) vardır. Küçük heykellere heykelcik denir.

HEYBE, Genellikle köylerde binek hayvanı üzerine atılan veya omzun iki yanından sarkıtılan iki gözlü torba. Heybeler özel olarak kilim ve halı tezgâhlarında dokunduğu gibi, kıldan da örülmüş, meşinden yapılmıştır. Bir ip veya kordonla boyna asılan, elde taşınan tek gözlü heybeler de vardır. Halı-kilim heybeler, kendine özgü desenleri ile dokunur.

HIRKA, Uzun kollu, yakasız, önü yırtmaçlı, cepkene benzer üst giyim. İçi pamuklu, kalın kumaştan dikilenleri daha çok tarikat mensupları giymişlerdir. Mevlâna Celâleddin'in giydiği, Anadolu alacasından dokunmuş pamuklu hırkaları Konya Mevlâna Müzesi'nde saklanmaktadır.

HİL'AT, Sultanlar tarafından vezirlere ve başarılı devlet adamlarına giydirilen bir çeşit kaftan. Hil'at, giydirilecek kişinin durumuna göre değişir. Vezirlere giydirilen hil'atlar samur kürklüdür.

HİLYE, Hazreti Peygamber'in eşkalini, yüksek vasıflarını anlatan ve üzerinde "Allah, Muhammed" yazıları ile ilk dört halifenin adları bulunan yazı levhası. Sülüs, nesih yazı türü ile çok süslü yapılan bu levhalar, hemen her evde bulundurulmuş, resim gibi duvarlara asılmıştır. Tanınmış hattatların el yazıları ile hilyeler, müzelerde, yazı koleksiyonları arasında yer alır.

HİYEROGLİF, Eski Mısırlıların, M.Ö. IV binden M.S. IV. yüzyıla kadar kullandıkları yazı. Hiyeroglif, kelimelerin figür ve işaretlerle belirtilmesidir. Tanınmış bilgin Champillion, 1822 yılında bu yazıların okunuşunu çözerek Mısır

Hilye

tarihinin karanlıklarını aydınlatmış, bilim dünyasına büyük katkıda bulunmuştur. Ona göre hiyeroglif, "karmaşık bir sistemdir, aynı cümlede, aynı kelimede hem figüratif, hem sembolik, hem de fonetiktir". Hiyeroglif yazılı taş kitabeler, freskler, papiruslar Avrupa ve Amerika'nın büyük müzelerinde, Mısır'da yer alır.

HOKKA TAKIMI, Kamış kalemle yazı yazmak için kullanılan hokka, rıhdan, kalemtıraş, kalem, makta, makas, divit, tepsi gibi araç gereçlerin tümü. Mürekkebin bulunduğu ağzı kapaklı hokkalar, silindir, yuvarlak, küçük bir kâse biçiminde altın, gümüş, pirinç gibi madenlerden, kilden, porselenden yapılır. Yazıyı kurutmak için kül serpilen rıhdan, tuzluğa benzer. Kamış kalem ucunu açmak üzere kullanılan özel bıçaklara kalemtıraş denir. Kamış kalemin ucuna şekil veren makta adlı tablalar, kemikten, fildişinden yapılmıştır. Divit, mürekkebin ve kalemin muhafaza kutusudur. Kâğıt makasını da bu takıma ilave etmek ve hepsini madenî veya porselen bir tepside toplamak suretiyle hokka takımı olmuştur. Hokka takımları Türk ustalarının eseri olmakla birlikte, XIX. yüzyılda Avrupa'dan getirilen porselen hokka takımları da görülmüştür.

HORUS, Eski Mısır'da Güneş Tanrısı. Çeşitli görüntülerde renkli resimleri, kabartmaları ve heykelleri yapılmıştır. Başı doğan, gövdesi insan, resim ve heykellerinin en seçkin örnekleri Kahire ve Paris (Louvre) müzelerinde sergilenmektedir.

HOTOZ, Kadınların süs olarak başlarına giydikleri renkli başlık. Eski Türklerde hotoza benzer çeşitli başlıklar bulunmakla birlikte, hotoz, Osmanlı saray ve şehir kadınlarında XVI. yüzyıldan sonra biçimlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Kâkül ve perçemlerin dışında, saçın bir külâh içinde toplanması, külâhın ya da fesin oyalı tüller, elmas iğneler, renkli tüyler (tavus tuşu kuyruğundan) ile süslenmesi hotozu meydana getirdiği gibi, ön kısmı yüksek, arkası açık çember gibi saçları toplayan hotozlar da vardır. Biçimlerine göre saraylı, sorguçlu, çimdik, dudu (tuti), burnu gibi adlar alan hotozlar, geceleri baştan çıkarılır, dikkatle saklanır. Klâsik Osmanlı hotozları, XIX. yüzyıl sonlarına doğru önemini yitirmiş ve saç biçimlerinde Avrupai hotozlar yapılarak iğne, toka, tarak gibi takılar başı süsler olmuştur.

HUMBARA, İçi boş, futbol topu gibi demir gülle. İçerisine barut, kurşun, demir parçaları konarak bir fitille ateşlenir ve düşman üzerine fırlatılır. Parça

tesiri vardır. Havan toplarıyla atılanları da vardır. Askerî müzelerde görüldüğü gibi, çoğu zaman kale savunması toplarıyla birlikte görülebilir. Birçok müzemizde örnekleri vardır.

HÜNERNÂME, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan iki ciltlik minyatürler albümü. Hünernâme, aslında Seyyid Lokman adlı bir tarihçi tarafından 1579-1584 yılları arasında yazılarak Osmanlı Padişahı Murad III'e sunulan iki ciltlik bir "Şehnâme"dir. İlk ciltinde, Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'e

Hünernâme'den bir sayfa.
(İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi)

kadar Osmanlı padişahlarının tahta oturuşları, seferleri, eğlenceleri, devrinde geçen önemli tarihî olaylar anlatılır. İkinci cilt, Kanunî Sultan Süleyman'ı ve devrini içine alır. Kitabın hattatı Bosnalı Sinan'dır. Süslemeleri (tezhibi) ayrıca yapılmış, minyatürlerinden büyük bir kısmı Nakkaş Osman tarafından tasvir edilmiştir. İki cildin tamamı 514 sayfadır. Hünernâme'nin ilk cildinde, kalın ipek kâğıda yapılmış 45 minyatür vardır. Bunlardan 19'u Nakkaş Osman'ın eseridir. Diğerlerini Nakkaş Ali Çelebi, Mehmed, Nakkaş Veli Can gibi sanatçılar yapmıştır. İkinci ciltte Kanunî ile ilgili 65 minyatür yer almaktadır. Kanunî'nin seferleri, av eğlenceleri büyük bir başarı ile resimlendirilmiş, özellikle Birinci Viyana Kuşatması, Mohaç Seferi tüm ayrıntıları ile tasvir edilmiştir. Tek nüsha olan ve başka bir örneği bulunmayan Hünernâme, 1912 yılında Münih Fuarı'nda, daha sonra yurtdışında sergilenmiş, minyatürler renkli olarak yayınlanmıştır. Türk minyatür sanatının şaheseri olarak bütün dünyaca bilinmektedir.

HÜNKÂR İSKELESİ MADALYASI, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne isyanı üzerine Sultan Mahmud II ile Rus Çarı Nikola arasında, 14 Mayıs 1833 günü İstanbul Hünkâr İskelesi'nde kabul edilen antlaşma dolayısı ile çıkarılan altın ve gümüş madalya. Ön yüzünde defne dalı, ortasında Sultan Mahmud II'nin tuğrası, altta 1249 Hicri tarihi, arka yüzünde yine defne dalı, sola dönük hilâl ve sekiz köşeli yıldız, altta 1833 Milâdî tarihi görülür. Altınları, 15.90 gr., gümüşleri 12.35 gr.'dır. İstanbul Arkeoloji Müzesi Sikke Kabinesi ve özel koleksiyonlarda bulunur. Sayıları çok azdır.

İBRİK, Daha çok İslâm ülkelerinde aptes almak ve el yıkamak için kullanılan kulplu, ülüklü su kabı. Madenden, seramikten yapıldığı gibi camdan olanları, Anadolu'da orman bölgelerinde ağaçtan oyulanları da vardır. İlkçağlarda tapınaklarda kokulu sıvılar serpmek için kullanılan ibrikler yapılmış, Ortaçağlarda Avrupa'da el yıkamak için daha çok seramik ibrikler kullanılmıştır. Kendine özgü formları ve süslemeleri ile Türk ibrikleri hemen her evde kullanılan eşyalar arasındadır. Şişkince gövdeli, uzun ve zarif boyunlu, ağzı kapaklı ve ülüklü (emzikli) Türk ibrikleri genellikle bakırdan yapılmıştır. Saray ve konaklarda altın ve gümüşten yapılarak değerli taşlar ve motiflerle süslü, leğençeli ibrikler

İbrik

İbrik - Leğençe

gerçek bir sanat eseridir. Leğençelerinin kapakları ibriğin oturacağı biçimde yapılmıştır. Madenî ibriklerin yanında porselenden yapılmış, bitki motifleriyle süslü şerbet ibrikleri, yayvan ağızlı pirinç veya bakır kahve ibrikleri bilinen ibrik çeşitleridir. Yıldız cam ve porselenleri arasında küçük, fakat zarif opalin ve porselen ibrikler antika piyasasında çok tutulmaktadır.

İDARE LÂMBASI, Tenekeden, seramikten yapılan ve çoğu kez fenerlere yerleştirilen ilkel lâmba veya kandil. Gövdesi üzerinde giderek daralan, pamuk fitilli kapağı vardır. İçerisinde bezir veya petrol bulunur. Fitili yakılarak ışık elde edilir.

İDOL, Tarih öncesi ve tarihî çağlarda Tanrılara adak olarak sunulan taş ve topraktan, bazen kemikten yapılmış stilize heykelcik. Ana Tanrıça ve bereketi temsil edenler iri kalçalı ve göğüslüdür. Seçkin örnekleri Anadolu'da Kültepe ve Beycesultan kazılarında bulunmuş, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmiştir.

Mermer İdol. Kültepe. M.Ö. III. bin (Kayseri-Arkeoloji Müzesi)

Seramik İdol. M.Ö. 4 bin. (Afyon Müzesi)

İFTİHAR MADALYASI, Sultan Abdülhamid II'nin emriyle padişaha, devlet ve millete hizmeti geçmiş olanlara verilmek üzere 1886 yılında basılan altın ve gümüş madalya. Ön yüzünde tuğra ve Osmanlı arması, arka yüzünde defne dalı ve madalya verilen kişinin adı. Altını 30 mm. çapında, 27.8 gr., gümüşü aynı büyüklükte 830 ayardır. Madalyaya hak kazananların ölümünden sonra madalyaları hükümete geri verdiğinden örnekleri azdır. Bunun dışında Abdülhamid II tarafından 1885 yılında altın ve gümüş İMTİYAZ MADALYASI, 1887 yılında da İMTİYAZ NİŞANI çıkarılmış ve devlete hizmet edenlere verilmiştir. Örnekleri İstanbul Arkeoloji Müzesi Madalyalar Bölümü'nde bulunmaktadır.

İĞ, Yün ve pamuğu çevirip bükerek iplik yapmaya yarayan 20-25 cm. uzunluğunda, ortası şişkince ağaç (şimşir) çubuk. Düzenli dönebilmesi için alt ucuna yuvarlak, tahtadan, seramikten yapma (ağırşak) geçirilir. Boyalarla süslü iğler halk sanatının bilinen eserleridir.

İĞNE, Aslında dikiş dikmek ve iş işlemek için kullanılan ucu sivri, baş tarafı delikli madenî çubuk olarak tanımlanırsa da biz iğneyi genelde süs takısı olarak, saça, başlıklara, elbiselere iliştirilen, altın, gümüş, plâtin çubuklar olarak düşünmekteyiz. Bu tür süs iğneleri

elmas, yakut, zümrüt gibi değerli taşlar ve incilerle de donatılmıştır. Anadolu'da örnekleri İlkağlarda başlar.

İĞNEDAN, Terzilerin, bilezik gibi kollarına taktıkları bombeli kumaş. Evlerde üzeri bombeli, kumaş kaplı, madenî ya da ahşap süsleme iğnedanlıklar da kullanılmıştır. Üzerine toplu ya da dikiş iğnesi saplanır. Buradan alınarak kolayca kullanılır.

İĞNE İŞLERİ, Peşkir, uçkur, kuşak, çevre, yağlık, mendil, yastık yüzü gibi elişlerine kasnak, gergef ve iğne ile yapılan süsleme tekniği. Elişlerinde iğne tekniği, bir yüzlü ve iki yüzlü diye ikiye ayrılır. Bir yüzlü iğne tekniğinde kumaşın altı ile yüzü arasındaki işlemede farklılık vardır. Kadife üzerine sırma ile işlenen motiflerde, motifler ancak kabartma olarak kumaşın yüzünde görülür, altında görülmez. İki yüzlü motiflerle süslüdür. Bu tür süslemeye hesap işi denir. Hesap iğne işi, düz, verev, muşabbak, susma, kesme, pesent, balıksırtı, civankaşı, mürver, sarma, ciğerdeldi gibi isimler alır. Anadolu elişlerinde iğne süslemelerin bölgelere göre özellikleri vardır.

İKON-İKONA, Tapılan resim ve heykel (put) anlamına gelmekle birlikte, çoğunlukla Hıristiyanlıkta İsa, Meryem ve azizleri temsil eden dinî resimler olarak tanınmıştır. İkonlar, Bizans sanatında çam veya ıhlamur tahtalar üzerine renkli boyalarla yapılmaya başlanmış, bunlar kileselere ve evlere asılmıştır. Resim yapılmadan önce, tahta üzeri tutkallı alçı ile astarlanır. Üzerine yapılacak resim çizildikten sonra vermiyon ve yumurta akı ile karıştırılmış boyalarla renklendirilir ve vernikle parlatılır. Hıristiyanlığın yayıldığı her yerde, özellikle Rusya'da gelişen ikona sanatının sayısız örnekleri müzeler, kiliseler ve eski eser koleksiyonları ile antikacılarda görülür.

İHRAM (EHRAM), Erzurum, Bayburt ve Ş. Urfa yörelerinde dokunan pamuk ve yün karışımı bir dokuma türü. Kadınların akarlı giyimi olarak kullanılan ve çarşafa benzeyen ihram, el tezgâhlarında dokunur ve üzerine çeşitli motifler işlenir.

İLAÇ KUTUSU, Çantada, cepte kolayca taşınabilen ve içerisine komprime haplar konan işlemeli küçük kutu. Altın, gümüş, pirinç gibi madenlerden, fildişinden, bağadan, deniz kabuklarından, şimşir, abanoz gibi sert ağaçlardan yapılan bu küçük zarif kutular, minelerle, değerli taşlarla süslenir. Madenî oyma, kakma, kabartma tekniği ile yapılanları, telkârî işçilikte süslenenleri vardır.

İNCİ-SÜSLEME/SÜS TAKISI, İstiridye ve midye türünden deniz hayvanında oluşan, yuvarlak ve parlak tane. Önce Hindistan ve Japonya'da, Ortaçağlarda da Avrupa ülkelerinde süslemeye girmiş ve süs takısı olarak kullanılmıştır. Osmanlı sanatında XV. yüzyıldan başlayarak yaygınlaşan inci süsleme, zenginliğin, gösterişin âdeta sembolü olmuştur. Kaftanlar, minderler, örtüler, giyim eşyaları incilerle süslendiği gibi, ağaç ve madenî eserlere süsleme öğesi olarak uygulanmış, ayrıca küpe, bilezik, gerdanlık, hotoz, iğne, tarak gibi süs takılarında yer almıştır. Doğu ve Arap sanatı süslemesinde ve takılarında da çok görülen inci, son yıllarda özellikle Japonya'da yapay olarak üretilmeye başlanmış, ayrıca taklit (imitasyon)

inciler yapılmıştır. Hakikî inciler yuvarlaklıkları ve ağırlıklarına göre değerlendirilmiştir. İstanbul Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde değerli taşlarla birlikte inci ile süslenmiş çeşitli eşyalar, bu arada inci süs takıları yer almaktadır.

İPEK BASKI (SERİGRAFİ), Bir kasnağa gerilen ince dokulu bezin yüzeyi çizilerek resme göre, boya gelecek kısımları açık bırakılır, boya gelmeyecek yerleri yağlıboya ile kapatılır. Sonra, kasnak içine boya konur. Bu teknikle yapılan baskılara ipek baskı denir.

İRTİFA TAHTASI, Astronomide güneşin durumu ve yıldız ilminde, gemicilikte, yer takviminde, saat tayininde kullanılan ahşap alet. Üzeri lâke işçilikte geometrik ölçüm ve sayılar, yazılar, işaretlerle donatılmıştır. Çoğu 1/4 daire biçimindedir. Müzeler ve eski eser koleksiyonlarında çok süslü örneklerine rastlanır.

İSKAMBİL, Bir yüzünde birtakım işaretler ve resimler bulunan, arka yüzleri tek bir renk ve desenden oluşan deste oyun kâğıdı. Genelde 52 kartlık desteleri vardır. Her destede 13 karttan meydana gelen kırmızı ve siyah renkli takımlar vardır. Bu takımlara maça (pik), kupa (kör), karo ve sinek (trefl) denir. Yine her takımda üç ayrı resim (papaz, kız ve vale) ve üzerinde de 1'den 10'a kadar sayılı yazılar bulunan on işaret vardır. Ekstra bir kart olan (joker)de genellikle şeytan ya da palyaço figürü yer alır. İskambil oyunu Asya kaynaklı olmakla birlikte, 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da görülmeye başlanmıştır. Önceleri fal bakmak için kullanılırken giderek oyun kâğıdına dönüşmüştür. İlk oyun kâğıtları tahta kalıplarla renkli olarak basılmıştır. 15. yüzyılda Almanya'daki Ulm, Nürnberg ve Augusburg'ta basılan iskambiller, daha sonra başta Fransa ve İtalya olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde özel matbaalarda basılmış, sosyetenin ve halkın vazgeçemediği bir oyun ve kumar aracı olmuştur. Paris, Londra, Viyana, Nürnberg müze ve kütüphanelerinde, ayrıca Washington'daki "National Gallery of Art"da çok değerli iskambil koleksiyonları vardır. Pul koleksiyonları gibi iskambil koleksiyonları yapanlar da vardır ve bunlar Avrupa'da zaman zaman yapılan müzayedelere katılırlar.

İSKENDER LÂHDİ, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve "İskender Lâhdi" olarak dünyaca tanınan üçgen alınlıklı, çatı kapaklı mermer lâhit. Türk müzeciliğinin kurucularından ilk Türk Müze (Müze-i Hümayun) Müdürü Osman Hamdi Bey tarafından, 1887 yılında Sayda arkeolojik kazılarında bulunmuş, başka lâhitler ve buluntularla birlikte İstanbul'a getirilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki "Ağlayan Kadınlar Lâhdi" de bunlar arasındadır. İskender Lâhdi'nin yüksekliği 2.12 m., uzunluğu 3.18 m., genişliği 1.67 m.'dir. Lâhdin iki uzun cephesinde, İskender'in Perslerle yaptığı savaşlarla ilgili rölyefler bulunduğu için lâhit "İskender Lâhdi" adını almıştır. Her ne kadar lâhit, M.Ö. IV. yüzyıl başları olarak tarihlendirilmekte ise de, gerçekte Makedonya Kralı Büyük İskender'in kendisine ait mezar lâhdi olduğuna dair üzerinde bir kayıt yoktur. Bilindiği gibi İskender, M.Ö. 333 yılında Babil şehrinde ölmüş, cesedi İskenderiye şehrine getirilerek orada gömülmüştür.

İSKENDER BAŞI, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, M.Ö. III. yüzyıl olarak tarihlendirilen mermer İskender büstü. Makedonya Kralı Büyük İskender'in, Lizipos, Pirgoteles gibi heykeltıraşları tarafından sağlığında büst ve heykelleri yapılmışsa da bunların hiçbiri günümüze ulaşamamış, ancak o devirde ve sonradan yapılan başarılı kopyaları ele geçmiştir. Arkeoloji Müzesi'ndeki bu büst,

İskender Başı (İstanbul-Arkeoloji Müzesi)

en eski, gerçeğe uygun kopyalardan biridir. 42 santim yüksekliğindeki bu baş, Bergama kazılarında bulunmuş ve Paris Louvre Müzesi'ndeki örneğinden daha başarılı olduğu için dünyaca ün yapmıştır.

İSKENDER TAŞI, Ural Dağları'ndan çıkarılan zümrüt yeşili, boz ya da sarımtırak renkte kristal. Süs takılarında kullanılır. Gün ışığında yeşil, mum ışığında kırmızı renk verir.

İSTİF, Hat sanatında harflerin estetik ve ölçülü bir biçimde birikimi. Türk hat sanatında başarılı istif kompozisyonları ile kitabeler, panolar, levhalar yazan, düzenlemeler yapan pek çok hattat yetişmiştir. XIX. yüzyıl hattatlarından Mustafa Rakım, son devirlerde Hattat Sami, istifin en güzel örneklerini vermişlerdir.

İSTİKLÂL MADALYASI, Milli Kurtuluş Savaşı'nın başarı ile sonuçlanmasından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine ve savaşta yararlık gösterenlere verilen madalya. 35x40 mm. çapında, oval biçimli ve pirinç döküm. Ön yüzünde Ankara şehri, ilk TBMM binası ve güneş ışınları resmi, 23 Nisan 1336 (1920) tarihi, orak-tırpan, meşe dalları, altta kağnısı ile köylü kadın resimleri, kompozisyonu tamamlamaktadır. Arka yüzünde, Türkiye haritası, ay-yıldız ve ışınlar ile 1 Teşrinisani 1338 (1 Kasım 1922) tarihi görülür. Milletvekillerine verilen madalya şeritleri yeşil, cephede bulunanların kırmızı, cephe gerisinde çalışanların beyaz, cephede görev alan milletvekillerinin yarı kırmızı, yarı yeşildir.

İstiklal Madalyası

İŞLEME, Bir bez veya kumaş üzerine, iğneye geçirilmiş renkli iplik, ibrişim ve sırmalarla düz ya da kabartma süsleme sanatı. İşlemeler bez, kadife, ipek kumaş, atlas, keten, çuha, deri gibi malzemelere uygulanır. Sık dokumalar üzerine yapılan işlemelerde iğnenin batıp çıktığı iki delik arasındaki ipliğe iğne atkısı denir. Türk işlemelerine, işleme biçimi ve iğnesine göre, örme, müşebbek, gözeme, kesme, sarma, sıra, balık sırtı, mürver, suzeni, kasnak, benaluka, sırma vs. gibi adlar verilmiştir. Elbise, yorgan, yastık, bohça, havlu, yağlık, peşkir, çevre, uçkur, mendil gibi eşyalara göz alıcı işlemeler uygulanmıştır.

İZNİK ÇİNİ-SERAMİK, Selçukluların Anadolu'da başlattıkları mozaik duvar çinileri sırlı tek renk seramik sanatı. Beylikler devrini aşarken, XV. yüzyılda tek renk sırlı ve yaldızlı, yüzyılın sonlarına doğru mavi-beyaz çiniler olarak değişik örneklerle gelişmiş, XVI. yüzyıldan başlayarak XVIII. yüzyıl sonlarına kadar İznik, Osmanlı Devleti'nin çini ve seramik merkezi olmuştur. Osmanlı çini sanatının en yaygın ve dünyaca ün yapan grubu, XVI. yüzyıl ortası ve XVII. yüzyıl İznik sıraltı çinileri olmuştur. Bu devir çinilerinde görülen hafif kabartmalı domates kırmızısı, İznik'e özgü bir renk olarak tanınmıştır. Bunun yanı sıra beyaz, mavi, firuze, lâcivert, yeşil, siyah ve sarı renkler kullanılmıştır. Çoğu zaman beyaz, lâcivert, bazen de siyah konturlar, renklerin birbirine karışmamasını sağlamaktadır. Çiniler üzerinde çok başarılı kompozisyonlarla, lâle, karanfil, gül goncası, gül, menekşe, sümbül, nar çiçeği, şakayık, bahar dalları, servi, çiçek buketleri görülür. Bu çiçek ve renk dünyasında vazolar, kandiller, arabesk örgüler, çintemaniler, madalyonlar, hayvan figürleri ve kuşlar da yer alır. Çoğu zaman süsleme bir yazı levhası örneğinde iri sülüs yazılarla tamamlanır. Genellikle 29 x 24 cm.

İznik Duvar Çinisi Pano, XVI. yy.
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

İznik Çini Tabak XVII. yy.
(Paris-Louvre Müzesi)

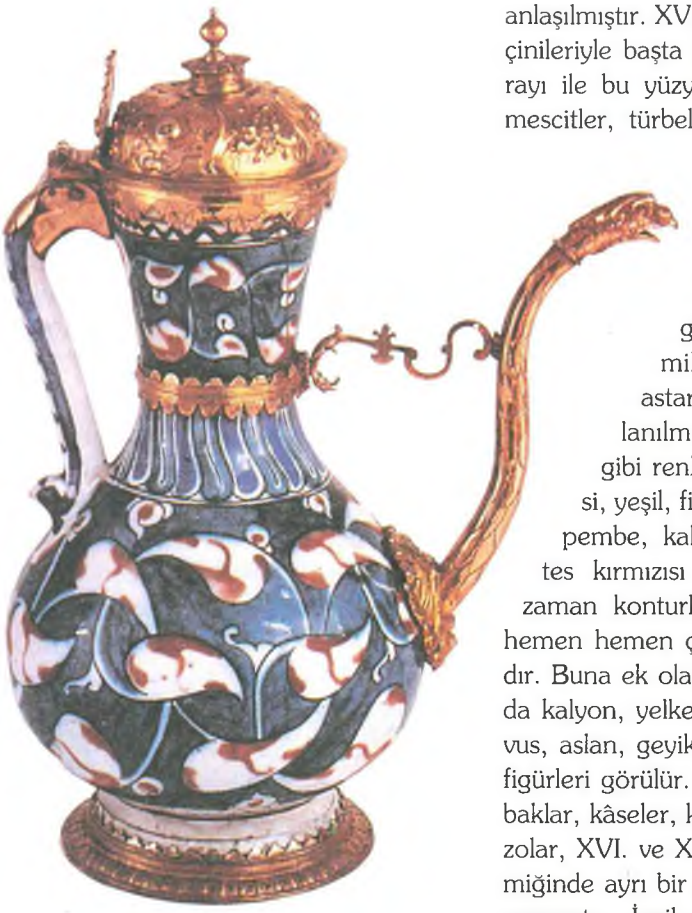

İznik Çini İbrik XVI. yy.
(Londra-British Museum)

boyutunda kare çinilerin meydana getirdiği bu duvar süslemesi, mihraplarda, kemer dolgularında, kapı ve pencere alınlıklarında, ocaklarda ayrı formlarla yan yana dizilir. XVI. yüzyılda "Şam işi" olarak adlandırılan bir grup pastel renkli çinilerin de İznik'te yapıldığı anlaşılmıştır. XVI. ve XVII. yüzyıl İznik çinileriyle başta İstanbul Topkapı Sarayı ile bu yüzyılda yapılan camiler, mescitler, türbeler, köşkler, hamamlar, çeşmeler süslenmiştir. Bu yüzyıllarda İznik seramiği de, duvar çinileri gibi büyük bir gelişme göstermiş, beyaz seramik hamuru üzerinde astar ve sıraltı tekniği kullanılmıştır. Çinide olduğu gibi renk olarak kobalt mavisi, yeşil, firuze, beyaz, siyah, az pembe, kahverengi, gri, domates kırmızısı kullanılmıştır. Çoğu zaman konturlar siyahtır. Motifler, hemen hemen çini motiflerinin aynıdır. Buna ek olarak seramik tabaklarda kalyon, yelkenli resimleri, kuş, tavus, aslan, geyik, boğa, tavşan, balık figürleri görülür. Kenarlı, kenarsız tabaklar, kâseler, kupalar, sürahiler, vazolar, XVI. ve XVII. yüzyıl İznik seramiğinde ayrı bir güzellik ve değer kazanmıştır. İznik duvar çinileri insitü olarak bugün mimarî yapılarda göz alıcı varlığını sürdürürken, İznik seramikleri İstanbul Topkapı Sarayı, Çinili Köşk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, İstanbul Şehir Müzesi ile Avrupa ve Amerika müzelerinde (Bu konuda bakınız: Mehmet Önder, Yurtdışı Müzelerinde Türk Eserleri, Ankara 1983) ayrıca eski eser koleksiyonlarında bulunmaktadır.

KÂBE ÖRTÜSÜ, Mekke'de kutsal Kâbe'yi örten ve her yıl yenilenen işlemeli ve yazılı örtü. Süregelen geleneğe göre, Kâbe'nin genellikle siyah kumaştan yapılan örtüsü her yıl değiştirilir ve eski örtü Beni Şeybe denilen Kâbe görevlileri tarafından düzgün biçimlerde kesilerek armağan edilirdi. Osmanlı döneminde Kâbe örtüleri Mısır'da veya İstanbul'da özel olarak dokunur, "sürre alayı" denen özel bir kervanla Mekke'ye gönderilerek Hac zamanı Kâbe'ye örtülürdü. Örtü üzerinde tekrarlanan "Kelime-i Şehadet" yazılıdır. Ayrıca Kâbe'yi kuşatan ve "hizam" adı verilen altın işleme ve Kuran sûreleri yazılı bir şerit vardır. Birçok müzede ve koleksiyonda Kâbe örtüsü parçalarına rastlanır.

KABİNET, Daha çok İtalya'da ve Fransa'da yapılan, 19. yüzyıl başlarında da Türkiye'ye giren dolap biçiminde, ayaklı, süslü mobilya. Çok değerli takıların konduğu gözleri ve çekmeceleri vardır. Lâke işçilikte, gül ağacından yapılmış süslü kabinetlere saray ve konaklarda, müzelerde rastlanır. Antika mağazalarında Fransız, İtalyan, İspanyol, Alman yapımı kabinetler bulmak mümkündür.

KADEH, İçki içmek için kullanılan; seramikten, altın, gümüş, bronz, bakır gibi madenlerden, camdan yapılan ayaklı küçük bardak. İlkçağlardan beri Doğu ve Batı kavimlerinin hemen tümünde çeşitli kadehlerin kullanıldığı bilinmektedir. Çorum yakınlarındaki Alacahöyük'te kral mezarlarında yapılan kazılarda (M.Ö. III. binlere ait Hattiler devri) yüksek ayaklı kadehler bulunmuştur. Hemen her devirde altın-gümüş, değerli taşlarla süslü, kabartma desen ve resimli kadehlerle birlikte, mercan, yeşim gibi taşlardan da kadehler yapılmıştır. Altın yaldızlı, boya desenli cam kadehler daha çok Doğu ülkelerinde kullanılmıştır.

Kadeh. Erken Bizans (İstanbul-Arkeoloji Müzesi)

KADEM-İ ŞERİF, Hz. Muhammed'in ayağına giydiği pabucun veya nalının resmi. Nalın-ı Şerif de denir.

Etrafı âyetler yazılı bu bir çift nalın resmini kâğıt ve çini levhalar halinde duvara asma geleneği, Müslüman Türkler arasında yaygındır. Nazarlık olarak kullanılmıştır.

KADİFE, Atkı ve çözgü ipliklerinin halı gibi, yüzeyde hav bırakmasıyla tezgâhlarda dokunan kalın kumaş. İlkçağlarda dokunduğu bilinen, Ortaçağlarda (XIII. yüzyıldan itibaren) İtalya'da, Venedik ve Cenova'da dokunan kadife, aslında bir Asya kumaşıdır. Çin'den İpek Yolu'yla Avrupa'ya geçtiği sanılmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren önce Bursa, XVI. ve XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul (Üsküdar), Bilecik ve Aydos'ta dokunan Osmanlı ipek kadifeleri, desenli ve desensiz olarak ün yapmış, kadifeden; kaftan, cepken, şalvar, entari dikildiği gibi döşemelik olarak da kullanılmış, bohça, kese, yastık, kitap kılıfı, terlik, başlık gibi eşyalar yapılmıştır. Kabartma desenli altın, gümüş telli, klâsik Osmanlı motifleriyle süslü kadifelerin en tanınmış olanları çatmalardır. (Bk: Çatma).

KAFTAN, Kadife (çatma-kemhâ) gibi kalın kumaşlardan dikilen uzun etek ve genellikle kısa kollu, önü yırtmaçlı, kaytanlarla tutturulan üst giyim. İran ve Arap ülkelerinde de kullanılan kaftan, Osmanlı sarayı ve çevresinin başta gelen giyimidir. Devlete önemli hizmeti geçenlere kaftan armağan etmek bir gelenek haline gelmiştir. Kaftan, askerî teşkilâta da girmiş, yeniçeriler, entarilerinin üstüne giydikleri kaftanlarının uçlarını, ayaklarına dolaşmasın diye bellerine sokmuşlardır. Kaftanların en süslü ve değerli olanları padişah kaftanlarıdır. Bugün, Topkapı Sarayı'nda Osmanlı padişahları ve şehzadelerine ait, iri

Osmanlı Padişahı Sultan Bayezıd II Kaftanı. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

motiflerle süslü, çok değerli kaftanlar sergilenmektedir. Bazı kaftanlar ayrıca taşlar ve incilerle süslenmiştir.

KAFES, Genellikle süs kuşları ve hayvanlar için telden veya ince tahta çubuklardan örülen yuvarlak veya köşeli muhafazalar. Selçuklu devrine ait, içerisine kandil konan tunç ve pirinçten oymalı kafesler de yapılmıştır. Bunlardan iki örneği Konya Mevlâna Müzesi'ndedir. Osmanlı devrinde de madenî kuş ve kandil kafesleri yapılmıştır.

KAĞNI, İki tekerlekli öküz arabası. Eski kağnılarda dingil, tek parça ağaçtan biçilen tekerlekleri ile dönerdi. Yirminci yüzyıl başlarında demir dingil sabitleşti. Tekerlekler döner oldu. Kağnının üzerine yerleştirilen çatmalı ağaçtan çift gövdeye "kanat" ön tarafına takılan çatal eksenin baş tarafına takılan,

öküzlerin koşulduğu ağaç aygıta "boyunduruk", boyunduruğu alttan üstten bağlayan ağaç sopalara "zelve" denir. Türkiye'de bazı etnografya müzelerinde kağnılar sergilenmiştir.

KÂĞIT, Bitki liflerinden elde edilen kâğıtın ilk kez Çinliler tarafından yapıldığı ve kullanıldığı bilinmektedir. Çin'den İpek Yolu ile 7. yüzyılda Orta Asya ve İran'a gelir. Daha sonra İslamiyetle birlikte Semerkant, Buhara, Bağdat, Şam ve Mısır'da kâğıt üretimi yapılır. Bu yolla Kuzey Afrika İslâm Ülkeleri'ne, İspanya'da kurulan Endülüs İslâm Devleti'ne geçer, buradan Avrupa'ya yayılır. Türk kâğıdı yapımı, Anadolu'da Selçuklulardan sonra, Osmanlılar devrinde, İstanbul'da kurulan kâğıthanelerde gelişir. 16. yüzyılda Osmanlılarda kullanılan kâğıtlar (Semerkandi, Devletabadi, Dımışki (Şam), Hatayi, Adilşahi, Hindi, Tebrizi gibi) yapıldıkları yerlere göre adlar alır. Ağaç liflerinden yapılan kâğıtlara "Haşebi", ipekten yapılanlara "Hariri" denir. Hindistan'daki Devletabad, Ahmedabad ve Haydarabad şehirlerinde ipekten üretilen iyi kaliteli kâğıtlara "Abadi" adı verilir.

Osmanlı döneminde XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde III. Ahmet döneminde Kâğıthane semtinde kâğıt imalatı yapıldığı tahmin edilmektedir. Kesin olarak bilinen ilk kâğıt imalatının 1743 tarihinde Yalova'da yapılmış olduğudur.

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru III. Selim döneminde yine Kâğıthane'de, daha sonra da Beykoz'da kâğıt imalatı tekrar yapılmak istenmiş, fakat kalitenin istenen düzeyde olmaması ve maliyetin yüksek olması nedeniyle 1832 yılında fabrika kapatılmıştır. 1846 yılında İzmir'de kurulan imalathane de Beykoz'dakinin akıbetine uğrayarak 1850 yılında kapanmak zorunda kalmıştır. Batı kâğıtları ışığa tutulursa fligranları ve firma işaretleri görülür. Bu işaretler üç hilal, ay yıldız, tac, kartal ve aslan gibi simgelerdir. Batı kâğıtlarının dokusunda, düzenli aralıklarla boyuna ve enine çizgiler bulunur. Bunlar kâğıt hamurunun süzüldüğü eleğin tel izleridir. Doğu kâğıtlarında bu çizgilere rastlanmaz. Cumhuriyet döneminde İzmit Kâğıt Fabrikası ile Türk kâğıtçılığı günümüze ulaşmıştır.

KÂĞIT MAKASI, Kitap, cilt ve yazı sanatında, kâğıtları kesmek için kullanılan makas. Ucu sivri, uzun, madenî iki bıçağı bulunan kâğıt makaslarının, parmakların geçtiği iki delikli sapı oyma ve altın kakmalarla süslü yapılanları vardır. Kafes oyma motiflerle saplarına estetik bir biçim verilenleri, sapının üzeri altın ve gümüş kakmalarla süslenenleri görülür.

Kâğıt Makasları
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

KÂĞIT OYMA, Kâğıt üzerinde bulunan bir şekli, motifi veya yazıyı özel bir keski ile bulunduğu yerden çıkartarak başka bir yüzeye yapıştırma sanatı.

Katı da denir. XVI. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar gelen bu süsleme, Türk kitap süsleri içinde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Genellikle çiçekli oymalar, birçok yazma eserin sayfaları arasında yer alır.

KÂĞIT PARA (TÜRK), Osmanlılarda ilk kâğıt para 1840 yılında "Kaime-i Mutebere-i Nakdiye" adıyla, 50, 100, 250, 500 kuruş değerinde çıkarılmaya başlandı. Bu paralar senet gibi elle yazıldığı için taklit edilebilirdi. 1842 yılında baskılar yenilendi ve küçültüldü. 1851 yılında bunlara 10 ve 20 kuruşluk kâğıt paralar ilâve edildi. Halk kâğıt paraya alışmakla birlikte, dışarda yapılan taklitlerinin önüne geçilemiyor, paranın değeri giderek düşüyordu. Bunu önlemek için, 1863 yılında tümüyle tedavülden kaldırıldı. Kâğıt para

Cumhuriyet Devri ilk kâğıt para, 5 lira. Ön ve arka yüzü. Tedavülü (1927-1942)

basımında ikinci deneme 1876-1879 yılları arasında yapıldı. Ne var ki Osmanlı Devleti'ni dış ve iç gaileler rahat bırakmamış, Osmanlı-Rus savaşları devlet maliyesini sarstığı için kâğıt paranın değeri hızla düşmüştü. Halk altın liraya itibar ediyor, kâğıt paraya güvenemiyordu. Bu yüzden 1879 yılında bütün kâğıt paralar toplanarak imha edildi. Osmanlı Devleti'nin 1911'de İtalya, 1912'de Balkan, 1914'te de Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle para sıkıntısı artmıştı. Kâğıt para basımına ihtiyaç vardı. Osmanlı Duyûn-i Umumiye'siyle bir anlaşma yapıldı, karşılığı Berlin ve Viyana bankalarına altın olarak yatırıldı. 1915 yılında üçüncü defa kâğıt para çıkarıldı. Bu kupürler, "Osmanlı Devleti Evrak-ı Nakdiyesi" adıyla 5-20-25-50 kuruş ve 1-2,5-5-10-20-25-50-100-500-1000 lira değerindeydi. Cumhuriyet dönemine bu paralarla girildi. 1926 yılında tedavülde bulunan Osmanlı kâğıt paralarının kaldırılmasına karar verildi. Bununla ilgili 701 sayılı kanun yürürlüğe girdikten sonra, yeni para basımı için teşebbüslere geçildi. Ressam Ali Sami Bey 1-5-10-50-100-500-1000 liralık yedi ayrı renkle kâğıt para kompozisyonları çizdi. Bu liralar Londra'da Thomas de la Rue Matbaası'nda basılarak, 1927 yılı Aralık ayında piyasaya sürüldü. Para kompozisyonları üzerindeki yazılar eski harflerle yazılmış, değerleri eski yazıyla ve Fransızcası da belirtilerek hazırlanmıştı. Harf İnkılâbı yapılmış olmakla birlikte kâğıt liralar 1937 yılında yeni kompozisyonlar ve yeni harflerle basılan paralara kadar kullanılmış, geçerlilikleri 1949 yılına kadar sürmüştü. 1937-1938 yıllarında yeni harflerle basılan Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Emisyon Banknotları'nın 5-10-50-100 liralıkları, 1939 yılında da 2,5-500-1000 liralık kupürleri, Atatürk resimli olarak tedavüle girmiş, daha sonra da bu kupürler bazı değişikliklerle 1940 yılında 500-1000, 1942'de 1-10-50-100 liralık olarak İnönü resimleriyle basılmıştır. 1944'ten 1952'ye kadar basılan bütün kâğıt paraların üzerinde İnönü'nün, 1952'den günümüze kadar olanların üzerinde de Atatürk'ün resmi bulunmaktadır.

KAHVE DEĞİRMENİ, Kavrulmuş çekirdek kahveyi toz halinde öğüten çarklı alet. Kahve içimi yaygınlaştıktan sonra, pişirilmiş çekirdek kahve, önceleri, taş, ağaç ve maden dibek ve havanlarda tokmakla dövülerek un haline getirilmiş, daha sonra elle çevrilen, çarklı kahve değirmenleri yapılmıştır. Kahve değirmenlerinin örnekleri çok olmakla birlikte, Türkiye'de kahve içiminin yaygınlaştığı XVI. yüzyıldan itibaren 3 tip

Kahve Değirmeni Osmanlı. XVIII. yy. (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

değirmen kullanılmıştır. İlki, yatay bir tahta üzerine yeleştirilen ve küp şeklinde madenî bir kutu içerisinde dönen çarklı değirmenlerdir. Bu değirmenlerin üzerinde çekirdek kahvenin konduğu yayvan ağızlı, ortası açık, demir veya bakır bir çanak vardır. Çarkın mihveri bu çanağın üzerindedir. Mihvere çarkı çeviren bir kol bağlanmıştır. Çanağın altında dişlileri ile kahveyi ezen, öğüten çarklar yer almaktadır. Öğütülen kahve, tabandaki "hazne" de birikmektedir. XVIII. yüzyılda poligon veya yuvarlak el değirmenleri yapılmaya başlanmıştır. Bu değirmenler, döğme demirden çarklı, ahşap gövdeli, kapaklıdır. Silindirik ahşap gövdenin üst tarafı, demir çemberli yarım bir kapakla kapatılmıştır. Kapağın ortasında top denilen değirmen milinin geçtiği bir delik bulunmaktadır. Bu tür değirmenlerde ahşap ve madenî bölümleri oyma ve kabartmalarla süslüdür. Çoğu değirmenlere seçme beyitler, güzel sözler ve yapıldığı tarih yazılmıştır. Üçüncü tür değirmenler, XIX. yüzyılda yaygınlaşan, bugün de yapılan silindir pirinç gövdeli ve demir çarklı el değirmenleridir. Bunun haznesi altta, kovan biçimindedir. Daha çok İstanbul'da Uzunçarşı'da yapılmıştır. El değirmenleri örnekleri İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, İstanbul Belediye, Ankara Etnografya, Konya Koyunoğlu müzeleri ile başka müzelerde, eski eser koleksiyonlarında bulunmaktadır. Son yıllarda pirinç gövdeli olanları antika ve eski eser dükkânlarında satılmaktadır.

KAHVE TAKIMI, Kahvenin pişirilmesinde kullanılan araçların tümü. Bir Türk kahvesi içebilmek için aşağıda sıralanan şu araçlar kullanılmıştır. Kahve pişirmek için odanın bir köşesinde kurulan ocağa "kahve ocağı", kahve suyunun kaynatıldığı uzun saplı madeni testiye "kahve güğümü", saplı madenî kaba "cezve", ham kahve çekirdeğinin ateş üzerinde kavrulmasında kullanılan ve bir eksen etrafında dönen madenî kutuya "kahve dolabı", uzun saplı tavaya "kahve tavası", kavrulan kahve çekirdeğinin soğutulduğu tahta tepsiye "kahve tablası", çekirdeklerin öğütüldüğü

Gümüş Kahve Takımı, Osmanlı, XIX. yy. (Ankara-Etnografya Müzesi)

mekanik alete "kahve değirmeni, çekilen kahvenin doldurulduğu ahşap veya porselen kaba "kahve kutusu", kahvenin pişerken karıştırıldığı küçük kaşığa "kahve kaşığı", pişen kahvenin döküldüğü küçük kâseye "fincan", fincanların dizildiği düz tepsiye "kehve tepsisi", kahvelerde üç madenî bağla kahvenin ikram edildiği tepsiye "kahve askısı" denir. Kahve cezvesi ve fincanlarını yıkamak için de özel kaplar kullanılmıştır. Bazı yörelerde pişirilen kahveler bir kaba doldurularak konukların önüne konan fincanlara boşaltılırken, kahve ikram edenlerin kollarına örttükleri sırma işlemeli ve pullarla süslü örtü ve peşkirlere "kahve stili" denir.

KAKMA, Taş, ahşap, maden üzerinde açılan çukur ve oymalara, değerli taş, altın, gümüş, sedef, fildişi, kemik gibi malzemelerin yerleştirilmesiyle yapılan süsleme. Kullanılan süsleme malzemesine göre ad alır. Gümüş kakma, sedef veya fildişi kakma gibi.

KALEM (KAMIŞ), Siyah, sert gövdeli kamıştan kesilen, ucu mürekkebi alacak ve kâğıda yazacak biçimde işlenen kalem. Eski uygarlıklarda papirüs ve deri üzerine kartal ve kaz tüyü (teleği) nün açılarak mürekkebe batırılması ile yazı yazılırken, Doğu'da kamış kalem yapılmış, İslâm ülkelerinde en işlek, en ince ve zarif yazılar kamış kalemlerle yazılmıştır. Avrupa'da XVII. yüzyıl sonlarına kadar kuştüyü ile ilkel biçimde yazı yazma geleneği sürdürülürken, Osmanlı Türkleri kamış kalemlerini bugünün en modern mürekkepli kalemler düzeyine çıkarmışlardır.

KALEMİŞİ, Genellikle mimaride iç dekoru tamamlayan süsleme türü.

Atatürk'ün Kalpaklı Baş Resmi
(Ayetullah Sümer)

Kalem adı verilen ince fırçalarla bir yüzeyi boyama. Bu işi yapan nakkaşlara kalemkâr da denir. Kalemişinin çeşitli teknikleri vardır. Duvar sıvası yaş iken yapılan boyama tekniğine fresk denir. Motifleri daha belirgin göstermek üzere alçı kabartmaların boyanması tekniğine de malakâri denir.Taş, mermer, ahşap üzerinde yapılan boyalı süslemeler de vardır. Ahşap üzerine tuval veya ince bir bez gerilerek üzerinin süslenmesi de ayrı bir kalemişi tekniğidir. Kalemişi süslemenin daha parlak ve kalıcı olabilmesi için üzerine lâke sürüldüğü de bilinmektedir. Madenî eşyaların üzerine çelik kalemle süs yapan veya yazı yazanlara kalemkâr, işlerine de kalemkâri denilmiştir. Türk sanatında kalemişi teknikle süslenmiş tavanlar çok tanınmıştır.

KALEM TAKIMI, Kamışı, kalem haline getirmek için kullanılan

"kalemtıraş" adlı küçük bıçak, kamış kalemin ucunu açmak ve yazmak için kullanılan "makta", kalemlerin muhafaza edildiği "kalemdan" kalem takımını meydana getirir.

KALEMDAN, Hattatların kamış kalemlerini koyduğu kalem kutusu. Mıkleme veya kubur da denir. Uzun bir dikdörtgen biçiminde, altın, gümüş, bronz, ağaç ve mukavvadan yapılan kalemdanlar, ustalarının elinde çok süslü olarak yapılmıştır. Altın ve gümüş olanları değerli taşlarla süslenmiştir. Üzeri lâke işçilikte motiflerle süslü olanları, kapağına seçme beyitler yazılanları çok ünlüdür. Kalemdanların içi genellikle kadife ve çuha kaplıdır.

KALEMTIRAŞ, Kamış kalemleri yontmak için kullanılan küçük bıçak. Sapları ağaç, mercan, akik, pelesenk, kemik, fildişi gibi maddelerden yapılmış, çelikten keskin bıçakları altın, gümüş kakma yazılar ve motiflerle süslenmiştir.

KALKAN, Savaşçının vücudunu koruduğu savunma silâhı. Kalkanlar, manda, öküz, gergedan, fil derisinden, jütten (ipten), ağaçtan, söğüt dallarından yapılmıştır. Genellikle yuvarlak, oval ve dikdörtgen biçimdedir. İç tarafında kalkanı elle ve kolla tutmak için kabzası, asmak için de kayışı vardır. Göbeği hafif çıkıntılıdır. Eski savaşçılar düşmanın kılıç, ok ve mızraklarına karşı kendilerini korumak için sol ellerindeki kalkanı siper yapar, sağ elleri ile de silâhlarını kullanırlardı. İlkçağlarda savaşçıyı bütünüyle koruyacak boy kalkanları vardı. Türklerde kalkan İlkçağlardan beri vardır. Türk kalkanları genellikle yuvarlak ve bombeli, demir, bakır, manda derisi, söğüt dalı, urgan örgü gibi, kılıç, mızrak işlemeyen, sert, elastikî maddelerden yapılmıştır. Demir kalkanlara "hacefe", örülü saz üzerine deri gerilene "deraka" veya "matrak" denmiştir. Yelep denilen yuvarlak çelik kalkanlar da vardır. Osmanlıların XVI. yüzyılda seferlerde ve geçit törenlerinde kullandıkları, deri üzerine söğüt dallarının helezoni örülmesiyle yapılmış, üzeri ibrişim örgü çiçeklerle süslü hafif ve sağlam tören kalkanları ünlüdür. Bu kalkanların ortasında yuvarlak çelikten şişkince bir zırhı, iç yüzü ortasında "tutmaç" denilen, kulpu bulunmaktadır. Bu devirde "şabite" denilen balık derisinden yapılmış kalkanlar da kullanılmıştır. Padişah ve yüksek rütbeli kumandanların altın-gümüş kakmalı, hatta değerli taşlarla süslü kalkanlar kullandıkları görülmüştür. İstanbul Topkapı Sarayı Silâhlar Bölümü ile Askerî Müze'de bir silâh olmaktan öte, başlıbaşına bir sanat eseri olan çeşitli kalkanlar bulunmaktadır.

Kaloş

KALOŞ, Yumuşak deriden dikilen ve sırmalarla süslenen ökçeli kadın pabuçu. Kısa boğazlı, mest gibi giyilenleri de vardır.

KALPAK, Kuzu, samur, tilki derisi, ayrıca kürk yapımına elverişli hayvan postlarından yapılan kürklü başlık. Çeşitli milletler değişik biçimlerde kalpak giymişlerdir. Cumhuriyet'ten önce ve Millî Mücadele yıllarında Türkiye'de fes yerine kuzu postu kalpak giymek yaygınlaşmıştır. Şapka İnkılâbı'ndan sonra kalpak kaldırılmıştır.

KAMA, İki tarafı keskin, enli, ucu sivri bıçak. Ağaç, kemik, boynuz ve madenden kabzası vardır. Deri kaplı ağaç kında taşınır ve kuşağa sokulur. Gürcü, Çerkes ve Kafkas kamaları ünlüdür. Gümüş işleme kabzalı, altın ve gümüş bilezikli kınları olanları vardır. Eski Mısır, Yunan-Roma, Ceneviz, Venedik, Japon kamaları olduğu gibi Türklerin de kama yaptıkları ve taşıdıkları bilinmektedir. Ankara Etnografya Müzesi Kesici Silâhlar Bölümü'nde Anadolu işi kamalardan bir koleksiyon yer almaktadır. Konya Etnografya, Bursa Türk-İslâm Eserleri müzelerinde de seçkin örnekleri görülür.

KAMÇI, Sert ağaçtan, abanoz, kiraz dalından bir sap ile ucunda deri ip, şerit bulunan değnek. Binicilerin, araba sürücülerinin kullandıkları kamçıların sapları deri, kadife, çuha kaplı olanları bulunduğu gibi altın, gümüş kaplama olanları da vardır. Gümüş savatlı ve deri şeritli Çerkes kamçıları ile, deri örgü saplı ve püsküllü Tura kamçıları ünlüdür.

KANATLI MELEK, Başında taç bulunan kanatlı insan figürü. İslam sanatı ikonografyasında melek olarak tasvir edilmiştir. Türk ve İslam minyatürlerinde görüldüğü gibi, Konya Kal'ası Selçuklu taş kabartmaları arasında da kanatlı melek figürleri vardır.

KANAVİÇE, Gözenekli bir kumaş üzerine işlenen elişi. İşlenecek kumaş, gergef veya kasnağa yerleştirilir. Sonra üzerine gözenekli (kanavalı) bez gerilir. İbrişim, koka ipliği, iğne ile kanavanın iplikleri arasından çaprazlama geçirilir, sarılmak suretiyle işlenir. Bu tür işlemelerin yüzeyi düz ise buna "düz kanaviçe", kabartmalı olanlarına da "kabartmalı kanaviçe" denir. Kanaviçe ile yastık yüzü, yağlık, yatak çarşafı ve benzeri örtüler işlenir.

KANDİL, Pişmiş topraktan, madenden, camdan, seramikten yapılan ışık kaynağı. İlkçağlarda tarih öncesi devirlerden tarihi devirlere, Ortaçağlardan petrolün ve elektriğin ışık kaynağı olarak kullanılmasına kadar kandil hemen bütün uygarlıklarda kullanılmış, her uygarlıkta kandil, kendine özgü biçimler almıştır. Anadolu'nun tarih öncesi devirlerine ait höyüklerde yapılan arkeolojik kazıların buluntuları arasında pişmiş topraktan yapılmış kandillerin varlığı, kandili uygarlığın bir simgesi haline getirmiştir. Anadolu'nun Helenistik, Hitit, Frig, Lidya, Urartu gibi tarihi devirlerinde, daha sonra Anadolu'yu bütünüyle içine alan Romalılar ve Bizanslılar zamanında, içerisine zeytinyağı konarak bir fitille tutuşturulan el kandilleri genellikle pişmiş topraktan, bronzdan yapılmışlardır. Yuvarlak veya oval biçimlerde yapılan bu kandillerin basık gövdeleri üzerinde yakıtın konulacağı geniş bir delik vardır. Delikten hazneye yağ doldurulur. Hazne, gövdenin ucundaki delikli oluk veya emzik denen uzantıya yağ gönderir. Emzik ucuna yerleştirilen ve

hazneye uzanarak yağ çeken fitil bulunur. Kandillerin öteki ucunda kulpu vardır. Gövde kimi kandillerde kapaklıdır. Bazen geniş gövdeli kandillerin haznesine iki, üç, dört daha fazla emzikler eklenerek kandilin çok ışık vermesi sağlanmıştır. Kandillerin üzerindeki kabartma süslemeler kullanılışlarına göre değişmektedir. Mitolojik konular, erotik sahneler, geometrik bezemeler, dinî resimler süs öğeleri olarak kullanılmıştır. Evlerde, tapınaklarda özel kandil nişleri ve askılarına yerleştirilir, istenirse elde taşınabilir. Kiliselerde kullanılan bronz

Seramik Kandil. İznik. XVI. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

Bizans kandilleri haç biçiminde yapıldığı ve süslendiği gibi, dinî resimlerle de donatılmıştır. XI. yüzyıldan sonra Anadolu'da Selçuklu Devleti'nin kurulması ve Anadolu'nun Türkleşmesiyle, Asya Türklerinin el sanatları, Anadolu'ya özgü biçimlerde gelişmiş ve özellikle çini sanatı büyük aşamalara ulaşmıştır. Selçuklular devrinde yapılan kayık biçiminde, firuze renk sırlı, seramik el kandilleri ve yine bu kandillerin bileşiminden oluşan çok emzikli seramik kandil örnekleri, bugün Konya'da Karatay Çini Eserleri Müzesi ve İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi'nde görülebilir.

Bu devirde üç bağlı kafes şeklinde, bronzdan, ajurlu cami kandillerinin varlığı da bilinmektedir. XIV. yüzyılda Memlûklular devrinde Musul'da ve Şam'da yapılan Suriye işi mineli cam kandiller, İslâm ülkelerinin birçok cami, mescit ve türbesini süslemiştir. Yuvarlak bir taban üzerine oturan şişkin gövdeli, gövdesi bir vazo gibi daralarak yaygınlaşan Memlûk cam kandilleri formu, XV. yüzyıl sonralarından başlayarak XVIII. yüzyıla kadar İznik'te çini seramik olarak yapılmaya başlamıştır. Bu üç bağlı klasik cami kandillerinden örnekler bugün İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Batı Berlin İslâm Sanatları Müzesi, Paris Louvre, Londra Victoria and Albert, New York Metropolitan müzeleri ve daha başka müzelerde yer almaktadır. Kâse biçiminde camdan yapılarak madenî bir çembere oturtulan ve üç bağla bir askıya asılan kandil tipleri, giderek içerisine mum dikilen kandilli avizelere dönüşmüştür. XIX. yüzyıl ortalarında İstanbul'da kurulan Beykoz Cam ve Yıldız Porselen Fabrikaları, çeşmi-bülbül, billur cam kandilleriyle ün yapmışsa da petrolle aydınlanmanın, ayrıca çok mumlu avize sanatının yaygınlaşması ile klasik Türk kandil işçiliği dekoratif olmaktan ileri gidememiştir.

KANDİL KÜLAHI, Yanan kandilleri söndürmek için kullanılan uzun saplı

madeni külâh. Konik biçiminde olup tepesi baston sapı gibi eğik sopaya iliştirilir. Sönen kandillerin isi külâh içinde toplanır. Sonra bu is mürekkep yapımında kullanılır.

KANDİLLİ YAZMASI, İstanbul-Boğaziçi Anadolu yakasındaki Kandilli'de yapılan, Kandilli'ye özgü bez üzerine bir tür kalem işi. Bu işçilikte süslenecek bez, gergefe geçirilir. Üzerine yapılacak desen, kâğıttan kopya edilir. Sonra bu desenler istenilen renklerde boyanır. Bu tekniğe "kalem işi" denir. Sonraları desenler ağaç baskı kalıplar ile bez üzerine çıkarılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait yemeni, yağlık, bohça, yorganyüzü gibi yazmalar Kandilli'de yapılmıştır.

KANEPE, Sırtlığı ve iki yanında kolları bulunan, iki, üç kişinin oturabileceği uzunca koltuk veya sandalye. Türkiye'de kanepe koltuk kullanımı ancak 17. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Daha önce bu görevi, saray ve konaklarda üzerine minderlerin serildiği sedirler görmekte idi.

KANTAR, Madenden ağırlık ölçü aleti. Genellikle 60-70 santim uzunluğunda madenî kolun bir ucunda, tartılacak maddenin konduğu üç zincirli "kefe" asılıdır. Kolun üzerinde ileri-geri giden bir bilezik vardır. Bileziğe kantar topu takılır. Kol üzerinde ağırlık ölçüsünü gösteren kertikler bulunur. Kantarı bütünüyle bir çengel tutar. Kantar topu ile kefe dengelendiği zaman ölçü tamamlanmış olur. Bu tür kantarlara kol kantarı denir. İlk ve gelişmiş örnekleri Roma ve Bizanslılarda görülür. Çoğunlukla kantar topları insan başlıdır. Giderek gelişen kantarlar, el kantarı, baskül kantarı, kefesiz çengelli kantar gibi örnekler vermiştir. Türkiye müzelerinde Roma, Bizans kantarlarıyla birlikte, Türk-İslâm devri kantarlarının çeşitli örnekleri yer almaktadır.

KAN TAŞI, Akik türünde, kırmızı damarlı, koyu yeşil taş. Daha çok yüzük ve mühür yapımında kullanılır. Kan durdurucu özelliği olduğuna inanılmıştır.

KANTHAROS, İlkçağlarda, özellikle Hitit, Frig, Yunan ve Romalılarda, pişmiş topraktan veya madenden yapılan içki kabı. Kantharoslar, genellikle insan başı figürlü veya yonca ağızlıdır. Gövdesinde, 2-3 başın yer aldığı görülür. Şarap Tanrısı Baküs'ün başı ve atributu olanları iki kulplu, kulpsuz, bitki ve geometrik desenlerle süslü yapılanları vardır.

Kantar Topu
Bizans Devri. X. yy.

KANUN, Dikdörtgen yamuk biçiminde telli saz. İlkçağlara kadar uzanan bu sazın primitif örnekleri, Eski Yunan ve Eski Mısır sazları arasında görülür. Sümer ve Hititlerde de kullanıldığı söylenir. Doğu müziğinde kullanılan "Çeng" ile kanun arasında benzerlik

Kanun (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

vardır. Ortaçağlarda özellikle Araplar tarafından geliştirilen kanun, Türk müziğinde de yer almıştır. Kanun tablaları ahşap işlemeli olduğu gibi metalleri de altın yaldız, gümüş kaplamalarla süslenmiştir.

KAŞBASTI, Kadınların kaşları üzerinde alınlarına bağladıkları çatgı. Bunun İlkçağlarda örnekleri diadem (buna bak.) dir. Kaşbastılar genellikle ince keten ve ipekten 3-4 santim eninde bir şerit olarak dokunur. Dokumada altın-gümüş sırmalar kullanıldığı gibi, renkli ipliklerle çiçek desenleri, yıldız madalyonlar da işlenir. Anadolu'da kadınların süs takısı olarak alınlarına bağladıkları kaşbastıların çoğuna altın-gümüş paralar, gümüşlü pullar, saçaklar da eklenir. Saç örgüsü biçiminde, inci ve pullarla süslü kaşbastılar da vardır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde XVI. ve XVII.yüzyıllara ait kaşbastılar, en eski örnekler sayılır.

KARATEPE KİLİMLERİ, Karatepe Köyü, Adana İli'ne 115 km., Kadirli Kazası'na 40 km., Osmaniye'ye 30 km. mesafede bir orman içi köyüdür. 1973 yılında kurulan Karatepe Kilim Kooperatifi, geleneksel desenleri canlandırarak üretimine halen devam etmektedir.

Karatepe Köyü 12. yüzyılda Orta Asya'dan göç eden Yörük, Türkmen ve Avşar kabilelerinden oluşmaktadır. Bu kabileler hayvancılıkla geçimlerini temin edip, hayvanların deri ve kıllarından çadır, kilim, halı, sili ve elbiseler yaparak kendi ihtiyaçlarını sağlamışlardır.

O tarihlerde anilin boya (kimyevî) bulunmadığından ağaç, yaprak ve köklerden, bitkilerden, böceklerden elde ettikleri boyalarla dokumalarını renklendirmişlerdir.

O günden bugüne kadar, gerek kendi ihtiyaçlarını, gerekse gelir elde etmek için sanatlarını sürdürmüşlerdir.

KAŞIK, Ağaç, maden, deniz kabuğu,boynuz, bağa, fildişi ve porselenden yapılan sofra aracı. İlkçağlardan başlayarak çeşitli uygarlıklarda, bu arada Anadolu'da Ege, Hitit, Frig, Lidya, Roma ve Bizans sanatında çeşitli malzemeden yapılmış kaşıklar, kazı buluntuları arasında görülmektedir. Ağaçtan kaşık yontma sanatının Selçuklular yolu ile Doğu'dan geldiği, Konya ve çevresinde bir el sanatı olarak geliştiği, kaşıkçı esnafının birleşerek Konya'da bir "Kaşıkçı Çarşısı" kurduğu bilinmektedir. Söylendiğine göre, Konya medreselerinde öğrenimlerini sürdüren mollalar (öğrenciler), geçimlerini sağlamak üzere, boş zamanlarında, şimşir, gürgen, armut gibi sert ağaçlardan kaşık yontarak, bunları cilâlanmak ve nakışlanmak üzere

kaşıkçı esnafına satarlarmış. Konya'da bu yüzden "Kaşıkçı Molla" sözü yaygındır. Konya'da tahta kaşık sanatı Karaman-oğulları ve Osmanlılar devrinde de devam etmiş, ayrıca Kastamonu, Tokat gibi illerde de kaşıkçılık bir meslek dalı olarak yaygınlaşmıştır. Kaşıklar, fırınlanmış sert ağaç dallarından yontulduktan sonra, perdahlanır. Kaşık kepçesinin oyulması, kulpunun ortalanması bir beceri işidir. Perdahlanan kaşıklar, bir süre sıcak depolarda bekletildikten sonra, ağzı ve kulpu renkli motiflerle

Tahta Kaşıklar. Konya. XIX. yy. (Konya Etnografya Müzesi)

süslenir. Bu motifler gülbezekler, çiçek buketleri, madalyon ve armalar olarak seçilir. Çoğu zaman kaşık sapı üzerine, seçme beyitler, mâniler, özlü sözler, âfiyet dilekleri yazılır; çoğu kez yapıldığı tarih kaydedilir. Süsleme işi tamamlandıktan sonra kurutulur. Daha sonra, reçine ve daha başka maddelerin oluşturduğu sır adı verilen sıvıya daldırılarak çıkarılır, üç-beş gün güneşte kurutulur. Sır, saydam bir maddedir. Sır; nakışların ve kaşığın sıcaktan, sıvılardan bozulmasını önler, ömrünü uzatır. Tahta kaşık işçiliğinin yanı sıra, daha çok saray ve konaklarda kullanılan, bağa, fildişi kaşıklar da yapılmış, bunların sapları altın-gümüşle, hatta değerli taşlarla süslenmiştir. Madenî kaşık, Avrupa'da yapılmış ve XIX. yüzyılda Osmanlı sofra takımlarında görülmeye başlanmıştır. Porselen kaşıkların çoğu Çin, Japon malıdır. Bugün Topkapı Sarayı, Türk-İslâm Eserleri ve etnografya müzelerinde Türk işi süslemeli kaşık örnekleri bulunduğu gibi, evlerde ve eski eser koleksiyonlarında da çeşitli kaşıklar görülmektedir.

KAŞIK (ÇALGI), Şimşir ağacından yapılmış, yemek kaşığı biçimindeki vurmalı halk çalgısıdır. Bunu daha çok oyuncular kullanır. Karşılıklı olarak her iki elin avuçları arasına yerleştirilerek çalınabileceği gibi, bir elde tutulup öteki ele ve dize vurularak da çalınabilir.

Yine şimşir ağacından yapılmış dört parçadan oluşan **şakşak** ya da **çalpara** adı verilen çalgı da aynı türdendir. Bu da elde tutulup dize ya da öteki elin avucu içine vurularak çalınır.

KAŞIKÇI ELMASI, Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde sergilenen, kaşık biçiminde, 86 kratlık ünlü elmas. Araştırmalara göre Kaşıkçı Elması, ilkin, 1774 yılında Pigot adlı bir Fransız subayı tarafından Hindistan'ın Madras Mihracesi'nden satın alınmıştır. O yıllarda Fransa'da bulunan Tepedenli Ali Paşa, bu elması 150 bin altın sayarak satın

almış, böylelikle elmas onun hazinesine girmiş, İstanbul'a getirilmiştir. Ali Paşa'nın Sultan Mahmud II zamanında ayaklanması ve öldürülmesiyle, Kaşıkçı Elması Osmanlı Hazinesi'nin malı olmuştur. Kaşıkçı Elması'nın çevresinde ayrıca 2 sıra 49 pırlanta vardır. Dünyanın en büyük, en değerli 10 elması arasında yer alan Kaşıkçı Elması, büyüklüğü, saf ve temiz işçiliği, zarif tıraşı yanında tarihî değeriyle de ün kazanmıştır.

Kaşıkçı Elması
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

KAPI KANATLARI, Mimarî yapıların girişinde yer alan kapılar ve kapı kanatları genellikle ahşaptan ve bir sanat eseri niteliğinde yapılmış, bazıları müzelerde yer almıştır. Anadolu Selçuklu mimarisinde, yapının bütünü içerisinde ve onun bir parçası olarak düşünülen kapılar, devrin ahşap işçiliğinin özelliklerini taşıması yönünden ayrı bir değer taşımaktadır. Çoğu arabesk düzende geçme (kündekârî) işçilikte yapılan ve ayrı ayrı hazırlanan parçaların birbirine geçmesiyle bütünlenen bu kapılar, ayrıca yüzeyi oymalarla süslenmiş, motifleri ve yazıları bu teknikle kabartılmıştır. Anadolu Selçuklu sanatında bunun ilk örnekleri, Konya İnceminare Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi'nde bulunan Beyhekim Mescidi kapı kanadı (XIII. yüzyıl), İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde yer alan Konya Sadreddin Konevi Camii kapısı (1274) ayrıca Ankara Etnografya Müzesi'nde Kayseri Ulu Camii, Ankara Alâadin Camii, Öğle Camii, Hoca Paşa Camii (v.d.) kapıları (XIII. yüzyıl) olarak bilinmektedir. XV. yüzyıl Beylikler ve ilk Osmanlı devri kapı kanatları için Ankara Etnografya Müzesi'nde Seyyitgazi Seyid Battal Gazi Külliyesi, Ankara Hacı Bayram Camii ve Türbesi kapıları, Merzifon Çelebi Sultan Medresesi kapısı, Ordu Eskipazar Camii kapısı, Konya İnceminare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'ndeki Hasbey Dar'ülhuffazı kapısı örnek olarak verilebilir. Bunun dışında Osmanlı devrinde fildişi ve sedef işçilikle de süslenen oyma kapı örnekleri, başta İstanbul müzeleri olmak üzere diğer müzelerde de yer almaktadır.

KAPI TOKMAKLARI, Daha çok ahşap kapı kanatları üzerine, bir elin yetişebileceği yükseklikte yerleştirilmiş madenî bir levha ve bunun üzerinde inip kalktıkça levhaya vurabilen yine madenî bir tokmak. Alttaki madenî levhaya "yatak" veya "ayna" denir. Tokmağa "halka" dendiği de olmuştur. Anadolu Türk sosyal hayatında evlerin, avluların, namaz saatleri dışında cami ve mescitlerin kapıları daima kapalı bulundurulur. Kapı kilitli olmasa dahi, içerisinde oturan veya bulunandan izin (destûr) almadan buralara girilmez. Bu

sebeple ev sahibine, bina bekçisine, cami, mescit, dergâh, tekke kayyum (hizmetli) ve bevvabcı (kapıcı)sına haber vermek için kapısı çalınır. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devri yapılarının kapısına bu amaçla, çok süslü kapı tokmakları konmuştur. Cizre Ulu Camii'ne

Kapı Tokmakları (Diyarbakır)

ait, XII. yüzyıl, Selçuklu devri ve çift ejder (dragon) figürlü bronz bir kapı tokmağı, bugün Batı Berlin İslâm Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Bunun bir eşi İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndedir. Anadolu Selçukluları ve Beylikler devri sivil ve dinî mimarî yapılarına ait kapı kanatları üzerinde, figürlü, figürsüz, işçiliğinin çeşitli örnekleri sayılabilen kapı tokmakları görülür. Kapı tokmağı sanatı, Osmanlılarda da devam etmiştir. Bugün de henüz kaybolmamış, yıkılmamış eski evlerin kapılarında demir, tunç, pirinç, bakır, çok süslü kapı tokmakları görülmektedir. Kapı tokmaklarının oymaları, oyma ve kabartma işçilikle rozet, elips biçiminde kapı yüzeyine yayılırken tokmağın vuracağı kabarası şişkince yapılmıştır. Tokmak halkası, topuzlu, yuvarlak, el biçiminde veya kantarlı olabilir. Tokmak ayrıca kendinden motifli ve süslüdür. Türk kapı tokmağı örnekleri müzelerde görülebildiği gibi, bu tokmaklardan koleksiyon yapanlar da vardır.

KARAGÖZ FİGÜRLERİ, Geleneksel Türk gölge oyununda kişileri temsil eden saydam deriden kesilmiş ve boyanmış resimler. Yüzyıllar boyu "hayal oyunu" olarak adlandırılan Karagöz oyunu, kendine özgü oyuncu tipleri ile Türk tiyatro sanatının öncülüğünü yapmıştır. Yaklaşık yirmi santim boyunda figürler, kurutularak saydam hale getirilmiş deve derisinden, mukavva kalıplarına göre bölümler halinde kesilerek yapılır. Figürlerin elleri, ayakları, başı, mafsallarından birer iplik düğümle bağlanır, gövdeye yerleştirilir. Başa ve ellere birer değnek tutturulur. Karagöz'ü oynatacak usta değnekleri eline alır, oyuna göre figürlere hareket verir. Figürlerin gerisinde bir ışık kaynağı, önünde de gerilmiş beyaz tül perde vardır. Böylece figürlerin renkli gölgesi perde üzerine düşer. Perde önündeki seyirci de oyuncunun hareket ettirmesi, değişik sesler vererek konuşması ile bu gölgeleri sinema perdesi gibi seyreder. Karagöz figürleri, gölgesi ile canlandırılan kişilere göre Karagöz, Hacivât, Beberuhî, Bekrî, Arap, Laz, Yahudi, Frenk, Zenne (kadın), Tiryaki, Sarhoş gibi adlar alır. Her figür bu kişilerin giyim biçimine göre kesilerek boyanmıştır. Karagöz oyunlarının çeşitlerine göre, Karagöz figürleri koleksiyonu Ankara Millî Kütüphane Arşivi'nde, Bursa Müzesi'nde, bazı etnografya müzeleri ile özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

KARGI, Ucu sivri demirli, sert ağaçtan, sapı uzun silâh, "mızrak" da

denir. İlkçağlardan beri yakın döğüşme silâhı olarak kullanılan kargıların ucundaki demir, bazen yassı ve kesici olarak yapılır, bazılarında çatal iki sivri demir vardır. Çatallardan biri geriye kıvrıktık. Bazılarında sivri, süngüye benzer uç bulunduğu gibi, teber'e benzer kesici ve yırtıcı uçlar da yer alır. Silâh müzelerinde çeşitleri görülmektedir.

KARLIK, Dışı hasır örgüsüyle kaplı, içinde kar veya buz koymak için bölmesi bulunan, geniş karınlı soğutucu şişe. Dış kaplaması gümüş, bronz örgülü olanları vardır. Bir kapağı, zincire bağlı bir lülesi bulunur.

Gümüş Örgü Karlık. (Özel Koleksiyon)

KAROSA, Atlarla çekilen, dört tekerlekli, kapalı binek arabası. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da çok moda olmuş, otomobilin icat edilmesiyle ortadan kalkmıştır.

KARTPOSTAL, Posta ile gönderilmek üzere şehirlerin, ünlü yapıların, ülkelerin ya da müzelerdeki eserlerin fotoğraflarını içeren basılı kartlar. Çok eski yıllarda basılanlarına, bunların albümlerine antika dükkanlarında rastlanır. Kartpostallardan koleksiyon yapanlar da vardır. Dünyanın ünlü müzeleri ve kütüphanelerinde de kartpostal bölümleri vardır.

KARYOLA, Üzerine şilte ve yatak serilen dört ayaklı, yüksekçe mobilya. Kerevet de denir. Ağaçtan veya madenden yapılır. Karyola, kullanıldığı devrin mobilya stili ve üslûbuna göre değişik biçimlerde yapılmış ve süslenmiştir. (Bk: Mobilya).

KÂSE, Pişmiş topraktan, sırlı seramik veya porselenden, camdan, pirinç ve kalaylı bakırdan, emayeden yapılan, geniş ağızlı, derince çanak. Kâseler daha çok sofralarda, çorba, hoşaf, yoğurt gibi bol sulu yemekler için kullanılmıştır. Yuvarlak, ayaklı ve ayaksız olanları vardır. XVI. yüzyıldan itibaren İznik'te, daha sonra (XVIII. yüzyıl) Kütahya'da yapılan çini kâseler ünlüdür. XIX. yüzyıl ortalarında Beykoz cam ve Yıldız porselenleri arasında da desenli kâseler yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde süslü, fağfur kâselerle birlikte, İznik kâseleri ve başka kâse örnekleri yer almaktadır.

Seramik Kâse. 14. yy.
(Berlin-İslâm Eserleri Müzesi)

Kâse, İznik. XVII. yy.
(İstanbul-Çinili Köşk Müzesi)

KASNAK İŞİ, İç içe geçmiş ahşap bir çember (kasnak) üzerine gerilmiş bez veya kumaşa ibrişim, sırma gibi iplikler ve iğne ile desen işleme. Bu işçiliğe sûzenî-iğne işi de denir. Topkapı Sarayı'nın Elişleri Bölümü'nde XVI. yüzyıl kasnak işleri görülür. Türkistan'da, Kırım'da, Anadolu'da yaygın, hemen her evde ve kadınların eliyle kasnak işleri ile yorgan yüzleri, bohçalar, yağlık, mendil ve kuşaklar, seccadeler, örtüler yapılmıştır. Kasnak işlerinin kendine özgü bitkisel motifleri vardır. Kasnak işi, Avrupa aristokrasisinde de bir ara yaygınlaşmış, kadınlar için zevkli bir uğraşı olmuştur.

KASTANYET, Daha çok İspanyol müziğinde kullanılan ve sert ağaçtan yapılan bir çift vurma çalgısı. Kastanyet parmaklara takılır ve avuç içinde birbirine vurularak ses çıkartılır. İstiridye kabuğu biçiminde yapılanları yaygındır.

KAVAL, Üstte 7, altta 1. perde deliği bulunan içi boş bir borudur. Dilli ve dilsiz olmak üzere iki çeşiti vardır. Erik, şimşir ya da meşe gibi sert ağaçlardan yapılır. Türkiye'nin hemen her yöresinde yaygın olarak kullanılmaktadır. İki oktav ve bir büyük üçlü ses genişliğine sahip olan kavalda, kromatik yarım perdeler var olmakla birlikte komalı seslerin çıkarılması ustalık ister.

KAVUK, Başa giyilen ve yukarıya doğru daralan keçe başlık. Çevresine sarık sarılır. Biçimine, rengine, giyenlerin sosyal durumuna göre adları vardır. Yüksek rütbeli memurların giydiği kavuğa "Hora-sanî", vezirlerin giydiği yüksek kavuklara "kallavî" divân üyeleri ve bilginlerin giydiği kavuğa "mücevveze" denir. Uzun, tepesi düz, yanda dilimleri olan ve ilkin Yavuz Sultan Selim tarafından giyilene "Selimî", saray ağalarının

Sultan Selim III'ün kavuklu bir minyatürü.
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

törenlerde giydikleri, küre biçimindeki kavuklara da "örfî" adı verilmiştir. Tarikat şeyhlerinin giydikleri, her tarikata göre biçim alan başlıklara "taç" adı

verilir. Aslında kavuklar, etrafına sarılan ve "destar" adı verilen sarıklardan biçimlenmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde Osmanlı sultanlarının giydikleri değerli taşlar ve sorguçlarla süslü kavuklardan örnekler dışında, türbelerde sandukalar üzerine yerleştirilen kavuklar, ölünün hayattaki durumu, ulaştığı makam ve unvana göre mezar taşında biçimlenen kavuk örnekleri, Türk kavuk sanatı konusunda yeteri kadar bilgi vermektedir.

KAVUKLUK, Kavukların konulduğu sehpa. Çoğu evler ve konaklarda, duvara asılı, ağaç oyma, fildişi ve sedeflerle süslü kavukluklar bulunduğu gibi, kürsü biçiminde de kavukluklar vardır. XVIII. yüzyılda Edirne'de ahşap süsleme, yüksek boylu sehpalara benzer kavukluklar yapılmış ve Edirnekârî olarak tanınmıştır. Duvara asılan raf veya odanın bir köşesine yerleştirilen sehpa biçimindeki kavukluklar, aynı zamanda evlerin ve odaların en önemli dekoratif eşyası ve mobilyası olarak düşünülmüştür.

KAYIK, Denizde insan ve eşya taşımasında kullanılan iki başı sivri uzunca tekne. Kürek ve yelkenle hareketi sağlanır. Kayığın İlkçağlardan beri denizci kavimlerce kullanıldığı bilinmektedir. Türk kayık literatüründe kullanışlarına göre adlar almıştır. Yolcu taşıyan "Piyade Kayıkları", kürek çekenlerin adedine göre bir çifte, iki çifte, üç çifte gibi adla tanınır. Eşya ve yiyecek taşıyan kayıklara "Pazar Kayığı", odun taşıyan büyüklerine "Odun Kayığı", devlet büyüklerinin bindiği süslü kayıklara "Saltanat Kayığı", padişah ve şehzadeleri için yapılan üzeri gölgelikli (köşklü), ağaç oyma ve yaldızlarla süslenmiş görkemli kayıklara "Hünkâr Kayığı" denir. İstanbul Deniz Müzesi'nde Osmanlı devri kayıklarından örnekler segilenmektedir.

KAYTAN ÖRGÜ, Sağlam ipliklerden örülen bir çeşit kordon. Kaftan, cepken, hırka ve entarilere çeşitli desenler verilerek uygulandığı gibi döşeme ve perde kenarlarına da süs olarak yerleştirilir. Türk giyim-kuşamında kaytan örgülere "fermene" denir. İstanbul'da ayrıca "Fermeneciler Çarşısı"nın bulunduğu, burada kaytan örgülerinin çeşitleri ve püsküllülerinin yapıldığı bilinmektedir.

KAZAN, Yemek pişirilen, su kaynatılan büyük madenî kap. Mutfak eşyalarının en büyüğü. Bakırdan, bronzdan yapılır. Anadolu'da Gordion Büyük Tümülüsü mezar eşyaları arasında bulunan Frig devrine ait boğa başları ile süslü bronz kazanlar, bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir. Hacıbektaş Dergâhı'nın meşhur kara kazanı Hacıbektaş Müzesi'ndedir. Yeniçeri Ocağı'nın ayaklanma sırasında ikide bir kaldırılan tarihî kazanı, bugün mevcut değilse de Topkapı Sarayı mutfak bölümünde, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, Konya Mevlâna Müzesi mutfağında ve Ankara Etnografya Müzesi'nde büyük boy kazanlar yer almaktadır.

KEÇE İŞLERİ, Yün ve tiftiğin dögülmesi ve sıkıştırılması ile yapılan kaba kumaş. Eskiden beri Asya'da, daha çok göçebe Türklerce bilinen keçe sanatı, Selçuklular yolu ile Anadolu'ya girmiş ve bir zenaat olarak gelişmiştir. Göçebe Türklerin çadır ve topak evlerine örtü ve sergi olarak kullanılan keçeden ayrıca çarık ve çizme, soğuktan korunmak

için kepenek, başlık olarak külah, binek ve koşum hayvanları için eğer ve semer yapılmıştır. Selçuklulardan beri Anadolu'da kimi hamamların bir bölümü "keçelik" olarak ayrılmıştır. Konya'da Selçuklu devri Sahip-Ata Hamamı'nda böyle bir keçelik vardır. Burada yün, yıkandıktan sonra taş zemine istenilen boyut ve belirli bir kalınlıkta serilerek taş silindirlerle sıkıştırılır. Daha sonra sıkıştırılan bu sergi boru şeklinde dürülerek ayakta yuvarlana yuvarlana tepilir. Üzerine sık sık sıcak su serpilir. Bu işlem birkaç gün sürer. Buna tepme keçe denir. Keçelere desenleri, dövülmeden önce renkli yünlerle yapıldığı gibi döğüldükten sonra boya ile de yapılır. Sergi veya seccade olarak yapılan keçelerde kilim motiflerine benzer geometrik desenler daha çok yer alır. Seccadeler mihraplı ve çiçek motiflidir. Anadolu'da Konya ve Bursa keçeciliği geleneksel el sanatı olarak son yıllara kadar devam etmiştir. Özellikle Bursa keçe seccadeleri ünlüdür. İnce, yumuşak Bursa seccade keçelerinin sırma ve ibrişimle süslenenleri de vardır. Yeniçerilerin başlarına giydikleri, arkaya devrik üsküfleri keçeden dikilmiş, ayrıca yeniçeriler kaba keçelere kılıç vurarak savaş talimleri yapmışlardır.

KEHRİBAR, Yarı saydam, sarıdan kırmızıya kadar renkleri olan reçine fosu. En iyileri Baltık Denizi'ne kıyısı bulunan ülkelerde, linyit tabakaları arasında çıkarılır. Birmanya'da, Hint Denizi ülkelerinde de çıkar. Kehribar özel çarklarda işlendikten sonra, gerdanlık, bilezik, yüzük, küpe gibi süs takılarında, sigara ve nargile ağızlıklarında, tespih yapımında kullanılır. İnce levhalar halinde sedef gibi ahşap eserlere de uygulandığı görülmüştür. Linyit kömürü cinsinden kara kehribar adlı bir taş, süs takılarında kullanılmıştır. Buna Erzurum Oltu Taşı da denir.

KELEP, İki veya daha çok inci dizisinin burularak kolye haline getirilmesi. Bu tür kolyelerin göğüste düğümlenen yerlerine ayrıca bir inci püskülü ya da madalyon yerleştirilir.

KEMAN, Telli ve yaylı müzik aleti. Gövdesi ve sapı genellikle çam ağacından yapılmıştır. Gövde üzerindeki kapakta (f.f) biçiminde delikleri vardır. Avrupa'da Ortaçağlardan itibaren geliştirilen ve Batı müziğinde (orkestra ve solo) en önemli bir enstrüman olarak yer alan keman, Türklerde "sinekemanı" olarak tanınmış, giderek Avrupa örneklerine benzemiştir. Kemanın en değerlisi Avrupa'da XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren yer alan Fransız "stradivarius" yapımlarıdır. Bu tür kemanlar, müzisyenler ve antikacılar arasında ün yapmıştır.

KEMANE, Göğsü derili bir gövde ve bir saptan oluşan çalgıdır. Gövde eskiden sukabağı ya da hindistancevizinden yapılırdı. Günümüzde dut, ceviz ya da erik ağacından yapılmaktadır. Halk tarafından yapılanlarının daha küçük boyda olmasına karşılık, halk çalgıları topluluğunda çalınan çeşitleri daha büyük boydadır. Bu çalgının Türkler tarafından çok eskiden beri **"Iklığ"** adıyla kullanıldığı ve Selçuklu Türklerince Anadolu'ya getirildiği bilinmektedir. Kemanenin Azerbaycan Türklerince daha da geliştirilmiş biçimine **"Kamança"** denilmektedir. Hazar ötesi Türkleri bu

biçimdeki çalgıya "Gıjek" adını vermektedir.

Kemanenin 3 ya da 4 tek teli vardır. Teller **Do_4, Sol_4, Re_5, Sol_5,** seslerine akortlanır.

Kemane için notalar **Sol** açarı ile yazılır. Sesler yazıldığında bir tam dörtlü yukarıdan duyulur.

KEMENÇE, Keman biçiminde telli saz. Karadut, limon, ceviz, pelesenk gibi ağaçlardan yapılan, şişkince ve yayık gövdesinin üzeri düz müzik aleti. Göğsü selvi ağacından yapılırsa yumuşak, çamdan yapılırsa gür ve tok bir ses çıkarır. Göğüs üzerindeki delikler sesi dışarı verir. 15 santim uzunluğundaki kısa sapı üzerinde tel sayısına göre burguları (kulakları) fildişi, kemik, abanoz veya sert ağaçlardan yapılır. Kemençenin alt yüzü ile gövdenin iç yüzü arasında "can direği" adı verilen bir tahta bulunur. Telleri gümüş sarılı bağırsak veya krome çeliktendir. 60 santim boyundaki yayı, abanoz veya gül ağacından yapılır. Asya Türkleri ile Anadolu'ya geçmiş, Anadolu'da bölgelere göre özellik kazanmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kullanılan ve halk oyunlarına eşlik eden kemençelerde gövde düz, sesi tizdir. Ortaçağ Avrupa halk yaylı çalgıları arasında da kemençeye benzer telli ve yaylı sazlar bulunur.

KEMER, Kumaş, deri ve metalden yapılan ve bele dolanan kuşak. Ön tarafta iki ucu bir tokayla bağlanır. İlkçağlardan beri bilinmektedir. Eski Mısır, Yunan, Roma, Bizans kadın ve erkekleri, bellerine çeşitli kemerler takmışlar, bunu aynı zamanda süs eşyası olarak kullanmışlardır. Orta Asya Türk sanatında da erkek ve kadınların bellerine ip

Gümüş Kemer (Samsun Müzesi)

örgü, yün dokuma, meşin ve metal kemerler taktıklarını, Uygur giyiminde bunun yaygın olduğunu tarîhî kaynaklardan, bu arada Kaşgarlı Mahmud'un "Divân-ı Lügat'üt Türk" adlı eserinden öğreniyoruz. Anadolu Selçukluları devri minyatürlerinde (mesela; Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Selçuklu Varka ve Gülşah adlı hikâye kitabının minyatürlerinde), ayrıca Selçuklu devri Kubâd-

Kemerli bir giyim

âbâd Sarayı çini figürlerinde kemerin kullanıldığını görüyoruz. Osmanlı devrinde her sınıf halkın kullandığı kemerler, yapıldığı malzemelere göre genel

Kemer Tokası

olarak 3 bölümdür: a) Örgü veya kumaş kemerler. Bu kemerler yün veya pamuk ipliğinden, ipekten elle örülür. Ayrıca kalın kumaşlardan yapılanlarına "kuşak" denir. b) Madenî kemerler. Altın, gümüş, pirinç, bakır gibi levha haline getirilmiş madenlerden, bir bütün veya parça parça yapılarak birbirine bağlantılı yapılan kemerler. Altın kakma, kabartma, gümüş savatlı, değerli taşlarla süslü, kafesi oymalı, ajurlu olanları vardır. İnce tellere şekiller verilmesiyle meydana gelen "telkârî" işçilikte kemerler de bu gruba girer. c) Meşin kemerler: Çeşitli hayvan derilerinden yapılan kemerler, dağlama işçiliğiyle süslendiği gibi, değerli taşlarla da süslenir. Türk kemer örnekleri müzelerde sergilendiği gibi giyim-kuşamlarda kullanıldığı haliyle görmek mümkündür.

KEMHA, İpekle dokunan, yüzeyi hafif tüylü, kalınca kumaş. Elbiselik ve döşemelik olarak kullanılır. Altınla dokunanlara "müzehhep kemha", gümüşlülerine "simli kemha" denir. Kemha çeşitli ülkelerde dokunduğu gibi İstanbul ve Bursa'da dokunanları çok ünlüdür. Avrupa'dan getirilenlere "kemha-i frengi" denmiştir. Desenlerine ve renklerine göre, dürenk (iki renk), yekrenk (tek renk) kemha, "nakışlı ve çiçekli kemha" gibi adlar alır.

KEPÇE, Sofra takımları arasında, yemek karıştırma ve dağıtmada kullanılan ağaçtan veya madenden yapılma uzun saplı büyük kaşık. Sıcağa dayanıklı sert ağaçlardan tek parça olarak oyulanlarına tahta kepçe denir. Demir veya bakırdan yapılanların sapları çoğu zaman oyma ve kazımalarla süslüdür. Müzelerin mutfak eşyaları bölümünde seçkin ve değişik örneklerle yer alır.

KEPENEK, Daha çok çobanların soğuktan korunmak için giydiği, keçeden yapma, dikişsiz, kolsuz, önü yırtmaçlı, uzun etekli üstlük. Kepeneklerin göğsü üzerine renkli yünlerden kaba desenler işlenir. Çoğu beyazdır. Gök, siyah, gri yünlerden yapılanları da vardır.

KEREVET, Ağaçtan yapılan, üzerine şilte ve minder serilerek oturulan, yatılan karyola, seki veya sedir. Çok sıcak olan Asya ve Arap ülkelerinde daha yaygındır. Kerevetlerin ağaç oyma, fildişi ve sedef kakma, çok süslü olanları görülmüştür. Evlerde taştan veya kerpiç dolgularla yüksekçe yapılan sedire benzer kerevetlere "mastaba" denmiştir.

KESE, Para, saat, mühür, tütün gibi çeşitli eşyaların içinde korunduğu, örme ibrişimden, boncuktan, deriden ve kumaştan yapılma, ağzı büzmeli, küçük torba. Keseler, kullanılan eşyaya göre isim alır. Para kesesi, mühür kesesi gibi.

Keselerin ibrişim ve iğne ile örülmüş olanlarına "iğne keseleri", pamuk ipliği, sırma ve tığ ile örülenlerine "tığ keseleri", kalın ip ve şişle örülenlerine de "şiş keseleri" denir. Kadife, atlas, çuha gibi kumaşlardan biçilerek dikilen keselere "Dival keseler", ayrıca sırma kordonlarla yapılanlara da "Fermene işi keseler" denmiştir. Dival keselerin bir veya iki yüzü sırma, tırtıl, pul, inci va taşlarla süslenir. Örme keselerde, ayrı renk ipliklerle çiçek, dal, gül gibi motifler, kuş figürleri, zikzaklar işlenir. Keselerin ağızlarını büzmeye yarayan kaytanın iki ucunda birer püskül ya da saçak vardır. Bir ipliğe dizilen renkli, küçük boncuklarla örülen ve boncuk renklerine göre motiflenen ajurlu keselere de sık sık rastlanır. Keseler Türk elişi sanatının ilgi çekici malzemeleri arasında önemli bir yer alır. Örnekleri etnografya müzelerinde, özel koleksiyonlarda vardır.

Kese
(Türkiye İş Bankası Koleksiyonu)

KESME YAZI, Eski Türk hattatlarının kâğıdı kesip oymak suretiyle yazdıkları yazılara "kesme" veya "mukatta" yazı denir. Bir kâğıt üzerindeki yazıyı kalemtıraşla kesip çıkararak başka renkli bir kâğıt üzerine yapıştırmak veya yazısı oyulan kâğıdın altına başka renkte bir kâğıt yerleştirmek tekniği ile yapılan kesme yazılarla levhalar yapılmıştır. Bu tür yazılar müzelerin hat koleksiyonları arasında görülebilir.

KEŞKÜL, Dervişlerin omuzlarına astıkları hindistancevizi kabuğundan, sert ağaçlardan veya madenden yapılan kayık biçiminde kap. Dervişler 20-30 cm. uzunluğundaki keşkülü, yiyecek toplama için kullanmışlardır. İki sivri ucuna ince bir zincir bağlıdır. Çoğunun üzeri motiflerle, yazılarla süslüdür. Etnografya müzelerinin tekke eşyaları arasında çeşitli örnekleriyle yer alır.

KIBLENÛMA, Kıbleyi (Kâbe yönünü) gösteren bir çeşit pusula. İslâm ülkelerinde cami ve mescit yaparken, mihrabın konacağı yön, çoğu zaman kıblenûma ile belirlenir. Aynı zamanda seyahat eden Müslümanlar, kıblenûma ile yönünü tayin eder, bu yönde namaza dururlar. Kıblenûmalar değerli taşlarla süslü olarak da yapılır. Abanoz, fildişi, altın ve gümüşleri vardır.

KILIÇ, Bele asılarak taşınan, kabzalı ve siperli (balçaklı) genellikle çelikten kesici silâh. Madenin, özellikle demirin keşfinden sonra, hemen bütün kavimlerce yapılmış ve kullanılmıştır. Kılıcın elle tutulan bir kabzası vardır. Kabza ile kılıç sırtının arasındaki kılıç siperi, karşıdan gelen darbelerde eli koruyacak ve darbelerin yönünü değiştirecek biçimde yapılmıştır. Kılıç gövdesi (namlusu) bir yüzü veya iki yüzü keskin, hafif eğri veya düz, ucu sivri, bazen olukludur. Kılıç namlusu, kabza siperine kadar madenî veya ahşap bir kına sokularak korunur. Kının kabza siperine yakın bölümündeki halka ve bağlarla kılıç bele asılır.

Uzun veya kısa, hafif ya da ağır, eğri veya düz, çift ve tek ağızlı gibi çeşitli örnekleri vardır. Her kavim kendine göre bir kılıç kullanmıştır. Kralların, sultanların, emirlerin, yüksek dereceli komutanların, devlet adamlarının kılıçları bir sanat eseri niteliğinde süslü yapılmıştır.

Kılıç, Kın ve Kabzası. Osmanlı XVII. yy. (Ingolstadt Askeri Müzesi)

Tunç, kemik, boynuz, fildişi, altın, gümüşten kartal, ejder, aslan başı kabzalar vardır. Osmanlı padişahlarının kılıçları, devrin ünlü kılıç ustaları tarafından yapılmış ve süslenmiştir. Kabzalar çoğunlukla sedef kaplama ve altın süslemedir. Kılıç namluları içe doğru eğik, iyi su verilmiş çelikten, oldukça hafif yapılmış, üzerine altın kakma yazılar yazılmıştır. Kınları değerli taşlarla süslüdür. İstanbul Topkapı Sarayı Silâh Koleksiyonu ile Askerî Müze'de, çeşitli devirlere ait tarihî kılıçlar sergilendiği gibi başka müzelerde, eski eser koleksiyonlarında da sanatlı kılıç örnekleri görülür.

KIRKBUDAK, Bektaşî tekkelerinde erenler meydanına konan kırk kollu bronz şamdan. Her yıl Muharrem ayının onunda ve Nevruz gecelerinde kırk mum yakılarak erenler meydanı aydınlatılır. Mevlevilerin de 18 budaklı şamdanları vardır.

KISTI, Anadolu'da kadınların boyunlarına taktıkları bir çeşit gerdanlık. Genellikle şerit ve kumaş üzerine dikilerek dizilen, ejder başlı, yassı ve yuvarlak, bazen telkârî gümüş plâkalardan oluşur. Bu plâkalara küçük halkalarla sallantılar tutturulur. Sallantıların ucuna mercan veya boncukların bağlandığı, ortasında telkârî rozet ve onun da ucunda armut biçiminde sallantının yer aldığı görülür. Kıstı, iki ucundaki kaytan veya süslemeli zincirle boyna bağlanır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Ankara Etnografya Müzesi'nde, başka müzeler ve koleksiyonlarda örnekleri bulunmaktadır.

KİBELE (KYBELE), Anadolu'nun eski uygarlıklarında (Friglerde) Ana Tanrıça (Tanrıların anası). Ayrıca, yüksek tepelerde, ıssız yerlerde, dağlar ve ormanlarda koruyucu bir Tabiat Tanrıçası. Kibele kültü, Yunan ve Roma kültürünü de etkilemiş, çeşitli adlarda yaygınlaşmıştır. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, İstanbul ve İzmir arkeoloji müzeleri ve öteki müzelerde, Avrupa'nın çeşitli müzelerinde değişik figürlerle Kybele heykelleri yer alır.

KİLİM, Çözgü ipi argaç, renkli yüz ipi arışla, iki iplik sistemine göre, el tezgâhlarında dokunan düğümsüz, düz yaygı. Kilimin Türk sanatına Selçuklular yolu ile Asya Türkistan'ından geldiği, göçebe Türkmen ve Yürükler tarafından bir el sanatı olarak geliştirildiği bilinmektedir. Bugün elimizdeki en eski örnekler, XV. yüzyıla kadar ulaşmaktadır. Konya Mevlâna Müzesi'ndeki madalyon çiçek dolgulu, mavi-beyaz ve

lâcivert renkli kilim parçası (XV. yüzyıl sonu), Divriği Ulu Camii ile Kütahya Hisarbeyoğlu Camii'nde bulunan karanfil motifli kilimler (XVI.-XVII. yüzyıllar) bu örneklerin en eskileridir. Daha önceki devirlere ait kilimler zaman içinde eskiyerek kaybolmuşlardır. Türk müzeleri ve özel koleksiyonlardaki kilimlerin tamamı XVII. yüzyıldan sonradır. XIX.

Kilim (Özel Koleksiyon)

yüzyıl sonuna kadar (1880), Anadolu'da dokunan bütün kilimlerin ipleri bitkisel boyalarla renklendirilmiştir. 1880'den sonra Türkiye'ye anilin boyaların girmesiyle, kilim renklerinde bitkisel boya kullanımı azalmıştır. Kilimler, mihraplı ve mihrapsız olarak iki grupta toplanabilir. Mihraplı kilimler birkaç kat ve iç içe mihraplı da olabilir. Bunlar daha çok cami sergileri ve seccade olarak dokunmuştur. Mihrapsız kilimler değişik kompozisyonlar içinde, renkleri ve desenleri ile bölge bölge ayrılır. Kilimlerde bitkisel, geometrik, boylara ait damgalar, dinî inançlara bağlı motifler, stilize hayvan figürleri ve sembolik motifler kullanılmıştır. Bölgelere göre kilimlerdeki motiflerin değişik adları vardır. Hayatın sürekliliğini temsil eden hayat ağacı, gücün ve egemenliğin ifadesi stilize çift başlı kartal, sağlık ve mutluluk işareti yılan, kötülüklerden koruyucu ejder, boyun ve obanın ongunu olan stilize hayvan figürleri kilim motifleri arasında yer alır.

KİLİT, Kapı, dolap, sandık, çekmece gibi eşyaları kapamaya ve istenildiği zaman anahtarı ile açmaya yarayan madenî veya ahşap mekanizma. Kale kapısı kilitlerinden küçük bir çekmece veya kutuya kadar çeşitli boyda ve biçimde örnekleri vardır. Kapı kanadı veya kapağa yuva açılarak yerleştirilen kilitlere gömme kilit, kapıların arkasındaki kilit mekanizmasındaki kilit dilinin elle sürülenlerine sürme kilit, doğrudan iki kapak ve kanattaki halkaları birbirine bağlayan kilitlere asma kilit, kiliti ancak kullananın bildiği kilite gizli kilit denir. Anadolu'da İlkçağlardan beri kullanılan kilitler önce sürme olarak yapılmış, daha sonra madenî asma kilitler kullanılmıştır. Selçuklu ve Osmanlılarda gömme ve asma kilitler bir sanat haline gelmiş, kilit mekanizmasının bulunduğu hazne (gövde), altın, gümüş kakma yazı ve motiflerle süslenmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde Türk asma kilitlerinin seçkin örnekleri bulunmaktadır. Müzelerdeki madenî eserler arasında, anahtarları ile birlikte, Anadolu kilit işçiliğinin seçkin örnekleri yer alır.

KİRKİT, Halı dokurken düğüm ve atkıyı sıkıştırmada kullanılan saplı el tarağı. Genellikle demirden yapılırsa da

şimşir, ceviz gibi sert ağaçlardan yapılanları da vardır.

KİRMAN, Yün, tiftik, kıl eğirmeye ve sarmaya yarayan ağaç çatmalı iğ. 15-20 santim boyunda, 3-4 santim eninde ağaç iki levha haç şeklinde birbirine geçtikten sonra ortasındaki deliğe iğ, dikey olarak geçirilir. İğin üzerinden geçen iplik bir elde tutularak kirmanın yatay kanatları hızla elle çevrilir. Böylece dönen iğ, ipliğin önündeki yün tomarını bükerek sarar. İplik uzadıkça kirman gövdesini yumak olarak doldurur. Bir el sanatı olan kirman, bugün Anadolu köylerinde çokça kullanılır.

KİTABE, Cami, mescit, medrese, kale, türbe, kervansaray, han, hamam gibi bir mimarî yapının kapısı üzerine veya uygun bir yerine yerleştirilen, üzeri kabartma yazılı taş levha. Kitabelerde, genellikle yapının kim tarafından hangi tarihte yaptırıldığı, mensur veya manzum ifadelerle belirtilir, çoğunlukla mermerdir. Pek çok kitabeler tarih ve hat sanatı yönünden büyük değer taşır. Çerçeveleri desenli olanları, yazıları yaldızla süslenenleri vardır. İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri ve vakıf müzeleri ile Anadolu'daki çeşitli müzelerde, mimarî yapılardan alınma veya arta kalan kitabelerle ayrı seksiyonlar düzenlenmiştir.

KLARNET, Nefesli müzik aleti. Boru biçiminde, üzeri deliklidir. Ucunda, üfleyenin nefesini titreşimlerle ses haline getiren bir dil vardır. Son ucuna, sesi dağıtan huni biçiminde bir aygıt yerleştirilmiştir. Gövdesinin yumuşak mekanizması dolayısıyla sesi tiz ve güçlüdür. Metal mekanizma, altın kaplama, gümüş, nikel olanları vardır. XVII. yüzyıl sonunda Avrupa'da orkestralara giren klarnet, XIX. yüzyıl sonlarında Türk müziğine de girmiş, hatta zurna gibi davula da eşlik etmiştir.

KOKU KABI- KOKU ŞİŞELERİ, İnsanlar, İlkçağlardan beri güzel kokuları sevmiş, kendilerinin de güzel kokması için, bitki ve çiçek özlerinden, meyve ve köklerinden veya hayvani maddelerden (amber, misk gibi) elde ettikleri güzel kokuları sürünmüşlerdir. Katı ve sıvı kokulu maddelerin toplandığı kaplara koku kabı, koku şişesi denir. İlkçağlarda koku kapları genellikle seramikten ve camdan yapıldığı halde, daha sonraları ağaçtan, madenden, fildişinden, porselenden koku kaplarının yapıldığı, kapların süslendiği bilinir. Koku şişelerine gelince, bunlar İlkçağlarda (Anadolu'da Yunan, Roma, Bizans devirlerinde) genellikle serbest üfleme cam şişeler olarak yaygındır. Bu devir koku şişeleri, 6-15 santim boyunda renkli seramik, oval veya konik gövdeli, boyunları çoğunlukla profillidir. Dibi iğ şeklinde bol renkli ve ebru desenli olanları görülür. Aynı biçimlerde pişmiş topraktan koku şişeleri de vardır. Türk sanatında koku kapları ve koku şişeleri camdan, seramikten veya altın, gümüş gibi değerli madenlerden yapılarak süslenmiş, XIX. yüzyıl Beykoz cam işleri arasında opalin koku şişeleri çok tanınmıştır. Beykoz'da, fıçı, kuş şeklinde koku şişeleri yapılmıştır. Türkiye'de arkeoloji müzelerinin çoğunda, Prehistorik devirlerde Bizans dönemine kadar koku kapları ve ve şişelerinin bol örnekleri yer almaktadır. Osmanlı devrine ait koku kabı ve şişeleri, başta Topkapı Sarayı Müzesi olmak üzere, İstanbul müzelerinde ve daha

başka müzelerde, özel koleksiyonlarda görülmektedir.

KOLAN, Yün ipinden, 6-10 cm. eninde, üzeri desenli şerit bağ. El tezgâhlarında, çarpanada dokunan kolanlar koşum takımlarında, çuvallarda, toprak evlerin çatmasında kullanılır. Dokunurken, renkli iplerle kilime benzer biçimde desenlerle süslenir.

KOLÇAK, Kolların kirlenmesini önlemek üzere bilekten dirseğe kadar kola geçirilen ve kumaştan dikilen kolluk. Ayrıca savaşlarda kola takılan madenî zırha da kolçak denir. Kadınların kollarına taktıkları kolçakların bilek kısmı büzgülü, dirsek kısmı püskül bağlıdır. Ayrı kumaştan dikilerek giyime renk ve güzellik katar.

KOLEKSİYON-KOLEKSİYONCULUK, Bilgi, zevk ve merakla, aynı türden eşyaların derlenerek bir araya getirilmesine "koleksiyon" bu işi yapanlara da "koleksiyoncu" denir. Eski eser koleksiyonu denince geçmiş devirlere veya geçmişin bir dönemine ait, bu dönemde yaşamış insanların kültür ve sanat eserlerinin, yahut bu eserlerden bir türünün derlenerek bir araya getirildiği, tasnif edildiği eser grubu anlaşılır. Hemen her eşyanın koleksiyonu yapılırsa da, biz burada eski eser nitelikli koleksiyonlardan söz etmekteyiz. İnsanoğlunun koleksiyon merakı, aynı veya benzer cinsten eşyaları toplama özentisi, İlkçağlardan beri vardır. Roma'nın zengin aileleri, Ortaçağın Avrupa burjuvazisi sanat eserlerinden koleksiyon yapma merakından kendilerini alamamışlardır. Rönesansla birlikte başlayan eskiye dönüş, eski eserlere karşı derin hayranlık ve merak uyandırmış, Avrupa kralları, dükleri, baronları büyük paralar harcayarak, özellikle tanınmış ressamların tablolarından, geçmiş devir sanat eserlerinden büyük koleksiyonlar yaparak saraylarını süslemişlerdir. Türklerde koleksiyon merakı, özellikle Osmanlı devrinin yükseliş dönemlerinde başlamış, sanat eserlerine hayran olan Fatih Sultan Mehmed, daha sonra Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman çeşitli koleksiyonlar yapmışlardır. Bugün Topkapı Sarayı'nda yer alan Çin porselenleri koleksiyonunun Kanunî'nin bu merakının eseri olduğu söylenir. Son devir Osmanlı padişahlarının da çeşitli türlerde koleksiyon yapma meraklarının bulunduğu bilinir. İlk Türk müzesi de Tophane-i Amire Müşiri Ahmet Fethi Paşa'nın 1846 yılında eski silâhları toplayarak İstanbul'da Aya İrini Kilisesi'nde depolama ve sergilemesiyle başlamıştır. Bugün de pek çok eski eser meraklısı, belirli konu ve türlerde koleksiyonlar meydana getirmektedir. Şunu da kabul etmek lâzım gelir ki, bu faydalı, amatörce zevk olmasaydı, birçok eski eser kaybolup gidecek, müzeler birçok sanat eserinden mahrum olacaktı. Türkiye'deki tanınmış eski eser koleksiyoncuları bir ömür boyu titizlikle derledikleri eserlerini müzelere mal etmişlerdir. Kimi koleksiyoncular da biriktirdikleri eserleriyle özel müzeler kurmuşlardır. İstanbul'da Sadberk Hanım, Kenan Özbel, Sakıp Sabancı, Konya'da Koyunoğlu Müzesi bunlar arasındadır.

KOMOD (KOMODİN), Genellikle yatak odalarına yerleştirilen ayaklı çekmece. 18. yüzyıl Avrupa (özellikle Fransa) mobilyaları arasında çok moda olan komodinler, maun kaplama, aplike

bronzlarla süslü olarak yapılmıştır. 16. Louis Stili komodlara antika mağazalarında, müzelerde çok rastlanır.

KONSOL, Üzerine; ayna, vazo, heykel, saksı, saat gibi eşyalar konabilen, duvara dayalı, çekmeceli yüksek dolap. XVIII. yüzyıl Avrupa mobilyası arasında ahşap konsollar kullanmak moda olmuştur. Konsol kullanma modası, XIX. yüzyıl sonlarına doğru Türkiye'ye girmiş, ahşap üzerine alçı kabartma ve yaldızlarla süslü konsollar saray ve konaklarda kullanılmıştır.

KONYA HALILARI, Konya'da halıcılığın tarihi Anadolu Selçukluları ile başlar. Dünya medeniyetine Türklerin bir armağanı olan halı, ilk örneklerini, M.Ö. IV-III. yüzyıllarda Orta Asya Türk bölgesi olan Altay eteklerindeki Pazırık'ta verdikten sonra, Türklerin elinde gelişmiş, Büyük Selçuklular yolu ile Anadolu'ya gelmiş, Anadolu Selçuklularının devrinde başşehir Konya, Selçuklu halıcılığının merkezi olmuştur. Selçuklular devrinde Konya'da bulunan halılardan günümüze ulaşabilenleri çok azdır. Konya Mevlâna Müzesi ile İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, ayrıca İsveç Stockholm Müzesi'nde sergilenen bu halılar Türk (Gördes) düğümlüdür. Halı uzmanları düğümlü halıların Selçuklular devrinde, ilkin Konya'da dokunduğunu, buradan Anadolu'ya yayıldığını ifade ederler. Selçuklulardan sonra, XIV. ve XV. yüzyıllarda Anadolu'da dokunan stilize hayvan figürlü (efsanevî ejder, simurg gibi) halıların genellikle Konya tezgâhlarında dokunduğu kanaati yaygındır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Konya'nın 30 km. kuzeyindeki Lâdik, Osmanlı devrinin bellibaşlı halı merkezlerinden biri olarak tanınmış, bunun yanında, Konya'ya 8 km. kuzeyde Sille, onun az ötesinde Başara ve Keçi Muhsine köylerinde dokunan halılar geleneksel Konya halıcılığını günümüze kadar yaşatmışlardır. Ayrıca Karaman'da Kızıllar, Çumra'da Kavak ve Saray köylerinde, Karapınar ve Akşehir ilçe merkezlerinde bölgesel halıcılık çok ileri gitmiştir. Obruk kasabası kilimleri (Bak: Obruk Kilimleri) çok tanınmıştır. Konya'da halıcılığı özendirmek

Konya Gazetesi şeklinde dokunmuş bir Konya Halısı (1901) (Konya Mevlâna Müzesi)

amacıyla 1901 yılında Anadolu'nun ilk halı-kilim sergisi açılmış, Konya halıcılığı devlet desteği ile tanıtılmış, halıcılara ödüller verilmiştir. Bu sergi ile ilgili "Gazete Halı" bugün Konya-Mevlâna Müzesi'nde sergilenmektedir.

KORNET, Üç pistonu bulunan nefesli çalgı, borazan. Bakırdan ya da pirinçten yapılan boruları ses genişliklerine göre iç içe hareketlidir.

KORNO, İlkçağlardan beri kullanılan ve özellikle çağrı aleti olarak bilinen,

boynuzdan yapılmış üflemeli boru. Fildişinden süslemeli olarak yapılanları da vardır. Genellikle boğa boynuzundan yapılan kornolar üflendiği zaman tiz bir ses verir, bu ses çok uzaklardan duyulur. Kornoların gümüş, pirinç gibi madeni çemberlerle süslenenlerine antikacılarda rastlanır.

KOSTA CAMI, İsveç'te Kosta cam fabriklarında üretilen sürahi, bardak, kandil, kadeh gibi cam eşyalar. 18. yüzyılda Bohemya'dan İsveç'e göç eden cam ustalarının kurduğu bu fabrikalar, gerek biçim, gerekse kendine özgü üfleme ve kesme teknikleriyle günümüze kadar şöhretini sürdürmüşlerdir.

KOŞA NAĞARA, Ağızları deri kaplı, birbirine bağlı farklı büyüklükte iki çömlekten oluşan bir çalgıdır. Gövde kilden olabileceği gibi ceviz ya da dut ağacından da olabilir. Gövdenin yüksekliği yaklaşık 30 cm'dir. Küçük gövdenin çapı 11-14 cm. büyüğün ise 24-28 cm'dir. Gövdenin yüzüne keçi derisi gerilir. Koşa nağara 35 cm. uzunluğunda çubuklarla çalınır. Gövdeler farklı çaplarda oldukları için küçük olandan daha tiz ve yüksek ses çıkar.

KOŞUM TAKIMI, Koşum takımı, genellikle araba, kağnı, saban, pulluk, kızak gibi araçlara koşulan hayvanlar için gerekli malzemeler anlamına gelmekle birlikte, bir binek atının üzerinde bulunan gem, üzengi, kuskun, eğer, göğüslük, cebire, dizgin gibi deriden, süslü olarak yapılan malzemenin adıdır. Saraçlık gibi bir meslek dalının elinde Türk koşum takımları bir sanat olarak gelişmiş, deri üzerine madenî süsler yerleştirilmiştir.

KÖK BOYA, Çeşitli bitkilerin kök, gövde, yaprak, çiçek ve meyvelerinden elde edilen ve halı, kilim, kumaş dokumacılığında kullanılan boya. Uzun yıllar solmayan, güneş, sıcak, soğuk ve rutubetten etkilenmeyen, yıkandığında renk vermeyen bu boyalar, Anadolu dokuma işçiliğinde çok kullanılmış ve tercih edilmiştir. Çoğu "boyalık" denen tarlalarda özel yetiştirilen bu bitkilerden kaynatılarak sağlanan bu boyalar, elde edildiği bölgelere göre değişiklik gösterir. Genel olarak, kızılçam kabuğu ve fındık yaprağından kırmızı, katırtırnağı, susam, sütleğen ve safrandan sarı, mazı, karameşe kökü, ceviz yaprağı ve meyvelerinden kahverengi, yabanî naneden yeşil,

Kök Boya kaynatılışı

Hint bitkisi kökünden mavi, sumaktan siyah boya elde edilmiştir. Her bölge, yılların verdiği deneyimlere göre bitkilerden boya çıkarmıştır.

KÖRÜK, Ateşe hava gönderen, deriden yapılan alet. Kullanıldığı işe göre örnekleri değişiktir. En yaygını, iki tahta arasında katlanmış deri olanıdır. Arkasına açılır-kapanır bir hava deliği,

ucunda havayı ateşe üfleyen madenî borusu vardır. Evlerde ocak, mangal ve sobalar için kullanılan el körükleri, kaplumbağa biçiminde yapılmış ve ahşap gövdesi oyma ve kabartmalarla süslenmiştir.

KÖS, Savaşlarda, geçit alanlarında, deve, at, katır ve araba üzerinde taşınan, yere konabilen tek yüzlü büyük davul. Mehter müziğinde kullanılan kösler in, gövdeleri bakırdan, konik biçiminde yapılarak üzerine deri çekilmiştir. Yüzeyi deve ve manda derisindendir. Çift olarak kullanılır. Ağaçtan, topuzlu iki tokmakla vurulur. Tokmak sapı ve kabzası deri ve kumaş kaplıdır. İstanbul Askerî Müze'de ve başka müzelerde tarihî kösler yer alır.

KÖSELE, Sığır ve manda ham derilerinin atölyelerde işlenmesi ile elde edilen sert ve doğal renkte deri. Sabunlu, kayışlı, kromlu gibi çeşitleri vardır. Köseleden çanta, kemer, cüzdan, bilezik, kolye gibi kadın süs takıları, silâh kılıfı, cilt kapağı, çeşitli ev aksesuarları (yastık, pano, kalemlik, fotoğraf çerçevesi) yapılır.

KÖSTEK, Eskiden bele bağlanan kuşak ve meşin silâhlıklara, son yıllarda da yelek düğmelerine bağlanan, ucunda saat, anahtar asılı altın ve gümüş zincir. Kösteğe, başka takılar da iliştirilerek görüntüsü zenginleştirilir. Kılıcın bele bağlandığı kordona da köstek denir.

KRATER, Eski çağlarda genellikle pişmiş topraktan yapılan, geniş ağızlı ve iki kulplu kap. Bronz ve gümüşten yapılanları da vardır. Üzeri boyama ve kabartma desenlerle süslenir. Kraterler, su ile karıştırılmış şarap kabı olarak kullanılmıştır. Eski Ege uygarlıklarında, Yunan ve Roma sanatında çeşitli örnekleri yapılmış, bunlardan bazıları günümüze kadar gelmiştir. İstanbul, İzmir, Bodrum arkeoloji müzelerinde ve daha başka müzelerde örnekleri görülür.

KRİSTAL, Çok temiz ve saydam, vurulduğu zaman kendine özgü ses çıkaran, bileşiminde kurşun, gümüş ve potasyum silikat bulunan cam. Kristal işi, Bohemya'da, İsveç'te, Hollanda'da Çek Cumhuriyeti'nde çok ileridir. Kristal eşya, camda olduğu gibi, toplama, üfleme ve kalıplama metotlarından biriyle biçim alır. Elde edilen parça, çelik çarklarla yontulur, pürüzleri alınır, sonra ağaç veya mantar taşlama taşında parlatılır. Veya kum ve zımpara taşıyla oyulur. Kristalden vazolar, çanaklar, tepsiler, şamdanlar, avizeler, kadehler, bardaklar v.s. yapılır.

KUBÂD-ÂBÂD ÇİNİLERİ, Anadolu Selçuklu Devleti'nin ünlü sultanı Alâaddin Keykubad (1219-1237) devletin başşehri Konya'daki köşkünden sonra, Beyşehir Gölü'nün batı sahilinde, doğa güzellikleriyle bezeli, Hoyran (Gölkaya) Köyü yakınında kendisi ve veziri için yazlık iki saray yaptırmış, bu saraylara "Kubâd-âbâd" adı verilmiştir. Birçok tarihi olayın geçtiği Kubâd-âbâd sarayları Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra terk edilmiş, saray yıkılmaya yüz tutmuş, harabe haline gelmiş, hatta adı ve yeri dahi unutulmuştur. Saray yerinde, önce 1949 yılında Zeki Oral, daha sonra 1965 yılında Mehmet Önder başkanlığındaki heyetler tarafından kazılar yapılmış, Sultan Sarayı'nın iç duvarlarını süsleyen bir kısmı "insitü" durumunda çiniler bulunmuş, bu çinilerden bir bölümü Konya Karatay Medresesi Çini

Eserler Müzesi'nde sergilenmiştir. Türk Sanat Tarihi'nde "Kubâd-âbâd çinileri" adıyla tanınan bu çinilerin en önemli özelliği, sekiz köşeli yıldız ve kare biçiminde çini levhalar üzerine, o güne kadar ancak Konya Selçuklu Köşkü çini buluntularında görülen insan ve hayvan

Kubâd-âbâd Sarayı Çinileri

resimlerinin yapılması, değişik ve zengin kompozisyonlarla meydana çıkışı olmuştur. Firuze renkli dikdörtgen düz çini levhaların bordür olarak kullanıldığı geniş duvar panolarında, yıldız biçimli çinilerin yan yana dizilişlerinde, firuze zemin üzerine siyah rumî motiflerle süslü haç'a benzer çiniler bağlantı olarak kullanılmıştır. Çini levhalar üzerine sıraltı, sırüstü, lüster tekniği ile çoğu bağdaş kurmuş durumda elinde kadeh, nar, balık tutan insan figürleri, harpi, simurg, sfenks gibi, mitolojik varlıklar, dragon (ejder)lar, bazılarının üzerinde "El-Sultanî" yazılı çift başlı kartal veya doğanlar, hayat ağacının sağ ve solunda yer alan çift kuşlar, av köpekleri, balık, tavus, ayı, eşek, at, keçi, tavşan ve başka figürler çizilmiş, ayrıca beyitler ve seçme sözler yazılı levhalar, çiçek ve kıvrım dal desenleri, bej, mavi, siyah, lâcivert, sarı, pembe, firuze renklerle zengin bir süsleme, kaynağı Orta Asya Türk sanatı ve kültürü olan bir mitoloji dünyası meydana gelmiştir. Selçuklu sanatı figürlü plâstiğine ve sanat anlayışına büyük katkıları olan Kubâd-âbâd çinileri, Türk sanatı şaheserleri arasında yer alır.

KUBUR, İçerisine, kalem, kalemtıraş, makta, kâğıt makası gibi yazı takımı konan işlemeli kutulara "kubur" adı verildiği gibi, savaşlarda kullanılan okların sırtta ve belde taşınan torbalarına da kubur denir. Ok kuburları tahtadan, meşin kaplı, süslü torbalardır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde üzeri sırma işleme kubur örnekleri bulunmaktadır.

KUDÜM, Mevlevî ve mehter müziğinde kullanılan bir çift usûl vurma aleti. Yarım küre şeklindeki bakır gövdesi üzerine deri gerilmiş ve kös biçimi verilmiştir. Gövde ayrıca deri kaplıdır. Üzerindeki deriye değnekle vurularak tempo tutulur. Kudüm çalanlara "kudümzen" adı verilir. Son yıllarda, klâsik Türk müzik aletleri arasında da kullanılmaktadır.

KÛFÎ YAZI, Kûfe şehrinde geliştiği için "kûfi" adını alan Arap yazı çeşiti. Arap yazısı, Sina'da yaşayan nabati yazısından doğmuş, ilkin kûfi yazısı olarak gelişmiştir. İslâmiyetin ilk yıllarında parşömen ve ağaç levhalara, kitabe olarak taş plakalara, dik, kalın ve köşeli harflerle yazılan kûfi, daha sonra yatık harflerle yazılan bir türü meydana çıkarmıştır. X. yüzyıla kadar yazılan Kûran-ı Kerim ve İslâmi metinler, önceleri noktasız sonra noktalı olarak kûfiyle yazılmış,

Kûfi Yazı ile Besmele 1273 M. (Ayasofya Kütüphanesi)

daha sonra yuvarlak harfle sülüs yazıya yerini bırakmışsa da kitabelerde, kitap başlıklarında, levhalarda her zaman kullanılmıştır. Süsleme arasında yer alan kûfî dik çizgili harflerinin uçları ve harf araları sitilize veya natürel çiçeklerle doldurularak "çiçekli kûfi" meydana getirilmiş, harflerin uçları örgülü olarak süslenen ve boşlukları örgülerle doldurulan kûfilere de "örgülü kûfi" denmiştir. XII. ve XIII.yüzyıllarda Anadolu Selçuklu mimarisi taş ve çini süslemeciliğinde bu tür kûfî çeşitini görmek mümkündür. Türk hattatlarının kûfi yazı ile levhaları vardır.

KUH-I NUR, İngiliz kraliyet tacında yer alan ünlü elmas. "Işık Dağı" anlamındadır. İlkin, Moğol hanlarına ait olan elmas, daha sonra Lahore hanlarının eline geçmiş, buradan İngiltere'ye girmiştir. Ağırlığı 279 kırattır.

KUKA, Tespih, ağızlık gibi eşyaları yapmakta kullanılan hindistancevizi ağacı kökü. Ayrıca "narçıl" ağacı kökünden de tespih, fincan, kâse yapılmış, bunlara da kuka denilmiştir. Gerçek kuka tespihler, elle oğuşturulunca hafif bir koku verir.

KULA (HALI-SECCADE), Manisa İli'ne bağlı bir ilçe merkezi olan Kula, XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da geniş ölçüde yayılmaya başlayan Türk klâsik seccadelerinden birinin merkezi olmuştur. Bu bölgede dokunan Gördes seccadelerinin yanında Kula seccadeleri ayrı bir özellik kazanmıştır. XVII. yüzyılda olgunluk dönemini yaşayan Kula seccadelerinde üçgen biçiminde düz veya basamaklı mihrap nişi daha sadedir. Nişin üzerinde dikdörtgen bir kitabelik görülür. Bordürler çeşitli ince şeritlerle doldurulmuştur. Bunların sayısı 10'a kadar çıkar. Sarı, mavi, kırmızı rengin çok kullanıldığı Kula seccadelerinde mihrap iki taraflıdır. Ortası birbiri üzerine bindirilmiş iri çiçek motifleriyle doldurulmuştur. Özellikle XVII. yüzyıl Kula seccadelerinden seçkin örneklere müzelerdeki halı koleksiyonları arasında geniş yer verilmiştir.

KULAK TIKACI, İlkçağlarda kimi ölülerin mezara konulduğu sırada kulağına sokulan, konik biçimli altın veya gümüş tıkaç. Arkeolojik kazılarda mezarlarda bulunan altın kulak tıkaçlarından örnekler, İstanbul Arkeoloji Müzesi ve Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

KUMAŞ (TÜRK KUMAŞLARI), Dokuma sanatının Türklerde çok eskiden beri var olduğu bilinmektedir. Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılarda bu

Çatma Bursa Kumaşı 17. yy.

arada Baykal Gölü kenarındaki Urga yakınlarında ve Noin Ula'daki eski yerleşim bölgelerinde açılan höyüklerde, Asya Hunlarına ait (M.Ö. 100-M.S. 100) üzeri hayvan mücadele sahneleri ve süvari tasvirli ipek kumaş parçaları bulunmuştur. Eski Türklerde kumaşların yün ve pamuk ipliklerinden el tezgâhlarında dokunduğunu, ipekli kumaşların daha çok Çin'den getirildiğini Kaşgarlı Mahmud "Divan-ı Lügat'üt-Türk" (C: I, s. 348) adlı eserinde kaydetmektedir. XI. yüzyılda Büyük Selçuklular devrinde dokunmuş bir Türk ipeklisi bugün Londra'daki Victoria and Albert Museum'da bulunmaktadır. Yine Lyon'daki Musées des Tıssus'da, kenarında Alâaddin Keykubad'ın adı yazılı stilize aslan motifleriyle süslü Anadolu Selçukluları devrine ait bir kumaş parçası, ayrıca Almanya'da Siegburg şehri kilisesi hazine dairesinde çift başlı kartal motifli bir Selçuklu kumaşı yer almaktadır. Konya Mevlâna Müzesi'nde Mevlâna'ya ait cübbe, hırka, entari gibi giyim eşyalarının Selçuklu devri Anadolu kumaşları ve dokumalarından biçildiği bir gerçektir. O devirde "dibay-ı rûmi" adında ipekli bir kumaşın çok tanındığını, Feridun Bey Münşeatı'ndan okuyoruz. Anadolu Selçuklularından XIV. ve XV. yüzyıllarda Beylikler devrine ulaşan Türk kumaş sanatı, XVI. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiş, Bursa, Üsküdar ve Bilecik'te ipek ve ipek-pamuk ipliği karışımı çok değerli kumaş ve kadifeler dokunmaya başlanmıştır. Atlas, çatma, kemha, diba, kutni, canfes, seraser, serenk, sevaî, zerbaft gibi adlar alan ve altmış çeşite ulaşan bu kumaşlarda ipek, pamuk, altın ve gümüş sırmalar kullanıldığı gibi, bazılarının desenleri de kabartma olarak dokunmuştur. Kumaşlar üzerinde tabiî olarak lâle, karanfil, nar meyvesi ve çiçeği, servi, şebboy, sümbül çiçeği, kozalak, hatayî yaprak ve rumî örgüler, stilize çintemani (çin bulutları) ve benek motifleri, göz alıcı bir düzenleme ile yer

Çatma kadife. Bursa. 17. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

almıştır. Osmanlı sarayının himayesi ve gözetiminde dokunan, Avrupa'ya dahi ihraç edilen yüksek düzeydeki bu kumaşlardan ayrı olarak, Anadolu tezgâhlarında alaca, şal, sof, gezi, çuha, aba

gibi bezler ve dokumalar imâl edilmiştir. XVII. yüzyılda Türk kumaş işçiliği gelişerek devam etmiş, XVIII. yüzyılda duraklama dönemine girmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Üsküdar'da, Ayazma Camii civarında, Sultan Selim III'ün emriyle yeni kumaş tezgâhları açılmış, bu tezgâhlarda dokunan çözgü ve atkısı ipek, boyuna yollu (çubuklu), küçük çiçeklerle süslü, Selimî adlı iki kumaş çok dokunmuştur. Altın ve gümüş klaptanların da kullanıldığı bu kumaşlar, XIX. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. 1843 yılında Hereke'de kurulan ve ipekli kumaş dokuyan Kumaş Fabrikası'na 1849 yılında bir "kemha dairesi" eklenmiş, Hereke Kumaş Fabrikası, Cumhuriyet devrine kadar varlığını (bazı duraklamalarla) sürdürmüştür. Osmanlı devri Türk kumaşlarından örnekler, bugün İstanbul, Topkapı Sarayı ve Türk İslâm Eserleri Müzesi ile Mevlâna Müzesi'nde, Türkiye dışında, Londra'da (Victoria and Albert Museum), Atina'da (Benaki Museum), Paris'te (Musée des Arts Décoratifs), Lizbon'da (Gulbenikian Museu), Petesburg'ta (Hermitage Museum), New York'ta (Metropolitan Museum of Art) daha başka müzelerde, Türkiye'deki özel müze ve koleksiyonlarda, hatta evlerde bulunmaktadır.

KUM SAATİ, Dar bir boğazla birbirine bağlanmış iki cam kaptan meydana gelen ve yukarıdaki kapta bulunan kumun belli bir süre içinde aşağıya akması yoluyla zamanı ölçmeye yarayan alet. Mekanik saatlerin keşfinden önce kullanılmıştır. Dikey duran cam gövdeler, altta ve üstte ahşap ve maden birer plâkaya yerleştirilmiştir. Müzelerde süslü örneklerine rastlanır.

KUPA, Genellikle geniş ağızlı, ayaklı, kadehe benzer içki kabı. Pişmiş topraktan, altın ve gümüşten, porselenden, camdan yapılanları vardır. İlkçağlardan beri çeşitli uygarlıklarda çok süslü örnekleri görülür. Kralların, devlet

Kupa. 16. yy.

adamlarının kullandıkları kupalar, boyalarla, kabartma resim ve desenlerle, değerli taşlarla süslenmiştir. Bazı kupalara boğa, ejder, kartal figürleri işlenmiştir. Türk ve dünya müzelerinde çeşitli devirlerden kalma kupalar yer alır.

KURAN MAHFAZASI, Kuran ve cüzlerini muhafaza etmek için yapılan işlemeli çekmece. Çoğu Kuran mahfazaları poligon gövdeli ve kubbe kapaklıdır. Gövdesi, kemerli ve yüksek ayaklı,

Kuran Cüzü Mahfazası. Osmanlı 17. yy. (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

üzerinde dışa taşkın mahfaza kısmından oluşur. Gövde yüzeyi ve kapağı, sedef, bağa, fildişi, altın-gümüş kakma, ahşap oymalarla süslenmiş, kubbeli kapağı üzerine âyetler yazılmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren cami ve mescitlerde, saray ve köşklerde görülmeye başlayan Kuran mahfazaları birer sanat şaheseri niteliğindedir. En güzel örnekleri İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Ankara Etnografya müzelerinde sergilenmektedir.

KURAN GÜLLERİ, İslâm tezhip, yazı, cilt sanatının en seçkin örnekleri el yazması Kuran-ı Kerim'lerde görülür. Kuran'ın baş sayfaları olan Fâtiha ve Bakara sûrelerinin karşılıklı olarak yer aldığı "serlevha" sayfaları, sûre başları, en sonda "zahriye" denen kitabesi göz alıcı tezhiplerle donatılır. Ayrıca, Kuran'da durulacak veya secde edilecek âyetlerin hizasına konulan ve her 3-4 sayfada tekrarlanan, tezhipli, yuvarlak motiflere "gül" denir. Bunlar vakıf, secde, hizip, sûre ve cüz gülü olarak adlandırılır. Kuran'daki âyetleri ayırmak, durakları belirlemek için yine yuvarlak ve tezhipli küçük güller görülür. Bunlara da "nokta" denir. Noktalar motif olarak zengin bir çeşitlilik gösterir.

KURAN YAZMALARI, İslâm dininin kutsal kitabı Kuran, Peygamber Hz. Muhammed'e vahiy olarak indikten sonra, hafızların ezberindeki Kuran sûreleri, Halife Ebubekir zamanında hiçbir kelimesi, hatta harfi değişmeden yazıya dökülmüş, Halife Osman zamanında da bu 114 sûre, bir araya getirilerek ilk

Tezhipli Kuran Sayfası. Osmanlı, XVI. yy. (Hannover-Kestner Müzesi)

Kuran, kitap halinde topluca meydana gelmiştir. Hz. Osman zamanında ceylan derisi üzerine kûfi hatla yazılan büyük boydaki ilk Kuran nüshalarından biri bugün Topkapı Sarayı Emânet-i Mukaddese Dairesi'nde bulunmaktadır. İslâmiyetin doğuşundan XIX. yüzyıl sonlarında başlayan baskılı nüshalarına kadar, bütün Kuran'lar hattatlar tarafından elle yazılmıştır. En iyi cins aharlı kâğıtlara büyük bir titizlikle yazılan Kuran sayfaları, "müzehhip" adı verilen sanatkârlarca altın yaldız ve desenlerle süslenmiş, bundan sonra "mücellit"ler, Kuran'ı ciltleyerek, cilt motifleriyle süslemişlerdir. Hemen bütün Kuran'larda, Kuran'ın baştan iki sayfası 'Fatihâ ve Bakara sûresi başı) tezhiplidir. Sanatkâr bütün hünerini bu iki sayfada göstermiştir. Bundan sonra, sûre başlıkları ayrı ayrı süslenmiş, âyet arasına gülbezekler, sayfa kenarlarındaki cetvelden sonraki boşluklara çiçekli madalyonlar, dolgular yerleştirilmiştir. Padişahlar ve devlet adamları adına veya büyük camiler için vakıf olarak yazılan Kuran'lar, başlıbaşına birer sanat şaheseridir. Yazıldığı devrin yazı, tezhip, cilt özelliklerini taşır. Çoğu Kuran'ların sonunda hattatların adı ve yazıldığı tarihi belirten ifadeler (ketebe kaydı) bulunur. Bugün Türkiye müzelerinde ve kütüphanelerinde tanınmış hattatların el yazıları ile tezhipli yüzlerce Kuran nüshası bulunmaktadır. Ayrıca evlerde ecdât yâdigârı, sanat değeri yüksek Kuran'lar da bulunmaktadır.

KURNA, Hamam ve çeşmelerde musluk altında bulunan ve su biriktirmek için kullanılan mermer taş tekne. Anadolu'nun İlkçağlarından beri, kurnalar, su ve çeşme mimarisini bütünleyen öğeler olarak görülür. Çanağı pürüzsüz ve perdahlı olan kurnaların dış yüzeyleri oyma ve kabartma işlemelidir. Osmanlı dönemi saray ve konaklarındaki hamam ve oda çeşmelerinin kurnaları birer sanat eseri olacak nitelikte süslüdür.

KUŞAK, Kadın ve erkek giyiminde bele bağlanan dokuma kumaş veya örgü. Beli sıkmak, soğuktan korumak, belde taşınan bazı araç ve gereçleri saklamak ve giyimi zenginleştirmek için kullanılır. Erkek giyiminde kuşaklar iç ve dış kuşak olmak üzere iki türlüdür. İç kuşak elbisenin içine, belden başlayarak göğüs altına kadar sarılan enli pamuk veya yün dokumadır. Dış kuşaklar, bele ve elbisenin üzerine sarılır. Bu kuşaklar çeşitli renklerde pamuklu, yünlü, ipekli kumaşlardan dokunur. Desenli, nakış işlemeli, düz olanları vardır. Beli sıkı ve dik tutan bu kuşaklara, çoğu zaman bıçak, kama, hançer, tabanca gibi silâhlar, para, çakmak, tütün keseleri, ağızlıklar, saat ve köstekleri yerleştirilir. Genellikle saçak ve püsküllerli, kuşaktan aşağıya sarkar. Trablus şal kuşaklar bir ara çok yaygınlaşmıştır. Kadın kuşakları, şalvar ve entari üzerine bağlanır. Şalvarı bele bağlayan ve büzen kuşağa uçkur, önlük, bağlarına dolama denir. Cepkenin altından şalvar üzerinde kalçaya dökülen ipek veya şal kuşaklar kadın giyimine ayrı bir güzellik verir. Kadın kuşakları belden başka baş süslemelerinde de kullanılır. Baş süsü kuşaklar ensiz, fesin alt kenarını saran dolamalardır. Dokurcan denilen, çoğu püsküllü, iki ucu arkaya sarkan çeşitleri vardır. Baş kuşakları, üzerindeki motiflere göre adlandırılır.

KUTNİ, Pamuk ve ipek karışımı ipliklerle dokunan bir kumaş çeşiti. Elbise ve döşemelerde kullanılır. Çoğunlukla fes renginde ve sarı çubukludur. Osmanlılar devrinde Bursa ve İstanbul'da dokunduğu gibi Hindistan'dan ve Avrupa'dan getirilenleri de vardır.

KÜLÂH, Eskiden erkeklerin giydiği keçeden yapılan başlık. Giyenlere ve biçimlerine göre çeşitli adlar alır. Silindir biçiminde yapılan Mevlevî külâhlarına "sikke" denir. Sivri ve yassı olanları, üzerine sarık (destar) sarılanları vardır.

KÜLEK, Anadolu'da ormanlık bölgelerde kullanılan ve içerisine süt, yoğurt, bal, yağ konan ağaç kova. Gerdel de denir.

KÜL KABI, İlkçağlarda ölülerin yakılarak küllerinin muhafaza edildiği, taştan oyma veya pişmiş topraktan yapılma, kapaklı kutu. Çoğu küçük bir lâhit biçimindedir. Arkeoloji müzelerinde örnekleri görülür.

KÜNDEKÂRİ, Özel olarak doğranmış küçük ve düzgün tahta parçalarının birbirine geçmesiyle yapılan minber, kürsü, dolap, kapı ve pencere kanatları gibi ahşap eşyada kullanılan işçilik. Kündekâri işçilikte yapılan eşya, geometrik ve arabesk süslemelere daha yatkındır. Türk ahşap sanatında çok kullanılmıştır.

Kündekâri ahşap kapı detayı

KÜLTEPE (KANİŞ) BULUNTULARI, Kayseri'nin 20 km. kuzeydoğusunda, Karahüyük Köyü'nün güneyindeki Kültepe Hüyüğü'nde, 1894 yılından beri yapılan arkeolojik kazılarda meydana çıkarılan pişmiş topraktan tabletler, mühür baskıları, seramik kaplar, heykelcikler. Anadolu'da M.Ö. 2700-2600 yıllarında başlayan Erken Bronz Çağı'ndan Geç Roma Çağı'na kadar iskân edilen bu hüyük, özellikle Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Kaniş Karumu olarak tanınmış, bölgenin başşehri olmuştur. Kazılarda bulunan çivi yazılı tabletler, Kaniş'in geçmişi ve ekonomik faaliyeti hakkında çok zengin bilgiler vermiş, buluntuların büyük bir

Kültepe'de bulunmuş çarık biçimli seramik içki kapları. M.Ö. 19. yy. (Kayseri Müzesi)

bölümü Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne getirilmiştir. Kültepe'deki ve Kayseri'deki arkeoloji müzesinde de buluntu eserlerden bazıları sergilenmektedir.

KÜP, Pişmiş topraktan yapılan geniş karınlı ve dibi sivri kap. Ağzı geniş çe ve kapaklıdır. Sıvı maddelerle birlikte buğday, darı, un gibi maddeler için de kullanılır. Eskiçağ kazılarında içerisine bir insanın rahatça sığabileceği büyük küpler bulunmuş, küplerin gövde ve kapakları, damga mühürleri, geometrik desenler ve kabartma yılan resimleriyle süslenmiştir. Arkeoloji müzelerinde çeşitli örnekleri yer alır.

Küp

KÜPE, Genellikle kadınların kulaklarına taktığı çeşitli biçim ve maddelerden yapılan süs takısı. Tarih boyunca küpe, her ülkede kullanılmış, kadınların vazgeçemedikleri bir süs öğesi olmuştur.

Bir çift gümüş küpe.
(Ankara-Etnografya Müzesi)

Prehistorik devirlerde ipe dizili boncuk ve renkli taşlarla çeşitli biçimlerde küpeler yapılmıştır. İlkçağlar ve klâsik devirlerin grifon, aslan, ejder başlı halka küpelerinden başlayarak günümüze kadar gelen küpeler, Anadolu'da altın ve gümüş telkârî işçilikte ve daha başka biçimlerde yapılarak kullanılmaktadır.

KÜRK, Tüylü hayvan postundan yapılan üst giyim. Eski çağlardan beri her ülkede, her zaman kullanılmıştır. Osmanlı Devletinde XVII. yüzyılda başta padişah olmak üzere devlet adamlarının ve halkın çok rağbet ettiği yaygın bir giyim olmuş, İstanbul'da ayrıca Kürkçüler Çarşısı kurulmuştur. O devrin samur, misk, vaşak, zerdeva, sansar, sincap, tavşan, kuzu vs. kürkleri ün yapmıştır.

KÜRSÜ, Camilerde vaiz ve hatibin cemaata vaaz ettiği, ahşaptan yapılan yüksekçe yer. Selçuklu ve Osmanlı devri kürsüleri abanoz, ceviz gibi sert ağaçlardan, kafesli ve kündekâri işçilikle yapılmıştır. Kafes ve ajurları arabesk süslemelidir. Mermerden yapılanları da vardır.

KÜTAHYA ÇİNİLERİ - SERAMİKLERİ, Anadolu Selçukluları devrinde (XVIII. yüzyılda) büyük bir gelişme gösteren Selçuklu çini sanatı kesme, mozaik, kare, altıgen ve sekiz köşeli yıldız biçimli çinilerin meydana getirdiği panolarla mimariyi süslerken, tabak, çanak, kandil gibi Selçuklu seramiği de firuze rengin hakim olduğu sıraltı tekniği ile varlığını sürdürmüştür. XV. yüzyıldan itibaren gelişen, XVI. ve XVII. yüzyıllarda sanatının zirvesine ulaşan İznik çini işçiliği ve seramik sanatı, XVIII. yüzyılda yerini Kütahya çini fırınlarına bırakmıştır. Genellikle fincan, hokka, kâse, ibrik, sürahi, matara, kadeh, kupa, gülabdan, kandil, buhurdanlık, tabak gibi evanî ile tanınan Kütahya seramiklerinde sert beyaz hamur ve sıraltı tekniği kullanılmıştır. Fırça darbeleriyle, mavi, kırmızı, sarı, yeşil, eflâtun, lâcivert renklerle çiçekler, stilize yapraklar, sarmaşıklar, damlalar, hatta kuş, balık, insan figürleri eşyayı süslemiş, konturlar siyahla çekilmiştir. Sadece renk ve desenleriyle değil, formları ile de değişik bir zarafet gösteren Kütahya seramiği, XIX. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş ve bundan sonra yerini Çanakkale seramik işçiliğine bırakmıştır. İstanbul'da Çinili Köşk, Türk ve İslâm Eserleri, Sadberk Hanım, ayrıca Konya ve Kütahya müzelerinde ve özel koleksiyonlarda örnekleri bulunan Kütahya seramikleri, Londra'da Victoria and Albert Museum, Atina'da Benaki, Hamburg'da Kunstgewerbe, Doğu ve Batı Berlin'de Staatliche Museen, Paris'te Musée des

Kütahya çinileri

Kütahya işi resimli çini tabaklar. 18. yy.

Art Décoratifs, Louvre, New York'ta Metropolitan, Washington'da Freer Galery ve daha başta ülkeler müzelerinde seçkin örnekleriyle yer alır. Bugün Kütahya'daki eski çini atölyeleri yenilenerek ileri bir teknik ve süsleme anlayışı içinde gelişme dönemindedir.

KYLİKS, Eski Yunan ve Ege sanatında hafifçe kıvrık, yatay, kulplu kupa. Seramikten veya değerli madenlerden yapılan kylikslerin dış yüzeyi insan figürlü sahneler, geometrik ve bitkisel motiflerle süslendiği gibi, iç yüzeyinde ve ortasında bezemeler vardır. Uzun ve kısa ayaklı olanları görülür. Özellikle beyaz fon üzerine siyah ve kırmızı figürlü kyliks seramikleri, müzelerin en değerli eşyaları arasında yerini alır.

LÂDİK (HALI - SECCADE), Konya yakınlarındaki Lâdik (Halıcı) Kasabası, XVI. yüzyıl sonundan itibaren Türk klâsik halı seccadelerinden "Lâdik" üslûbunun merkezi olarak ün yapmıştır. XVII. yüzyılda verimli dönemini

Lâdik Seccade. XVII. yy. (Konya-Mevlâna Müzesi)

yaşayan Lâdik seccadeleri, yumuşak yün ipliği ve kökboyası, parlak renkleri ile dikkat çekicidir. En önemli özelliği, mihrabının alt ve üst panosu üzerinde yan yana sıralanan uzun saplı, lâle, çiçek, başak motifleridir. Mihrap bir veya üç nişlidir. Üç nişli olanlarda, ortadaki niş daha geniş ve yüksektir. Nişler, dekoratif sütuncelere dayanır. Geç devir Lâdik seccadelerinde merdivenli mihrap nişi de görülür. Genellikle mihrap zemini kırmızıdır. Koyu mavi bordürler, sarı, mor, yeşil renk motiflerle süslüdür. Lâdik seccadeleri, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, Sultanahmet Halı ve Kilim, Konya Mevlâna müzelerinde ve başka müzelerde, özel koleksiyonlarda seçkin örnekleri ile yer aldığı gibi, Türkiye dışında Türk halıları sergileyen müzeler koleksiyonları arasında da görülür.

LÂHİT, Eskiçağlarda ölüleri koymak için pişmiş topraktan, ağaçtan, taştan yapılan sanduka. Prehistorik devirlerde ölülerin toprak içinde taş ve tuğlalarla örülü mezarlara konduğu, cesedin yakılarak küllerinin pişmiş topraktan çömlek ve küplerde saklandığı ya da cesedin tabut şeklinde pişmiş toprak lâhitlerde mufahaza edildiği bilinir. Eski

Lâhit. Roma Devri (Side Müzesi)

Mısır'ın pişmiş toprak, ağaç, taş lâhitleri, ölülerin mumyalanarak konduğu, kapaklı, çok süslü sandukalar biçimindedir. Bu sandukaların üst kapağına, ölünün gövdesi ve başı kabartma olarak işlenmiş, ayrıca boyalarla süslenmiştir.Anadolu'nun ilk uygarlıklarında lâhitler birer oda veya küçük ev biçiminde

taştan oyulmuştur. Lykia lâhitleri, bu türün ilk örnekleri sayılır. Üzerinde çatı ve teras kubbe biçiminde kapağı, yanlarında ev cephesini andıran kapı ve pencere kabartmaları vardır. Helenistik devir lâhitleri "Hareon" tipi denilen, üçgen çatılı kapaklı lâhitler olup, bunun en seçkin örneği İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Sayda'dan getirilmiş "Ağlayan Kadınlar" lâhitidir. Kline lâhitleri, daha çok ölünün odasındaki yemek masası ve yatağı durumundadır. Bu lâhitlere Frigya, Lydia devrinde rastlanır. Roma devri Anadolu'sunda Pamphilia ve Sidemara tipinde iki lâhit türü çok gelişmiştir. Pamphilia tipi lâhitlerin kapakları tapınak çatısı biçiminde, üçgen alınlıklıdır. Lâhit gövdesi ölüye ait kabartma figürler ve girlandlarla süslüdür. Sidemara (Konya Ereğlisi yakınlarında Anbarlı Köyü) tipi lâhitlerin kapağı yatak biçimindedir. Üzerinde ölünün, varsa eşinin uzanmış kabartması, gövdesinde yine ölüye ait sahneler, Tanrı figürleri, tapınak resimleri, madalyon kabartmalar vardır. Türkiye'de, başta İstanbul Arkeoloji Müzesi olmak üzere, İzmir, Bergama, Efes, Antalya, Konya, Manisa, Bursa, Adana müzelerinde, başka il müzelerinde çeşitli devir ve örneklerde çoğunlukla mermer lâhitler yer almaktadır.

LÂKE İŞÇİLİK, Ahşabın, kâğıdın, derinin üzerine, "lâk" denilen ve bir çeşit reçineden yapılan saydam maddelerin sürülmesi. Cilt sanatında lâke işçiliği, önemli bir sanat dalını oluşturmuştur. Cilt kâğıdı veya derisi boya ile süslendikten sonra üzeri lâk sıvısı (vernik) ile cilâlanmakta, böylece saydam cilânın altında renkler ve motifler daha parlak

Lâke Cilt Kabı

görünmekte, bozulmamaktadır. Edirne'de ahşap üzerine yapılan boya süsleme lâk'la "Edirnekârî" süsleme işleri meydana gelmiştir. Türk cilt sanatında lâke ciltler, deri süsleme ciltlerden daha parlak ve göz alıcıdır.

LÂL, Yakuta benzer, kırmızı, saydam değerli bir taş. En değerlisi Bedahşan dağlarından çıkarılır. Süs takılarında kullanılır.

LÂLE, Asya kaynaklı olan lâle, Selçuklularla birlikte Anadolu'ya gelmiş ve Anadolu'da yetiştirilen ve çok sevilen bir çiçek olmuştur. XIII. yüzyıldan

Ebru'da Lâle Motifi

itibaren lâle motifi Türk sanatında görülmeye başlamış, XV. yüzyıldan sonra çinilerde, kumaşlarda, derilerde, elişlerinde çok kullanılmıştır. Lâle, Osmanlı sanatında süslemeye girerken, 1718-1730 yılları arasında İstanbul'da lâle yetiştirmek moda olmuş, bu döneme "Lâle Devri" denmiştir. XVI. yüzyılda İstanbul'dan Hollanda'ya götürülen lâle, Avrupa'da da sevilmiş, türleri çoğaltılmıştır.

LÂLEDAN (LÂLELİK), Lâle koymaya mahsus uzun ve geniş ağızlı, hafif şişkin gövdeli, süslü, gülâbdana benzer uzun boyunlu kap. Altın ve gümüşten, seramikten, porselen ve camdan yapılan 12-18 cm. boyundaki lâledanlara, tek veya buket halinde lâle yerleştirilir. XIX. yüzyılın Beykoz lâledanları çok tanınmıştır.

LÂMBA, İlkçağlardan itibaren kullanılan ve içerisindeki yağın bir fitille yakılması ile ışık sağlanan aydınlatma aracı, kandil dışında, petrollü ışık kaynağı. XIX. yüzyılda petrolün sanayiye girmesi üzerine, madenden, camdan, porselenden çeşitli biçimlerde lâmbalar yapılmış ve kullanılmıştır. Petrol lâmbalarının, petrolün doldurulduğu bir haznesi vardır. Haznedeki pamuk örgü fitil, ileri-geri hareket ettirilir. Haznenin ve mekanizmanın üzerinde saydam cam (şişe), yanan fitilin ışığını çevreye yayar. Petrol lâmbalarının dışında, havagazı ve elektrik lâmbaları da vardır. XIX. yüzyıl ortalarına doğru Avrupa'dan Türkiye'ye giren ve bu yüzyılın sonu ile XX. yüzyıl başlarında yaygınlaşan petrol lâmbaları, daha çok Avrupa kaynaklıdır. İstanbul Beykoz Şişe ve Cam Fabrikaları'nda camdan ve porselenden petrol lâmbaları da yapılmıştır. Ayaklı, sürgülü, aynalı, siperli gibi çok değişik örnekleri bulunan petrol lâmbalarına "gaz lâmbası"da denilmiştir.

LANDO veya LANDON, Üzeri açık veya kapalı bir çeşit körüklü araba, geniş fayton. Tek ya da çift atın koşulduğu landolar, altın, gümüş kaplama aksesuarla donatılarak süslenmiştir.

Landon

LÂPÇİN, Kaytanla bağlanan, yumuşak deriden, kulaklı, ökçesiz, düz mest. Genellikle kadınların giydiği lâpçinler, renkli derilerden, üzerleri kabartma ve boyalarla süslü yapılmış, daha çok evlerde giyilmiştir.

Lapçin. XVIII. yy.
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

LÂPİS, Gök mavisi renginde değerli taş. Asya'da rastlanan ve kübik biçimde billurlaşan bu taş, takıları ve vazoları süslemekte, hatta mozaiklerde kullanılmaktadır. Sodalit grubundadır.

LÂVTA, Türk müziğinde bir çeşit telli saz. Lâvtanın, sekiz-dokuz dilimli gövdesi yalancı çınar ağacından, kapağı köknardan yapılır. Sapının yüzeyi, kapaktan itibaren uzar. Genişliği tel sayısına göredir. Tiz telin dışındaki öteki teller ikişerli olarak düzenlenmiştir. İlkçağlarda, Sümer, Mısır, Anadolu ve Roma müzik aletleri arasında örnekleri görülen lâvta, Türk müziğinde de kemençelere eşlik eden bir saz olarak kullanılmıştır.

LEĞEN, Madenden ve seramikten yapılan geniş ağızlı, yayvan su kabı. Küçüklerine "leğençe" denir. Kullanıldığı yere göre adlar alır. İçinde çamaşır yıkanan bakırdan büyük leğenlere "çamaşır

Leğen ve İbrik

leğeni", berberlerin tıraşta kullandıkları, çene altına tutulan, bir tarafı kesik leğene "berber leğeni", üzerine ibrik konan ve el yıkanırken ibrik suyunun aktığı, kafes kapaklı leğene "ibrik leğeni" denir. İbrik leğenlerinin altın, gümüş, pirinç,bakır gibi madenlerden, porselen hatta camdan yapılanları vardır.

LEKYTHOS, Helenistik devirde seramikten yapılan, vazo biçiminde, ayaklı koku kabı. Konik veya silindirik gövdesi, uzun boynu, tek kulpu vardır. Gövdesi, genellikle siyah renk mitolojik sahnelerle süslüdür. M.Ö. VI-III. yüzyıllara ait Lekythos'lar üzerinde cenaze törenleri resmi bulunanlara da rastlanır. Türkiye ve Avrupa arkeoloji müzelerinde örnekleri görülür.

LENGER, Genellikle kalaylı bakırdan yapılan, kenarları yatık ve yayvan, geniş yemek sahanı. İç yüzey ortasında altı köşeli yıldız (Mühr-ü Süleyman) veya geometrik desenli madalyonlar bulunur. Yatık kenar yüzeyi yine madalyonlarla süslüdür. Sahibinin adı ve yapılış tarihi genelde kenar yüzeyine yazılır.

LESİT, Eski Yunan sanatında görülen, uzun, dar boğazlı, boynunun bir tarafında kulpu olan seramik, küçük testi. Gövdesi üzerine resimler yapılmıştır. Lesitler, genellikle parfüm kapları olarak kullanılmıştır.

LEVHA (YAZI), Üzerinde hat sanatının seçkin örnekleri yazılı, duvarlara asılmak için yapılan tablo. Hattat, iri harflerle yazısını karton, tahta, kâğıt üzerine yazdıktan sonra, yazıyı süsler. Bazen ebru kâğıtlarla bu süs tamamlanır.

Yazı levha (Konya-Mevlâna Müzesi)

Bakır lenger. XIX. yy.
(Gündağ Kayaoğlu Koleksiyonu)

Daha sonra bu yazıyı yaldızlı çerçeve içine alır. Levhalarda genellikle hattat adı ve yazıldığı tarih belirlenir. Müzelerde, cami ve mescitlerde, eski eser koleksiyonları ve evlerde, saray ve köşklerde tanınmış hattatların el yazıları ile çok süslü levhalar görülür.

LEVNÎ (MİNYATÜRLERİ), Türk minyatür sanatçısı, XVII. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'de doğmuştur. Asıl adı Abdülcelil Çelebi'dir. Genç yaşında İstanbul'a gelmiş, Topkapı Sarayı Nakışhanesi'ne girmiştir. Nakışhane'de bir yandan kitap başlıklarını, cilt kapaklarını süslerken, öte yandan "tasvir sanatı" olarak adlandırılan minyatürcülükle uğraşmış, Sultan Ahmed III zamanında sarayın Nakkaşbaşılığına getirilmiştir. Bu devirde (Lâle Devri) Levnî, Ahmed III'ün şehzadeleri için düzenlediği sünnet düğünü gösterilerini minyatüre dökerek Vehbî'nin "Sûrnâme" adlı eserine 137 minyatür çizmiştir. Topkapı Sarayı'nda bulunan bu minyatürlerden ayrı olarak Levnî'nin yine burada yer alan bir de "Padişahlar Albümü" vardır. Levnî, minyatürlerinde o güne dek bilinen belli kuralların dışına çıkarak bu sanat dalında kendine özgü bir çığır açmıştır. Seçtiği konulardaki renk ahengi,

Levni'nin bir minyatürü

hareket kıvrаklığı, özellikle resme kattığı derinlik dikkat çekmektedir.

LİHYE-İ SAADET, Hazreti Peygamber'in sakalından kesilmiş birkaç kılın bulunduğu şişe. Sakal-ı Şerif de denir. Birçok camide kırk bohçaya sarılı olarak muhafaza edilir ve Kadir Gecesi bu bohçalar açılarak ziyaret edilir. Lihye-i Saadet'lerin bulunduğu kutu ve çekmeceler çok süslü yapılmıştır. Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi'nde, Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan Lihye-i Saadet'lerin altın kutuları değerli taşlarla süslüdür.

LİR, Eskiçağlarda kullanılan telli müzik âleti. Lir gövdesi, ağaç veya kaplumbağa kabuğundan yapılmıştır. Mitolojik bir saz olarak bilinir.

LİKA, Kamış kalemlerin fazla mürekkep almasını, kamışın ucunun hokkanın içine çarparak bozulmasını ve hokka veya divitin devrilmesi halinde mürekkebin dökülmesini önlemek için hokkanın içerisine konulan ham ipek lifleridir. Dayanıklı olduğu için ham ipek kullanılır. Ömrü 2-3 yıl kadardır. Yazarken kalemin ucuna parça parça takılmaya başlayınca değiştirilmesi gerekir.

LİTOGRAFİ (TAŞ BASKI), Basılacak yazı ve şekilleri düzgün yüzeyli bir taş levha üzerine çizmek, sonra su ile yağlı maddeler arasındaki uyuşmazlıktan yararlanarak, bunları kâğıda basmak sanatı. Yazı ve şekiller üzerine sürülen mürekkep ile boş kalan yerlere sürülen su, taşın gözeneklerine girer ve burada yerleşir. Sürülen mürekkep uçmasın diye asit ve arap zamkı karışımı bir maddeyle silindirden geçirilir. Türkiye'de de litografi tekniği ile çoğaltılmış kitaplar, baskı resimler yapılmıştır.

LİYAKAT MADALYASI, Osmanlı Padişahı Abdülhamid II'nin emriyle, devlete bağlı, savaşlarda yiğitlik gösterenlere verilmek üzere, 1890 yılında bastırılan madalya. Bir yüzünde "sadakat ve şecaat arzedenlere mahsus liyakat madalyası" yazısı ve 1308 hicrî tarihi vardır. Altın ve gümüş olarak çıkarılmıştır.

LOBUT, Sert ağaçtan, 60-80 cm uzunluğunda,saptan ucuna doğru giderek kalınlaşan sopa. Ucuna demir halkalar takılarak topuz gibi kullanılır. Ya da kolları güçlendiren spor aleti olarak sağa-sola savrulur. Konya Müzesi'nde Sultan Cem'e ait olduğu söylenen, ucu demir halkalarla ağırlaştırılmış bir çift lobut yer almaktadır. İstanbul-Askeri Müze'de ve daha başka müzelerde lobutlara rastlanmıştır.

LOUİS (XIII. XIV. XV. XVI.) ÜSLÛPLARI, Fransa Kralı Louis XVI.'ya kadar (XVI. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl sonu), yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemde her kralın devrine özgü, hemen

bütün Avrupa'yı etkileyen sanat üslûpları. Mimariden mobilyaya kadar, biçim ve bezemelerde kendini gösteren bu üslûp farkları, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmaz. Biri diğerini, değişik zevkler ve sanat anlayışları ile yaratır. Louis XII devrinde Gotik üslûbun gelişmesi ile bezemelerde kullanılan bitkisel motifler daha bir sadeliğe dönüşmüş, geometrik bir karakter kazanmıştır. Bu devirde insan ve hayvan figürleri, kıvrım dallar ve

XVI. Louis Stili Kâseleri

çiçeklerle iç içedir. Louis XIII devrinde bezemeler arasında girlandlara, çiçek buketleri, elma, armut gibi natürel yemişlere, kenger (akant) yapraklarına çok rastlanır. Çocuk ve melek resimleri, içi meyve dolu kıvrık bereket boynuzu, kulplu vazolar süslemeye girmiş, mobilyalarda, sütunceler, atkılar gibi mimarî öğelere geniş yer verilmiştir. Onu izleyen Louis XIV devri üslûbunda süsleme daha iddialıdır. Güneş Kralı Louis XIV'ü simgeleyen güneş, güçlülüğün sembolü kask resimleri, meşe yaprakları, defne ve zeytin dalları bezemede sık görülen öğelerdir. Mobilyalar yüksek, çok yaldızlı, oymalı ve görkemlidir. Koltuklar ağır, pahalı kumaşlarla kaplanmış, yün ve ipek saçaklarla süslenmiştir. Karyolalar dört direkli köşk biçimindedir. Louis XV devri daha çok Barok'a dönük bir üslûbu yaşatmıştır. Süslemede kıvrık yapraklı kenger motifleri arasında, müzik aletleri, meşaleler, çiçek demetleri, deniz kabukları, okluklar, güvercinler görülür. Mobilyalar , maden, bağa ve renkli taşlarla, lâkeler ve yaldızlı bronzlarla donatılarak ayrı bir biçim verilmiştir. Bundan sonra başlayan Louis XVI üslûbu ise, bir önceki üslûbu daha zenginleştirerek süslemeye, yemiş salkımları, buğday başakları, dizi boncuklar, lir, ok, yay, kurdele fiyongu vs. gibi eşya resimleri girmiştir. Mobilyalar tahta mozaik, genellikle benekli maon, çatmalar oymalı ve yaldızlıdır. Louis üslûpları, devirleri aşarak, yıllar yılı Avrupa süslemelerine, özellikle mobilya işçiliğine örnek olmuş ve tanınmıştır.

LÜLE-LÜLECİLİK, Tütün içenlerin çubukları ucuna yerleştirdikleri hokka. Lüle, lüleci çamuru denilen kırmızı renkte, süzülmüş ve dinlendirilmiş çamurdan, el ile dönen çarkta (tornada) yapılır. Üzeri kendi renginde sıvı astarlarla sıvanır. Yapanın mührü ya da tuğra basılır. Kurutulduktan sonra, üzeri boya ile nakışlanır ve fırınlanır. Fırında pişen lülenin üzeri tekrar astarlanır, çuha parçaları ile ovularak parlatılır. İstenirse altın varaklarla bezenerek hafif ateşte tekrar fırınlanır. Lülenin içerisine tütün basılarak ateşlenir. Emziğine uzun çubuk geçirilerek dumanı çekilir. Lülecilik sanatı, XVI. yüzyıldan itibaren tütünün Türkiye'ye girmesi ile başlamış,

son yıllara kadar devam etmiştir. İstanbul'da, Tophane'de lüleci atölyelerinin bulunduğu semte Lüleciler Çarşısı dendiği ve burada 60 atölyenin faaliyet gösterdiği bilinir. Uzun yıllar Tophane lüleleri her yerde aranır olmuştur. Kırklareli-Lüleburgaz ilçesinde de vaktiyle lüle yapıldığı söylenir. Topkapı Sarayı Müzesi Porselen ve Cam Eserler Bölümü'nde, İstanbul Belediye (Şehir) Müzesi'nde, Ankara ve Konya etnografya müzeleri ile başka müzelerde, İstanbul Sadberk Hanım Müzesi Kocabaş Koleksiyonu'nda süslü lüle örnekleri yer alır. Son yıllarda lületaşından da lüle yapılmıştır.

Eskişehir lületaşından yapılmış pipo (Eskişehir-Lületaşı Müzesi)

LÜLETAŞI, Beyaz renkte, işlemesi kolay, hafif, gözenekli bir taş türü. Eskişehir yakınlarındaki Kemikli, Sepetçi, Sansıva, Karahüyük, Yarmalar yöresindeki ocaklardan çıkarıldığı için "Eskişehir Taşı" da denir. Lületaşından lüle işlendiği gibi son yıllarda figürlü veya budaklı pipo, bilezik, küpe, kolye, ağızlık gibi eşyalar yapılarak oyma ve kakmalarla süslenmiş, bunlar hediyelik eşyalar arasına girmiştir.

MADALYA, Savaşlarda yararlık gösterenlere, yarışma ve sergilerde derece alanlara verilen, önemli bir olay veya bir yıldönümü dolayısıyla, yahut ünlü bir kişi adına bastırılan madenî nişan. Avrupa devletlerinde olduğu gibi, İslâm devletlerinde ve Türklerde de madalya basmak ve gerekenlere vermek geleneği vardır. Anadolu Selçukluları devrinde Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev II'nin devlete üstün hizmeti geçenlere verilmek üzere 1245 yılında, 134 gr. ağırlığındaki altından bir madalya (Atiye Dinârı) bastırdığı bilinir. Osmanlılarda ilk madalya "Ferahî" adıyla, altın olarak 1730 yılında basıldı. Daha sonra, 1754 yılında, altın "Sikke-i Cedid", 1831 yılında altın ve gümüş "Vak'a-i Hayriye", 1824 yılında altın "Hilâl-i Osmaniye", 1831 yılında altın, gümüş ve bakır "İşkodra", 1838'de altın ve gümüş "Hünkâr İskelesi", 1839'da altın ve gümüş "İftihar" madalyaları basıldı. Bundan sonra Osmanlı Padişahları altın, gümüş, bakır, bronz, nikel olarak çok sayıda madalya bastırıp çıkardılar. Bunların adları ve çıkarıldığı yıllar şöyledir: Abdülmecid devrinde İftihar (1840), Berrüyetüş-Şam (1840), Yemeni (1846), Ayasofya Tamiri (1848), Bosna (1849), Tanzimat-ı Hayriye (1850), İftihar (1853), Sinop Deniz Muharebesi (1853), Silistre (1854), Kırım (1854), Düveli Selâse İttifakı (1854), Tuna (1854), Kars (1854), Nişan-ı İftihar(1858), Tahlis-i Can (1859), Tahsin-i Hüner ve Marifet (1859), Zaptiye Çavuşları (1860) madalyaları çıkarılmıştır. Bundan sonra Sultan Abdülaziz devrinde şu madalyalar çıkarılmıştır: Karadağ (1862), Osmanlı Sergisi (1862), Şişhaneli Tüfek (1862), Keskin Nişancılar (1862), Ziraat (1862), Kolera (1856), Londra Seyahatı (1867), Girit (1868) madalyaları. Sultan Abdülhamid devrinde basılıp çıkarılan madalyalar şunlardır: Plevne (1877), Tarz-ı Atik İmtiyaz (1878),

İstiklâl Madalyası

Tarz-ı Cedid İmtiyaz (1882), İftihar (1884), Alman Mülâkatı (1889), Girit (1890), Liyakat (1890), Yemen (1892), Ziraat ve Sanat (1892), Hereket-i Arz (1894), Anadolu Nuseybin (1895), Yunan Muharebesi (1896), Şehid Ailelerine İane (1897), Maarif (1899), Hicaz Demiryolu (1900), Kanuni Esasi

(1908). Sultan Mehmed Reşat Devri Madalyaları şunlardır: Bursa Sergisi (1909), Darülfünun (1909), Belediye (1909), Osmanlı İttihat Mektepleri (1910), Abide-i Hürriyet (1911), Hamidiye Kruvazörü (1912), İane-i Harbiye (1913), Kahire Seyahati (1913), Donanma (1914), Hilâl-i Ahmer (1914), Harp (1914), Alman Mülâkatı (1917), Avusturya Mülâkatı (1918), Çanakkale Ziraat (1918) madalyaları. Millî Mücadele'den sonra T.B.M.M. hükümetinin verdiği ilk madalya, "İstiklâl Madalyası" olmuştur (1922). İstanbul Arkeoloji Müzesi Nümizmatik Salonu'nda bu madalya ve nişanları toplu halde görmek mümkündür.

MADALYON, Üzerinde genellikle resim, yazı ve sembolik işaretler bulunan altın, gümüş veya başka bir madenden süs takısı. Bir zincirle boyna asılır. Bazıları yuvarlak ve kalp şeklinde kutu olup içerisinde resim ve fotoğraf bulunur. Madalyaların büyüklerine de madalyon denir. Bazı yıldönümleri ve toplantılar için hatıra madalyonları da basılmıştır. Türkiye'de son yıllarda madalya vermek ve madalyon bastırmak yerine "hatıra plâketleri" verme usulü yaygın hale gelmiştir.

MADEN SANATI (TÜRK), Madenin (altın, gümüş, bakır, kalay ve demir) keşfedildiği, bu madenlerden silâh, süs eşyaları, kap kacağın yapılmaya başlandığı İlkçağlarda, özellikle Eski Mezopotamya, Mısır, Suriye ve Anadolu'da, "Maden İşçiliği" adıyla yeni bir sanat doğmuş, giderek gelişen bu sanat, yeryüzündeki bütün uygarlıklarda varlığını sürdürmüştür. Orta Asya'yı yurt edinen eski Türk kavimleri, bu arada Hunlar, Göktürkler maden sanatını millî bir sanat saymış, Türklerin İslâmiyeti kabul ederek İslâm-Türk devletleri kurmaları ile kendi sanatlarını İslâmî inançlar içinde devam ettirmişlerdir. Büyük Selçuklular yolu ile Anadolu'ya giren İslâm-Türk maden sanatı, Anadolu Selçukluları devrinde, Konya ve Artuklu Bölgesi olmak üzere iki merkezde gelişmiştir. Bu merkezlerde yapılan kandil, tepsi, havan, şamdan, mangal, ayna, kapı tokmakları, mutfak eşyaları gibi Selçuklu maden eserleri, bugün İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, Topkapı Sarayı, Konya Mevlâna, Ankara Etnografya müzelerinde ve özel koleksiyonlarda görülmektedir. Döğme, dökme, tornada çekme ve madenî plâkaları birbirine perçinleme gibi tekniklerle yapılan eserler, yetenekli ustalar eliyle ayrıca süslenmiştir. Bu süslemelerde kazıma ve oyma, kabartma, başka bir madenî kakma, kafes gibi ajurlama ve kesme, savatlama, telkârî gibi teknikler kullanılmıştır. Osmanlı devri maden sanatı daha geniş alanları içine almıştır. Her ne kadar geleneksel yapım ve süsleme teknikleri bu devirde de devam etmişse de maden sanatının uygulandığı alanlar çoğalmış, silâhtan süs takılarına, mutfak eşyalarından şebeke ve parmaklıklara kadar, maden, her yerde ustalıkla kullanılmıştır. Kuyumculuk, demircilik, bakırcılık, dökümcülük gibi madenle ilgili meslek dalları Osmanlılar devrinde yaygınlaşmış, bu atölyelerde maden sanatının şaheserleri yaratılmıştır.

MAHFAZA, İçerisine değerli eşyanın konduğu, çoğu kez, konan eşyaya göre biçim alan kutu, çekmece vs. Türk sanatında yazma kitap, mücevher,

kalem, silâh gibi eşyaların konduğu mahfazalar vardır. Telkârî gümüşten veya tahta oymalı, sedef, altın, gümüş kakmalı mücevher kutuları, işlemeli deriden silah kılıfları, ağaç işlemeli kalem kutuları, gümüş ve pirinçten süslemeli hamayil mahfazaları, çekmeceye benzer, ağaç üzerinde kakmalı Kuran, cüz mahfazaları,boyna takılan, omza iliştirilen süslü muskalıklar, daha birçok örnekleriyle her yerde karşımıza çıkar.

MAHFE, İçerisinde bir veya iki kişinin oturabileceği, deve veya fil gibi hayvanların sırtına konan kafes. Kafesin üzeri değerli kumaşlarla örtülür, önünde de bir perde bulunur. Karşılıklı iki kişinin oturacağı, omuzlarda taşınan mahfeler de vardır. Tahtırevanlar da bir tür mahfedir.

MAKAS, Kâğıt, kumaş, bez ve levha halindeki yumuşak maddeleri kesmeye yarayan madenî alet. Bunlardan kâğıt ve mum makasları süslü olarak yapılmıştır. Uçları sivri, ince, uzun kâğıt

Makaslar

makasların açılıp kapanan iki sapı oymalı ve ajurlu süslendiği gibi, gövdesi üzerine altın, gümüş kakma yazılar yazılmıştır. Şamdan mumlarının fitillerini kesmek için kullanılan mum makaslarının gövdesine ayrıca bir hazne (kutu) eklenmiştir. Kesilen fitil uçları bu haznede toplanmaktadır. Hazneleri kuş figürlü olanları da vardır.

MAKET, Yapılacak bir binanın, bir heykelin, hatta bir resmin, bir süslemenin, tiyatro ve operada kurulacak sahnenin önceden hazırlanan modeli veya taslağı. Mimarî yapıların çoğu zaman küçültülmüş ölçeklerle üç boyutlu maketleri yapılır. Bunlar genellikle, eserler yapıldıktan sonra da saklanmışlardır. Bazı mimarî eserlerin, sonradan küçük boyutlarda maketlerinin yapıldığı da görülmüştür. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde Sultanahmed Camii'nin fildişinden, Yeni Cami'nin mukavvadan, Konya Mevlâna Müzesinde, İstanbul Süleymaniye Camii'nin tahtadan yapılma başarılı maketleri bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'ndaki Kudüs-Ömer Camii'nin sedef maketi de bunlar arasındadır. Kâbe'nin de çeşitli maketleri yapılmıştır. Avrupa'da tanınmış mimarî eserlerin maketleriyle maket müzeleri kurulmuştur. Mimariye uygulanan süsleme ve yazıların önceden hazırlanan kalıpları da maketler arasında sayılabilir.

MAKRAMA, Genel olarak pamuk, yün ve ketenden Anadolu'da el tezgâhlarında dokunan bir çeşit peşkir. Gevşek dokumalı ve su emici nitelikteki makramalar, 45x50 cm. veya 60x120 cm. boyutunda dokunur. El havlusu olarak kullanıldığı gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kadınların başlarını örtü olarak süsler. Makramaların iki ucunda 10-16 cm. enindeki birbirine yanaşmış sular üzerinde renkli kilim motifleri bulunur. Bu motifler, dokunduğu bölgelere

göre ergenbıyığı, kucağıkuzulu, eliböğründe, çaprak gibi adlar alır. Her iki ucu da saçaklıdır.

MAKTA, Kamış kalemleri yontmak ve ucunu açmak için kullanılan âlet. Maktalar fildişi, kemik, sedef ve sert ağaçtan yapılır. 15 cm. uzunluğunda düz, şerit levha biçimindedir. Üzerinde, yontulacak kalemin kaymaması için çıkıntılı bir yatağı vardır. Çok süslü yapılan maktalar, müzeler ve koleksiyonlarda, yazı takımları arasında yer alır.

MANDOLİN, Gövdesi düz, üzerinde dört çift teli bulunan telli saz. Büyükleri ve lavtaya benzeyenlerine "mandole" denir. Mondolin, mandoleye göre bir oktav tiz ses verir. Daha çok Batı müziğinde telli sazlar arasında kullanılır. Gövdesi şişkin, değişik ağaç, sedef ve fildişi kakma ile süslenenleri vardır.

MANGAL, Odaları ısıtmak için içerisine kömür ve odun ateşi konan kap. En basiti pişmiş topraktan yapılan ayaklı kâse biçimindeki örnekleridir. Gelişmiş olanları tunç ve pirinçten, demir levhalardan yapılmıştır. Genellikle mangalların altında, mangalın oturduğu bir "tabla" vardır. İçerisine ateşin konulduğu "mangal göbekleri" ayaklarına oturur. Mangal göbeği yuvarlak veya köşelidir. Göbek gövdesi ve ayakları kafesli oymalar, döküm kabartmalarla süslüdür. Odanın veya salonun ortasına yerleştirilen büyük "meydan mangalları"nın üzerinde, "tepelik" denilen, kubbeye benzer, kafesli bir bölüm bulunur. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde altın-gümüş işleme çok süslü "saray mangalları" yer alır. Osmanlı devri İstanbul'unda Süleymaniye semtinde yapılan pirinç ve döğme bakır mangallar bir zamanlar çok tanınmıştır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, İstanbul Şehir, Ankara Etnografya müzeleri ve başka müzelerde

Sofada Mangal (İstanbul-Sadberk Hanım Müzesi)

Selçuklu ve Osmanlı devri mangal örnekleri bulunduğu gibi, Anadolu'da eski örneklerine benzer mangal yapımı bugün de devam etmektedir.

MANGIR, Osmanlılarda bakır para. İlk mangır Sultan Murad I zamanında kesilmiştir. 24 mangır 1 akçe karşılığındadır. Sultan Süleyman II zamanında 1 okka bakırdan 800 mangır kestirildiği bilinir. Buna göre 1 dirhem bakır 2 mangır etmektedir.

MANLAVLIK (ALTIN TAKISI), Asya ve Anadolu'da yaşayan Türkmen ve Yürük kadınlarının başlarına giydikleri takkenin alna gelen kenarına şerit halinde iliştirilen ve kulaklara kadar uzanan madenî süs takısı. Genellikle işlemeli gümüş plakalardan yapılır ve alt kenarlarına yine gümüş püsküller sıralanır. Bu püsküllerin, yürüdükçe tatlı bir ses çıkaran çıngıraklı olanları da vardır. Bu takılara kelebek de denir.

MANUSA DOKUMALARI, Malatya, Arapkir ve çevresinde, özel tezgâhlarda dokunan bir tür kumaş. İpek, pamuk ve yün ipliklerle dokunur. Yastık, yorgan yüzü, çarşaf, sofra takımı, şalvar, başörtüsü, önlük olarak kullanılır. Renkleri ve desenlerine göre jakarlı, yollu, çiçekli, çubuklu, bademli gibi adları vardır. Düz dokumalara, tahta kalıplarla "yazma" tekniği ile desenler basıldığı görülmüştür.

MARKİZ YÜZÜK, Elips biçiminde, iki ucu sivri, üzeri değerli taşlarla doldurulmuş yüzük. 18. yüzyılda Fransa'da moda idi.

MARS, Romalıların ilkbahar ve tarım ilâhı. Baharın ilk ayı Mart, adını bu ilâhtan almıştır. Romalıların ceddi olan Romulus'un Mars'ın oğlu olduğuna inanılır. Roma'da çeşitli Mars heykelleri yapılmıştır. İtalya, Fransa, İspanya müzelerinde değişik Mars heykelleri yer alır.

MASA, Ayaklar üzerine yerleştirilmiş bir tabladan meydana gelen mobilya. Kullanıldığı iş ve yerlere göre ad alır. Yemek, yazı, montaj, oyun masaları gibi. İlkçağlardan beri taştan, mermerden, madenden, ağaçtan, camdan, çeşitli biçimlerde masalar yapılmış ve kullanılmıştır. Ortaçağlarda Avrupa sanatında ahşap işleme masalar, mobilya işçiliği ve üslûbunun ayrılmaz bir parçası olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren İtalya, Fransa ve İngiltere'de mobilya sanatı ile birlikte masa, başlıbaşına bir sanat haline gelmiştir. Ayaklar giderek madenden, alçı kabartmalar ve yaldızlarla süslenmiş, tablada, renkli mermerler, ağaç kakmalar yer almıştır. Türk sosyal hayatında sandalye veya koltuğa oturmak yerine sedirlere ve minderlere bağdaş kurmak geleneği yaygın olduğu için, masa pek kullanılmamış, Türk-saray ve köşklerine, konaklarına masa, ancak XVIII. yüzyıldan sonra, Avrupa ile başlayan sıkı ilişkilerle girmiş, XIX. yüzyılda Avrupa işi masalar Türkiye'de görülmüştür.

MASK-MASKE, Mask, genellikle insan yüzünden alçı ile alınmış kalıp anlamına gelir. Bu kalıptan, istenirse o kişinin büstü yapılır. Maske ise yüze takılan, surat biçimleri veya gözleri açık yüz örtüleridir. Eski Yunan ve Roma sanatında oyuncuların yüzlerine trajik ve komik maskeler taktıkları bilinir. Bu yüzden tiyatro amblemleri mask veya maskelerden seçilmiştir. Ortaçağlarda alından burun hizasına kadar göz boşlukları

bulunan yarım maskelerle "maskeli balolar" düzenlenmiştir. Bu gelenek birçok yerde günümüzde de sürmektedir. Maskeler, mukavvadan, bezden, deriden, madenî levhalardan, ilkel Afrika ve Amerika yerlilerinde genellikle ağaç ve kabuğundan yapılmıştır. Klâsik devir tiyatrolarında, duvarlara taş oyma maskelerin yerleştirildiği görülmüştür.

MASKOT TAKILAR, Uğur getirdiğine inanılan hayvanların figürini ya da uğurlu sayılan nesnelerin biçimlendirilmiş takıları. Bunlar kolye ve bileziklere, saat kösteklerine, küpelere takıldığı gibi cep ve cüzdanlarda da taşınır.

MAŞA, Ocak ve sobada ateş karıştırmaya, mangaldan ateş almaya yarayan çift dilli madenî kıskaç. Demirden, pirinçten süslü olarak yapılır. Ocak önlerinde, mangal kulpu ve tablasında yer alır. Ayrıca, şekerlikten şeker almak için şekerlik maşaları, pasta ve tatlılar için pasta maşaları altın, gümüş, pirinçten çok süslü yapılanları vardır.

MA'ŞALLAH, Anlamı "Allah'ın istediği şey" dir. Güzel bir şey karşısında nazar değmemesi için sıkça söylenen bu kelime, Arap harfli çeşitli yazı kompozisyonlarıyla, levhalarda, süs takılarında, nazarlıklarda, hemen hemen süslemenin her yerinde fırsat düştükçe kullanılmıştır.

Sivil mimaride evlerin duvarlarında kalemişi süsleme, alçı ve taş kabartma olarak cephelerde kullanıldığı gibi, altın, gümüş kolyelere, yeşim, akik yüzüklere de işlenmiştir. Türk halk sanatının çok sık görülen yazı istiflerinden biri olarak tanınır.

MAŞLAH, Saf yün, ipek karışımı pamuklu kumaşlardan dikilen ve elbise üzerine giyilen bir çeşit uzun entari. Genellikle Arap ülkelerinde erkek giyimi olarak tanınmıştır. Osmanlı devrinde kadınların da "yeldirme" gibi maşlah giyerek sokağa çıktıkları bilinmektedir.

MAŞRAPA, Kulplu su kabı. Maşrapa çok eski devirlerden beri su ve içki kabı olarak kullanılmaktadır. Bakır, gümüş, altın, ağaç, emaye ve seramikten yapılmıştır. Kullanılışına göre, su, şarap, süt, salep, şerbet maşrapaları gibi adlar alır.Yapıldığı maddenin türüne göre, üzeri oymalar, kakmalar ve renkli boyalarla süslenir. Gürgen, ardıç, çam, şimşir, abanoz gibi ağaçlardan oyulan maşrapaların genellikle gövdesi yakılarak süslenmiştir. Çeşme ve sebillerin kurnalarına zincirle bağlı kalaylı bakır maşrapalar, ağız kısmında suyun akması için kuş ağzı biçiminde çıkıntısı bulunan gagalı maşrapalar, çeşitleri arasında sayılır.

Seramik Maşrapa, İznik İşi. Osmanlı XVII. yy. (İstanbul-Çinili Köşk Müzesi)

MATARA, Deriden, madenden, seramikten yapılan su kabı. Genellikle yolculuk sırasında, seferlerde içerisine

su veya içki doldurularak belde taşınır. İlkçağlardan beri kullanılan matara, belde kolay taşınabilmesi için yassıca yapılmış, dış yüzeyi deri veya kumaşla kaplanmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren Kütahya çini atölyelerinde, firuze zemin üzerine siyah, kırmızı, sarı, mor desenli çini mataralar yapılmıştır. Çanakkale seramikleri arasında da değişik biçimlerde mataralar görülür. İki kulplu olan bu mataralar, bir bağla omza asılır.

MECİDİYE, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid'in para ayarlarının düzenlemesi fermanı ile çıkarılan altın ve gümüş sikkeler. 1844 yılında İstanbul Darphanesi'nde 500, 100, 50 kuruşluk altın, 20, 10 ve 5 kuruşluk gümüş mecidiye basılarak tedavül edildi. Ayrıca 1848 yılında 250 kuruşluk altın mecidiye çıkarıldı. Mecidiyelerin bir yüzünde,

Mecidiye Nişanı

12 ayyıldızın çevirdiği tuğra ve Abdülmecid'in tahta çıkışının kaçıncı yılında paranın basıldığını gösteren tarih, öteki yüzünde İstanbul'da basıldığını gösteren ibare ile tahta çıkış tarihi olan 1255 H. (1839 M) rakamı yazılıdır.

MEÇ, Ucu sivri, ensiz, düz kılıç. Kısa ve uzun olmak üzere iki çeşittir. Osmanlı kesici silâhları arasında yer alan meçlerin kısa olanları, subay ve polisler tarafından genellikle törenlerde bele asılı olarak kullanılmıştır.

MEDUSA, Mitolojide Gorgon denilen üç kız kardeşten biri. Saçları yılanlarla örgülü, korkunç bir yüzü bulunan Medusa başı, kötülükleri uzaklaştıran nazarlık olarak taş ve madenî eserlerde yer almıştır.

Medusa Başı

MEHMED ŞEVKİ (HATTAT), Tanınmış Türk hattatlarından. 1829 yılında Kastamonu'da doğmuş, ailesi ile birlikte küçük yaşında İstanbul'a gelmiştir. Öğrenimini sürdürürken dayısı Hattat Hulusi Efendi'den yazı dersleri almış, devrinin usta hattatları arasına girmiştir. Kuran, hilye, levha, dua kitapları olarak pek çok eser veren, askerî okullarda hat hocalığı yapan Mehmed Şevki Efendi, bir ara Sultan Abdülhamid II'nin şehzadelerine de yazı dersleri vermiştir. 1887

yılında İstanbul'da ölmüştür. Yazıları İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Türk ve İslâm Eserleri, Vakıflar Hat Sanatı müzelerinde, daha başka müzeler ve özel koleksiyonlarda görülür.

MEİSSEN PORSELEN, Doğu Almanya'da Dresden'e bağlı Meissen şehri atölyelerinde yapılan ünlü porselenler. 1710 yılında Saksonya Kraliyet Porselen Fabrikası adı ile kurulan bu atölyede yapılan porselenler kısa sürede Avrupa'nın her ülkesinde tanınmıştır. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Türkiye'ye ihraç edilen bu porselenler Türkiye antika eşya piyasasında yerini almıştır. Özellikle çay ve sofra takımları, vazolar, enfiye kutuları, beyaz hamurlu, ince gövdeli ve manzara resimlidir. Meissen'de yapılan renkli boyalarla süslü figürlü biblolar dünyanın her yerinde tanınır. Meissen porselenlerinin amblemi mavi renkte çapraz iki kılıçtır. 1934 yılından sonra kılıç üzerine çekilen yatay çizgi birinci, iki çizgi ikinci, üç çizgi üçüncü kalite olduğunu göstermektedir. Türkiye'de özel koleksiyonlarda ve antika piyasasında meissen porselen örneklerine rastlanmaktadır.

MENDİL, El kurulamak ve ter silmek için cepte taşınan işlemeli bez. Orta Asya Türklerinde "Ulatu" adıyla kullanılan mendil, Selçuklu ve Osmanlılarda bir sembol ve süs olarak kullanıldığı gibi, kadın ve erkeklerin vazgeçemeyeceği bir ihtiyaç eşyası olarak da yaygınlaşmıştır. Osmanlılarda mendilin madde ve tekniği üzerinde en doğru bilgiyi ancak XVI. yüzyıldan itibaren ve özellikle Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan şehzade ve sultan mendillerinden öğrenebiliyoruz. Bu yüzyıla ait olan mendillerde kullanılan malzeme el tezgâhlarında dokunmuş olan ketendir. Mendilin işlenmesinde kullanılan ipek ve renkli keten iplikler ince veya kalın bükülmüş, çoğu kez işlemede altın ve gümüş kullanılmıştır. Mendilin her iki yüzü de kullanıldığı için, işlemede iki yüzlü "hesap işi" tekniği tercih edilmiştir. Bunun yanında "balıksırtı", "sarma", "telkırma" gibi işleme tekniklerinin de kullanıldığı görülmektedir. Mendili çerçeveleyen 5 santim enindeki bordüre sekiz köşeli yıldız, yarım haç, rozet, zikzak yollar, baklava motifleri işlenmiş, bunların arası, çiçek, yaprak, pars beneği ile doldurulmuştur. Topkapı Sarayı'nda XVII. yüzyıl olarak tarihlendirilen mendiller, kullanılışlarına göre, burun ve ter mendili, yas (matem) mendili, enfiye mendili ve merasim mendili olarak adlandırılmıştır. Bunlar arasında merasim mendillerinin işlemeli bordürleri çok geniştir. Zemini altın telle "muşabbak" tekniğinde nakışlarla doldurulmuştur. Saray mendillerinin dışında, şehir, kasaba ve köylerde mendil yerine daha çok çevre, yağlık gibi süslemeli el bezleri kullanılmıştır.

MENZİL TAŞI, Ok atış eğitimleri ve yarışmalarının yapıldığı alanlara (ok meydanı) dikilen kitabeli sütun. Ayaktaşı denilen belli bir yerden, okçuların yarışma ile attıkları okların rekor uzaklıkta düştüğü yere taştan (mermerden) bir sütun dikilmiştir. Sütun üzerine rekor kıran okçunun adı ve yarışma tarihi yazılmış, ayrıca sütun gövdesi ve başlığı oyma ve kabartma taş işçiliği ile süslenmiştir. İstanbul Ok Meydanı'nda bu amaçla dikilmiş menzil taşları görülür.

MERCAN, Sıcak denizlerin kayalıklarında yaşayan bir hayvanın kalker

iskeleti, bundan yapılan kırmızı renk süs taşı. İlkçağlardan beri bilinen mercan, kolye, bilezik, küpe yapımında, ayrıca maden,ağaç, deri süslemeciliğinde kullanılmış, değerli taşlar arasında yer almıştır. Osmanlı devri İstanbul'unda Mercancılar Yokuşu, mercan işleyen atölyelerin bulunduğu yer olarak bilinir. Mercandan gerdanlık, tespih, kutu, kalemtıraş sapı, kahve fincanı ve kaşığı yapılmış, koşum takımı ve çantalara işlenmiştir.

MERTEBANÎ, Yeşil sırlı, porselen, büyük tabak. Genellikle Çin'den ithal edilen mertebanîlerin üzerinde kabartma dragonlar ve çin motifleri görülür. Seledon da denir.

MEŞK, Hat sanatında, bu sanatı öğrenmek isteyenlerin eksizleri. Karton kâğıtlara yazılan bu eksizler, genellikle körük biçiminde bir araya getirilir. Buna "meşk mecmuası" denir. Meşk mecmuasında tanınmış hattatların yazıları ve yazılarından kopyalar da bulunur. Yazılar, ebru ve tezhiple de süslenir. Birçok müze ve koleksiyonda bulunan "yazı meşkleri" yazı türlerini gösteren bir albüm niteliğindedir. Meşk mecmualarında bir ya da birkaç hattatın yazısı bulunur.

METELİK, Az gümüşle karışık bakır, eski para. Bir ara, altın paranın yüzde biri olarak kabul edilmiştir. Osmanlılarda kuruşun dörtte birine (on para) metelik denmiştir.

MEYDANİ, Kırmızı ve mor çubuklu (çizgili) ipek kumaş. Şam'da ve Hindistan'da dokunanları çok tanınmıştır. Güneydoğu Anadolu el tezgâhlarında da meydanî dokunmuştur. Bu kumaşla dikilen erkek elbiseleri, özellikle bayram ve törenlerde giyildiği için kumaşa "meydanî" adı verilmiştir.

MEYDAN SİNİSİ, Düğünlerde, törenlerde kullanılan, çevresinde en az on iki kişinin yemek yediği, yuvarlak, tahta veya bakır kalaylı sofra. Döğme bakırdan yapılan meydan sinilerinin göbeğinde genellikle gülbezek veya Mühr-ü Süleyman (altı köşeli yıldız), çevresindeki bordürlerinde de çiçek ve badem motifleri ile zencerek kazılıdır. Kenarının bir köşesinde sahibinin adı, eğer vakıfsa vakıf kaydı ve tarihi yazılı olanları vardır. Meydan sinileri 30-35 cm. yüksekliğinde, arkalıksız bir iskemleye oturtulur. İstenirse üzerine deri veya muşambadan "somat" adı verilen bir örtü konur. (Bak: Somat).

MEZAR KÜPLERİ, İlkçağlarda Anadolu arkeolojisinde çok sık rastlanan, içerisinde insan iskeletlerinin bulunduğu seramik küpler. Genellikle Prehistorik devirlerde ölüler daha önce hazırlanmış, 1-1.5 m. yüksekliğinde geniş ağızlı küplere, dizleri karınlarına çekik olarak (hoker) durumda yerleştirilir ve kapakla örtüldükten sonra sıvanır. Bu durumda, küpün ağzı yukarı gelmek üzere toprağa gümülür. Çoğu mezar küplerinin üzerinde kulplar, kabaralar, geometrik bezemeler vardır. Mezar küplerine Arkeoloji müzelerinde çok sık rastlanır.

MEZAR TAŞI, Türk geleneklerine göre, mezarlıkta toprağa gömülen ölünün mezarının baş ve ayak ucuna dikilen veya mezarı üzerine sanduka şeklinde yerleştirilen taş. Mezar taşları ölünün kimliğini bildirdiği gibi devrinin taş süsleme sanatına örnek birer eski eserdir. Osmanlı devri erkek mezar taşları,

Ahlat Mezar Taşları (Ahlat Mezarlığı)

ayrıca başlıkları yönünden incelenmeye değer niteliktedir. Ölünün hayattaki mevkiine göre giydiği külâh veya kavuk şekli, mezar taşının başlığına işlenmiştir. Bu yüzden Osmanlı devri mezarlıkları bir "serpuş" müzesi gibidir. Üzerindeki yazılar da hat sanatı yönünden ayrı bir değer taşımaktadır. Anadolu Selçukluları devrinde de mezar taşları, mezar üzerine yerleştirilen sanduka (lâhit) veya baş ve ayak ucuna dikilen dikey taş kitabeler olarak iki tipte yapılmıştır. Sanduka mezar taşları kademeli veya yarım silindir şeklindedir. Kademeli veya yarım silindir gövdeye, ölünün kimliği, öldüğü tarih, âyetler ve dualar yazılmıştır. Yazılar genellikle sülüs türündedir. Selçuklu devri baş ve ayak mezar taşları kemerlidir. Taş yüzeyleri yazılar ve genellikle rumî bezemelerle, zencereklerle, hatta kandil resimleriyle doldurulmuştur. Osmanlı devri mezar taşları, türbelerde ve açıkta bulunan sanduka mezar taşları dışında, baş ve ayak taşları Selçuklu geleneğini sürdürmekle birlikte, erkek mezar taşlarına serpûş ilâve edilmiştir. Kadın mezarlarındaki baş taşında serpûş yerine, çiçekli dolgular kullanılmıştır. Osmanlı devri mezar taşlarında servi ve hurma motifleri, kıvrım dallar, çiçek buketleri, gülbezekler, madalyonlar çok görülür. Bazı mezar taşlarında ölü askerse kılıç, kâtipse divit resimleri, Oğuz boylarına ait mezar taşlarında boy damgaları, hatta Akkoyunlu, Karakoyunlu devri mezar taşlarında koyun heykelleri görülür. Ahlat'taki Selçuklu devri mezarlığı, devrin mezar taşı işçiliğini gösteren bir açık hava müzesi olarak düzenlendiği gibi, Türkiye'deki müzelerin çoğunda, çevreden derlenen mezar taşları ile İslâmî mezar taşları bölümü açılmıştır. Konya'da ayrıca mezar taşları müzesi vardır.

MIHLAMA, Değerli taşları maden üzerine yerleştirme sanatı. Kaşlı mıhlamada taş, genellikle yüzük üzerine yerleştirilir. Taşı çeviren maden yukarıya doğru kıvrılarak taşı kavrar. Dolgulu mıhlamada, taş, maden üzerine açılan yuvaya yerleştirilir. Tırnaklı ve ajurlu mıhlamada taş, taşın oturduğu yuvada maden, tırnak ve kafes şeklinde işlenerek taş çevresini kuşatır. Tırnaklar taşın üzerine kıvrılarak düşmemesini sağlar. Mıhlama tekniği genellikle yüzükte, bilezik ve kolyelerde kullanılır.

MIZRAK, Bir sopaya geçirilen sivri demir. Bunların elle atılmayıp saplamak için kullanılanlarına "kargı" denir. İlçağlardan beri silâh olarak kullanılan mızrakların ucundaki konik veya köşeli sivri demire "temren" adı verilir. Sapları sert ağaçlardan yapılmıştır.Silâh müzelerinde ve silâh koleksiyonlarında çeşitli mızraklar yer alır.

MİĞFER Savaşlarda başa giyilen çelik zırh. Başa uygun bir biçimde yapılan miğferlerin ağız düzeyinde nefes alıp vermek için kafesli kapakları burun çıkıntıları, göz hizası boşlukları gerektiğinde kullanılmak üzere, alın üzerinden

yüze indirilen peçeleri, kulakları örten sallantıları, boyun ve enseyi örten tel örgü omuzlukları vardır. Genellikle kubbe biçiminde sivri tepelidir. Türk miğferlerinde, kullananların rütbesine göre, alın üzerinden tepeye kadar yükselen bir de sorguç bulunur. Avrupa müzelerinde çeşitli örnekleri bulunan miğferler arasında Türk miğferlerinin ayrı ve değişik bir yeri vardır. Konik biçiminde giderek sivrilen Türk miğferleri kullananların rütbesine göre altın, gümüş kakmalar ve değerli taşlarla süslenmiştir. Özellikle Osmanlı padişahlarına ait miğferler,başlı başına bir sanat eseridir. Bu miğferlerin üzeri altın veya gümüş yazılar ve motiflerle, firuze, yakut, zümrüt gibi değerli taşlarla süslenmiştir. Altın işlemeli ve telli kuş tüylü sorguçları ile göz alıcı bir görüntü verir. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde bu tür padişah miğferleri sergilenmektedir. Topkapı Müzesi Silâh Dairesi'nde, Askerî Müze'de çok sayıda Türk miğferi örneği yer alır.

Miğfer. Osmanlı, XVI. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

MİHRAP, Cami ve mescitlerde, namazgâhlarda imamın cemaat önünde namaza durduğu, kıbleyi gösteren ve kıble duvarının tam ortasında yer alan oyukça, süslü bölüm. İslâm'ın ilk devirlerinde kıble, bir tahta veya taşla işaretlenirken, VIII. yüzyılda ilk mihraplar görülmeye başlamıştır. Giderek mihraplar cami ve mescitlerin en süslü mimarî unsurlarından biri olmuştur. Mihraplar genellikle kıble duvarı oyularak bir niş haline getirilmiş, niş; taş, ağaç, alçı ve çini

Taşkın Paşa Camii Ahşap İşleme Mihrabı (Ankara-Etnografya Müzesi)

süslemelerle doldurulmuştur. Anadolu Selçukluları devri cami ve mescit mimarisinde mihraplar genellikle çini mozaik olarak yapılmıştır. Mihrap nişi dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış, çerçeveyi meydana getiren bordürler mozaik deseni ve yazılarla süslenmiştir. Nişin üzerindeki kemer, genellikle stalâktit dolguludur. Nişin sağı ve solu, çoğu zaman mihrap alınlığı, yazı ve desenlerle süslüdür. Selçuklu çini mozaik mihrapları, bugün Anadolu'yu süsleyen Selçuklu

cami, mescit ve medreselerinde görülmekle birlikte, bunlar arasında yerinden sökülerek müzelere kaldırılanlar da vardır. Konya'daki XIII. yüzyıl Beyhekim Mescidi'nin çini mozaik mihrabı, bugün Doğu Berlin Pergamon Müzesi İslâmî Eserler Bölümü'nde sergilenmektedir. Selçuklu çini mozaik mihrapları işçiliği, Beylikler devrinde de devam etmiştir. Bugün İstanbul Çinili Köşk Müzesi'nde yer alan XIV. yüzyıl Karamanoğulları devrine ait çini-mozaik mihrap, bu geleneğin seçkin bir örneğidir. XIV. yüzyılda Anadolu'da ahşap oyma ve kündekârî işçilikte mihraplar da yapılmıştır. Ürgüp'e bağlı Damsa Köyü'nde, 1350 yılına doğru yaptırılan Taşkın Paşa Camii'ne ait ahşap işlemeli mihrap, Ankara Etnografya Müzesi'ne kaldırılmış ve bu müzede korunmaya alınmıştır. Osmanlı mihrapları genellikle mermer işçiliğinde yaptırılmıştır. XVI. yüzyılda Mimar Sinan'la başlayan ve zirvesine ulaşan Osmanlı klâsik mimarisinde geniş alınlıklı ve stalaktitli mermer veya taş mihraplar, gerçek birer sanat eseri olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Osmanlı devrinde İznik ve Kütahya çinileri ile yapılan klâsik mihraplar da vardır.

MIKLEP, Meşin veya karton cilt üst kapağının kitap boyunca içe kıvrılabilen uzantısı. Kitabı okurken bırakıldığı yeri kolayca bulmak için içe kıvrılır. Mıklepler, ciltler gibi aynı malzemeyle yapılır ve süslenir.

MİLÂS HALISI VE SECCADELERİ, Ege Bölgesi'nde Muğla İli'ne bağlı Milâs tarihî ilçesi, XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun tanınan halı merkezlerinden biri olmuş, burada dokunan seccadeler "Milâs seccadeleri" olarak

Mıklep

ün yapmıştır. Milâs seccadelerinde zemin genellikle şeftali kırmızısı, bordürler, sarı-yeşildir. Beyaz ve erguvanî ile birlikte lâcivert renkler de görülür. Bordürler parlak sarı desenlerle dolguludur. Mihrap alınlığı çoğu kez, üst kısmında baklava şeklini alır. En güzel örneklerini XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gördüğümüz Milâs seccadeleri,bugün Sultanahmet Halı - Kilim Müzesi ile Ankara

Milâs Halısı

Etnografya Müzesi'nde, başka müzelerde yer almaktadır.

MİNBER, Camilerde mihrapların sağına yerleştirilen, imam veya hatibin hutbe okuduğu merdivenli, yüksek kürsü. İslâmiyetin ilk yıllarında Hazret-i Muhammed'in bir kaide üzerine çıkarak

Kahraman Maraş Ulu Camii ahşap minberi

Müslümanlara hitap etmesi ile ilk minber doğmuş, İslâmiyet yayılıp büyük camiler yapıldıkça minberler giderek gelişmiştir. Bugün en güzel örnekleri Anadolu Selçukluları devrinde yapılan ve hâlâ ulu camilerde bulunan, kündekâri işçilikteki ahşap minberlerdir. Abanoz, ceviz, gürgen gibi sert ağaçlardan, çivisiz birbirine geçme parçalarla yapılan bu minberler, aynı zamanda Selçuklu ahşap sanatının günümüze kadar gelen en seçkin örnekleridir. Arabesk düzen içerisinde 5-6-8 köşeli, poligon ve yıldız ahşap parçaların üzeri oyma rumîlerle süslenmiş, ayrıca minber alınlığına korkuluk, bordürlerine ve dikdörtgen panolara, âyetler, kitabeler yazılmıştır. İki taraflı korkuluklu minber merdiveni, kubbe veya pramit külahlı kürsüye ulaşır. Kubbe üzerinde "alem" bulunur. Anadolu Selçuklu devri minberlerinin en eskisi ve şaheseri, Konya-Alâadddin Camii'nde bulunan 1155 M. tarihli ahşap minberdir. Öteki Selçuklu camilerinde de buna benzer minberler vardır. Bazı Selçuklu ahşap minberleri, korunmak üzere yerlerinden alınarak müzelere kaldırılmıştır. Ankara Etnografya Müzesi'nde yer alan, başta Siirt Ulu Camii ve Damsa Köyü Taşkınpaşa Camii ahşap minberleri olmak üzere diğer minberler bunlar arasındadır. Osmanlılarda ahşap minberlerin yerini daha çok mermer işleme taş minberler almıştır. Bu minberler Osmanlı devri taş işçiliğinin en göz alıcı örnekleri arasında sayılır. Özellikle Bursa, Edirne ve İstanbul'daki camilerde görülen taş oyma ve kabartma, ajurlu mermer minberler en seçkin olanlarıdır. Mimar Sinan'la başlayan, onunla zirveye ulaşan Osmanlı Klâsik Devir Mimarisi'nde camilerdeki tac kapı, mihrap, minber, mahfel, kürsüler taş işleme sanatında hünerlerini göstermek isteyen ustaların eserleri olarak anıtlaşmışlardır. Osmanlıların son devirlerinde mermer minberler eski üslûbunu sürdürmekle birlikte, daha sade, hatta yaldız boyalarla süslü Barok, Ampir heveslere kaymış, düz ve basit ahşapları yapılmıştır.

MİNE, Cam hamuru ve çeşitli maden oksitleri ile maden üzerine renkli, yarı saydam cam kaplama, emaye de denir. Mineyi meydana getiren madde ve oksitler toz haline getirildikten sonra, süslenecek olan ve daha önce desenlere göre, oyulan, çizilen, çukurlaşan

yuvalara yerleştirilir. Toz halindeki mine ya fırında pişirilir, yahut mineci lâmbası denilen ve kızgın alev püskürten kaynak makineleri ile maden üzerinde eritilir. Eriyen mine, madenin oyuğunu doldurur ve kaynar. Soğuduktan sonra üzerinde cama benzer, desene uygun düz veya kabartma, renkli bir yüzey meydana getirir. Mine işçiliği Avrupa sanatında uygulandığı gibi Türk sanatı maden işçiliğinde de çok eskiden beri bilinmektedir. Selçuklu ve Osmanlı sanatında mine ile süslenmiş tabaklar, fincanlar, madalyonlar, kandiller, kâseler, kutular vardır.

Mineli Kâse. Osmanlı, XVIII. yy. (Konya Koyunoğlu Müzesi)

MİNYATÜR (TÜRK), Kâğıt, parşömen, tahta üzerine renkli boyalarla küçük boyutlu resim yapma sanatı. Minyatür, genel olarak yazma kitaplara yapılan canlı resimler anlamında tanınmıştır. İlkçağların Eski Mısır, Yunan ve Roma sanatında minyatürün varlığı bilinir. Ortaçağ Avrupa sanatında minyatürlenen kitapların sayısı çoktur. Doğu'da Çin, Hint, Türk, İran ve Arap ülkelerinde minyatür sanatı, İlkçağlardan beri bilinmektedir. Orta Asya'da, özellikle Turfan, Kuça, Kızıl gibi Türk şehirleri ören yerlerinde son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda milâttan önce yazılan minyatürlü elyazması kitap kalıntıları bulunmuştur. Sasanilerin III. yüzyıl başlarında yaşadığı anlaşılan Mani adlı minyatür ressamının kurduğu minyatür ekolü, yüzyıllarca Asya sanatını etkilemiş, İslâm öncesi Türk minyatürü, Mani minyatürleri üslûbunda varlığını sürdürmüştür. İslâm dini ve kültürünün Türkler arasında yayılmasından sonra, İslâmiyetin canlı resmini, daha doğrusu ilâh (put) resmini yasaklamasına rağmen, Müslüman Türk sanatçıları, minyatür yapmaktan kendilerini alamamış, özellikle yazdıkları veya Batı'dan tercüme ettikleri tıp, coğrafya, astronomi, geometri, biyoloji, zooloji gibi ilmî eserlere, olayları tarif amacıyla minyatürler yapmış, bazı halk hikâyelerine minyatürler çizmişlerdir. Uygur Türklerinde minyatür sanatı gelişerek yayılmış, Türk minyatürcülüğü Büyük Selçuklular yolu ile Anadolu Selçuklularına girmiştir. Büyük Selçuklular ve ondan sonraki devirlerde Bağdat ve Herat, minyatür sanatının iki önemli merkezi olmuştur. Anadolu Selçukluları devrinde "Nakkaşan-ı Rûm" olarak tanınan minyatür ustaları arasında Aynüddevle, Bedreddin Yavaş, Bedreddin Tebrizî adları bilinmekle birlikte, bunların eserleri ne yazık ki günümüze ulaşamamıştır. Bu devirde bazı halk hikâyelerine minyatür sahneler yapılmıştır. Bunlardan biri,bugün Topkapı Sarayı Hazine Kütüphanesi'nde bulunan "Varka ve Gülşah" mesnevisidir. Şair Ayyukî'nin Gazneli Sultan Mahmud adına yazdığı bu hikâye, XIII. yüzyılda yeniden yazılarak içerisine 71 adet minyatür yapılmıştır. Timuroğulları devrinde, XV. yüzyılda Heratlı Behzad'ın

elinde yeni bir üslûpla gelişen minyatür sanatı, Osmanlı minyatür sanatını da etkilemiştir. Fatih Sultan Mehmed'den başlayarak sarayda bir "Nakkaşhane" kurulmuştur. Fatih'in Nakkaşbaşısı Sinan Bey, sanatını ilerletmek için İtalya'ya gönderilmiş, dönüşünde Batı etkisini de taşıyan minyatürler çizmiştir. Gül

Nizami'nin minyatürlerle süslü İskendername adlı eseri. (Edvin Binney Koleksiyonu)

Koklayan Fatih minyatürü onundur. Bugün Topkapı Sarayı'nda bulunan Fatih Albümü'ndeki "siyah kalem" minyatürleri, onun zamanında Mehmed adlı bir nakkaş tarafından yapılmıştır. Osmanlı minyatür sanatı, XVI. yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi'nden sonra Tebriz'den getirttiği nakkaşlarla yeni bir döneme girmiş, Kanunî devrinde, sarayda Türk ve İran nakkaşları adı altında iki sanat grubu meydana gelmiştir. Bu devirde Türk nakkaşı Nigârî, Türk minyatürüne yeni boyutlar ve derinlik getirmiş, Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan minyatürlerinde özellikle portre ressamı olarak dikkati çekmiştir. (Bak: Nigârî). Yine bu devirde yazılan "Hünername" adlı 2 ciltlik eser, Nakkaş Osman tarafından minyatürlerle süslenmiştir. (Bak: Hünername). Sultan Murad III'ün oğlu Mehmed III'ün sünnet düğünü eğlencelerini konu edinen "Sûrnâme" adlı eserin minyatürlerini de Nakkaş Osman yapmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru Seyid Lokman'ın yazdığı Murad III Şehnamesi'nin ikinci cildi Nakkaş Mirza Ali tarafından resimlendirilmiştir. XVII. yüzyılda Türk minyatürü bir önceki yüzyılın devamı olmakla birlikte, daha ileri değildir. Bu devirde Nakkaş Hasan Paşa Eğri Fetihnâmesi'ni minyatürlemiş, Nakkaş Kalender, Nakşî Ahmed gibi minyatür ustaları yetişmiştir. XVIII. yüzyılda Sultan Ahmed III'ün Nakkaşbaşısı Levnî (buna bak), Lâle Devri eğlencelerini, Vehbî'nin Sûrnâme adlı eserinde, minyatürlerle yaşatmıştır. XIX. yüzyılda artık klâsik minyatür sanatı Batı etkisinde portre ressamlığına doğru yönelmiş, giderek eski önemini ve ustalığını yitirmiştir.

MISTAR, Yazı sanatında satırları, satır içerisindeki harfler topluluğunun dizilişini belirleyen basit bir alet. Yazma eserlerde sayfanın satır düzeni kamış kalemin nokta boyuna göre hesaplandıktan sonra, bir mukavva üzerine çizgiyle adeta kalıbı çıkarılır. Satır başı ve sonu iğne ile delinir. Bu delikler arasına ince bir iplik gerilir. Sonra bu mukavva kalıba aharlı kağıt yerleştirilir. İpliklerin izi kâğıda çıkar. Hattat, bu çizgi üzerine yazar.

MOBİLYA, Oturulan yerlerin donatılmasında kullanılan eşyalar. İlkçağlarda, Eski Mısır, Mezopotamya devletleri, Yunan ve Roma'da masalar, sandalyeler, yataklar ve daha pek çok

möble kullanıldığını, bunların süslendiğini görüyoruz. Ortaçağ ülkelerinde ev, köşk, saray gibi binalar daha gelişmiş mobilyalarla döşenmiştir. Rönesans'ta masalar, iskemleler, dolaplar, yatak takımları, konsol ve aynalar bir sanat halinde gelişti.Çağlar boyunca mimarî üslûplara göre mobilyalar da biçim aldı. Süslemeler Klasik, Ampir, Barok, Rokoko üslûplara göre değişti. Fransa'da 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonuna kadar yaklaşık iki yüz yıllık dönemde Louis XIII'ten Louis XVI'ya kadar her krala göre değişen sanat üslûplarına göre mobilya stilleri de değişti ve bütün Avrupa'yı etkiledi. Türk sanatında mobilya işlemeli ve sedef, fildişi kakmalarla süslü dolaplar, kürsüler, sehpalar, sedirler, kapılar, pencereler, iskemleler olarak görülür. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı saray ve konaklarında Avrupa stili mobilyalar kullanılmaya başlandı.

MONNA LİSA (JOKOND), İtalyan ressam ve heykeltıraş Leonardo da Vinci'nin Paris Louvre Müzesi'nde bulunan ünlü tablosu. Ressam bu tabloyu, 1503-1506 yıllarında yapmış ve Fransa'ya götürmüştür. Tablo, Fransa Kralı François I tarafından satın alınmıştır.

Monna Lisa (Paris Louvre Müzesi)

MOSER CAMLARI, Dünya cam sanatının önemli merkezlerinden biri olan Bohemya bölgesindeki Karlsbad şehrinde, cam ustası Ludwig Moser'in,

1920 tarihli kayık biçimli bir Moser cam kadehi

1855 yılından sonra kendine özgü tekniğiyle ürettiği ünlü cam eşya. Gravür süslemeli ya da kesme tekniğiyle Moser camları Avrupa sarayları ve konaklarının aranan antikaları arasına girmiştir. Moser'in Karlsbad'da 1893 yılında kurduğu cam fabrikası, 1938 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Fabrika 2. Dünya Savaşı yıllarında tahrip olmuş, savaştan sonra Çekler Moser geleneğini sürdürmeye çalışmışlardır. Moser'in gravürlü ve kesme cam eşyaları genellikle

"Moser" damgasını taşıdığı gibi bazılarına da "Moser, Karlsbad-Czechoslavakia" damgası vurulmuştur. Türkiye'de antika pazarlarında zaman zaman Moser camlarına rastlanmaktadır.

MOZAİK, Çeşitli renklerde küçük taşların (çakılların), pişmiş topraktan yuvarlak veya kare parçaların, süslemeye göre kesilmiş çinilerin, üzeri sırlı, yaldızlı, özel hazırlanmış küp şeklinde taş veya seramiğin, camların yan yana getirilerek, tabanında alçı veya özel harçla tutturulan, duvara, döşemeye yerleştirilen desenli, resimli pano. Mimarideki bu tür süsleme, İlkçağlardan itibaren görülmeye başlamıştır. Mezopotamya'da, M.Ö. 4000 sonunda, başları renkli, kil çivilerin duvarlara gömülmesi ile siyah, beyaz ve kırmızı desenli mozaikler yaptıkları bilinir. Anadolu'daki Ege ve Yunan sanatında M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren renkli taşlar ve seramiklerle mozaikler yapılmış, bu işçilik Roma devrinde yaygın hale gelmiştir. Türkiye müzelerinde görülen mozaikler Roma ve Bizans dönemlerinden kalmadır. Hatay bölgesindeki arkeolojik kazılarda bulunan Roma devri mozaikleri ile Antakya Müzesi'nde, dünyanın sayılı mozaik müzelerinden biri kurulmuştur. Ayrıca, İstanbul'da Sultanahmet Camii'nin doğusunda kurulan Arasta Mozaik Müzesi'nde M.S. IV. ve V. yüzyıllara ait Bizans mozaikleri sergilenmektedir. İstanbul'daki Kariye, Ayasofya müzeleri, kendi devirlerinin en seçkin Bizans mozaikleri ile süslüdür. Bunun dışında Türkiye müzelerinde, bölge kazılarından meydana çıkarılan mozaik eserler yer almaktadır. Adana yakınlarındaki Misis Mozaik Müzesi ile Silifke-Anamur yolu

Roma Mozaiki (Antakya Müzesi)

üzerindeki Narlıkuyu Mozaik Müzesi, bulundukları yerdeki mozaik döşemeleri olduğu gibi koruyan müzelerdir. Narlıkuyu'daki Roma Hamamı'nın taban döşemesi olan Üç Çıplak Güzel (Hera, Athena ve Afrodit) mozaiki ünlüdür.

MUCUR SECCADE, Kırşehir'in Mucur İlçesi'ndeki tezgâhlarda dokunan çift ve tek mihraplı yün seccade. Geniş çiçek bordürlü ve genellikle düz kırmızı, mavi mihrap dolguludur. XVII. ve XVIII. yüzyıl örnekleri halı müzeleri ve koleksiyonlarında görülür.

MUHAKKAK, Yazı sanatı türü. Muhakkak yazı, ilkin XI. yüzyılda Bağdatlı Hattat İbn-i Bevvap tarafından icat edilmiş ve yazılmıştır. Dik ve yuvarlak harflerle yazılan muhakkak yazı ile Kuran'lar, levhalar yazılmış, daha sonra Türk hattatları elinde gelişerek, yeni yazı türleri meydana getirilmiştir.

MUM MAKASI, Mumların uzayan fitillerini kesmeye yarayan pirinç veya demir, hatta gümüşten makas. Öteki makaslardan farkı, kesilen yağlı fitilin yere düşmemesi, makas üzerinde

kalması için kesimin birleştiği yerde aynı maddeden çanağı bulunmasıdır. Çok süslü yapılanları vardır.

MUMYA, Ölülerin, toprağa verilmeden ve çürümeden kalmaları için birtakım ilaçlarla korunması. Bu işlem, daha çok, çok Tanrılı dinlerde yapılmıştır. İlk örneklerine Eski Mısır uygarlığında rastlanır. Mısırlılar, ölülerinin öteki dünyada dirileceklerine, ruhlarının tekrar bedenlerine döneceklerine inandıkları için bedenlerini her türlü etkenden korumayı düşünmüşler, "mumya" adı verilen ilaçlar ve ilaçlı bezlerle ölüyü sarıp sarmalayıp, taş veya ahşap lâhitlere yerleştirmişlerdir. Bu teknik Eski Mısır'da yaygındır. Mumya geleneği İslâmdan önce eski Türklerde de vardır. İslâmdan sonra da bazı yerlerde devam etmiştir.

MURAKKA, Hattatların, ayrı ayrı kâğıtlara yazarak körük gibi bir ciltte topladıkları yazı albümü. Meşk Mecmuası da denir. Murakka albümleri çeşitli yazı türlerini içine alır. Çoğu tanınmış hattatların eseridir.

MUSKA, Kötü gözlerden (nazar değmeden) ve hastalıklardan koruyucu olduğuna inanılan, üstte taşınır dua. Muska duaları, ince, uzun bir kâğıda yazıldıktan sonra, bu kâğıt üçgen biçiminde bükülür. Balmumuna batırılmış tülbent bez muşambalara yine üçgen biçiminde sarılır. Dışına meşin veya kalın kumaştan bir mahfaza dikilir. Bir kaytanla boyna asıldığı gibi, omza, takkeye, ceket, ve cepken içine de iliştirilir. Çok eski bir inanış olan muskaların biçimi, yine bir nazarlık olan üçgen biçimindeki göz tılsımından doğmuştur. İslâm öncesinde nazarlıklar, ortasında nokta olan yatık bir üçgen biçimindeki göz olarak sembolize edilmiştir. Muska mahfazaları altın ve gümüşten de yapılmıştır. Üzeri değerli taşlar ve boncuklarla süslü olanları vardır. Bebek ve çocukların üzerinde muska bulundurma geleneği Anadolu'da bugün de yaşamaktadır.

MUSLUK, Çeşme, şadırvan ve kurnalarda borudan gelen suyu, istenildiği zaman kesmeye ve açmaya yarayan madenî tıkaç. Musluklar türlü biçimlerde, kullanıldığı çeşme ve şadırvanın durumuna göre süslü olarak yapılmıştır. Gümüşten, tunçtan, pirinçten burmalı, ejder ve aslan başlı olanları vardır. Muslukların, çeşmeye ve şadırvana oturdukları madalyonlu yüzeye "musluk aynası" denir. Musluk aynaları kabartma ve oyma taş veya madendendir. Süslü muslukların yer aldığı koleksiyonlar görüldüğü gibi, kimi müzelerde örnekleri de sergilenmektedir.

MUŞAMBA FENER, Elde taşınan, muşambadan yapılmış, silindir biçiminde körüklü fener. Bez kurutucu bir yağla kaplanır, su ve hava geçirmez, şeffaf bir duruma getirilir, böylece hazırlanan muşamba, yuvarlak kesilen iki madenî taban ve tavana geçirilerek körüklü fener yapılır. Tabanda mumluk vardır. Tavanın ortası deliktir. Kulpu buraya iliştirilir. Muşamba fenerlerin gövdesi ve tablaları süslü yapılır. Müzelerde ve antikacılarda çeşitli örnekleri vardır.

MÜCEVHER KUTUSU, Elmas, inci, zümrüt, yakut, zebercet, firuze, lâl, akik gibi değerli taşların ve bunlardan yapılan yüzük, küpe, gerdanlık, bilezik gibi takıların tümüne mücevher, mücevherlerin saklandığı süslü mahfazalara mücevher kutusu veya çekmecesi denir.

Mücevher kutusu ve çekmeceleri altın, gümüş ve başka madenlerden, ağaçtan, mukavvadan yapılır. Genellikle iç ve dış yüzeyleri kadife kaplamadır. İçi kadife kaplama,dışı maden ve ağaç işçiliğinde süslemeli olanları vardır. Bazı mücevher çekmecelerinin dış yüzeyleri altın-gümüş üzeri değerli taşlarla süslüdür. Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde mücevher örnekleriyle birlikte, değerli taş ve madenlerle bezeli çeşitli mücevher çekmeceleri sergilendiği gibi, Avrupa müzelerinin biju salonlarında gösterişli mücevher kutuları ve çekmeceleri yer alır.

MÜCEVVEZE, Silindir biçiminde, ağzı tepesine göre daha dar, başa giyilen bir kavuk. Tepesi kırmızı. Tülbent beyaz destarı (sarığı) vardır. Osmanlı devri başlıklarındandır.

MÜHRE, Aharlı kâğıda yazı yazarken, kâğıdı parlatmak için kullanılan yumurta biçiminde cam ya da cilâlı deniz kabuğu.

Çakmak Mühre, Üst tarafında el ile tutulabilecek şekilde kolu olan, kâğıt yüzeyine gelen kısmı daha geniş ve ortasına yüzeyi düz çakmaktaşı yerleştirilmiş, ağaçtan yapılmış bir mühre türüdür.

Cam Mühre, Avuç içine girecek büyüklükte ve yumurta formunda, billur camdan içi boş veya dolu olarak yapılan mühredir. Kâğıda gelen yüzeyi kâğıdın daha iyi parlaması için matlaştırılmıştır.

Deniz Kabuğu, Cam veya çakmak mührenin bulunmadığı durumlarda daha küçük yüzeyleri mührelemek için kullanılan büyük deniz böceklerinin sert kabuğudur.

Kâğıdın düzgün mührelenmesi için ıhlamur ağacından yapılan ve "pesterk" veya "mühre tahtası" denilen bir altlık kullanılır. Mührenin kâğıt üzerinde kayganlığını sağlamak için önceleri kâğıt ve mühre, insanın kafasına veya yağlı cildine sürülürdü. Daha sonra kafaya veya yağlı deriye sürülmüş bez parçası kâğıt üzerinde gezdirilerek kayganlık sağlandı. XIX. yüzyıldan itibaren ise kuru sabuna sürülmüş çuha parçaları kâğıt üzerinde dolaştırılarak kayganlık sağlanır olmuştur. Mührelenerek düz ve parlak hale gelen kâğıtlar üst üste dizilir ve üzerine ağırlık konularak bir yıl bekletildikten sonra kullanılır.

Altın Mühreleri (Zer Mühre), Altın ile yazılmış yazıları ve altın ile yapılmış süsleme ve bezemeleri parlatmak ve düzeltmek için kullanılan mührelerdir.Baş kısmı (kâğıt ile temas eden kısım) genellikle akikten, Süleymaniye taşından, yeşimden veya Yemen taşından yapılır. 10-15 cm. uzunluğunda olan sap kısmı ise boynuz, fildişi, maden veya ağaçlardan yapılır. Baş ve sap gümüş ve benzerleri gibi madenlerle birleştirilir.

MÜHÜR, Genellikle, üzerinde sahibinin adı yazılı, madenden yapılma, imza yerine kullanılan ve mürekkebe batırılarak kâğıt üzerine basılan damga. İlkçağlarda pişmiş topraktan kap kacak ve tablet çamuru üzerine basılan ve sahibini, onun kendine özgü işaretini gösteren damga veya silindir mühürler yapılmıştır. Tahtadan, taştan, seramikten, madenden yapılan bu tür mühürlere Türkiye müzelerinde çokça rastlanır. Mühürcülük sanatı, Türklerde, özellikle Osmanlı devrinde çok gelişmiş, padişahlar, devlet adamları, tanınmış kişiler altın, gümüş, bronz gibi madenlerden, akik, necef, kantaşı gibi taşlardan

mühürler kazdırmışlardır. Mühürcülük başlı başına bir sanat dalı olarak gelişmiş, parmakta taşınan yüzük kaşı, cepte kese içinde bulundurulan oval, yuvarlak ve köşeli damga mühürler yapılmıştır. Mühürler üzerine sahibinin adı, unvanı, hatta seçkin sözler, tarih yazılmıştır. Yazıları ve süslemeleriyle de mühürler birer sanat eseridir. Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki mühür koleksiyonu Osmanlı devri mühür sanatının seçkin örneği olmakla birlikte, tarihî belge olarak da önem taşır. Türkiye'nin çoğu müzesinde, özel koleksiyonlarda çeşitli mühürler yer alır.

MÜHR-Ü SÜLEYMAN, Altı köşeli yıldız motifi. Türk sanatında, kötülükleri uzaklaştıran, uğur getirdiğine inanılan bir motif olarak çok kullanılmıştır. Üçgen motifi gözü sembolize ettiği, bunun da nazarlık olduğu inancı, iki gözün yani üçgenin üst üste gelerek Mühr-ü Süleyman'ı meydana getirdiği söylenir. Bir söylentiye göre altı köşeli yıldız Süleyman Peygamber'in tılsımlı mührüdür. Yüzük olarak parmağında taşımış, bu mührü üzerinde bulundurduğu sürece, her canlıya hükmedebilmiştir. Mühr-ü Süleyman, özellikle Anadolu bakır süslemeciliğinde çok kullanılmaktadır.

MÜREKKEP, Kamış kalemlerle yazılan kitaplar, levhalar, fermanlar, beratlar gibi kâğıda yazılan metinlerde kullanılan "lâl, surh, siyah, zırnık, altın" boyalar. Mürekkebin asıl maddesi beziryağından elde edilen "is"tir. İsin elde edilmesi için, beziryağı toprak bir kaba konur, bu kap içi sacla kaplı ikinci bir tekneye yerleştirilir. Fitille yakılan bezirin isi, içi su dolu teknenin altında toplanır. Bu is, kuş tüyü ile kâğıt üzerine alınır. İsin sertliği ve yağının giderilebilmesi için, kâğıda sarılan is, ekmek hamurunun içine konularak fırında pişirilir. Böylece kâğıt yağı emer ve is mürekkep yapımında kullanılacak hale gelir. Bezir mürekkebinin ikinci temel malzemesi Arabi denilen Arap zamkıdır. Soğuk suda eritilen Arap zamkı daha sonra süzülerek bal kıvamına getirilir. Bezir isi ile karıştırılır. İçerisine mazı, nar kabuğu ve bakır sülfat konur ve şerbet kıvamında kaynatılır. Katılaşan eriyik kuruduktan sonra havanda dövülür. Toz mürekkep elde edilir. Kullanılacağı zaman su ile karıştırılır.

MÜTTEKA, Baş tarafı kavisli, kısa koltuk değneği, dayanak. Yaşlıların minderde otururken koltuk altlarına

Mütteka (Konya-Mevlâna Müzesi)

dayadıkları müttekalar abanoz, pelesenk, ödağacı gibi sert ağaçlardan yapılmış ve gövdeleri sedef, fildişi kakmalar, altın-gümüş bileziklerle süslenmiştir. Tunç ve demirden yapılan müttekalar da vardır.

MÜZAYEDE, Arttırma anlamındadır. Antika eşya ve taşınır eski eserlerin belli bir günde, toplu halde müşterilerine pazarlanması. Müzayedeyi düzenleyen satıcı firma veya kuruluş, sahibi olduğu ya da satılmak üzere getirilen eşyaları, önce ekspertize ederek tahmini değerlerini tayin eder. Hatta müzayedeye çıkarılacak eşyaları, müşterilerine sergiler. Gerekirse kataloğunu yayınlar. Müzayede yerini, gününü, saatini belirleyerek ilan eder. Müzayede günü, eşyalar müzeyedeye katılanlara gösterilerek, tahmini fiyatından açık arttırmaya açılır. En çok kim arttırırsa eşya o kişiye satılmış olur.

MÜZELER (TÜRKİYE), Geçmiş dönemlerin belge niteliğindeki taşınır kültür ve sanat eserlerini araştıran, derleyen, koruyan, bu eserlerden koleksiyonlar meydana getirerek depolayan veya sergileyen resmî veya özel bilim ve sanat kuruluşlarına müze adı verilmiştir. Avrupa'da XVI. yüzyıldan başlayarak modern anlamda müzeler kurulmuş, XIX. yüzyıl içinde Doğu kültür eserlerine büyük bir ilgi başlamış, Mezopotamya, Eski Mısır, Suriye, Lübnan, Anadolu Uygarlıkları'na ait taşınır bütün eski eserler, Avrupa müzelerini doldurmuştur. Türkiye'de ise ilk müze, XIX. yüzyılın ortalarına doğru kurulmuştur. O zamana kadar Osmanlı sanatının eski eser niteliğinde, fakat daha çok maddî değer taşıyan eşyaları Enderun Hazinesi'nde korunmuştur. Tophane-i Amire Müşiri Ahmed Fethi Paşa, 1846 yılında, eski

Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi

silâhları toplayarak İstanbul'da Aya İrini (Sainte İrene) Kilisesi'nde Mecmua-i Esliha-i Atika ve Mecmua-i Âsar-ı Atika adıyla ilk müzeyi kurmuştur. Arkeolojik eserlerin derlenmesiyle müze kurulması girişimi daha sonradır. Ali Paşa'nın sadrazamlığı yıllarında Galatasaray Lisesi öğretmenlerinden Mr. Goold Müze-i Hümâyûn Müdürlüğü'ne getirilerek, Osmanlı sınırları içerisindeki taşınabilir, önemli eski eserleri İstanbul'da toplatmaya başlamıştır. 1876 yılında Müze Müdürlüğü'ne M.Dethier atanmış, Çinili Köşk Arkeoloji Müzesi, Aya İrini de Askerî Müze olmuştur. 1881 yılında M.Dethier'in ölümüyle yerine ilk Türk müzecisi, ressam Osman Hamdi Bey, müze müdürü olarak atanmış, Türk müzeciliği onunla yeni bir döneme girmiştir. Osman Hamdi Bey, bir taraftan Adıyaman yakınlarındaki Nemrut Dağı'nda ve Sayda'da arkeolojik kazılar yaparken, diğer taraftan İstanbul'da Arkeoloji Müzesi'nin temelini atmış, 1891 yılında bu müzeyi ziyarete açmıştır. Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Anadolu kaynaklı arkeolojik eserlerin depolandığı ve sergilendiği bu müze giderek ek binalarla büyümüştür. Osman Hamdi Bey, 1910 yılında ölünce yerine kardeşi Halil Ethem (Eldem) atanmıştır. 1914 yılında Süleymaniye İmarethanesi'nde Evkaf-ı İslâmiye Müzesi adıyla Türk ve İslâm Eserleri Müzesi kurulmuş, ayrıca Anadolu'nun büyük şehirlerinde Müze-i Hümayûn Şubeleri açılmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra, Türk müzeciliğinde heyecanlı bir dönem başlamıştır. 1942 yılında Topkapı Sarayı'nın mevcut eşyası ile birlikte ziyarete açılması kararlaştırılmış, 1934 yılında Ayasofya Camii müze haline getirilmiştir. Ankara'da Etnografya Müzesi 1928 yılında açılırken, aynı yıl Konya Mevlâna Dergâhı müzeye dönüştürülmüş, Bursa, Adana, Manisa, İzmir, Kayseri, Afyon, Antalya, Bergama, Edirne ve daha başka şehirlerde yeni müzeler kurulmuştur. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yapılan arkeolojik kazılar, müzeleri eser yönünden beslerken, etnografik eserlerin de derlenmesi ve müzelerde toplanması, müzelere ayrı bir değer kazandırmıştır. Bugün Türkiye'de arkeoloji, tarih, sanat tarihi ve etnografya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Atatürk müzeleri, müze evler ve anıt müzeler olmak üzere 137 müze ziyarete açık durumdadır. Bütün bu müzelerde iki milyona yakın eski eser envanter edilmiştir. Son yıllarda kişiler ve belediyeler tarafından da özel eski eser müzeleri açılmış, eski eser koleksiyonculuğuna devletin denetiminde yeni bir yön verilmiştir.

NADİRŞAH TAHTI, İstanbul Topkapı Sarıyı'nda, Şah İsmail Tahtı olarak da bilinen Keykâvus Tahtı. Nadirşah Tahtı, 1747 yılında İran Hükümdarı Nadirşah tarafından Osmanlı Sultanı Mahmud I'e hediye olarak gönderilmiştir. Taht, aslında Hint hükümdarlarına ait Keykâvus Tahtı adıyla tanınmış olup, Nadirşah tarafından Hint Seferi'nde elde edilmiştir. Dört ayaklı, yüksek bir masa biçimindeki tahtın tüm yüzeyi altınla kaplanmış, üzerine kırmızı, yeşil

Nadirşah Tahtı
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

mine sıvanarak, yakut, zümrüt ve incilerle süslenmiştir. Tahtın ön yüzeyinde ayakların konacağı değerli taşlarla süslü, alçak bir iskemlesi, üzerinde de sırma ve inci işleme minderi vardır. Hint sanatının bir şaheseri olan taht, Topkapı Sarayı Müzesi'nin ziyarete açıldığı yıllarda, Şah İsmail Tahtı olarak adlandırılmış, daha sonra, bulunan belgelerin verdiği bilgilere göre tahtın, Nadirşah tarafından hediye edildiği anlaşılmıştır. Bugün Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde sergilenen Nadirşah Tahtı, dünya müzelerinde yer alan hükümdar tahtlarının en değerli ve sanatlı olanıdır.

NAĞRA, Uygur Türkleri arasında "neara" adı verilen bu çalgı, memleketimizde tasavvuf ve mehter musikisinde kullanılan "kudüm"e benzer.

Uygur Türkleri arasında kullanılan neara ile yurdumuzda kullanılan nağra arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Anadolu'da kullanılan nağra bir çeşit davul tipinde olup, ondan uzunluğu ile ayrılır. Koltuk arasına konarak el ile, iki ayak arasına konularak çubukla da çalınır. Anadolu'daki bu çalgı, tespitlerimize göre Kars, Ağrı ve Artvin yörelerinde kullanılmaktadır.

Uygur Türkleri arasında kullanılan nağra ise, yan yana getirilmiş iki küp şeklindeki ağaç darbukadan meydana gelmektedir. Bunların biri, diğerinden biraz daha küçüktür. Üzeri deri ile kaplı olup deriler kasnakla tutturulmuştur. Büyük olan nağranın derisi daha kalındır. Böylece daha gür ve pes sesler elde edilmektedir. Soğuk havalarda özelliğini kaybeden deriler sık sık ısıtılmak durumundadır. Çalmada ise kalemden biraz daha kalın iki çubuk kullanılmaktadır. Çubukların uçları bez bağlıdır.

Vurmalı çalgılar grubu içinde yer alan nağranın Uygur Türkleri arasında farklı şekillerde adlandırıldığı da olmaktadır. Nağraya Hoten ve Yarkent'te "nağır yağaç", Kaşgar'da ise "nağrıçak" da denilmektedir.

NAKKARE, Mehter müziği aletleri arasında yer alan ve değnekle vurularak çalınan, kudüme benzer küçük davul. Genellikle birbirine bağlı olarak çift kullanılır.

NAKIŞ, Bir kumaş üzerine renkli iplikler, sim ve sırma kullanılarak el veya makine ile yapılan işleme. Özellikle kadife, canfes, atlas, tafta gibi kumaşlar üzerine mukavva kalıp kullanılarak işlenen nakışlara "dival nakış" denir. Binaların duvar, tavan gibi yerlerine yağlı veya suluboyalarla yapılan süslemeye de "nakış" adı verilir. Bu süslemeyi yapanlara "nakkaş" adı verilmiştir. Altın suyuyla yapılan süslemelere "nakş-ı zerkâr" denir.

NAKKAŞ, Nakış yapan sanatçı. Tezhipli ve minyatürlü eserlerle birlikte, ahşabı, çiniyi, taşı ve her türlü malzemeyi süsleyen usta. Saraylarda Nakkaşhane adı verilen süsleme atölyelerindeki baş ustaya da Nakkaşbaşı, Nakkaşağası denir.

NALIN, Genellikle hamam ve banyoda giyilen yüksekçe tahta ayakkabı. Nalınlar, şimşir, abanoz, gürgen gibi sert ağaçlardan tek parça oyulmuştur. Tablası yassı, tabanı ve ökçesi yüksektir. Ayak parmaklarını kavrayan meşin bir tasması vardır. Tasması sırma, kadife, ayna parçaları ve inci ile süslenenleri vardır. Tablası gümüş ve altın tellerle işlemeli, sedef, fildişi ve kemik kakmalı, mercan, firuze ve boncuklarla süslü

Sedefli Nalın

çeşitli nalınlar yapılmıştır. İstanbul'da nalıncı esnafının bulunduğu bir çarşı kurulmuş, nalın süslemeciliği bir sanat dalı olarak gelişmiştir. Nalınların sade işçilikte olanlarına "takunya" denmiştir.

NARGİLE, Tömbeki tütünün dumanı sudan geçirilerek marpuç denen bir hortumla içilmesini (çekilmesini) sağlayan araç. Tütün içmenin özellikle Asya'da, sonra Türkiye'de yaygınlaşmasından sonra nargileler yapılmış, nargile tiryakilerinin sayısı giderek artmıştır. Nargile, genellikle üç bölümdür. İlk bölüm, nargilenin üzerinde tütünün yerleştirildiği ve kömür ateşiyle tutuşturulduğu lülesidir. Lüle, çömlekçi çamurundan

Nargile. Osmanlı, XIX. yy.
(Ankara Etnografya Müzesi)

pişirilen gümüş, pirinç, bakır oyma mahfazalı bir kaptır. Lüle, bir gövdeye yerleştirilmiştir. Nargile gövdesi çoğunlukla boynu dar, camdan, seramikten, madenden yapılan süslü bir sürahi biçimindedir. Gövdeye su doldurulur. Lüle tabanından inen bir boru, tütünün dumanını suya göndererek yıkanmasını sağlar. Üçüncü bölüm marpuçtur. Nargile marpucu gövdenin üst kısmına bağlı, üzeri kumaş, deri kaplı bir hortumdur. Ucunda imâme denilen, genellikle kehribardan bir ağızlığı vardır. Nargile tiryakisi ağızlıktan dumanı çekerken, suda fokurdayan kabarcıklar meydana gelir. Cam kristal gövdeli, çok süslü nargileler yapılmıştır. XIX. yüzyılda Beykoz işi nargileler çok tutunmuştur.

NARÇİL, Hindistan cevizi kozalağı. Bunlar kurutularak delinmiş, bu tanelerle tespih yapılmıştır. Narçil tespihler kullanıldıkça rengi beyazdan sarıya dönüşür. Tespih koleksiyonlarında, değerli tespihler arasında yer alır.

NATÜRMORT, Ölü doğa anlamına gelir. Hareketsiz ve canlı olmayan şeylerin resmine verilen ad. Cansız bir manzara, bir demek çiçek ve eşyaların resmi için genelde söylenir.

NAY (NEY), Kamıştan yapılan ve üflenerek çalınan bir çeşit nefesli saz. Eskiçağlarda Sümerlerden beri kullanıldığı, Asya nefesli sazları arasında, özellikle Türkler arasında yaygın olduğu bilinir. Mevlâna Celâleddin, büyük eseri Mesnevi'ye "Dinle bu neyi" diye başlamış, ney, Mevlevî müziğinin baş sazı, âdeta sembolü olmuştur. Ney, Mısır'da ve Suriye'de en iyileri bulunan kargı kamışından dokuz boğumlu olarak kesilmiştir. Boğumlarının çatlamaması için çevresine altın, gümüş, bronz bilezikler geçirilmiştir. Üstte altı, altta bir deliği vardır. Üflenecek ağız kısmında "başpare"si bulunur. Başpare, abanoz, boynuz, kemik veya fildişinden yapılmşıtır. Uzunlukları ve çıkardığı seslere göre "şah, mansur, bolâhenk, mâbeyn, girift, nısfiye, müstahzen, kız neyi" gibi adlar alır. Müzelerde çeşitli örnekleri yer almıştır. Bunlar arasında Konya Mevlâna Müzesi'nde ney çeşitlerini içine alan bir koleksiyon bulunmaktadır.

NAZARLIK, Kötü gözlerden ve kötü güçlerden korunmak inancıyla, insanlara, hayvanlara ve eşyaya takılan bir çeşit tılsım veya muska. Ortasında sarı benekli gözboncuğu bulunan gözboncuk dizisi, bazı evlerin saçak altlarına asılan kuru hayvan kafaları, at nalı,

Cam Nazarlıklar

sarımsak ve çocuk pabucu salkımları, kablumbağa kabuğu, yüzerlik askıları vs. nazarlığın malzemeleri arasındadır. Genellikle çocukların omuzlarına iğnelenen armut biçimindeki "Mâşallah"

yazılan, mavi boncuklarla süslü nal ve altın-gümüş saplı kurt dişleri, hurma çekirdeği, küçük çörekotu keseleri yine nazarlık malzemeleridir. Nazarlık geleneği, İlkçağlardan günümüze kadar insanoğlunun inançları arasında yer almakta devam etmiştir.

NECEFTAŞI, Billurlaşmış bir kuvars türü. Irak'ta Necef'te çıkarıldığı için bu adı almıştır. Neceftaşı, süslemede, özellikle mühür ve tespihlerde kullanılır.

NEF, Altından ve gümüşten yapılan, gemiye benzer, ayaklı kutsal kap. Genellikle Ortaçağlarda, Avrupa'da kral ve prenslere girdikleri şehir halkı tarafından armağan edilmiştir. Yemek masalarında baharat kabı olarak da kullanılmıştır. Nef, ayrıca, camilerde bölümleri ayıran "sahın"lara da denir.

NEFERTİTİ, Mısır kraliçesi. Firavun Amenofis IV'ün karısı. Tel-el-Amama'da bulunan ve bugün Doğu Berlin Müzesi'nde sergilenen çok renkli büstü ile ünlüdür. Bu büstün pek çok kopyaları yapılmıştır. Ayrıca, Kahire Müzesi'ndeki pembe kuvarsitten yapılan büstü de çok tanınmıştır.

NEFİR, Geyik, öküz, koç boynuzlarından yapılan ve üflendiği zaman ses çıkaran boru. Mehter müziği âletleri arasında yer aldığı gibi, savaşta hücum ve alarm borusu olarak da kullanılmıştır. Bazı tarikat dervişleri, kuşaklarında ve boyunlarında nefir taşımışlardır. Nefirlere sûr da denilmiştir.

NESİH, Hat sanatında bir yazı türü. X. yüzyıl başlarında İbn-i Mukle adlı bir Abbasî hattatı tarafından Bağdat'ta yazılmış ve kûfî yazı yerine geçmiştir. Nesih yazı, kûfînin sert köşelerinin yuvarlak yazılmasıyla ortaya çıkmıştır. İbn-i Mukle'den yüzyıl sonra İbn-i Bevvab adlı bir Abbasî hattatı bu yazıyı geliştirmiştir. XIII. yüzyılda hattat Yakut-el Mustasımî'nin kaleminde son aşamasını bulmuş, Yakut'un yazıları, kendisinden sonra gelen Türk ve İslâm hattatlarına örnek olmuştur. Nitekim Sultan Bayezid II dönemi hattatlarından Şeyh Hamdullah, Yakut'un geliştirdiği nesih yazıya önemli yenilikler getirmiştir. (Bak: Şeyh Hamdullah). Ayrıca hattat Hafız Osman'la nesih yazı ayrı bir güzellik kazanmıştır. (Bak: Hafız Osman). Nesih yazı ile Kuran'lar, divânlar, dua kitapları, hilyeler yazılmıştır.

NESTALİK, Nesih ile tâlik yazının karışımından meydana gelen bir yazı türü. XV. yüzyıldan itibaren önce İran, daha sonra Türk hattatları tarafından yazılmaya başlanmıştır. Nesih yazının güzelliği ile tâlik yazının işlekliğinin bir araya getirilmesinden doğan nestalik yazı, manzum hikâye kitapları ve divânlarda, mektuplarda kullanılmıştır.

NETSUKE, Kutsal sayılan hayvan figürlerinin küçük heykelcikleri ile yapılan, Japon sanatına özgü maskotlar. Fildişinden, ağaçtan, değerli madenlerden yapılan netsukeler, koleksiyoncu ve antika meraklıları tarafından sık sık aranmakta, bunlardan koleksiyonlar yapılmaktadır.

NEVERS FAYANSLARI, Orta Fransa'da bir şehir olan Nevers'te yapılan tanınmış fayanslar. XVI. yüzyılın sonunda Nevers Dükü Louis de Gonzague, İtalya'dan seramik sanatçıları getirterek atölyeler kurdu. Giderek açık sarı ve mavi fayansları dünyaca tanındı. Fayanslar, mitolojik sahneler, deniz Tanrıları, yunus balıkları ve kuğularla süslüdür.

1660'tan sonra Nevers fayanslarında Çin ve Japon etkileri görülür.

NİGÂRÎ (NAKKAŞ), Osmanlı devri (XVI. yüzyıl) saray nakkaşlarından. 1492 yılında İstanbul'da doğan Nigârî'nin asıl adı Haydar Reis'tir. Mesleği denizci olduğu halde, merakı ve yetenekleri ile Kanunî Sultan Süleyman zamanında Saray Nakkaşhanesi'ne girmiş, bir portre ressamı olarak dikkat çekmiştir. Onun Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulanan Kanunî Sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim ve Barbaros Hayreddin Paşa portreleri çok başarılıdır. 1572 yılında İstanbul'da ölmüştür.

NİHÂLÎ, Sofrada, sahan, tabak, tencere gibi sıcak kapların altına konan kumaş veya meşin altlık. Kumaş ve meşin üzerine altın-gümüş sırma işlemeli nihalîler, daha çok saray ve konaklarda kullanılmıştır.

NİKE, Zafer Tanrıçası. Baştanrı Zeus'un kanatlı kadın habercisi ve Athena'nın arkadaşı. Nike, Tanrıların armağanı olarak zaferin daima müjdecisi olmuştur. Roma sanatında Nike'nin pişmiş topraktan, taştan ve madenden yapılmış, sayısız kanatlı heykeli vardır. Nike'nin ayrıca paralar üzerinde basılmış kabartmaları da görülmüştür. Türkiye'deki arkeoloji müzelerinde Nike'nin çeşitli heykelleri yer alır.

Nike Heykelciği. M.Ö. II. yy. (Aydın Müzesi)

NİSAN TASI, İslâm inançlarına göre şifâlı ve mübarek sayılan Nisan yağmurlarının toplandığı, yağmur yağarken dam üzerine konan işlemeli tas. Nisan tasları genellikle bakır, bronz ve pirinçten yapılır. Ağızları geniş ve yayvandır. Dış yüzeyine oyma ve kazıma tekniği ile dualar yazılır, desenler çizilir. Konya Mevlâna Müzesi'ndeki büyük boyda, bronz üzerine altın-gümüş kakma, desenli ve figürlü, dört ayrı parçadan yapılan Nisan tası ünlüdür. Aslında bu tas, İlhanlı Sultanı Ebu Said Bahadır Han tarafından 1333 yılında Mevlâna Türbesi'ne armağan edilmiştir. Musul'da yapılan, ayaklı ve şişkin gövdeli bu tasın kapağı üzerinde bir de horoz figürü vardır. Üzerinde, minyatür saray sahneleri, şiirler yazılı bu tas, Mevlâna Dergâhı avlusuna çıkarılmış, toplanan yağmur sularına, Mevlâna'nın sarığının ucu batırılmış, duası yapılmış, su "şifa niyetine" ziyaretçilere ikram edilmiştir. Nisan tası, bugün Mevlâna Müzesi'nin şaheserleri arasında yer almaktadır.

NİŞAN, Altın, gümüş ve başka madenlerden yapılan ve değerli taşlarla, minelerle süslenen madalya. Genellikle göğsün sol tarafına takılır ya da bir kordonla boyna asılır. Her nişanın bir de "berat"ı vardır.Berat'ta nişanın kime, ne için verildiği ve derecesi yazılıdır. Sultan Abdülmecid'den başlayarak Osmanlı padişahları, devlete hizmeti

geçenlere derece derece nişanlar vermişlerdir. Çoğu değerli madenlerden yapılmış ve taşlarla süslenmiş olduğu için pek çok nişan zamanla eritilmiş, taşları satılmış, bu yüzden günümüze çok azı kalmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Osmanlı Nişanları Koleksiyonu oldukça zengindir. Özel koleksiyonlarda da nişanlar görülmektedir.

NİŞANTAŞI, Ok atmada rekor kıranların anısına dikilen yazılı ve süslemeli taş. Çoğu kez okun düştüğü yere dikilmiştir. İstanbul'daki Nişantaşı semti, Osmanlı döneminde okçuların talim yeri olarak bilinir. Pek çok nişantaşı bu semte dikilmiştir.

NÜMİZMATİK, Madenî para bilimi. Bu bilim uzmanlarına da "nümizmat" denir. Eski ve tarihî paraların devirlerinin, kimler tarafından bastırıldığının araştırılması, okunması, sınıflandırılması, bunlardan koleksiyon yapılması ve değerlendirilmesi ayrı bir bilim dalıdır. Eskiler madenî paraya "sikke", sikkeler topluluğuna da "meskûkat" derlerdi. Türkiye'de en zengin madenî para koleksiyonu İstanbul Arkeoloji Müzesi Sikke Seksiyonu'nda bulunmaktadır. Bu seksiyonda paralar, İslam öncesi ve İslamî devirler olmak üzere iki grupta toplanmıştır.

OBELİKS (DİKİLİTAŞ), Eski Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunanistan ve Roma'da dikine yerleştirilmiş, tek parçalı taştan yüksek anıt. Dikilitaşların genellikle üzerinde kitabe (yazıt) bulunur. Başlıksızdır. Mısır'da Orta İmparatorluk devrinde, tapınakların çift kuleli tapınaklarına çifter çifter dikilen granit, tek parça dikilitaşlar hiyeroglif yazılıdır. Mısır dikilitaşlarının çoğu Romalılar devrinde Roma'ya taşınmıştır. Roma'daki Circo Massimo, Vatikan, Caracalla, Campus, Martus, Augustus mezarı dikilitaşları Mısır'daki Heliopolis tapınağı ile başka tapınaklardan sökülerek Roma'ya getirilmiştir. Paris'teki Concorde Meydanı'ndaki dikilitaş veya obeliks, Mısır-Luksor'daki Amon Tapınağı'ndan, Londra'daki Thimes rıhtımındaki obeliks ile New York'taki Central Park'taki obeliks, Mısır Heliopolis Tapınağı'ndan alınmadır. İstanbul Sultanahmet Meydanı'ndaki Theodosius Dikilitaşı, yine Heliopolis'ten Bizans İmparatoru Theodosius'un emriyle İstanbul'a getirilmiş, üzerinde imparatorun ve ailesinin kabartma resimleri bulunan mermer bir kaideye oturtulmuştur. Buradaki taş örgü ikinci dikilitaş ise Bizans devri eseridir. Colosium Sütunu olarak da tanınır.

OBRUK KİLİM, Konya bölgesinde, Obruk kasabasında el tezgâhlarında dokunan, rengi ve deseni kendine özgü kilimler. Geniş zikzak motifleri ve çapraz geometrik desenlerin yer aldığı Obruk kilimlerinin XVIII. ve XIX. yüzyıl örneklerinden bir koleksiyon, Konya'da Koyunoğlu Müzesi'nde sergilenmektedir. Obruk'ta bugün kilim dokuma işçiliği canlandırılmayı beklemektedir.

OBSİDİYEN, Cama benzeyen, koyu renkli volkan kayası. Çakmaktaşı da denir. Madenin keşfinden önce obsidiyen kaya kütleleri parçalanarak bunlardan bıçak, kama gibi kesici aletler, ok ve mızrak uçları, baltalar yapılmıştır. Neolitik devirlerde çok kullanılan obsidiyen âletler, madenin keşfine kadar insanlık tarihinin en önemli silâhı olmuştur. Türkiye'de, hatta yeryüzünde Neolitik devrin (Cilâlıtaş devri) en eski yerleşim yeri olan Çatalhöyük kazılarında obsidiyenden yapılan çok çeşitli âletler meydana çıkarılmıştır. Bunlar arasında bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen "obsidiyen ayna" belki de insanoğlunun yaptığı ilk ayna olarak tarihe geçecektir.

OK, Yayla fırlatılan, demir ucu sivri, ağaç çubuktan silâh. Ok, İlkçağların Prehistorik devirlerinden itibaren kullanılmıştır. Madenin keşfinden önce, ok çubuklarının ucuna obsidiyen (çakmaktaş) den ok uçları (temren) bağlanmıştır. Özellikle Orta Asya, Mezopotamya, Anadolu, Mısır, Suriye kültürünü kapsayan geniş yerleşme merkezlerinden en

eski örnekleri bulunmuştur. Ok çubukları genellikle ince söğüt dalı, dişbudak gibi hafif ağaçlardan, kamışlardan kesilmiştir. Ucuna yerleştirilen madeni temren, bazen iki yüzü keskin, yassı, bazen yuvarlak ve sivridir. Temrenlerin delikli, oluklu, çatallı olanları vardır. Çubuğun, yayın gergin ipine yerleştirilen tabanı kertiklidir. Ok gövdelerine, okun hız alması ve hedefe düzgün ulaşması için

Okluk ve oklar. Osmanlı XVIII. yy. (Frankfurt-El Sanatları Müzesi)

kuş tüyleri de eklendiği görülmüştür. Oka, Orta Asya'da yaşayan Türk kavimleri arasında, İlkçağlardan beri ayrı bir kutsallık verilmiştir. Oğuz boyları eski geleneğe uyarak "Üçok" ve "Bozok" adıyla iki kola ayrılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'in paralarında yayla birlikte ok resmi bulunduğu gibi, bu sembol Büyük Selçuklu Devleti'nin bayrağında da yer almıştır, ayrıca ok hukukî sembol olarak da kullanılmıştır. Ok, Osmanlı ordusunda da uzun zamanlar silâh olarak yer almış, İstanbul'da Ok meydanı'nda okçuluk talimleri ve yarışmaları yapılmıştır. İstanbul Askerî Müze'de, Topkapı Sarayı Silâh Dairesi'nde seçkin Türk oklarından örnekler yer alır.

OKKA, Eski bir ağırlık ölçüsü birimi. Bir okka dört yüz dirhem (1283 gr.)dir. Okkanın pirinçten, tunçtan, demirden yapılmış, üzeri ayar mühürlü 1,1/2, 1/4 okkalık birimleri, ayrıca yuvarlak, ortası delik, pul şeklinde daha küçük birimleri müzeler ve tartı aletleri koleksiyonlarında görülür.

OKLAVA, Ortası hafif şişkin, iki ucuna doğru giderek incelen ve hamur açmakta kullanılan değnek. Genellikle şimşir, dişbudak, kavak ağacı dallarından kesilir. Üzeri zımparalanarak parlatılır. Cilâlı olanları, boya ile süslenenleri, tornadan geçirilerek iki ucuna oyma kertik açılanları vardır. Türk mutfağının en eski etnografik malzemeleri arasındadır.

OLTU TAŞI, Türkiye'de Erzurum-Oltu İlçesi Dutludağı'ndan çıkarılan bir çeşit siyah kehribar. Oluşumu bakımından fosilleşmiş reçine veya bir kömür türüdür. Oltutaşı, genellikle Erzurum'da bulunan atölyelerde işlenerek, bu taştan başta tespih olmak üzere, yüzük, gerdanlık, sigara ağızlığı, yaka iğnesi, küpe, bilezik gibi eşyalar yapılmaktadır. Bugün Erzurum'da otuza yakın işyeri oltutaşı işlemektedir.

OLUK-SİMA (ÇÖRTEN), Genellikle çatılarda yağmur sularının akmasına yarayan, üzeri açık boru. Taştan yapılanlarına "sima" veya "çörten" denir. Selçuklu ve Osmanlı devri mimari yapılarında ejder, aslan başlı çörtenler görülmüştür.

ONİKS, Bir akik çeşiti. Bu taşın türleri çoktur. Türkiye'de Kadıköy, Hacıbektaş, Kaymaktaşı, Alaca, Somaki, Balgamtaşı, Cezayir mermeri gibi adlarla bilinen taşlar bu türe girerler. Açık sarı, yeşilimsi, damarlı, beyaz, yarısaydam

renklerde olanları vardır. Oniks'den masalar, sehpalar, çekmeceler, vazolar, şamdanlar, kupalar, fincanlar, mühreler, kutular, satrançlar vs. yapılmıştır. Altın ve yaldızlı gümüşle süslenenleri vardır.

OPALİN, Maddesi silis, cama benzer opalden yapılan yarısaydam kupa, vazo, abajur, gülabdan, ibrik vs. eşyalar. XV. ve XVI. yüzyıllarda Venedik'te, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Almanya'da ve Fransa'da opalin eşyalar ün kazanmıştır. Türkiye'de de XIX.yüzyıl ortalarından başlayarak Beykoz Cam ve Porselen Fabrikası'nda üzeri desenli çeşitli renklerde opalinden eşyalar yapılmıştır. Topkapı ve Dolmabahçe saraylarında, bazı müze ve özel koleksiyonlarda opalin eşyalar görülmektedir.

Opalin Gülâbdan ve İbrik.
(Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu)

ORAK, Yarım çember biçiminde, iç yüzü keskin, ahşap saplı, madenî ekin biçme âleti. Orak, İlkçağlardan itibaren tarımla uğraşan kavimlerde kullanılmış, günümüze kadar, hemen hemen biçimi değişmeden gelmiştir. Etnografya müzeleri tarım âletleri bölümünde görülür.

ORG, Genellikle kilise müziğinde yer alan nefesli ve klavyeli çalgı. İlk orgların M.S. III. yüzyılda İskenderiye'de su basıncı ile yapılan orglar olduğu, daha sonra hava basıncı orgların kullanıldığı bilinir. IX. ve X. yüzyıllarda kilise müziği arasına o zaman "organon" adı verilen orglar girmiştir. Org giderek gelişmiş ve XVIII. yüzyılda Batı müziğinin en önemli âleti olmuştur. Mekanik düzeni içerisinde, 16 ayak üzerinde kurulu, 10-16 boru takımı bulunan, 50 klavyeli orglar en gelişmiş olanlarıdır.

ORPHEUS, Mitolojide Trakya efsanelerinin müzisyen lirik şairi. Müziği ile bütün yaratıkları büyülemiştir. M.Ö. V. yüzyıldan itibaren vazo resimlerinde yer almış, daha sonra Avrupa'nın klâsik ressamlarına sık sık konu olmuştur.

OSTOTEK, Taştan veya pişmiş topraktan yapılan ve içine bir ölünün kemikleri ya da yakılmış külü konan kapalı sandık, yahut küçük boy lâhit. Kül kutusu da denir. Genellikle kapakları çatı biçimindedir. Gövde yüzeyi girlandlar, bitki desenleri ve geometrik motiflerle süslü, figürlü ve yazılı olanları

Ostotek-Roma, II. yy. (Afyon Müzesi)

vardır. Türkiye arkeoloji müzelerinde Helenistik ve Roma devrine ait çeşitli örnekleri yer alır.

OTAĞ, Ortadirek çevresine açılan yüksek, etekli, geniş ve süslü çadır. Direğin tepesinden konik veya pramidal biçimde kumaş külâhı, külâh eteğinden yere sarkan silindir veya köşeli gövdesi, kalın kumaşlardan dikilmiştir. Kumaş üzeri işlemeli deri veya sırma glâptan tellerle süslenmiştir. Padişahlara ait olanlarına "otağ-ı hümayûn" denir. Bunlar, kırmızı atlas üzerine işlemeli büyük çadırlardır. Padişahlar sefere çıktığı zaman konak yerlerinde kurulur, çevresine tuğlar dikilirdi. Otağ-ı hümayûnlar çoğu kez birbirinden geçilen ve geçişleri perde ile ayrılan birkaç bölümden oluşmuştur. Bir konakta otağ kurulduğu zaman, ikinci konakta başka bir otağ hazırlanmış böylece padişah bekletilmemiştir. Sadrazamların, devlet ileri gelenlerinin de gösterişli otağları vardır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde çeşitli otağ ve otağ-ı hümayûnlar bulunduğu gibi, Budapeşte, Münih, Viyana, Krakov ve başka Avrupa müzelerinde de Osmanlı seferlerinden arta kalan otağlar görülmektedir. (Bak: Çadır).

OTOMOBİL, Petrolle hareket eden dört tekerlekli binek aracı. Araba. Başlangıçta, Fransa'da 1771 yılında buharla çalışan üç tekerleklisi yapıldı. 1883 yılında Fransa'da benzinle çalışan, patlamalı motorla donatılmış ilk otomobil icat edildi. Daha sonra hızla gelişti. 1903 yılında Paris-Madrid arasında, saatte ortalama 100 km. hıza ulaşan otomobiller yapıldı. Bu tarihten itibaren Fransa, İngiltere, Almanya, Amerika gibi ülkelerde otomobil sanayii gelişti. Türkiye'de ilk otomobil yapımı, 1966 yılında Koç Holding'e bağlı Otosan Otomobil Sanayii'nin ürettiği (Anadol) ile başladı. Avrupa ve Amerika'daki pek çok teknik müzede eski otomobiller sergilenmektedir.

OYA, İpek, ibrişim, renkli iplikten tığ, mekik, iğne ve firkete ile işlenen ince örgü. İşlendiği malzemeye göre iğne, tığ, firkete, mekik oyası gibi adlar alır. İşlemede çiçek, yaprak motifleri tabii veya stilize olarak kullanılır. Yemeni, çevre, çember, mendil kenarlarına,

Oya (Taciser Onuk Koleksiyonu)

gömleğin yaka ve kollarına, hotozlara ve kadın başlıklarına da oya dikildiği görülmüştür. Oyaların tekniklerine göre koza, mum, boncuk dokuma gibi adları vardır. Oya işçiliği Anadolu kadın giyimine renk ve güzellik katan çok zarif bir süs öğesidir. Türkiye'de özellikle etnografya ve halk sanatını temsil eden müzelerde, koleksiyonlarda seçkin oya örnekleri vardır. Kütahya ve Konya etnografya müzelerindeki oya koleksiyonları dikkat çeker.

OYMA YAZI, Kâğıttan, fildişinden, sedeften, ağaçtan ve madenden oyularak yazılan levha ve yazı panoları. Bu

tür yazılarda yazı kalıbı oyularak madde üzerine çıkarılır. Kâğıt oymalarda makasla, sert maddelerde ince (kıl) testerelerle kalıba göre kesilir veya oyulur. Yazı oyulduktan veya kesildikten sonra değişik renkte bir kâğıt kumaş ya da başka bir zemine yapıştırılarak çerçevelenir. Bu tür yazılar, hat koleksiyonları arasında sık sık görülür. Son yıllarda bazı meraklılar, altın kaplama, gümüş levhalardan, tahtadan, sedef, fildişi, plâstik gibi maddelerden yazılar oymuşlardır.

ÖREKE, Yün, pamuk, keten iğirirken kullanılan bir ucu çatal değnek. Doğumlarda kullanılan ahşap örekeye de iskemle denmiştir.

ÖRS, Üzerinde maden dövülen, çelik yüzeyli madenî kütle. Demirci, kuyumcu, kunduracı, tenekeci gibi maden işçiliği dallarında ayrı örsler kullanılır.

ÖNLÜK, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kadınların kemerden öne sarkıttıkları, bir çeşit koruyucu. Özel yer tezgâhlarında yün ve pamuk ipliklerle dokunur. Enleri dar olarak dokunduğu için iki boy dokunduktan sonra dikişle birleştirilir. Bel kısmına yün kuşak veya kolan geçirilir. Bunların uçları püsküllüdür. Genellikle kilim desenli ve çok renkli önlükler Anadolu Türkmen kadınlarının vazgeçemediği bir giyimdir. Önlüklerin, aynı şekilde dokunan üç parçalıları "arkalıklar" da vardır. Arkalıkların etek uçları genellikle saçaklıdır. Karadeniz bölgesi kadın önlükleri, peştemal olarak yörenin el tezgâhlarında dokunur.

PABUÇ, Deri ayakkabı. Mest ve lapçinle giyildiği olmuştur. Bu durumda genellikle pabucun rengi, mest rengine uygun olarak seçilmiştir. Osmanlılarda, XVI. yüzyıldan itibaren kadın pabuçları kırmızı atlas, sırma işlemelerle süslenmeye başlanmıştır. Sarı, kırmızı, mor, renkli yumuşak deriden, üzeri desenli, ökçeli ve ökçesiz kadın pabuçları yapıldığı gibi yeniçeriler de sarı ve kırmızı pabuçlar giymişlerdir.

PALA, Ağzı enli, hafif öne eğik, ortasına doğru genişleyen, ucu sivri, kalın, kısa, ağır kılıç. Genellikle sipahiler kullanmıştır. Palaların kabzası, altın işlemeli, kınları gümüşten olanları vardır. Enli yüzeyi altın kakma yazılarla süslü yapılanları görülmüştür. İstanbul Askerî Müze'de ve Topkapı Sarayı Silâh Dairesi'nde Osmanlı devri palalarının örnekleri yer almaktadır.

PAN, Yunan mitolojisinde çobanların Tanrısı. Boynuzları, eğri burnu, kuyruğu ve teke ayaklarıyla heykelleri ve kabartmaları yapılmıştır. Mağaralarda ve kırlarda dolaşır, sürüleri korur, kendi icat ettiği flütünü çalardı. Türk ve dünya arkeoloji müzelerinde taş heykel ve kabartmaları, seramik vazolar üzerinde tasvirleri görülür.

PANDANTİF, Boyna takılan mücevher süs takısı, gerdanlık. İlçağlarda boncuk, kemik, diş pandantifler giderek altın, gümüş ve değerli taşlardan yapılan çok süslü pandantiflere dönüşmüştür. Pandandif, hemen her çağda ve her ülkede önemini yitirmeyen bir süs takısı olarak kullanılmıştır. (Bak: Gerdanlık).

PALAZ, Çözgüsü kıldan veya yün ipliğinden, kilime benzer bir çeşit Anadolu dokuması. Palazda, uzunluğuna renkli çubuklar (şeritler) dokumanın başlıca süsüdür. Sergi olarak kullanılır.

PALMET, Palmiye yaprağına benzer bitkisel motif. İlkçağlardan beri, genellikle mimari süslemede görülür. Türk sanatında iki rûmî motifin simetrik olarak birleşmelerine de palmet denir.

PAPİRÜS, Eski Mısır'da aynı adla kâğıdı yapılan bitki. Papirüs deyince akla hemen Eski Mısırlıların kullandığı kâğıt gelir. Son yıllarda Mısır'da bu kâğıtla turistik hatıra eşyaları yapılmakta, papirüs üzerine Mısır hiyeroglifleri yazılarak ve yaldızlı resimler yapılarak satılmaktadır.

PARA, Bir devlet tarafından tedüvüle çıkarılmış, üzerinde kimin tarafından çıkarıldığı belirtilen, kabartma yazılı ve resimli, belli değerde, genellikle yassı, yuvarlak madenî baskı. İlkin Anadolu'da Lidyalılar tarafından basıldığı ve kullanıldığı söylenir. Ondan önce Eski Mısır, Mezopotamya ve Akdeniz ülkeleri ile birlikte Asya, Avrupa ülkeleri uygarlıklarında para birimi yerine, ağırlıkları değişen ve alışverişte tartılan altın, gümüş, elektron, bakır, kurşun, kalay,

Gümüş Para
Anadolu Selçukluları. 13. yy.

demir gibi madenler bir malın karşılığı olarak ödenmiş ya da malın takası yapılmıştır. Birim ve değer olarak madenî para basımı yaygınlaştıktan sonra, altın, elektron, gümüş ve bakır, para basımında en çok kullanılan madenler olmuş, her devletin veya krallığın hatta her kralın ve şehrin ayrı ayrı paraları olmuştur. Helenistik devirlerde Ege ve adalarında, Yunanistan'da para, farklı maden ve ağırlıklarla hızla yayılmış, paralar ve birimleri çeşitli adlar almıştır. Helenistik devirde "drahmi" para birimini temsil ederken, Güney İtalya ve Sicilya'da bu birim "nomos veya litra", Asya'da "şekel" adıyla tanınmıştır.

Bununla birlikte para, çoğunlukla parayı çıkaran kral ve imparator adlarıyla tanınmış, Roma İmparatorluğu süresince belli ağırlıktaki altın, para birimine esas alınmış, bunun karşılığı, gümüş ve bronz paralar basılmıştır. Bu sistem Bizans İmparatorluğu'nda da benimsenmiştir. Ortaçağ ve Yakınçağ Avrupa paralarında ölçü yine de altın olmakla birlikte, paranın sürekliliğini sağlamak üzere, belirli kalıplarda basılmış, ancak tarihler, harfler, semboller ve tedavül damgaları değiştirilmiştir. Orta Asya'da Türklerin, ilkin komşu ülkelerle yaptıkları alışverişlerde "çek veya kırtas" adı verilen bir çeşit kâğıt parayı kullandıkları söylenirse de "yastık" adı verilen altın ve gümüş külçelerin para yerine tedavül edildiği, İslâmi dönemde "dirhem" üzerinden altın, gümüş, bakır, paraların basıldığı bilinir. Selçuklulardaki "akçe" birimi Osmanlı paralarının esasını teşkil etmiş, ilk Osmanlı akçesi Orhan Gazi tarafından kestirilmiştir. Ayarlarına göre sık sık değişen, her padişah devrinde yenilenen, son devirlerde de lira, kuruş, para gibi birimlerle adlandırılan Osmanlı madenî paraları büyük bir çeşitlilik gösterir. XIX. yüzyılda kâğıt para sistemi uygulanır. (Bak: Kâğıt

Gümüş Para. Sasani Devri, M.Ö. 241
(Berlin-İslâm Sanatları Müzesi)

para) Böylelikle Cumhuriyet dönemine girilir. Türkiye'nin İslâm öncesi Anadolu ve İslâmî devirlerine ait en zengin para koleksiyonu, İstanbul Arkeoloji Müzesi Sikkeler Bölümü (Nümizmatik Kabine)ndedir. Anadolu'da ilk basılan Lidya paraları, Helenistik, Roma ve Bizans devirleri altın, elektron, gümüş, bronz, bakır sikkeleri, bu bölümde, devirlerine

göre ayrılmış, gruplandırılmış, ayrı ayrı koleksiyonları yapılmıştır. İslâmî devir sikkeleri Emevî, Abbasî, Kuzey Afrika İslâm devletleri, Asya İslâm devletleri, Selçuklular, Anadolu Beylikleri, Osmanlılar olmak üzere gruplara ayrılmış, her grup kendi içerisinde koleksiyonlar meydana getirmiştir. Bu bölümde ayrıca İslâm devri mühürleri, Osmanlı devri nişan ve madalyaları, "Evrak-ı Nakdiye" adı verilen son devir Osmanlı kâğıt paraları, Türkiye Cumhuriyeti kâğıt ve madenî paraları da koleksiyonlar halinde yer almaktadır. Ankara, İzmir, Bergama, Antalya, Konya, Manisa, Bursa arkeoloji müzeleri ile daha başka müzelerde büyüklü-küçüklü, çoğu Anadolu kaynaklı madenî para koleksiyonları vardır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Sikkeleri Katalogu yayınlandığı gibi, paralar üzerine genelde çeşitli kataloglar hazırlanmış ve yayınlanmıştır.

PARAVAN, Menteşelerle birbirine bağlı, birkaç parçadan meydana gelen, taşınır, açılır, kapanır, perdeye benzer pano. Odalarda bölümleri ayırmak, bir köşeyi kapatmak için kullanılır. Yüksekliği adam boyunu geçmez. İki, üç, dört kanatlıları vardır. Paravanlar genellikle oda döşemelerinin üslûbunda yapılmışlardır. Kanat çevreleri ahşap, oyma süslemeli olduğu gibi, kanatlarına ahşap üzerine kumaş gerilenleri, kâğıt kaplama olanları, tablo gibi resimlendirilenleri görülür. Bu alanda Japon paravanları çok tanınmıştır. Türk paravanları genellikle ahşap kafesli (şebekeli)dir. Oyma çerçeveli, altın yaldızlarla süslü kafes paravanlar, saray ve konaklarda yapılan toplantılarda, mevlit ve düğün törenlerinde, kadınları erkeklerden ayırmak için kullanıldığı gibi, geniş salonları oturma, yemek bölümleri olarak ayırmıştır. Sedef ve fildişi kakma, ebru kâğıt kaplama Türk paravanları vardır.

Sedef işlemeli ahşap paravan

PARŞÖMEN, Üzerine yazı yazmak, resim ve harita yapmak ve buna benzer işlerde kullanılmak üzere özel hazırlanmış deri. İlkin Bergama Kralı Eumenes II (M.Ö. 197-159) zamanında Bergama'da yapılmış ve Pergamena adı verilmiştir. Koyun, keçi, ceylan derisinden yapılan parşömen, daha sonra bütün kavimlerce kullanılmıştır. Romalılar ve Bizanslılar devrinde parşömene yazılmış kitaplar hazırlanmış, İslâmiyetin ilk devirlerinde de, ceylan derisi üzerine ilk Kuran'lar yazılmıştır. Kâğıdın yaygınlaşması üzerine, parşömen önemini yitirmiş, kullanma alanı dekoratif bazı uygulamalarda kalmıştır.

PATERA, Kepçe biçiminde saplı, derinliği az, tabana oturan, ayaksız içki kabı. Mezopotamya, Eski Mısır, Anadolu, Yunan ve Roma uygarlıklarında altın gümüş, bronz pateralar yapılmış,

bunların gövdeleri kabartma resim ve madalyonlarla süslenmiştir. Kulplu ya da kulpsuz olan pateralar, kralların, rahiplerin amblemi durumunda, resmî ve dinî törenlerde Tanrılar adına içki içmek, yere şarap dökmek için kullanılmıştır. Hıristiyanlığın ilk devirlerinde de altın ayaklı cam veya som altından pateralar yapıldığı bilinir. İstanbul, İzmir arkeoloji müzelerinde ve daha başka müzelerde Roma-Bizans devri pateraları bulunmaktadır.

PAZARCI MAŞASI, Mevlevilikte, pazara alışveriş için çıkan pazarcı dedenin belinde taşıdığı iki dilli sembolük demir maşa. Ucu kargıya benzer. Sap kısmı işlemelidir. Üzeri dua yazılı olanları vardır. Konya Mevlâna Müzesi mutfak eşyaları arasında bir örneği sergilenmektedir.

PEGASOS, Mitolojide kanatlı at. Perseus Medüza'yı öldürmüş, onun kanından Pegasos doğmuş, Perseus'un atı olmuştur. İlah Zeus'un da atı olan Pegasos, daha sonraları gökyüzüne gönderilerek orada burç olmuştur. Resimleri taşlara, madenlere kabartma olarak konduğu gibi gökyüzü sembolü olarak da süslemeler ve amblemlerde yer almıştır.

PELESENK, Kahverengi, mor, esmer, vişneçürüğü renginde ağır, sert, ahşap kaplamacılığında kullanılan ağaç türü. Brezilya ve Honduras'ta yetişen iki çeşiti vardır. Pelesenk XVIII. yüzyıldan beri mobilya kaplama işçiliğinde, fırça, bıçak sapı, tezhip yapımında çok kullanılmış ve tutulmuştur. Bazı bitkilerden elde edilen reçine türüne de pelesenk denmiştir.

PENCERE KANATLARI (AHŞAP), Bir mimarî yapının bütünü içinde yer alan, istenildiği zaman menteşelerinden çıkarılabilen ahşap pencere kanatları. Genellikle Türk ve İslâm sanatında, kapı, minber, mihrap, tavan, kürsü, sanduka, taht gibi ahşap işçiliği türünde, devrinin üslûbunu temsil eden sanat eserleri sayılır. Çoğu, devirler içinde yıpranan, çürüyen ahşap pencerelerden günümüze ulaşabilenleri, ya yerlerinde korunmuş veya önemlileri müzelere kaldırılmıştır. Anadolu Selçukluları devri mimarî eserlerinden arta kalan veya yapılardan sökülen, müzelerde sergilenen ahşap pencere kanatları arasında, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Konya-Sadreddin Konevî Camii'ne (1274 M.), yine aynı müzede Karaman-İbrahim Bey İmareti'ne ait (XV. yüzyıl), ayrıca Konya-İnceminare Selçuklu Taş ve Ahşap Eserleri Müzesi'nde bulunan Konya-Beyhekim Camii'ne (XIII. yüzyıl sonları), Beyşehir-Eşrefoğulları Camii ile (XIII. yüzyıl sonu), Ermenek Sipas Camii'ne ait (XIV. yüzyıl) ahşap pencere kanatları sayılabilir. Bunun dışında Türkiye'de başka müzelerde, Berlin Pergamon Müzesi İslâm Eserleri Bölümü'nde de Selçuklular ve Beylikler dönemine ait ahşap pencere kanatları görülebilir. Selçuklu ve onu izleyen Beylikler devri ahşap pencere kanatları, Selçuklu ağaç işçiliğinde genellikle sert ağaçlardan geçme (kündekârî) ve oyma tekniğinde yapılmış, arabesk ve rumî desenlerle, stilize yaprak ve çiçek motiflerinin doldurduğu madalyonlar ve çerçeveli yazı şeritleri ile süslenmiştir. Bütünüyle pencere kanadını,

rumî bezeme bir kenar suyu çevirmektedir. Osmanlı devri pencere kanatları her ne kadar arabesk düzen içinde süsleme geleneğini, hatta tekniğini sürdürmekte ise de XVI. yüzyıldan itibaren süslemeye, sedef, fildişi, bağa, kemik kakmalar eklenmiş, hatta XVIII. yüzyıl ve sonrasında pencere kanatları Edirnekârî kalem işi ile (çok renkli ve çiçekli) süslenmiştir. Osmanlı devri fildişi, sedef kakma pencere kanatları, özellikle İstanbul'da cami, saray, köşk gibi yapılarda yerlerinde görülmekle birlikte, müzelerde bulunanları da vardır.

PENÇE-İ AL-İ ABA, Türk Halk resminde, duvarlara asılan açık bir el (pençe) in resmedildiği levha. Üzerinde (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin) adları yazılıdır. Bunlar, (Al-i Aba) yani Hz. Muhammed'in abası

Pençe-i Ali Aba
(Topkapı Sarayı Müzesi, 1703 Falname'den)

altında toplanan ve (Ehl-i Beyt) olarak bilinen Peyamberler ailesini simgeler. Bir elin beş parmağı bunun ifadesidir.

PENES, Sarı ve gümüş rengi tenekeden para şeklinde kesilen süs takıları. İki yüzü kabartma desenlerle süslüdür.

PERDE, Pencerelerde, madenî ve tahta kornişlere takılan işlemeli tül ve kalın kumaştan perde kanatları. Türk hareminde pencereler daha çok ahşap kafeslerle perdelenmiş, perde işçiliği bu yüzden Avrupa kadar gelişememiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ev ve konaklar Batı usulü ile perdelenmiş, bu moda giderek yaygınlaşmıştır. Perde kanatları çatma kadife, atlas gibi değerli kumaşlardan yapılırken iğne, tığ işleri ile ince tül perdeler de örülmüştür.

PEŞKİR, Pamuk ve keten ipliğinden özel olarak dokunan el ve diz havlusu. 50 cm. eninde, 70-80 cm. boyundadır. Bazen de yer sofrasının çevresini dolanacak kadar 2-2,5 m. uzunluğunda olur. İki ucu işlemeli ve saçaklıdır. İşlemeleri sırma, renkli ibrişim ve ipliklerle gergeflerde yapılır. Topkapı Sarayı'nda örnekleri bulunan "saray peşkirleri" daha çok süslüdür. Peşkir, el yıkandıktan, aptes aldıktan sonra eli yüzü kurulamak için kullanıldığı gibi, yer sofrasına bağdaş kurup oturduktan sonra, sofrada toplu veya tek tek peçete olarak da kullanılır. Etnografya müzelerinde ve elişleri koleksiyonlarında çeşitli peşkirler görülür.

PEŞTEMAL, Hamamda örtünmek ve kurulanmak için el tezgâhlarında özel olarak dokunan pamuk, pamuk ipliği-ipek karışık dokuma. Renkli, çubuklu,sırma ibrişim işlemeli olanları vardır. Anadolu'da bazı bölgelerde kadınların önlük olarak kullandıkları veya başlarına örttükleri dokumalara da peştemal denir. Loncalara bağlı eski esnaf

kuruluşlarının çıraklıktan kalfalığa ve ustalığa geçenler için yaptıkları törenlerde adaylara peştemal bağlanır. Buna "peştemal kuşatmak" töreni adı verilir.

PİPO, İçerisine tütün konularak bir ağızlıkla (çubukla) dumanı çekilen küçük kap. Taştan, ağaçtan, madenden yapılır. Tütünün ortaya çıkışından çok önceleri de kullanıldığı bilinmekte ise de asıl varlığı tütünle birlikte başlamıştır. Avrupa ve Amerika'da çok sanatlı, değerli taşlarla süslü çeşitli örnekleri vardır. Türkiye'de lüle olarak adlandırılmış, pişmiş topraktan ve taştan yapılarak süslenmiş, çok kere ağızlığına kehribar yerleştirilmiştir. Eskişehir yakınlarında toprak altından çıkarılan, işlemesi kolay, beyaz bir taştan, figürlü ve süslemeli çok çeşitli pipolar yapılmaktadır.

PİRİ REİS'İN HARİTASI, Büyük Türk denizcisi Piri Reis tarafından 1513 yılında ceylan derisi üzerine çizilen ve bugün Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde bulunan, dünyaca tanınmış haritalar. 1470 yılına doğru Gelibolu'da doğan Piri Reis (Ölümü: 1554), dayısı tanınmış denizci Kemal Reis'in yanında yetişmiş, deniz seferlerine katılmış, Osmanlı donanmasında amiralliğe kadar yükselmiştir. Kendi çizdiği haritalarla süslü "Kitab-ı Bahriye" adlı önemli bir eseri de bulunan Piri Reis'in, ayrıca iki haritası bugün elimizdedir. Haritalardan büyüğü 90X65 cm. boyutunda olup renkli kalemlerle çizilmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Amerika'nın ilk keşfedildiği yıllarda, Batı Avrupa ve Afrika ile Doğu Amerika sahillerini gösteren bu harita, 1929 yılında Topkapı Sarayı arşivinde bulunmuş, verdiği bilgiler bütün dünyada geniş yankılar uyandırmıştır.

Piri Reis Haritası

Harita üzerinde yapılan araştırmalar sonucu, bu haritanın Kristof Kolomb'un Amerika haritasından daha farklı ve doğru bilgiler verdiği anlaşılmıştır. Piri Reis, bu harita için 20 kadar haritadan faydalandığını, bunlar arasında Kristof Kolomb'un ve Portekiz gemicilerinin haritalarının da bulunduğunu notlarında belirtmektedir. Piri Reis haritası, Türkçe ve yabancı dillerde açıklamaları ile yayınlanmış ve bilim dünyasına tanıtılmıştır.

PLAK, Sesleri kaydetmek için termoplastik maddeden yapılmış dairesel levha. Fonograflarda kullanılan silindir biçimindeki ilk plaklardan sonra, 1888 yılında dairesel plaklar yapıldı ve gramofonlarda çalınmaya başlandı. Taş plak adı verilen bu eski plaklar, 1900'lü yılların başlarında Türkiye'ye de girdi. Sahibinin Sesi firması Türkçe, taş plaklar üretti. Eski Türkçe taş plaklar Türkiye'de Ankara ve İstanbul konservatuvarları diskoteklerinde, Ankara Milli Kütüphane'de, bazı özel koleksiyonlarda yer alır.

PİYANO, Telleri vurma ile ses veren klavyeli müzik aleti. Lir, sitare, arptan meydana gelen timpanon gibi telleri çırparak çalınan müzik aletlerine,

Avrupa'da XIV. yüzyılda klavye eklenerek vurma tel sistemi oluşturulmuş, ilk piyano, önce İtalya'da daha sonra Fransa'da yapılmıştır. XVIII. yüzyılda Alman ustaların ve müzisyenlerinin geliştirdiği piyano, zamanla mobilyası ile bir sanat eseri haline getirilmiştir. Avrupa ve Amerika müzelerinin "Müzik Aletleri" bölümünde pek çok çeşitleri görülür. Türkiye'ye, XIX. yüzyıl sonlarında giren piyano, Avrupa kaynaklıdır.

PLATİN, Beyaz renk, altın, gümüş gibi değerli bir maden. Kuyumculukta, yüzde on bakır alaşımı olarak kullanılmıştır. Asya'da Ural Dağları'ndan, ABD'de ve Güney Afrika'da çıkarılan platin, süs takıları arasında yer aldığı gibi teknolojide de kullanılmaktadır.

POMPADOUR ÜSLÛBU, Fransız Kralı Louis XI'in gözdesi Pompadour adına, mobilya sanatında kullanılan bir stil. Antikacılıkta daha çok masa, sandalye ve dolaplarda, biblolarda hareketliliğe yer veren bir tekniğin biçimlemesi olarak görülür.

PORSELEN, Genellikle beyaz, ince hamurdan, üzeri renksiz ve saydam sırla kaplanmış, inceldikçe yarısaydamlaşan ve yüksek ateşte pişirilen camsı seramik. Porselen ilkin M.S. VI. yüzyılda Çin'de icat edilmiş, Toug Hanedanı devrinde (618-907) gelişerek yaygınlaşmış, Soung ve Yûen devirlerinde (960-1368) en olgun dönemlerini yaşamıştır. Çin'den, Japonya'ya, Kore'ye geçen porselen işçiliği, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupa'da denenmeye başlamış, ancak XVIII. yüzyıl başlarında gerçek ürünlerini verebilmiştir. Almanya'nın eski Saksonya Eyaleti Meissen şehrinde 1713 yılında kurulan porselen fabrikalarını, sırasıyla, 1718'de Viyana, 1738

Yıldız Porselenleri (Fuat Bayramoğlu Koleksiyonu)

yılında Fransa'da Sevres, Almanya'da 1750'de Höchst, 1753'te Nymhesburg şehirlerinde kurulan fabrikalar izlemiştir. Bu devirde ve bundan sonra İsveç, Hollanda, Belçika, İsviçre, Portekiz, İngiltere, İtalya, ve Rusya gibi ülkelerde belli başlı porselen fabrikaları kurulmuş, porselen evanî,halkın günlük hayatına girmiştir. Türkiye'ye porselen sanayii ancak XIX. yüzyılın ortalarına doğru girebilmiştir. (Bak: Yıldız Porselen).

PORSELEN BERLİN, Antika piyasasında çok aranan bir porselen türü. XVIII. yüzyılda Berlin'de kurulan bir porselen fabrikası 1763'te Prusya İmparatoru Büyük Friedrich tarafından satın alınmış ve bundan sonra fabrikanın ürünleri bütün dünyaca tanınmıştır. Berlin porselenleri K.P.M. yani Koenigliche Porzelen Manufactur damgasını taşır. Avrupa müzelerinin çoğunda koleksiyonları vardır.

PORTRE, İnsan resmi. Portre yalnız baş, göğüs ve dize kadar olduğu gibi ayrıca boy ve aile, grup portreleri de vardır. Portre, boya, grafik ya da desen ile yapılan resimdir. Eski Mısır sanatında gerçekçi bir portre yapma anlayışı vardır. Helenistik sanatta portre, heykelde olduğu gibi idealizme yöneliktir. Roma sanatında natüralist bir anlayışa önem verilmişse de portre sanatı Rönesans'la birlikte gelişmeye başlamış, çok başarılı portre sanatçıları yetişmiştir.

Fatih'in Bellini tarafından yapılan portresi

POSEİDON, Mitolojide Denizler Tanrısı. İnanışlara göre, Titanların yenilgisinden sonra, Zeus ve Hedes Tanrıları dünyayı bölüşürlerken Poseidon'un payına denizler düşmüştür. Denizcilerin ve balıkçıların yardımcısıdır. Elinde üç dişli zıpkın ve yanı başında yunus balığı bulunan heykelleri yapılmıştır. M.Ö. VI. yüzyıldan kalma Atina Poseidon'u bilinen en eski bronz heykelidir. Yunan ve Roma devri heykelleri, Atina, Roma, Madrid, Vatikan, Napoli, Paris müzeleri ile Avrupa'nın başka müzelerinde, Türkiye'nin belli başlı arkeoloji müzelerinde yer alır. Poseidon'un paralar ve seramikler üzerinde de resimleri vardır.

Poseidon Heykeli, Roma. III. yy. (Konya-Arkeoloji Müzesi)

PONÇUK, Genellikle deve hamudunun ya da at eğerinin iki tarafından

sarkan boncuklarla süslü, renkli yün ipliklerinden örülmüş püskül. Bunların kolan gibi dokunanları da görülmüştür. Türkmen ve Yürük el sanatları arasında ponçukların çok çeşitleri vardır.

POSTA PULU, Mektup, paket, gazete, dergi gibi posta ile gönderilen eşyaların üzerine yapıştırılan basılı kâğıt. Bugünkü biçim ve anlamıyla ilkin 1840 yılında İngiltere'de, daha sonraki yıllarda Avrupa ve dünya ülkelerinde uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye'de ilk olarak pul, üzerinde "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" yazısı ile tuğra bulunan ince kâğıtlar biçiminde iken 1865 yılında biçimi değiştirilmiş, tuğra yerine ayyıldız konmuş, ayrıca pulun üzerine "Posta-i Devlet-i Osmaniye" ibaresi yazılmıştır. 1876 yılında yapılan değişikliklerle bu yazı ay'ın ortasına yerleştirilmiş, yıldız kaldırılmıştır. 1892'de çıkarılan pulların kenarı Türk motifleriyle süslenmiştir. 1898 yılında altı köşeli pul basılmış, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile (1908) özel "Hatıra-i Meşrutiyet" pulu yayınlanmıştır. 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından, daha önce Avrupa'da bastırılan Osmanlı pulları sürsaj edilerek kullanılmış, ayrıca 1922 yılında, İtalya'da, üzerinde "Lâ İlâhe İllâllah" yazılı pullar bastırılmıştır. 1924 yılında Lozan Antlaşması dolayısıyla üzerinde Atatürk'ün resmi ve "Hatıra-i Sulh" yazılı Türkiye Cumhuriyeti pulları çıkarılmıştır. Cumhuriyet döneminde Türk pulculuğu, baskısı, resim ve bezemeleriyle en ileri ülkeler düzeyine ulaşmış, hatta dünyada ilk kabartma pul, 1968 yılında PTT idaresi tarafından Ankara'da Ajans-Türk Basımevi'nde bastırılarak yayınlanmıştır. Bugün Türkiye'de pul koleksiyoncularını bir araya getirerek, onlara pul hakkında bilgi veren, yayın yapan, pul sağlayan, zaman zaman pul müzayedeleri açan kuruluşlar vardır Pul,antika ve eski eser koleksiyonculuğu ile eşdeğerde tutulmaktadır.

PTT'nin çıkarttığı bir Atatürk pulu.

POST MODERN SANAT, Her gün yeni bir dünya kuruluyor. Her yeni, bir gün sonra eskiye dönüşüyor. Modern eskidikçe yeni bir dünya kültürü, yeni bir estetik kültür biçimi oluşuyor. Buna "post modern" deniliyor. Bir yanda kendini mutlak ve estetik değer ölçüsü olarak tanımlayan klasik modern, öte yanda dogmatiğe yer vermeyen, klasik modernin geleneklerini hiçe sayan, özgür düşüncenin biçimlendirdiği post modern. Ya da toplumun yeni bir estetik değer arama çabası. Bu anlayışla meydana getirilen ve özgür biçimlerden oluşan eşya, resim, heykel, tiyatro, müzik. Post modern dünün, hatta bugünün değil, yarının antikası ve sanatıdır.

POŞU, İpek-pamuk karışımı ipliklerle dokunan bir çeşit yollu kumaştan dikilen ve omza atılarak üçgen ucu

arkaya sarkıtılan saçaklı bürümcek. Poşu, Güneydoğu Anadolu'da başa da sarılır. Daha çok erkekler kullanır.

PUDRİYER, İç kapağında aynası ve pudra sürmek için yumuşak ponponu olan ve içerisinde taş pudra bulunan, çantada taşınabilir küçük kutu. Makyaj malzemeleri arasında vazgeçilmez bir yeri olan pudriyerlerin, altın, gümüş ve bağadan yapılanları, kapakları değerli taştan veya mine ile süslenenleri antika eşyalar arasında görülür. En değerlileri 16. Louis stilinde Fransız pudriyerleridir.

PUŞAT, Silâh takımı anlamına gelmekle birlikte, daha çok kesici ve delici silâhlardan korunabilmek için vücuda giyilen zırhlara denir. (Bak: Zırh).

PUŞİDE, Türbelerde, mezar sandukaları üzerine serilen işlemeli ve yazılı örtü. Her hac döneminde yenilenen Kâbe örtüsüne de puşide dendiği olmuştur. Üzeri nakışlı ve yazılı namazlık dokumalarına da puşide denir. Mezar örtüsü puşideler, ipekli kumaşlardan dikildiği gibi, deri ve kalın kumaş üzerine altın-gümüş sırmalarla işlemeli puşideler de vardır. Konya Mevlâna Türbesi'nde, Mevlâna'nın sandukasını örten altın sırma işlemeli ve yazılı puşide bunlar arasındadır.

RAHLE, Tek parça tahtadan, açılır kapanır biçimde, üzerinde Kuran, mevlit, diğer dinî kitapların okunduğu iki ayaklı çatal kürsü. Rahlenin yüksekliği, önünde diz çökülüp, üzerine kanacak Kuran'ın rahatça okunabileceği ölçüde, katlandığı zaman 1 m.ye kadar uzunluktadır. Eni, boyunun ortalama üçte biridir. Geçme dişlerinin açıldığı yerleri de boyunun üçte birine yaklaşır. Rahleler, genellikle abanoz, ceviz, meşe gibi sert ağaçlardan "dik biçme" olarak kesilmiş ve işlenmiştir. İslâm sanatının ağaç oymacılığı ve ağaç üzerine sedef, fildişi, kemik, bağa, altın, gümüş kakmacılığının en seçkin örneklerini veren rahleler İslâmiyetin doğuş ve yayılışından hemen sonra yapılarak çoğu cami ve mescitlere armağan edilmiş, medrese ve türbelerde, evlerde Kuran okumak için kullanılmıştır.

Rahle yapımında ağaç en önemli unsurdur. Kuru olması, budaksız olması, elyafın çok sık ve aralarının damarsız olması, rahle yapılacak ağacı seçerken dikkat edilecek en önemli hususlardır. Ağaç, rahle için biçildikten sonra çalışmamalı (eğilip bükülmemeli) dır. Kaleme (ıskarpele) dayanmalı, sert olmalı, çekiç veya tokmakla vurulunca kalem gömülüp gitmemelidir. Kalem nereye vurulursa orada iz yapmalı, civarda kalkma, atma ve yarılma olmamalıdır. Ağaç ele alınınca hissedilir bir ağırlığı olmalıdır. Ağaç kütük olarak alınacak ve biçtirilecek olursa merkeze ve çevreye yakın olanlar rahle için alınmamalıdır.

Ağaçlar, abanoz, ceviz, meşe, alıç, gürgün gibi sert ağaçlardan seçilmelidir. Türkiye müzelerindeki en eski rahleler Anadolu Selçukluları devrine ait (XIII. yüzyıl) cevizden, üzeri kafesli oyma, kabartma motif ve yazılarla süslü olanlarıdır. Bunlardan ikisi Konya Mevlâna Müzesi'nde, biri İstanbul Türk ve İslâm

Rahle-Selçuklu, XIII. yy. (Konya Mevlâna Müzesi)

Eserleri Müzesi'nde, dördüncüsü de Doğu Berlin (Pergamon Müzesi) İslâm Eserleri Müzesi'ndedir. Beylikler ve Osmanlılar devrine ait rahleler, İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Antara Etnografya, Konya-Mevlâna ve Etnografya müzeleri, Bursa, Niğde, Manisa ve başka müzelerde, İstanbul'da ve Anadolu'nun pekçok camisinde, evlerde, özel koleksiyonlarda görülür. Yalnız Topkapı Sarayı'nda (14), Türk ve İslâm

Rahle-Selçuklu, XIII. yy.
(İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

Eserleri Müzesi'nde (71), Ankara Etnografya Müzesi'nde (9), Konya Mevlâna Müzesi'nde (7) seçkin rahle bulunmaktadır.

REBAB, Çok eskiden beri Türkistan, İran, Hindistan, daha sonra Arap ülkelerinde kullanılan telli saz. Genellikle yarım küre şeklindeki gövdesi hindistancevizi kabuğundan, ağaçtan yapılmış, üzerine ince bir deri gerilmiştir. Ağaç saplıdır. Gövdesinin altında yere oturan demir bir çubuk vardır. Çeşitlerine göre iki, üç, beş tellidir. Yayla çalınır. Yedi ayrı türü bulunan, yaysız, elle de çalınabilen rebabın Doğu ülkeleri arasında önemli bir yeri vardır. Anadolu Selçukluları devrinde ney-rebab- kudüm üçlüsü saz takımının çok rağbet gördüğünü, Mevlâna Celâleddin'in eserlerinden ve Mevlevî kaynaklarından öğreniyoruz. Rebab üzerine Mevlâna'nın pek çok şiiri vardır. Klâsik Türk Müziği enstrümanları arasında da rebaba yer verilmiştir.

REYHANÎ, İslâm ve Türk sanatında bir yazı çeşitidir.İlkin, XI. yüzyılda Bağdatlı hattat İbn-i Bevvab tarafından kûfî ve sülüs yazıdan türetilmiş ve yazılmıştır. Reyhanî, dik, ölçülü, okunması kolay bir yazı çeşiti olduğundan Kuran nüshaları ve dinî eserler bu yazı ile yazılmış, daha sonra Türk hattatları bu yazıyı, diğer yazı türleri ile birleştirerek yeni üslûplar meydana getirmişlerdir.

RESİM SANATI (TÜRK), Canlı resim yapmanın günah sayıldığı ve hoş karşılanmadığı İslâm sanatında, resim yerine süsleme sanatı gelişirken, birçok süsleme ustası, resim yapma isteği ve coşkularını minyatür alanında sürdürmüşlerdir. İslâmiyetten önce Orta Asya Türkleri'nde var olan minyatür sanatı, İslâmlıkla birlikte dinî amaç taşımayan "tarif ve tasvirlerle" devam etmiş, Anadolu'ya Selçuklularla birlikte gelmiştir. Anadolu Selçuklularında bir ara (XIII. yüzyıl) kitap minyatürcülüğünden taşarak taş ve çini süslemeciliğinde kendini gösteren resim, Konya Kalesi bedenlerinde taş kabartma, Kubad-âbâd Sarayı duvar çinilerinde boyama olarak zengin bir repertuvar meydana getirmiştir. Osmanlı devrinde minyatür geleneği, Osman, Nigârî, Matrakcı Nasuh, Hasan Paşa, Levnî gibi sanatçıların elinde zirveye ulaşmış, böylece Türk resim sanatı, minyatürlerle "klâsik" devrini yaşamıştır. Bu arada, Avrupaî anlamda resim sanatını seven Fatih Sultan Mehmed gibi padişahlar da gelip geçmiş, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Sultan Abdülaziz, kendisinin heykelini yaptıracak kadar bu alanda ilgisini göstermiş, Dolmabahçe Sarayı'na Avrupalı birçok tanınmış ressamın tablolarını astırmıştır. Batılı anlamda resmin, resim meraklılarını etkilediği böyle bir devirde "Türk Primitifleri" denilen İbrahim ve Tevfik paşalar, Servili Ahmed Emin, Salih, Molla Aşkî, Süleyman Seyyid, H. Zekâî Paşa, Şeker Ahmed Paşa, Osman Hamdi hatta Hoca Ali Rıza gibi ressamlar tabiata dönük, yağlıboya tabloları ile

modern Türk resim sanatının öncüleri olmuşlardır. Bu arada Osman Hamdi Bey'in çabası sonucu İstanbul'da açılan "Sanayi-i Nefise Mektebi" ile Türk resmi atılımcı bir döneme girmiş, Avrupa'da resim öğrenimi gören Türk ressamları Türk resmini primitiflikten kurtararak Batılı bir görüşle yorumlamışlardır. Ressam Halil Paşa'nın ardından Çallı İbrahim, Feyhaman Duran, Nazmi Ziya, Avni Lifij, Hikmet Onat, Ruhi Arel, Namık İsmail, Veliaht Abdülmecid Efendi ve bunları hemen izleyen Sami Yetik, Şevket Dağ, Ali Sami Boyar, Mihri Müşfik, Ömer Adil, Vecih Bereketoğlu ve daha başkaları ile Türk resmi Cumhuriyet dönemine girmiş ve bu dönemde kişiliğini bulmuştur. Tanınmış ressamlarımızdan kimilerini kısaca tanıtalım. Bu ressamların tümü, aramızdan ayrılmıştır.

Abdülmecit Efendi'nin bir tablosu: Saraylı Kadın (İstanbul-Resim ve Heykel Müzesi

Osman Hamdi (1842-1910):

Sadrazam Ethem Paşa'nın oğlu olup 1842 yılında İstanbul'da doğmuştur. On sekiz yaşındayken hukuk öğrenimi için gittiği Paris'te kendisini sanata ver-

Osman Hamdi'nin "Mimozalı Kadın" tablosu (İstanbul-Resim ve Heykel Müzesi)

miş, Paris Güzel Sanatlar Okulu (Ecole des beauxArts)na devam etmiştir. Paris'te bulunduğu on iki yıl içinde resimle birlikte arkeoloji öğrenimi de yapmış, Türkiye'ye dönüşünde Bağdat'ta vali olan Mithat Paşa'nın yanında Yabancı İşler Müdürü, daha sonra Kadıköy ve Beyoğlu Belediye Reisi, 1876'da ilk meclise milletvekili, derken 1881 yılında Müze-i Hümayûn'un ilk Türk müze müdürü olmuştur. 1882'de İstanbul Güzel Sanatlar Okulu (Sanayi-i Nefise) müdürlüğünü de üstlenen Osman Hamdi Bey, Osmanlı sınırları içinde çeşitli yerlerde arkeolojik kazılar yapmış, Eski Eserler Nizamnamesi'ni yeni bir görüşle hazırlamış, İstanbul'da o devir için modern müze binası olan Arkeoloji Müzesi binasını yaptırarak 1891 yılında ziyarete açmıştır. Batı estetiğinde Türk resmine öncülük eden, tablolarıyla da ün yapan ressam, müzeci, arkeolog, bilim adamı ve idareci Osman Hamdi, Türk kültür ve sanatına sayısız hizmetler vererek 1910 yılında İstanbul'da

ölmüştür. Osman Hamdi Bey'in tabloları, İstanbul, Ankara, İzmir devlet resim ve heykel müzelerinde, özel resim koleksiyonlarında yer alır.

Halil Paşa (1857-1939):

1857'de İstanbul'da doğdu. Kara Kuvvetleri Mühendis Mektebi'ni bitirdikten sonra resim öğrenimi için Paris'e gönderildi. 1905 yılında yurda dönünce önce Müze Müdür Yardımcısı, sonra Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü'ne atandı. 1908 yılında emekli oldu ve 1939 yılında da öldü. Hayatı resim yapmakla geçti. Tabloları resim müzelerinde ve özel koleksiyonlardadır.

Hüseyin Zekai Paşa (1860-1916):

1860 yılında doğmuş, Harp Okulu öğrencisi iken resim yapmaya başlamış, giderek yeteneklerini geliştirmiştir. Resmî görevleri arasında Askerî İnşaat Komisyonu Başkanlığı, Askerî Müze Komisyonu Üyeliği, Tugay Komutanı iken emekli olduktan sonra (1908), Millî Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Encümeni Üyeliği gibi sanata dönük görevler almıştır. Doğaya bağlı, resimde derinlik arayan usta bir sanatçıdır. 1916 yılında İstanbul'da ölmüştür. Tabloları İstanbul, Ankara, İzmir devlet resim-heykel müzelerinde ve özel koleksiyonlarda görülmektedir.

Ali Rıza (Hoca) (1864-1930):

Harbiye çıkışlıdır. Bu okulun resimhanesinde yetişmiştir. Öğretmen olarak yetiştirdiği öğrencileri üzerinde büyük etki yapmış ve bir "Hoca Ali Rıza Okulu" yaratmıştır. Hoca, askeri okullarda 47 yıl görev yapmış ve birçok subayımızın resim alanına gönül vermesinde etkili olmuştur. Genel olarak portre desenlerinde ezbere sayılamayacak notlar yakalamıştır. Yağlıboya ve guvaşlarında, eski İstanbul ev ve sokaklarının lokal atmosferi yer yer görülürse de, çalışmalarında çoğunlukla romantik, kartpostal bir sevimlilik vardır.

Nazmi Ziya (1881-1937):

İstanbul Sanayi-i Nefise Okulu'nu bitirdikten sonra Paris'e giderek Julien Akademisi'nde öğretim gördü. Yurda döndükten sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde müdürlük ve öğretmenlik yaptı. Sergilere katıldı. Türkiye'de, Monet, Cezanne gibi ressamların geliştirdiği "izlenimcilik" ekolünün temsilcisi oldu. Resimleri, devlet resim ve heykel müzelerinde, özel koleksiyonlarda yer alır.

Namık İsmail (1890-1935):

1890 yılında İstanbul'da doğmuş, ilk ve ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, resim öğrenimi için 1912 yılında Paris'e gönderilmiştir. 1914 yılına kadar Paris'te çeşitli atölyelerde çalışan Namık İsmail, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve bu savaşa Türkiye'nin katılması üzerine İstanbul'a dönmüş, yedek subay olarak Kafkas Cephesi'ne gönderilmiş, savaş sonrası, 1917 yılında Berlin ve Viyana'da resim çalışmalarını sürdürmüştür. Tekrar yurda dönen Namık İsmail, İstanbul'da sergiler açmış, öğretmenlik yapmış, 1928 yılında Güzel Sanatlar Akademisi Müdürlüğü'ne getirilmiş, bu görevde iken 1935 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Namık İsmail, resimde daima yenilik arayan, değişik bir tekniğin sahibidir. Bir yandan realist figürlere, bir yandan da izlenimci peyzaj ve natürmorta ağırlık vermiştir. Resimleri, İstanbul, Ankara,

İzmir devlet resim-heykel müzelerinde, Ankara Millî Kütüphane Koleksiyonu ile özel koleksiyonlarda görülmektedir.

Avni Lifij (1886-1927):

1886'da Samsun'da doğdu. Sanayi-i Nefise'de okurken ressam Osman Hamdi'nin yardımı ile Paris'e gönderildi. Ecole dés Beaux-Arts'da çalışmalarını sürdürdü. Türkiye'ye dönüşünde İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Nazmi Ziya, Namık İsmail, Hikmet Onat gibi çağdaş ressamlarla birlikte Türk resmine yeni bir görüş ve aşama getirdi. 1927 yılında öldü. Eserleri; İstanbul, Ankara, İzmir devlet resim ve heykel müzelerinde, bazı özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.

İbrahim Çallı (1882-1960):

1882'de Çal'da doğan ve 1960 yılında İstanbul'da ölen İbrahim Çallı, ressam Şeker Ahmet Paşa'nın desteğiyle İstanbul Sanayi-i Nefise Okulu'nda resim öğrenimi yapmış, 1910 yılında öğrenimini Paris'te sürdürmüştür. Dört yıl sonra İstanbul'a dönerek Sanayi-i Nefise'ye öğretmen olan İbrahim Çallı, Türk resim sanatında kendinden öncekilerden sıyrılmış, serbest fırça ve canlı, parlak renkleri ile yeni bir çığır açmıştır. Onun, peyzaj, natürmort, portre, kompozisyon türündeki resimleri, İstanbul, Ankara, İzmir devlet resim ve heykel müzelerinde, özel koleksiyonlarda yer alır.

Hikmet Onat (1882-1977):

1882 yılında İstanbul'da doğmuş, Bahriye Mektebi'nden teğmen çıktıktan sonra, resim tahsil etmek üzere Paris'e gitmiştir. İstanbul Peyzaj Ressamları Grubu'ndadır. 1977 yılında İstanbul'da ölmüştür. Tabloları; resim - heykel müzelerinde, galerilerde ve koleksiyonlarda görülür.

Sami Yetik (1878-1945):

1878 yılında İstanbul'da doğdu. Harp Okulu çıkışlı asker ressamlarımızdandır. Meşrutiyet'ten hemen sonra Paris'e gitti. 1912 yılında Balkan Savaşı'nda tutsak oldu. Berlin ve Viyana'da düzenlenen Savaş Resimleri Sergisi'ne katıldı. Özellikle peyzajları ile dikkatleri topladı. İstanbul ve Ankara'daki resim-heykel müzelerinde, özel koleksiyonlarda eserleri yer alır.

Mahmut Cüda (1904-1988):

1904'te İstanbul'da doğdu. Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirdikten sonra 1925 yılında Paris'e gönderildi. 1928 yılında dönerek resim öğretmenliği yaptı. Resimlerinin en büyük özelliği, detaycı ve modelci bir çalışma biçiminde yapılmış olmalarıdır. Daha çok natürmort yaptı, peyzajları da vardır. 1988'de öldü.

Ayetullah Sümer (1905-1977):

1905'te İzmir'de doğdu. 1925-1928 yılları arasında Marsilya'da ticaret öğrenimi gördüğü yıllarda resim çalışmaları yapmış, daha sonra Paris'te P.Baudovin Atölyesi'nde çalışmıştır. Yurda dönüşte Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde uzun yıllar öğretim üyeliği yapmıştır. İçte ve dışta birçok karma sergiye katılan, ayrıca pek çok kişisel sergi açan Sümer'in başta, Resim ve Heykel Müzesi olmak üzere pek çok özel koleksiyonda eserleri vardır.

Şevket Dağ (1875-1944):

Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirdi (1897). Galatasaray ve İstanbul Öğretmen Okulları'nda öğretmenlik yaptı. V

ve VII. dönemlerde Konya ve Siirt milletvekili oldu. Ev, cami, avlu ve eski çarşı içlerini resmetti. Türk çinileri ile süslü duvarların yarattığı yerel havaya yoğun ışık sütunlarının zıtlığını eklemeyi bilmiştir. Eserleri, bina içlerini konu edindiğinden, sağlam bir perspektif bilgisi ile çizilmiştir. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin kurucularındandır.

Feyhaman Duran (1886-1970):

1886 yılında İstanbul'da doğdu. Paris'te resim öğrenimi gördü. 1918'de İstanbul'a dönerek Güzel Sanatlar Akademisi'nde görev aldı. Portreleriyle birlikte peyzajları ile tanınır. 1970 yılında İstanbul'da öldü.

Feyhaman Duran-Mavi Şalvarlı Kız (Türkiye İş Bankası Koleksiyonu)

Malik Aksel (1903-1987):

1903 yılında doğdu. 1928 yılında öğrenim görmek üzere Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'ne gönderildi. 1932 yılında Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nün kuruluşunda görev aldı. 1968'de emekli oldu. Çalışmalarını sürdürürken 1987 yılında öldü. Malik Aksel'in resimleri daha çok yöresel yaşantıya dönüktür. Halk resmi alanında da ilgi çekici araştırmalar yapmıştır.

Turgut Zaim (1906-1974):

1906 yılında doğdu. 1930 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ile D Grubu sergilerine katıldı. Ankara'da Devlet Tiyatroları dekoratörü olarak emekliliğine kadar çalıştı. Resimlerinde folklorik giyim öğeleri ağırlık kazanır. Devlet resim-heykel müzelerinde ve çeşitli koleksiyonlarda resimleri vardır. 1974 yılında ölmüştür.

Şefik Bursalı (1903-1990):

1903 yılında Bursa'da doğdu. Öğrenimini Güzel Sanatlar Akademisi'nde yaptı. Avrupa'nın önemli sanat merkezlerinde çalıştı. Yurda döndükten sonra İzmir, İstanbul, Konya liselerinde resim öğretmenliği yaptı. Güzel Sanatlar Akademisi öğretim üyeliğinden emekli oldu. 1990 yılında Ankara'da öldü. Bir peyzaj ressamı olarak ün yaptı. Resimleri müzelerde ve koleksiyonlarda yer alır.

Hamit Görele (1903-1980),

1903'te İstanbul'da doğdu. Akademi'deki öğrenim yıllarının ardından Paris'te resim öğrenimi aldı. Müstakil Ressamlar Grubu'nun çağdaşlarındandır. Resimleri müzeler ve özel koleksiyonlarda yer alır.

Eşref Üren (1897-1984):

1897'de İstanbul'da doğdu. Liseyi bitirdikten sonra Sanayi-i Nefise Mekteb-i Ali'ye girdi. 1928 yılında Paris'e giderek André L'hote ve Othon Griesz atölyelerine devam etti. 1938-1939 yıllarında da yine bu atölyelerde çalıştı.

Uzun yıllar liselerde resim öğretmenliği yaptı. D Grubu ressamlarındandır. Yurtiçinde ve dışında pek çok sergilere katılmış, ödüller almıştır. Onun eserlerinde doğa tutkusu hemen göze çarpar. Devlet Resim ve Heykel müzelerinde, Milli Kütüphane Koleksiyonu'nda, daha birçok koleksiyonda resimleri vardır.

Zeki Faik İzer (1906-1988):

1906'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'nden sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'ne girdi. 1928'de Paris'e gönderildi. Orada Uygulamalı Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda öğrenim gördü. Prof. Maret'in atölyesinde, seramik ve freskler üzerinde çalıştı. 1932 yılına kadar L'hote Atölyesi'ne devam etti. Yurda döndükten sonra, Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü'ne resim öğretmeni olarak atandı. 1934-1936 yılları arasında tekrar Paris'tedir. 1937 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'ne öğretmen olarak geri döndü. Buradan emekli olduktan sonra 1971'de Fransa'ya yerleşti. 14 yıl Fransa'da kaldı. 1988'de öldü. Pek çok ödülün sahibi İzer, giderek soyut resmin çok renkli dünyasında özgün tablolar yapar. Resimleri birçok müze ve koleksiyondadır.

Nurullah Berk (1906-1982):

D Grubu ressamlarından. 1948 yılından başlayarak ürettiği resimlerde geleneksel süsleme sanatımızdan derin çizgiler görülür. 1965 yılından sonra, yeni bir arayışa girer ve tuvallerini salt bulutlar sarar. Resimleri kadar sanat yazıları, sanatla ilgili kitapları da çok tanınmıştır. Eserleri müzelerde ve koleksiyonlarda çokça görülür.

Abidin Dino (1913-1993),

1913 yılında İstanbul'da doğdu. D Grubu ressamlarından. Rusya'da ve Fransa'da eğitim gördükten sonra resim çalışmalarını sürdürdü. 1952 yılında Paris'e yerleşti. Pek çok kitabı resimlendirdi.

Fikret Mualla (1904-1969):

Almanya ve Fransa'da resim öğrenimi gördü. Bir süre Galatasaray Lisesi'nde resim öğretmenliği yaptı. Daha sonra Paris'e yerleşerek bohem hayatı yaşadı. Mme. Angles adlı bir Fransız kadının Reillane adlı kasabadaki evinde resim ve gravür çalışmalarını sürdürdü. Figüratif resimlerinde kendine özgü üslûbuyla tanındı. 1969'da öldü. Eserleri Fransa'da birçok koleksiyonda, Türkiye'de resim heykel müzeleri ve özel koleksiyonlardadır.

Bedri Rahmi Eyüboğlu (1911-1975):

Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdi. Paris'te André L'hote Atölyesi'nde çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra akademide öğretmen oldu. D Grubu'na katıldı. Türk kilim,yazma ve elişlerinden esinlenerek bunları resimlerinde kullandı. 1958'de Brüksel Dünya Fuarı'nda Türk Pavyonu'na yaptığı mozaik pano çok tanındı. Aynı yıl Sao Paolo Biennali'nde altın madalya aldı. Paris'te Nato Binası, Bonn'da Türk Büyükelçiliği panoları onun eseridir.

Vecihi Bereketoğlu (1895-1973):

Hukuk öğrenimi yapmıştır. Resme ilgisi onu Halil Paşa'dan ders almaya sürüklemiş, 1922-1923'te Paris'te Julian Akademisi'ne devam etmiştir.İstanbul'da Kurbağalıdere peyzajları yanında, özellikle Ankara bozkırlarına hayat veren kavaklı vadilerin şirini gösteren, kendine özgü Sisley vari peyzajlar yapmıştır.

Refik Epikman (1902-1974):

Sanayi-i Nefise'yi bitirdi (1925). Aynı yıl Paris'e gönderildi. Julian Akademisi'nde öğrenimini sürdürdü. Yurda döndükten sonra, bir süre Güzel Sanatlar Akademisi'nde asistanlık yaptı. Sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Resim Bölümü'nde, kuruluşundan itibaren emekliliğine değin çalıştı (1932-1966). Konstrüktivist bir anlayışla figüratif bir resmi 1960 yıllarına değin sürdürdü. Bu tarihten sonra ise, konstrüktivist bir geometrizmin soyut anlatımına yöneldi. Yazar olarak da hizmetleri olmuştur. İki kez Devlet Resim Ödülü almıştır.

Şeref Akdik (1902-1972):

Hattat Kamil Akdik'in oğludur. Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirdikten sonra, Paris'te öğrenimine devam etmiştir (1924-1928). Julian Akademisi'nde akademist bir ressam olan Paul-Albert Laurens'in atölyesinde öğrenimini bitirdikten sonra, liselerde ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğretmenlik yapmıştır. Akdik, büyük boyutlu devrim kompozisyonları, natürmortlar ve çoğunlukla deniz kıyısı peyzajları yaptı. Güzel Sanatlar Birliği üyelerindendir.

İbrahim Safi (1898-1983):

Moskova Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim öğrenimi gördü. 1917 İhtilali sırasında Türkiye'ye gelerek İstanbul'a yerleşti. Burada Güzel Sanatlar Akademisi'ni de bitirdi. Genellikle, İstanbul'u, Boğaziçi'ni ömrü boyunca şiirsel bir biçimde görüntüledi. Çalışmalarında Çallı kuşağının renklerini kullandı. İstanbul ve Ankara resim-heykel müzelerinde, özel koleksiyonlarda tabloları vardır. Aranan bir ressamdır.

RESİM-YAZI, Yazı ile resim yapma sanatı. Özellikle Türk hattatları, canlı resmi yapmanın günah sayıldığı bir ortamda, yazı istifleriyle leylek, kuş, aslan, neyzen, insan başı gibi canlı resimleri yapmaktan kendilerini alamamış, bunlar hoşgörüyle karşılanmışlardır. Bu alanda "Leylek Dede" olarak tanınan bir Mevlevî dervişinin, Besmele

A. Süheyl Ünver'in bir Resim Yazı çalışması

ile başlayan bir yazı istifi ile yaptığı leylek resmi ile Mevlâna'nın neyzeni Hamza Dede'yi canlandıran, üzerinde "Kutb-ı nây-ı Ya Hazret-i Hamza Dede" yazılı neyzen resmi çok tanınmıştır. Bektaşilerin karşılıklı iki "Ali" yazısı ile bir Bektaşî dedesi başı, ayrıca aslan resmettikleri bilinir. Yine yazı istifleri ile cami, kayık, Bektaşî tacı, Mevlevî sikkesi gibi bina ve eşya resimleri de yapılmıştır. Bunların örnekleri çoktur.

REŞAD ALTIN, Sultan Beşinci Mehmed olarak tanınan Osmanlı Padişahı Mehmed Reşad (1909-1918) zamanında basılan altın lira. Bunun

beşliğine "beşibiryerde" denir. Beşibiryerdenin yarımı da vardır. Ayrıca altın liranın yarımı ve çeyreği basılmıştır. Daha çok ziynet olarak kullanılan reşad altınları, bugün de sarraflarda geçer akçedir. İlkin 1327 H. (1909) yılında İstanbul, Edirne, Bursa, Kosova, Manastır, Selânik'te basılmıştır. Daha sonra sürekli İstanbul (Konstantiniyye) baskıları yapılmıştır.

RIHDAN, Mürekkeple kâğıt üzerine yazılan yazıyı kurutmak için dökülen ve "rıh" denen özel kum ve kül karışımının bulunduğu delikli kutu. Rıhdan, genellikle camdan, altın, gümüş, bronz gibi madenlerden, porselenden yapılan, silindir biçiminde bir hokkadır. Üzerinde süzgeçli kapağı vardır. Yazı takımını tamamlayan rıhdanlar süslü yapılmışlardır.

RIK'A, Hat sanatında bir yazı çeşitidir. XVIII. yüzyıl sonlarında gelişmeye başlamış, resmî yazışmalarda ve mektuplarda çok kullanılmıştır. İşlek, bitişmeyen harflerin birleştirilmesiyle hızlı yazılabilen çeşitine "rık'a kırması" denir.

RİTON (RYTON), Hayvan başlı veya gövdeli içki kabı. İlkçağlarda genellikle pişmiş topraktan yapılmıştır. Boğa, aslan, dağkeçisi, kartal, tavşan ve daha başka hayvan başları biçiminde ritonlar, içerisine içki doldurularak dinî törenlerde Tanrılara şarap saçmakta, şerefelerine içmekte kullanılmıştır. Anadolu'da Asur kolonilerinde (Kaniş-Kültepe), Hititler ve Geç Hitit devirlerinde (Hatuşaş-Boğazköy ve Aslantepe) ayrıca Helenistik ve Roma devirlerinde çeşitli hayvan başlı, gövdeli ritonlar Türkiye arkeoloji müzelerinde yer alır. Altın,

Riton. Tunç Çağı, M.Ö. XVIII. yy. (Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

gümüş gibi madenlerden yapılan ritonlar da görülmüştür. Sasaniler devrinin (M.S. III.-VII. yüzyıllar arası) koç ve ceylan başlı altın ritonları en güzel örnekleri sayılır. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Kültepe kazısı ritonları dikkat çekicidir.

ROKOKO ÜSLÛBU (Eşya ve Mobilya), Rokoko üslûbu, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru, Barok üslûbundan sonra Fransız saraylarında doğan bir iç mimarlık ve mobilya stilidir. 1730 yılında ilk örneklerini vermiş, Avrupa'ya yayılarak yüzyılın sonuna kadar etkisini sürdürmüştür. Rokoko, Barok üslûbuna benzemekle birlikte, en önemli özelliği eşyada simetrinin bozulması, asimetrik oluşudur. Barok süslemede çok kullanılan akant yaprakları, deniz kabuğu motifleri ve insan figürleri, Rokokoda yer almakla birlikte, daha ince, zarif ve abartmalı değildir. Ağır, karmaşık ve gösterişli mobilya kütlesi yerine, sadelik ve zarafetin yer aldığı Rokoko mobilyalarda, lâke yüzeyler ya da yüzeylere yerleştirilen çiçekli porselen plâkalar çok tutulmuştur. Bu üslûbun belirgin bir

özelliği de porselen eşya yapımında çiçeklerle süslü kompozisyonlara geniş yer verilmesidir. Bazı yapıların duvarları dahi porselen kaplandığı gibi, çiçek demetli oyma, kafesli porselen eşyalar dekoratif olarak çok kullanılmıştır. Simetriden uzak, rahat bir görünüm veren Rokoko, insan boyutlarının mobilyada yansımasıyla da bir özellik kazanmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Rokoko üslûbu, Avrupa'da yavaş yavaş etkinliğini yitirirken, Türkiye'de görülmeye başlamış, ancak Türk Rokokosu adıyla, Türk zevkine uygun biçimde değişmelerle uygulanmıştır. Bu üslûpta, saraylar, köşkler, sebil ve çeşmeler yapılırken, odalar Türk Rokokosu'yla döşenmiş, çeşitli mobilya ve eşyalar bu üslûbun süsleme öğeleriyle bezenmiştir. İstanbul'da Dolmabahçe, Beylerbeyi, Yıldız Sarayı ve mobilyalarında Türk Rokokosu örnekleri görülmektedir.

RÖLİKER, Hıristiyan azizlerden kalan kutsal eşyaların korunduğu lâhit biçiminde mermer, maden, ahşap sandukalar. Kilise biçiminde yapılmış rölikerler de vardır. Ayrıca gümüş ve bronzdan küçük boyutlarda, haç biçiminde yapılarak üzerlerine aziz resimleri çizilen ve boyunda dinî sembol olarak taşınan takılara da röliker denmiştir. Başta İstanbul Arkeoloji Müzesi olmak üzere Türkiye'deki pek çok müzede Bizans devri rölikerleri yer almaktadır.

Haç Röliker, Bizans, M.S. VII. yy. (İstanbul-Arkeoloji Müzesi)

RÖPRODÜKSİYON ***(Reprodüksiyon):*** Bir sanat eserini aslına sadık kalınarak taklidini yapma ya da çoğaltma. Resim sanatında, bir resmi baskı makineleri ile kopyalama. Müzelik eserlerin de röprodüksiyonu, o eserin kalıpları alınarak yapılır, aynen ya da büyültülür, küçültülür.

RUBU TAHTASI, Eskiden beri astronomi çalışmalarında kullanılan, üzeri lâke süsleme tahtadan çeyrek daire ve merkezinde dönebilen çubuğu. Tahtanın her iki yüzünde sinüs, kosinüs bölümleri, münhaniler, rakamlar, yazılar vardır. Türk ve İslâm bilimleri arasında astronomiye büyük önem verilmiş ve birçok alet yapılmıştır. Rubu tahtası da bunlar arasındadır. Çok süslü ve tarihî değer taşıyanları müzelere kaldırılmıştır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, Topkapı Sarayı, Ankara Etnografya, Konya Mevlâna müzelerinde örnekleri görülebilir.

RUMİ, Türk sanatında bir motif adı. Rumî, "Anadolu'ya ait" anlamına gelir. Anadolu Selçukluları devri süslemeciliğinde en çok görülen bu motifin "zoomorfolojik" bir anlam taşıdığı hayvan (kuş) figürlerinin stilize edilerek soyut bir biçimde motifleştirildiği söylenir. Rumî ve kıvrımları, genel olarak taş, ağaç, çini, halı, kumaş, maden,kitap süslemeciliğinde görülür. Selçuklu sanatında Beylikler devrine, Osmanlı dönemine bazı

değişikliklerle geçmiş, bordür süslemeciliğinde daha çok yer almıştır.

RUMÎ ALTIN, Osmanlı Padişahı Sultan Mahmud II (1808-1839) devrinde basılan iki çeşit altın. İlki "Rûmî Atik" adıyla tanınan 4,80 gr. ağırlığındaki altın sikke. 1808'de basılmış, 1821 yılına kadar kullanılmıştır. Bu altının yarımı ve çeyreği vardır. İkincisi, 1817 yılında, "Rûmî Cedid" adıyla basılmıştır. Halk arasında "Mahmudiye" denmiştir. Çiftesi 4,80 gr., tekleri 2.40 gr.dır. Ön yüzünde, ortada tuğra, çevresinde "Sultan'ül berreyn ve hakan'ül bahreyn es-sultan ibn'es-sultan" yazılıdır. Arka yüzünde, ortada "duribe fi Konstantiniyye 1223", çevresinde "Es-Sultan Mahmud Han İbn-üs-sultan Abdülhamid Han dame mülkehû" yazılıdır. Müzelerde ve özel sikke koleksiyonlarında değerli altın sikkelerden sayılır.

SAAT, Günün 1/24'üne eşit zaman birimini ölçen alet. Güneş sistemine göre, ilk saatin Eskiçağlarda Mezopotamya, Mısır, Suriye, daha sonra Helenistik ve Roma medeniyetlerinde önce güneş saati (buna bak), daha sonra kum ve su saati olarak kullanıldığını biliyoruz. İslâmiyet, günün belli kesimlerinde günde beş vakit namazı farz kıldığı için, İslâm bilginleri mekanik saat yapımında fazla zaman kaybetmemiş, Abbasî Halifesi Harun ür-Reşid devrinde (807) ilk çalar saat kullanılmıştır. Ancak XII. yüzyıldan sonra Avrupa'da mekanik saat yapımı görülmeye başlamış, XIII. yüzyıl sonlarında zemberekli saatler yapılmıştır. XV. ve XVI. yüzyıllarda Nürnberg bir saatçilik merkezi olmuş, 1657 yılında Hollandalı astronom ve fizikçi C. Huygens, saatlere sarkacı uygulamış, 1709 yılında da ilk taşlı saatler, cep saatleri yapımı başlamıştır. Avrupa'nın saat tekniği karşısında Osmanlı saat ustaları hiç de geri kalmamış, XVII. yüzyılda İstanbul'da ilk çarklı saatler yapılmıştır. Bugün Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki örneklerine göre, XVII. yüzyılda Şahiz ve Bulugat adında iki usta eliyle yapılmış iskelet saatler ayrı form ve değişik teknik özelliklere sahiptir. Sultan Mahmud II (1808-1839) döneminde yaşamış saat ustaları arasında Esseyid-El-Hac Dürrî, Ahmed Gülşenî, Ahmed Eflâkî Dede ve oğlu Hüseyin Hâkî gibi Mevlevî sanatçılar vardır. Bunlar arasında Ahmed Eflakî Dede ve oğlu Hüseyin Hakî'nin Mevlevî külâhı formunda yaptığı saatler bugün Topkapı ve Dolmabahçe saraylarında yer almaktadır. Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid II devirlerinde Mehmed Şükrü, Mustafa Refik, Süleyman Leziz gibi Türk ustalarının, üzerlerinde kendi imzaları bulunan çeşitli formlarda çarklı saatleri Topkapı Sarayı Saat Dairesi'ni süslemektedir. Saat Dairesi'nde Türk saatlerinden ayrı olarak Avrupa'nın tanınmış saat firmaları ve ustalarına ait pek çok duvar ve masa saatleriyle, altın, gümüş, değerli taşlarla süslü cep saatleri de bulunmaktadır.

SABUNLUK, Eski Türk hamamlarında hamam takımları arasında yer alan, hamam sabununun konduğu madenî mahfaza. Genellikle pirinç ve

Bakır Sabunluk

bakırdan, kapaklı tas biçiminde yapılmış, kapağının üzerine elle taşınabilmesi için aynı malzemeden bir kulp yerleştirilmiştir. Gövde ve kapak kazıma veya oyma motiflerle süslüdür. İstanbul işi pirinç sabunluklar, elips veya daire tabanlıdır.

SADAK, Okların konduğu torba veya kutu. Bir kayışla omza asılır ve taşınır. İnce tahtadan yapılarak üzeri meşin veya kumaş kaplanmış Türk sadakları meşhurdur. Topkapı Sarayı Müzesi'nde meşin üzerine sırma ve inci ile işlenmiş, değerli taşlarla süslü örnekleri

Sadaka Taşı
(İstanbul-İmrahor'dadır.

vardır. Ayrıca tahta kutu biçiminde yapılanların yüzeyleri sedef ve fildişi kakma ile süslenmiş, boya ile nakışlanmış olanları da görülmüştür. Bunlara "tirdan" da denilmiştir. Atların terkisine bağlanan ve göğsün sol tarafına asılan sadaklar "tirkeş" adını almıştır. Sadaklara oklarla birlikte yay da yerleştirilir veya yaylar sağ omuzda taşınır.

SADAKA TAŞI, İslâmî Türk geleneklerine göre, fakir ve muhtaç olanlara genellikle gizlice yapılan yardıma "sadaka" denir. Şehirlerde sokakların bazı köşelerine, 100-125 cm. yüksekliğinde, silindir biçiminde, üzeri oyuk taşlar yerleştirilmiştir. Bu taşlara "sadaka taşı" adı verilir. İsteyen varlıklı kişiler, çoğu zaman akşamdan sonra bu taşın oyuğuna bir miktar para bırakır. Fakir ve muhtaç olanlar, sabaha karşı kimse görmeden bu paradan ihtiyaçları ölçüsünde alır, kalanını bırakır. Böylece sadaka veren de, alan da toplumdan gizlenmiş olur. Sadaka taşları, Türk toplumunun yardımlaşmaya dayalı, eşsiz bir örneğidir.

SAF SECCADELERİ, Cami ve mescitler için özel dokunmuş, üzerinde sıra halinde mihraplar bulunan ve mihraba paralel serilen uzun seccade. Camide saf teşkil ederek namaza duran cemaatin hem saf düzenini koruması, hem de herkesin seccade üzerindeki mihrapta namaza durması için yan yana mihraplar sıralanmış olarak dokuttırulan bu seccadeler üzerinde genellikle 5,7,9 mihrap resmi vardır.

SAFİR, Saydam, açık maviden koyuya renkleri değişen değerli bir taş çeşiti. Gökyakut da denir. Birmanya, Seylân, Keşmir ve Brezilya'da çeşitli türleri bulunur. Safir; gerdanlık, yüzük, küpe, bilezik gibi süs takılarında kullanıldığı gibi, eşyaların süslenmesinde de yer alır.

SAHAN, Yatak kenarlı, derinliği az, ayrıca kapağı bulunan madenî yemek tabağı. Anadolu'da daha çok bakırdan yapılır ve kalaylanır. Kenarları oyma, dış yüzeyi kapağı ile birlikte kazıma tekniği ile süslü olanları vardır. Kapağı hafif kubbelidir. Saray ve konaklarda

kullanılanları altın, gümüş ve porselenden yapılmıştır.

SAİNT-LOUİS CAMLARI, Fransa'nın Munzthal bölgesindeki St. Louis kasabasında 16. yüzyılda kurulan Saint-Louis cam firmasının kristal cam ürünleri. Antika dünyasında çok tanınan ve aranan Saint-Louis kristal camları "St. Louis Munzthal d'Artengal, Arsale" gibi imzaları ile bilinir. Bu ürünler, vazo, bardak, kadeh, kâse, meyvelik, tuzluk, şamdan gibi ürünler olup üzerleri asitli oyma ve yontu tekniği ile çiçek, meyve, hayvan, manzara desenlidir.

SAKIZLIK; 10-15 cm. yüksekliğinde ayaklı, vazoya benzer, geniş ağızlı ve kapaklı sakız kabı. Porselenden, mineli bakırdan, gümüşten yapılanları vardır. İçerisinde sakız bulunur ve konuklara ikram edilir. 19. yüzyılın başlarında kullanılmış ve yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir.

SAKSI, Bahçe ve salon çiçekleri yetiştirilmek üzere kullanılan, pişmiş topraktan yapılmış, içine toprak doldurulan kap. Çiniden, porselenden, ayaklı-ayaksız süslü olarak yapılanları vardır.

SAKSONYA PORSELENİ, (Bak: Meissen Porselenleri)

SALIK, Topuza benzer, saplı ucundaki yuvarlak demir ağırlığa zincirlerle gülleler bağlanmış silâh. Zincire bağlı demir gülleleri ile düşman üzerine saldırırken ağır bir darbe indirilmiş olur. Topkapı Sarayı Silâh Dairesi'nde ve Askerî Müze'de örnekleri vardır. Ayrıca, şimşir ağacından tokmakların başına halka ağırlıklar eklenmek suretiyle savaş talimleri ve güç deneyimleri yapılan bir çeşit spor aletine de "lobut" denir. Konya Müzesi'nde Selçuklu Sultanı Alâaddin Keykubad I'e ait olduğu söylenen bir çift lobut bunlar arasındadır.

SAMUR KÜRK, Kuzey Avrupa'dan Kamçatka'ya kadar yaygın, sansar türünden samurun derisinden yapılan kürk. XVII. yüzyıl Osmanlılar devrinde, Osmanlı padişahı ve saray ileri gelenleri bu kürkten yapılma kaftanları giyerek, tarihte bir "Samur devri" açılacak kadar ileri gitmişlerdir. O devirde samur kürk giymek moda olmuştur.

SANCAK, Bir milletin veya askerî bir birliğin onurunu temsil eden ve üzerinde resim, sembol ve yazılar bulunan bayrak. İslâmiyetten önce Türk kavimlerinin çeşitli semboller taşıyan sancakları bulunduğu gibi, İslâmiyetle birlikte Türkler bu geleneklerini yine sürdürmüşlerdir. Gaznelilerin siyah renkli sancaklarının üzerinde genellikle aslan, ay ve hûma kuşu resimlerinin bulunduğu bilinmektedir. Selçuklularda da resmî renk siyah olmakla birlikte üzerinde ok ve yay işaretlerinin bulunduğu söylenir. Malazgirt Savaşı'nda, Büyük Selçuklu Sultanı Alpaslan, üzerinde "Kelime-i Şehadet" yazılı sancak kullanmıştır. Anadolu Selçuklularında "Sancağ-ı Saltanat" denilen devlet sancağı siyah olmakla birlikte askerî birliklerin kırmızı, sarı renklerde ayrı ayrı sancakları vardır. Çoğu kez bu sancakların üzerinde çift başlı kartal, ejder (dragon) figürleri yer almıştır. Osmanlıların ilk devirlerinde siyah, beyaz, sarı, kırmızı sancaklar kullanılmış, sancak beylerine bir sancak ve tuğ, beylerbeyine bir sancak, iki tuğ verilmiştir. Beylerbeyi ve vezir rütbesini taşıyan paşaların kırmızı sancakları üzerinde "zülfikâr" resmi vardı. Ayrıca sancakların üzerine Kelime-i Tevhid,

Fetih Suresi yazılmış, yıldızlarla süslenmiştir. Sultan Selim III devrine kadar sancaklarda hilâl, yıldız, zülfikâr motifleri kullanılmıştır. Selim III'ün yaptığı askerî düzenleme ile kalyon sancaklarının rengi kırmızı olmuş ve hilâl ile birlikte sekiz köşeli yıldız yer almıştır. Mahmud II devrinde ordu sancağı, üzerinde Kelime-i Şehadet veya Fetih Suresi bulunan siyah sancak olarak belirlendi. Abdülmecid devrinde al renk sancak üzerine hilâl ve beş köşeli yıldız bulunan sancaklar kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde Türk bayrağı ve ordu sancakları ayrı ayrı belirlenmiştir.

SANCAK KURANI, Sancakların alemine veya sancak direğinin tepesine asılan küçük Kuran. Sancak Kuranları, 3-4 cm. boyundaki, 4 veya 6 köşeli aharlı kâğıtlara gubarî hat ile kalem ucunda at kuyruğundan alınmış sert kıl veya çok ince kamış kalemlerle yazılır, tezhibi yapılır ve altın, gümüş işlemeli kutulara yerleştirilir. Yazılışı büyük emek ve göz nuru olan bu küçük boy Kuran'lar başlı başına bir sanat eseridir. En seçkin örnekleri Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Konya Mevlâna Müzesi'nde, başka müzelerde görülür.

SANDALYE, Dört ayak üzerinde, arkalıklı, kolsuz, ağaç iskemle. İlkçağlardan beri çeşitli örnekleri ile görülürken, Avrupa'da Rönesans'la birlikte mobilyanın ayrılmaz bir parçası olmuş, mobilya üslûplarına göre biçimler alarak süslenmiştir. Ağaç, bambu, hasır örgü, demir sandalyeler vardır.

SANDIK, İçerisine çeşitli eşyaların yerleştirildiği, genellikle tahtadan yapılan, kapaklı büyük kutu veya mahfaza. Sandığın, İlkçağlardan beri kullanıldığı, dış yüzeyinin süslendiği bilinir. Anadolu'da en güzel sandıklar, ceviz,servi, gürgen gibi sert ağaçlardan yapılan "çeyiz" sandıklarıdır. Evlenecek genç kızın elişlerinin ve eşyasının bulunduğu bu sandıkların dış yüzü renkli madenî levhalar, çivi başları ve aynalarla süslenir. Sedef, fildişi kakmalı, altın, gümüş işlemeli, üzeri sırmalı kumaşlarla, derilerle kaplı "saray ve konak" sandıkları da vardır.

SANDUKA, Türbelerde mezarlar üzerine yerleştirilen taştan, ağaçtan yapılma, lâhite benzer sandık. Sandukaların lâhitlerden farkı, içerisinde ölünün cesedinin bulunmayışı, sadece mezarı üzerine konuşudur. İslâmiyette genellikle ölüler doğrudan toprağa verilmiş, mezarı üzerine, baş veya ayak ucuna mezar taşı yerleştirilmiştir. Sultanlar, devlet ileri gelenleri, din ve tarikat uluları için türbe yaptırma geleneği yaygınlaşınca, türbenin zeminindeki mezar odasına (mahzenine) tabutla yerleştirilen veya toprağa gömülen cesedin tam üzerine, yani zemin yüzeyine içi boş, taş ve ahşap sandukalar konmuş, çoğu kez sandukaların üzerine işleme yazılı, desenli örtüler (pûşideler) örtülmüştür. Selçuklu devrinin ahşap oyma sandukaları, devrinin ağaç işçiliğinin şaheser örnekleridir. Bu devirde çini sandukalar da başlı başına sanat eseridir. Osmanlı türbelerindeki sandukalar genellikle mermerden, bazıları da tahtadan veya çinidendir. Erkek ölülere ait sandukaların baş tarafında ölünün kavuğu vardır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi ile Ankara Etnografya Müzesi'nde

Selçuklu dönemi ahşap sanduka örnekleri yer alır.

SANTUR, Kanuna benzer, tokmakla vurularak çalınan telli saz. Önceleri ibrişim tellerine çubuklarla vurularak çalınırken, daha sonra madenî teller kullanılmıştır. Çok eski bir Türk sazı olup, Anadolu'dan Avrupa'ya geçmiş, simbal, timpano, salterio gibi adlar almıştır.

SARAY HALILARI, Türk halı sanatında, genellikle saray için dokunan, ayrı üslûpta bir halı grubu. XVI. yüzyıl başlarında Yavuz Sultan Selim İran Seferi dönüşü (1514), Tebriz'den halı ustaları getirterek, bu ustalarla İstanbul'da Osmanlı sarayının gözetiminde halı dokuma tezgâhları kurdurmuştur. Bu tezgâhlarda dokunan halılara "Osmanlı Saray Halıları" denmiştir. Son yıllara kadar, dokunan saray halılarında saray nakkaşlarının çizdiği değişik bitki ve çiçek kompozisyonları, yumuşak kemerler yer almakta, üst ve yan yarım bordürleri ayet ve yazılarla doldurulmaktadır.

Saray Halısı. Osmanlı, XVIII. yy. (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

Mihrabın dairevî kemeri altında genellikle "Allahüekber" yazılıdır. Sim ve ipek karıştırılarak dokunan saray halıları geleneği, XIX. yüzyıl sonlarında Hereke halıcılığına örnek olmuştur. Bugünkü Hereke tipi halılar, saray halılarının bir devamıdır.

SARIK, Başa giyilen kavuk, sikke, külâh, börk, fes ve başka serpuşlar üzerine sarılan tülbent, ağbanî, şal gibi kumaş ve bezler. "Destar" da denir. Sarık, sarılış biçimlerine göre, burma, silme, dardağan, dolama, örfî, şekeraviz, kafesî gibi adlar alır. Padişah, vezir ve devlet ileri gelenleri, içerisi pamuk doldurulmuş beyaz tülbentten, durumlarına göre sarık sarmışlardır. Tarikat şeyhleri ve mensuplarının külâh ve sarıklarına "tac" denmiş, bunlar yeşil, kırmızı, siyah, beyaz renklerde yapılmıştır. Her tarikatın ayrı sarık sarma biçimi vardır. Halk ve asker, başlarına ağbanî, tülbent, şal, poşu sarmıştır. Sarığın aşağıya doğru sarkık ve omuz üzerine düşen ucuna "taylasan" denir.

SARKA, Sırmalı, kadife cepken. Önü, göğse kadar dikdörtgen biçiminde açık, şalvar üzerine giyilir. Konya'nın Sille kadın giyimleri arasında daha çok görülmüştür.

SARKOFAJ, (Bak: LÂHİT)

SATEN, İpek, pamuk ve yün ipliklerle dokunan, çoğu zaman parlak yüzeyli bir çeşit dokuma. Erkek elbiselerinde astar olarak kullanılan türleri de vardır. Çapraz dokunmuş parlak yüzeyli olanlarına Türk sateni denir.

SATIR, Kısa saplı ve geniş ağızlı kesici alet. Kasaplıkta, gövdeyi ayırmak ve

parçalamak için kullanılır. Ağaçları parçalamak, dalları kesmek için de kullanılır.

SATRANÇ TAKIMI, Karşılıklı iki kişinin oynadığı satrançın altmış dört kareye bölünmüş tablası ve değişik değer ve şekillerde on altı taşı vardır. VII. yüzyılda Hindistan'da keşfedilen, daha sonra İran'a, Arap ülkelerine, IX. yüzyılda da Arapların aracılığı ile Avrupa'ya geçen satranç oyunu, XVI. yüzyıldan itibaren her tarafta yaygınlaşmış, ağaçtan, fildişinden, seramikten, altın ve gümüş gibi madenlerden,değerli taşlar ve renkli mermerlerden çeşitli satranç takımları yapılmıştır. Şah, vezir, kale, fil, at , piyon gibi adlar alan satranç taşlarının çok süslü yapılanları evlerde, ayrıca Avrupa müzelerinde görülür. Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi'nde, özel koleksiyonlarda da sanatlı satranç takımları bulunmaktadır.

SATSUMA, Japonya'nın Satsuma bölgesinde yapılan yaldızlı porselen. XV. yüzyıldan beri yapılagelmekte olan Satsuma fayans ve porselenleri, Japonların en güzel porseleni olarak bilinir. Satsuma vazolar, buhurdanlıklar, heykelcikler, fincan ve kutular, bitkisel ve geometrik desenler ve resimlerle çok renkli, bol yaldızlı olarak süslenmiştir. Son yıllarda satsumalarda çiçek ve kuş resimleri daha çok yer almaktadır.

SATYR, Mitolojide küçük boynuzlu, keçi ayaklı, kuyruklu olarak tasvir edilen Kır Tanrısı. Kır perilerinin erkek kardeşi sayılır. Helenistik ve Roma devri sanatında, çeşitli biçim ve görünüşlerde heykelleri ve resimleri yapılmıştır. Avrupa'daki büyük arkeoloji müzelerinde Satyr heykelleri bulunduğu gibi, İstanbul, İzmir, Bergama, Antalya arkeoloji müzeleri ile daha başka müzelerde de Anadolu kaynaklı olarak yer almaktadır.

SAVATLAMA, Madenî eserlerin üzerine açılan yuvalara, kükürt ve maden karışımı, siyah renkteki savat (niello) doldurularak maden yüzeyinde siyah renk ve desen yapma tekniği. Savat, belirli oranlarda kükürt, gümüş ve bakır veya kükürt, gümüş ve kurşunun karıştırılması ve ateşte eritilmesi ile hazırlanır. Türk ve İslâm maden sanatında savatlama çok sık görülür. Özellikle gümüş eserlerde desen ve yazıların çoğu savatlama tekniği ile yapılmıştır.

SAZ, Genellikle, Türk müziğinde telli aletlere verilen ad olmakla birlikte, kestane ve dut ağacından yekpare oyularak yapılan "bağlama"nın büyüğüne saz, bunun üçer üçer dizilmiş on iki tellisine "meydan sazı" denir. Gövde boşluğu çam tahtası ile kapatılmıştır. Sapı gürgendir. Altı, sekiz tellidir. Sapı ve gövdesi ceviz, sedef, kemik işlemeli olanları vardır. Kiraz ağacı kabuğundan yapılan "tezene" ile çalınır.

Saz

SCHRANZ (JOSEPH), Alman asıllı tanınmış ressam. 1794'te doğdu. Ailesi ile birlikte Malta'ya gelip yerleşti. Ressam olan babasından litograf sanatını öğrendi. 1830 yılından sonra İstanbul'a gelerek İstanbul Boğazı'nın, kasır, köşk, saray, cami gibi eski eserlerin litograf ve karakalem resimlerini yaptı. 1849 yılına kadar İstanbul'da oturan ressam, 1866 yılına doğru Malta'da öldü. Eserlerinden bazıları İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi resim koleksiyonunda, Londra-Victoria and Albert Museum'da yer alır. Baskılı resimleri kitaplarda yayınlanmıştır.

SEDEF İŞLERİ, Daha çok sıcak denizlerde bulunan istridye türünden deniz kabuğunun ahşap süslemeye uygulanması. Deniz kabuklarının biçimlendirilmesiyle süs takısı olarak kullanılışı İlkçağın en eski uygarlıklarında görülmekle birlikte, sedefin eşyada süs öğesi olarak uygulanılışı çok sonradır. Her ne kadar bazı kaynaklar Sümer sanatında sedefin tıraş edilerek ahşaba uygulandığını, Uzakdoğu ve Güney Asya'da (Hint sanatında) sedef süslemelere rastlandığını bildirirlerse de, sedefi en yaygın, en gelişmiş şekliyle Türk-Osmanlı sanatında görmek mümkündür. Osmanlı sanatında ilk örneklerini XV. yüzyıl sonlarına doğru görüyoruz. Edirne'deki tek kubbeli Bayezid II Camii'nin kapı kanatlarında görülen sedef işçiliği, XVI. yüzyılda olgunluk devresine girmiş, kapı, pencere ve dolap kanatları, kürsü, çekmece, Kuran mahfazası, rahle, masa, koltuk, kanepe gibi mobilyalar, silâh kabzası, nalın, körük, tütün tabakası, kahve takımı vs. tüm ahşap eşya sedefin çokça uygulandığı eserler olmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da sedef süslemeye geniş yer verilmiş, Dalgıç Ahmed Ağa, mimar ve sedefkâr Mehmed Ağa gibi meşhur sedef ustaları yetişmiştir. XVII. yüzyılda Evliye Çelebi, yalnız İstanbul'da 100 sedef atölyesi ve 500 kadar sedef ustasının sanatlarını yürüttüklerinden söz etmektedir. XIX. yüzyılda Osmanlı sedef işçiliği gerilerken, yüzyılın sonlarında Abdülhamid II, Yıldız Sarayı'nda bir "sedefhane" kurmuş,burada kendisi de sedefli eşyalar

Sedef işleme çekmece

yapmıştır. 1912 yılında Sedefkâr Vasıf, Beşiktaş'ta işlettiği sedef atölyesinde, bu güzel sanatı bir süre devam ettirmiş, hatta onun öncülüğü ile 1939 yılında İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir "sedefçilik bölümü" açılmışsa da onun ölümüyle bu bölüm kapanmıştır.Tarihî Türk sedef işçiliği bugün bazı meraklıların elinde yine de başarılı örnekler vermektedir. Sedefin ahşaba uygulanmasında en yaygın teknik gömme (kakma) dir. Sert ağaçlardan seçilen süslenecek yüzeye, motifler çizildikten sonra bu motifler oyulmakta, boşluklara, sedeften kesilen aynı motifler sıcak tutkalla yerleştirilerek yüzeyi düzgünleştirilmektedir. Kaplama tekniğinde ise, ağacın üzerine başka bir ahşap yüzey

yapıştırılmakta, üzerine motifler çizilerek oyulmakta, bu oyuklara ince tıraş edilen sedef plâkalar yerleştirilmektedir. Macunlama tekniği bir çeşit sedef mozaiktir. Oyulan yüzeye sedef parçaları yerleştirilir, aralarındaki boşluklar, ağaç tozu ve tutkaldan yapılan macunla doldurulur. Donduktan sonra yüzey zımparalanır. Bütün bu teknikler daha çok İstanbul'da uygulandığı için bu tür sedef işçiliğine "Eser-i İstanbul" denir. Bir de Şam İşi sedef işçiliği vardır. Bu işçilikte, beyaz sedefin bir yüzü işlenerek motiflerin çevresi ince kurşun, kalay tellerle donatılır. Viyana'da renkli sedeflerle mobilyaların süslenerek Osmanlı Devletine de pazarlandığı olmuştur. Doğrudan sedef üzerine yapılan resim ve çizilen motiflerden eşyalar da vardır. Buna Kudüs İşi denir. Türkiye'de; başta İstanbul Topkapı Sarayı, Türk-İslâm Eserleri, Ankara'da Etnografya, Bursa'da Türk-İslâm Eserleri müzeleri olmak üzere hemen her müzede, özel müzelerde, eski eser koleksiyonlarında, evlerde sedef işçiliğinin çeşitli örnekleri görülebilir.

SECCADE (HALI-KUMAŞ), Namaz kılarken secde yerine serilen halı ve işlemeli kumaşlar. Seccadeler halı veya kilimin küçük boyutlusudur. Dokunduğu yerin üslûbuna göre kenar sularının çevirdiği bir mihrabı vardır. Mihrapta asılı kandil veya şamdan motifi olanları (Kula, Milas), boş bırakılanları (Gördes), çiçek dolgulu olanları (Kırşehir) vardır. Mihrap kemerinin üst alınlığındaki panoya gül, başak desenleri yerleştirilen Ladik seccadeleri çok tanınır. Çuha, atlas gibi kumaşlara aplike ya da kasnakta (suzeni) işlenen namaz seccadeleri, daha çok evler ve saraylar için

Seccade (Kemal Milaslı Koleksiyonu)

yapılmıştır. Çeşitli renklerdeki kumaş parçalarının motiflere göre kesilerek kumaş üzerine dikildiği aplike saccadelere "Banaluka" da denmiştir. Atlas üzerine ibrişim ve sırma işlemeli seccadeler de vardır. Bunların seçkin örnekleri İstanbul Divan Edebiyatı ve Konya müzelerinde sergilenmektedir.

SEFERTASI, Genellikle yolculuk sırasında kullanılan üst üste dizili yemek tası. Bakırdan, alüminyumdan, emaye çinkodan yapılan bu tasların bağlantılarını bir kulp sağlar. Kaşık yerleştirecek yeri vardır. En eski örnekleri, yüz-yüz elli yıllıktır.

SEHPA, Üzerine tepsi, vazo, çay, kahve fincanları, şerbetlik konabilen üç, dört, altı ayaklı mobilya. Genellikle altı köşelidir. Abanoz, ceviz, şimşir gibi sert ağaçlardan yapılır. Sedef, fildişi, kemik kakma olanları, altın ve gümüş tellerle süslenenleri vardır. Yüzeyi ve yan gövdeleri oyma desenlerle süslenen, üzerine çiçekli seramik tabla yerleştirilen örnekleri de görülür.

SELADON, Gri-maviden yeşile kadar tonları değişen bir Çin seramiği. M.S. IX. ve X. yüzyıllarda gelişmiş

Sehpa

örnekleri ile tanınan seladonlar, XI. ve XII. yüzyıllarda Sung devrinde zeytin yeşili renkleriyle ün yapmış, daha sonraki yüzyıllarda Çin'den Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Japonya'da, Kore'de, Siyam'da hatta Avrupa'da taklitleri yapılmıştır.

SELİMİYE, İpekle dokunan Türk kumaşı türü. XVIII. yüzyıl ikinci yarısından sonra, Üsküdar'da, Selimiye Kışlası civarındaki tezgâhlarda dokunduğu için bu adı almıştır. Selimiye, çözgüsü ve atkısı ipekten olup, genellikle uzunluğuna yollu, küçük çiçeklidir. Çiçek desenlerinde, gerektikçe gümüş teller kullanılmıştır.

SELİMNAMELER, Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) seferlerine katılan yazarların düzenledikleri, padişahı öven, onun kahramanlıklarını dile getiren seferleri ve bu seferlerde geçen olayları anlatan,manzum ve mensur yazma eserler. Bunlar arasında, İshak Çelebi, Keşfi, İdrisi, Kemal Paşazade, Celâlzade Mustafa Çelebi, Muhyi, Şükrü-i Bitlisi, Sucudi v.b. gibi yazarların Selimnameleri en tanınmış olanlarıdır. İstanbul Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde, Süleymaniye Kütüphanesi'nde ve daha başka kütüphanelerde ciltleri, tezhipleri ve minyatürleri ile birer sanat eseri olan yazma Selimnameler yer alır.

SELSEBİL, Cennet çeşmesi demektir. Genellikle saray, köşk, konak, yalı bahçelerine, yemek ve oturma salonlarına yerleştirilen süs ve ses çeşmesi. Selsebilin mermer işleme oymalı yüzeyi üzerine 5,7,9 yalak yerleştirilmiştir. En üst alınlığın ortasında bulunan musluktan önündeki yalağına akan su, alttaki diğer yalaklara taksim edilir, sonunda en altta yine tek bir yalakta toplanır. Yalaklar mermer oyma kabartma çiçek desenleriyle süslüdür. Selsebiller bulunduğu yerde su sesi verdikleri için ses ve süs çeşmeleri sayılır.

SEMAVER, Çay suyu ısıtmaya ve demlik kaynatmaya yarayan ayaklı, kavanoz biçiminde kap. Semaverler, genellikle bakır, pirinç gibi madenlerden yapılmıştır. Ortasından baca geçer; bacanın altında kömür ateşinin konduğu ocağı vardır. Ocağın ve bacanın dışı su haznesi ile çevrilidir. Haznenin altındaki musluktan sıcak su alınır. Demlik, genellikle baca üzerinde duran küçük bir çaydanlıktır. Çay ve kahve ocaklarında daha büyük semaverler bulunur. Semaverlerin gümüşle kaplananları, kabartma ve kazımalarla süslü olanları vardır.

SEPET, Saz, kamış veya ince söğüt dallarından örülen, genellikle yiyecek ve eşya taşımak için kullanılan saplı veya sapsız kap. Madeni tellerle dekoratif olarak örülen küçük sepetçikler de vardır. Bunlar yemişlik, şekerlik olarak kullanılır.

SERAMİK, Pişmiş topraktan, sırlı, sırsız, boyalı, düz kap kacak, figürin, heykel, her türlü eşya ve evanî. Seramik

yapımının tarihi Neolitik Çağlara kadar uzanır. Anadolu'dan en eski Neolitik Çağ yerleşim merkezleri olan Çatalhöyük ve Hacılar arkeolojik kazılarında, düz, perdahlı, boya ile geometrik bezemeli seramik kaplar, Tanrıça heykelleri, süs eşyaları bulunmuştur. Anadolu Prehistoryasının en verimli malzemeleri, türlü biçimler ve kendine özgü süslemeleriyle seramik buluntular olmuştur. Bunlar bugün müzeleri doldurmaktadır.

Anadolu İlkçağları seramik kap
(Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Anadolu Prehistorik devirlerinin ardından gelen Protohitit ve Hititler, Asur kolonileri, Frigler, Urartular, Lidyalılar, Helenistik ve Roma devirleri, Bizanslılar, kısacası Anadolu Selçukluları dönemine kadar, Anadolu seramik işçiliği önceki sonrasını yaratıcı biçimde etkileyerek zengin varyantlar ve örnekleriyle yaşamıştır. Selçukluların Anadolu'ya getirdiği yepyeni bir teknik olan duvar çinisi ve çini-mozaik sanatı, bununla birlikte sırlı seramik işçiliği yeni bir

Emzikli seramik kap. M.Ö. II. bin.
(Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

dönemi başlatır. Bu çok renkli dönem Beylikler devrini aşarak Osmanlı seramik sanatını geliştirir. XVI. yüzyılın başlarından itibaren İznik çini atölyeleri, seramik türünde şaheserler yaratır. XVIII. yüzyıl Kütahya seramik atölyelerinin yüze gelmesiyle kendini gösterir. XIX. yüzyılda Çanakkale, seramikleriyle ün

Seraser kumaş, Osmanlı, XVI. yy.
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

yapar. Bu yüzyılın sonunda Yıldız porselen işçiliği Türk seramiğinde Batı'ya dönük bir hamle olur. Günümüz Türk seramiği sanata dönük, arayıcı ve yaratıcı bir güçle gelenekselliğini sürdürme çabası içindedir.

SERASER, Altın alaşımlı, gümüş telli Türk kumaşı. XVI.-XVIII. yüzyıllar arasında Bursa ve İstanbul tezgâhlarında dokunan seraserin çözgüsü ipektir. Bu değerli kumaş, entari ve kaftanlarda, bohça ve döşemelerde kullanılmıştır.

SERENK, Üç renkli anlamına gelen ipekli bir kumaş türü. Bursa el tezgâhlarında çözgüsü genellikle sarı ipek olan bu kumaşta desenler, altın, gümüş tel yerine renkli ipeklerle dokunmuştur.

Serenk kumaş. (Osmanlı XVII. yy.)

SERPÛŞ, Başa giyilen külâh. Serpuşun belli bir biçimi yoktur. Her devirde kavuk, külâh, arakiye, üsküfü, kalafat, dardağan gibi adlar almıştır. Her tarikatın kendine özgü serpuşu vardır. Mevlevîlerin serpûşuna sikke denir. Konya Mevlâna Müzesi'nde Tebrizli Şemseddin'e ait olduğu söylenen, üzerinde "Kelime-i Tevhid" yazılı, üç terekli serpûş tipik bir örnektir.

SERVİ, Genellikle Osmanlı sanatı taş, çini, halı, kumaş, kitap süslemeciliğinde kullanılan ağaç motifi. Tepesi rüzgârdan hafif sağa eğilmiş olarak Osmanlı mezar taşlarında çok kullanılan servi ve hurma dalları motifine ayrıca mistik bir ifade verilmiş, cennet ağaçları olarak tanınmıştır. Servi tabiî ve stilize edilmiş biçimleriyle çinide, kumaşta, klâsik Osmanlı motifleri olan lâle, karanfil, sümbül ve kıvrım dallar arasında sık sık kullanılmıştır.

SEVAÎ, Osmanlı devrinde Bursa ve Üsküdar'da dokunan ipekli bir kumaş çeşiti. İpek ve pamuk karışımı dokumaya altın, gümüş teller de eklenir ve bu çeşit kumaşa "telli sevaî" denir. Entari, kuşak, cepken, şalvar gibi giyimlerde, çubuk desenli, altın ve gümüş telli sevaîler kullanılmıştır.

SEVR (SEVRES) PORSELENLERİ, Fransa'nın Sevres şehrindeki porselen fabrikası ürünleri. Fabrika, Fransa Kralı XV. Louis'nin himayesinde, 1738 yılında ilkin Vincennes Şatosu'nda kurulmuş, daha sonra 1753 yılında Sevres'de faaliyete geçmiştir. Yumuşak hamurdan pişirilen porselenleri fildişi rengindedir. Çok çeşitli parlak renklerle dekore edilmiştir. Süslemede altın varaklar, yapıştırma olarak kullanılmıştır. Sert hamurlu porselenleri süt beyazı renktedir. Süslemesi ve yaldızları fırça ile sürülerek pişirilmiştir. Her ikisinde de porselenlerin formları kalıptan çıkarılmıştır. Üzerinde kabartma çiçekler, kır manzaraları, bulutlar üzerinde uçan Eros figürleri, kurdele bantlar, balık pulu, keklik

gözü gibi süslemeler görülür. 1793 yılına kadar, yumuşak hamurlu porselenlere çapraz iki (L) harfi marka olarak işlenmiş, sert hamurlu porselenlere, bu marka üzerine bir tac resmi eklenmiştir. Fransız İhtilâli'nde Sevres Porselen Fabrikası tahrip edildiği için önceki kalitede porselen yapılmamış, ancak taklit edilmiştir. Sevres porselenlerinin XVIII. yüzyıla ait ürünleri, bugün dünyanın çeşitli müzelerinde, koleksiyonlarında yer almaktadır. İstanbul Topkapı Sarayı'nda da Sevres porselenleriyle oldukça zengin bir koleksiyon bulunmaktadır.

SFENKS, Başı insan, gövdesi hayvan biçiminde efsanevî varlık. Mısır sanatından Asya, hatta Avrupa sanatına giren bu varlığın resimleri Türk sanatında, özellikle Selçuklularda kullanılmıştır. Kubâd-âbad Sarayı çini süslemelerinde çeşitli sfenks resimleri görülür.

Kubâd-âbad Sarayı, Sfenks (Konya-Çini Eserler Müzesi)

SIR-SIRÇA, Bazı maddelere parlaklık vermek, bunları dış etkilerden korumak için maddelerin üzerine sürülen saydam veya cam vernikler. Tahta kaşıkların üzerine sürülen saydam reçine eriyiklerine, aynaların arkasına sürülen gümüş oksitlere de sır denir. Seramik parçaların, duvar çinilerinin süslemelerinde maden oksitlerinden elde edilen sırlar kullanılır. Örneğin kobalt oksitten mavi, bakır veya krom oksitten yeşil, demir ve manganez oksitten kahverengi sır elde edilir. Çömlekçilikte kullanılan saydam sır, kurşun sülfür veya sülüğen ile kil karışımından meydana gelir. Pişmemiş veya yarı pişmiş seramik boyandıktan sonra üzeri sırla kaplanır ve pişirilirse, buna sıraltı denir. Sırlanmış seramiğe, çiniye (sırça) da denir. Konya'daki Sırçalı Medrese, 1242 yılında yaptırılmış olan çinilerle süslü bir Selçuklu yapısıdır. İstanbul'daki Fatih devri eseri olan Çinili Köşk'ün adı da Sırçaköşk'tür.

SIRMA, Haddeden geçirilmiş altın, gümüş ince teller. İpek ipliklere sarılmış olanlara kılaptan denir. Sırma ile kumaş ve meşin üzerine işlemeler yapılır. Sırmalı kaftan, sırmalı eğer gibi.

SIRT KAŞAĞISI, Elin ulaşamadığı sırtı kaşımak üzere tahtadan, fildişinden, kemikten yapılan uzun saplı, kaşık veya kepçeye benzer, yüzeyi pütürlü alet. Sırtı kaşıyacak olan bölümü el şeklinde olanları vardır. 30-40 cm. uzunluğundaki sırt kaşağılarının sedef ve gümüşle süslenenleri görülür.

SİKKE, (Bak "PARA").

SİKKE, Mevlevî külâhı. Mevlevî tarikatına bağlı dervişlerin başlarına giydiği sikkeler, deve tüyü renginde, yün veya tiftik keçelerden özel kalıplarla yapılır. Sikkeler 25-30 cm. yüksekliğinde ve silindir biçimindedir. Başa geçirilen kısmı hafif genişler. Sikkeyi herkes giyemez, ancak şeyhin tekbirlemesi ve özel

izni ile giyilir. Tarikat şeyhleri ve Mevlâna'nın soyundan gelenler sikkenin başa giyilen yerine iki parmak üzerine yeşil şeritten bir sarık sarmışlardır. Buna "destarlı sikke" denir.

Sikke (Mevlevi Külâhı)
(Konya-Mevlâna Müzesi)

SİLÂHLIK, Bele bağlanan, kat kat meşinden, enli kuşak veya kemer. Silâhlıkta kama, hançer, bıçak gibi kesici aletler, tabanca, ayrıca ağızlık, tütün, para ve mühür kesesi, tütün tabakası, tespih, çevre veya yağlık, saat ve kösteği, daha başka eşyalar meşin katlarına yerleştirilir.

SİLSİLENAME, Genellikle Hz. Adem'den başlayarak döneminin son Osmanlı padişahına kadar, peygamberlerin Osmanlı sultanlarının portrelerini içeren soy ağacı kitaplarıdır. Kişiler birer madalyon içinde tasvir edilmişlerdir. Madalyonun çevresine o kişi hakkında bilgiler yazılmıştır. En tanınmış silsilenameler Dublin-Chester Beatty Library ile Topkapı Sarayı nüshaları olarak bilinir.

Silsilenâme
(Dublin-Chester
Beatty Lib.)

SİM SIRMA, Gümüş sırma iplik. Genellikle ipek veya renkli pamuk ipliği üzerine ince gümüş teller sarılarak sırmalar elde edilir. Bu sırmalar gergef ve kasnak işlerinde, dokumalarda kullanılır. Sim sırma ile cepkenler, entariler, puşideler, keseler, deriler vs. de işlenmiştir.

SİMURG, Halk arasında "Zümrüdü-anka" denilen efsânevî kuşun resmi. Türk süslemesine tabiî ve stilize olarak girmiştir. Özellikle Selçuklu devri Kubâd-âbad Sarayı çini süslemeleri arasında insan başlı, kuş gövdeli simurglar (harpiler) görülür.

SİNİ, Çevresinde bağdaş kuran insanların, üzerinde yemek yediği bakır, pirinç, ahşap, yuvarlak tepsi. 1 ve 1,5 m. çapında olanları vardır. Döğme veya torna bakırdan yapılanlarının üzerinde kazıma tekniği ile zencerekler, ibrik ve badem motifleri, madalyonlar, Mühr-ü Süleyman damgaları görülür. Ağaçtan yapılan ve çevresinde en az on, on beş kişinin yemek yediği büyük sinilere "düğün sinisi" denir. Bu çeşit siniler, bazen bir köyün, bir kasabanın orta malı da olabilir.

SİPSİ, 17-18 cm. boyunda kesilmiş su kamışı parçası ile buna takılan 3-5 cm. uzunluğundaki cukcuk ya da sipsi denilen parçadan oluşan ilkel üflemeli bir halk çalgısıdır. Adını, ağzına takılan parçadan almaktadır. Önde 5, arkada 1 perde deliği vardır. Sipside tınıyı ve entonasyonu sağlamak, ses genişliğini arttırmak nefes ve parmak kullanma tekniğine dayanır.

SİREN, Mitolojide, başı kadın, gövdesi kuş biçiminde resmedilen efsanevi yaratık. Lir veya flüt çalarken resmedilenleri de vardır. Büyüleyici sesleri ile gemicileri kayalıklara çekerek, onlara felaket getiren cinler olarak da sayılmıştır. İlçağlara ait kabartmalarda ve vazolarda resimleri görülür. Heykelleri de yapılmıştır. Sirenler, daha sonra gövdesi balık, başı kız olarak da resmedilmiş ve gemicilerin dostu olarak gösterilmiştir. Türk halk sanatında buna (Denizkızı) denmiştir.

SİSTRUM, Dinsel törenlerde çalınan zilli çalgı. Bir sopanın ucuna geçirilen, genellikle tunçtan yapılmış madeni plaketlere zincirle takılı figürin ve ziller. Dini törenlerde rahipler sallayarak ahenkli sesler çıkarırlar. Eski Mısır sanatında ve Anadolu Tunç Çağı'nda örnekleri vardır. En tanınmış sistrumlardan biri ilk Tunç Çağı'na ait (M.Ö. 3000) Horoztepe Sistrumu olarak Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

SİTAR, Genellikle Hindistan, Pakistan gibi bazı Asya ülkelerinde kullanılan telli saz. Tahtadan veya sukabağından yapılan gövdesi, giderek daralan sapı ile gitara benzer. Üç ve daha fazla telli olanları vardır. Parmak vuruşlarıyla çalınır.

SİTİL, Altında gözenekli mangal bulunan, içerisinde su kaynatılan ve kahve pişirilen, zincir askılı kahve takımı ve güğümü. Buhur yakmak için de kullanılmıştır. Osmanlı saray ve konaklarında, konuklara ikram edilecek kahve, genellikle sitille ve herkesin gözü önünde fincanlara doldurularak verilmiştir. Kahve sitilleri gümüş, bakır, pirinçten yapılmış, oyma ve kabartmalarla süslenmiştir. Berberlerin kullandıkları, bir zincire bağlı, içerisinde sıcak su bulunan, bir sırık üzerinde hareket eder güğümlere de, tıraş olanın boğazı altına yerleştirilen leğencesi ile birlikte "berber sitili" dendiğini burada ifade etmek gerekir. Kahve sitilleri bugün, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da kahvehane ve evlerde kullanılmaktadır.

SİYAKAT, Hat sanatında bir yazı çeşiti. Genellikle malî işlerle ilgili defterler ve belgelerin yazımında kullanılan siyakat, okunması güç, şifreye benzer, kalıplaşmış bir yazıdır. Abbasiler devrinden beri kullanıldığı söylenir. Osmanlılarda, Fatih'in evkaf kâtibi Hüsamî Rumî ile yeni bir üslûp kazanmış, XVI. yüzyılda Tacizade Cafer Çelebi'nin kaleminde en gelişmiş şeklini bulmuştur. 1878 yılına kadar tapu kayıtları siyakatla tutulmuş, siyakat yazan ve okuyanlar giderek azalmıştır.

Kahve sitili

SİYER-İ NEBİ, Hz. Muhammed'in doğumundan başlayarak yaşamını, peygamberliğini, savaşlarını, mucizelerini konu alan manzum ve mensur, çoğu minyatürlü yazma eserler. En tanınmış, minyatürlü Siyer-i Nebi'ler, İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Dairesi'nde (Env. 1221), İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde (Env: 1974) dir. Bunun dışında New-York Public Library ve Dublin-Chester Beatty Library'de de minyatürlü Siyer-i Nebi nüshaları bulunmaktadır. Siyer-i Nebi'lerde Hz. Muhammed resmedilirken yüzü beyaz bir peçe ile örtülmüş olarak gösterilmiş ve başı bir nur halesi ile çevrilmiştir.

Siyer-i Nebi'den
(İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, 1974

SKYPHOS, Pişmiş topraktan yapılmış, sırlı, içki kabı. Helenistik ve Roma devri sanatında çeşitli örnekleri vardır. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki "Skyphos"lar, Türkiye'deki örnekleri arasındadır.

SOBA, Bir odaya yerleştirilen ve içerisinde yanan ateşle odayı ısıtan portatif ocak. Soba, Türkiye'de Tanzimat'tan sonra kullanılmaya başlamıştır. Ondan önce odalar, duvara yerleştirilen ocaklar, kömür mangalları, köy ve kasabalarda tandırlarla ısıtılmıştır. Sobalar, sacdan, demirden, çini porselenden, emayeden yapılmıştır. En büyük ve değerlileri saray, konak ve köşklerde yer alan çini sobalarıdır. Bunlar genellikle Avusturya, Fransa, İtalya ve Rusya'dan getirilmiştir. En seçkin örnekleri başta Dolmabahçe Sarayı olmak üzere öteki saray ve köşklerde, tarihî yalı ve konaklarda yer alır.

SOF, Ankara keçisinin yumuşak tiftiğinin yıkanıp eğrilerek iplik haline getirilmesi ile Ankara ve çevresindeki el tezgâhlarında dokunan yünlü kumaş. Ankara ve yöresine özgü bir sanat dalı olan sof dokmacılığı, bu bölgede Selçuklularla birlikte başlamış, sof, Selçuklu ve Osmanlı saraylarında çok tutunan, devlet ileri gelenlerine ve konuklara armağan edilen bir kumaş olmuştur. Arşiv belgelerinin bize verdiği bilgilere göre, Osmanlılar devrinde Ankara ve Beypazarı'nda binlerce sof tezgâhı kurulmuş, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Ankara'da dokunan sof kumaşları Avrupalı tüccarlar eliyle Avrapa'ya da ihraç edilmiştir. Ankara'da sof için tiftiği yıkayarak eğiren, iplikleri boyahanelerde boyayan, tezgâhta dokuyan, dokunan sofları yıkayarak cendereden geçiren dört esnaf teşekkülü kurulmuş, esnaf loncaları ile sof sanatı güvence altına alınmıştır. Softan; erkek ve kadın elbiseleri (kaftan, şalvar, cepken, entari) bel kuşakları, perdeler, yatak örtüleri, döşemeler, seccadeler yapılmıştır.

SOMAT, Mevlevî ve Bektaşî tekkelerinde meşinden, kalın kumaştan yapılan yer sofrası. Genellikle daire

biçimindedir. Çevresinde halkalar dizilidir. Halkalara geçirilen ince zincir, sofra kaldırıldığı zaman büzülür. Böylece torba haline gelen somat, matbahta (mutfakta) bir kancaya asılır. Somatların daire şeklinde olmayan, uzun dikdörtgen olanlarına Mevlevîlikte "elifî somat" denir. Somatın çevresine bağdaş kuran dervişler, edep ve erkânla lokma ederler (yemek yerler).

SORGUÇ, Genellikle İslâm ülkeleri hükümdarlarının başlıklarına takılan kuş tüyü (balıkçıl kuşu tüyü) ve değerli taşlarla süslü takı. Osmanlı padişahları, başarı gösteren devlet adamları ve komutanlara da sorguç hediye etmişlerdir. Sorguçların ortasında genellikle iri bir yakut, zümrüt, elmas, firuze yerleştirilir, çevresi diğer taşlarla süslenir. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde Osmanlı padişahları, şehzadeleri ve ileri gelenlerine ait çok değerli sorguçlar bulunmaktadır. Bunlar arasında altın veya gümüş üzerine altın çiçek, dal, yaprak şekilleri arasında pırlanta, elmas, zümrüt, yakut, seylantaşı, inciler yer alır. Yukarı uç kısmında tüy koymaya mahsus yeri vardır.

Sorguç
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

SULUBOYA, Arap zamkı, toz boya, gliserin, kitre, nöbetşekeri karışımından yapılan resim boyası. Su ile sulandırılarak yumuşak fırça ile özel resim kâğıdına yapılan resme "Suluboya Resim" denir. Saydam ve temiz görünüşlü, renklerdeki tazelik, akıcılığın verdiği estetik, bu tekniğin başta gelen özellikleridir. Fırçası, ısıtılınca ucu sivri biçim alan yumuşak samurdandır. Türk ressamları arasında Hoca Ali Rıza, Celâl Esat Arseven, Malik Aksel, Numan Pura, Ferit Apa, Nüzhet İslimyeli, Hamza İnanç gibi sanatçılar özellikle suluboya resimleri ile tanınır.

SUMAK, Anadolu'da bir çeşit Yürük örtü veya sergi dokuması. Sumak dokunurken ilk sırada argaçlar renkli ipliklerle atılır. İkinci sırada sağa ve sola birer argaç atlayarak dokuma işi sürdürülür.

SUNAK, Tapınaklarda, üzerinde kurban kesmek, günlük yakmak ve dinî tören yapmak için kullanılan yüksekçe taş masa. Bir Tanrıya adanan taş işleme adak stellerine de sunak denmiştir.

SUZENÎ, İğne ve tığla kumaş üzerine işleme. Bir çeşit kasnak işi. İğne ve tığla kasnağın altındaki iplikler başparmak yardımı ile üstten çekilir. İşleme motifin sınırı içinde bir zincir halinde sürdürülür. Suzeni işçilikle yorgan yüzleri, bohçalar, entari ve cepkenler, yaygılar, kumaş seccadeler işlenmiştir.

SÜLÜS, Hat sanatında bir yazı çeşiti. Sülüs, köşeli ve dik harfli kûfî yazının ölçülü olarak yuvarlak ve yumuşak harflere dönüşmesiyle, X. yüzyıl

Abbasiler devrinde İbn-i Mukle adında bir Hattat tarafından yazılmaya başlanmış, XI. yüzyıl Bağdatlı Hattat İbn-i Bevvab eliyle geliştirilmiştir. Sülüs yazının bir sanat olarak son gelişmesi Türk hattatlarının yaratıcı hünerleri ile olmuş, Şeyh Hamdullah, Karahisarî Ahmed Şemseddin, Hafız Osman, Derviş Ali, Mehmed Şefik, Sultan Mahmud II, Sâmi, Şevki gibi tanınmış hattatlar, Hamid Aytaç, Halim Özyazıcı, Tuğrakeş İsmail Hakkı Altınbezer gibi son dönem Türk hattatları sülüs yazı ve bu yazının celîsinde (irisinde) şaheserler meydana getirmişlerdir.

SÜRAHİ, İçerisine su, şerbet, içki konabilen camdan, seramikten ve porselenden yapılan şişkin gövdeli, dar boğazlı, kulplu-kulpsuz kap. Genellikle ayaksız, tabanı düzdür. Tabandan genişleyerek ölçülü bir biçimde şişkinleşen gövdesi, yavaş yavaş daralarak uzun boğazını meydana getirir. Kristal sürahiler kesme ve tıraşlama işçiliği ile süslendiği gibi, ince renkli cam sürahiler de vardır. Çini, seramik ve porselen sürahiler, çiçekli motiflerle süslenmiştir. Sofralar için, içerisine zeytinyağı, sirke konan küçük cam sürahiler de yapılmıştır.

STATER, İlkçağlarda Lidya, Pers ve Makedonyalılar tarafından kullanılan altın para. Staterler çok değerli olduğu için, altın paralara ölçü olmuş, 20-28 drahmilik altın paralara da stater denmiştir.

STEL, Yere dikili taş anlamına gelmekle birlikte, genellikle Helenistik ve Roma devri mezar taşları va adak taşlarına verilen addır. Nekropollerde ölülerin gömüldüğü mezarlıklarda, lâhitlerden ayrı olarak, ölülerin kimliklerini belirleyen taş veya mermer mezartaşlarına "mezar steli" denir. Bu stellerin üzerinde ölünün veya o mezarda gömülü ailenin kimliği yazılı olduğu gibi, ölü veya ailesinin portreleri, cenaze ziyafeti, cenaze alayı, ev sahneleri vs. kabartma olarak tasvir edilmiştir. Mezar stelleri üçgen alınlıklı olabileceği gibi düz, dikdörtgen biçiminde olanları da vardır. Bazı mezar stellerinin üzerinde, bir kadına ait ise iğ, kirman, tarak, erkeğe

Stel. M.Ö. 6. yy.
(Milet Müzesi)

aitse kılıç, tolga vs. gibi sembolik resimler, kuş ve hayvan figürleri de görülür. Adak stelleri, genellikle mezar stellerine benzer. Bu steller bir Tanrıya adanmış, onu yücelten ve ondan yardım istenen taş sunaklardır. Genellikle akroter alınlıklıdır. Üzerinde kabartma Tanrı, tapınak resmi, dinî tören tasvirleri, kurban sahneleri olanlar vardır. Hangi Tanrıya, kim tarafından adandığı yazılıdır. Başta İstanbul, İzmir, Antalya, Bergama, Bursa, Adana, Konya arkeoloji müzeleri olmak üzere Türkiye'deki müzelerin

hemen tamamında, genellikle bu müzelerin avlularında değişik biçimlerde mezar ve adak steli yer alır. Arkeoloji müzelerinin sayıca en çok eserleri arasındadır.

STRADİVARİUS KEMAN, İtalyan Antonia Stradivarius (1644-1737) tarafından özel olarak yapılan kemanlar. Sesi ve kalitesiyle ün yapan bu kemanların bugün dünyada 400 adedi bulunduğu söyleniyor. Bu kemanların en tanınmışları Paris Konservatuvarı Çalgılar Müzesi'nde sergilenmektedir. Başka müzelerde, özel koleksiyonlarda ve tanınmış virtüözlerde de bulunmaktadır. Pek çok taklidi yapılmış olan Stradivariusların gerçeğini ancak uzmanlar ayırt edebilir.

STRİGİL, Romalılarca kullanılan ve demir, bronz, gümüş, boynuz, kemikten yapılan, orağa benzer kazıyıcı alet. Bununla hamamda ve jimnastikten sonra deri temizlenir. Arkeoloji müzeleri'nde çeşitli örnekleri vardır.

SÜLEYMANNAMELER, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) seferlerini, fetihlerini, devrindeki önemli tarihi olayları konu edinen, manzum ve mensur yazma eserler. Süleymannamelerin hemen tamamı, Kanuni devrinde yaşayan ve onunla birlikte seferlere katılan yazarlar tarafından düzenlenmiştir. Bunlar arasında; Mahremi, Haki, Karaçelebizade Abdülaziz, Tebrizli Şahi, Eyyubi, Celalzade Mustafa gibi yazarların eserleri en çok tanınmıştır. Süleymanname yazmaları, tezhipleri ve minyatürleri ile birer sanat eseridir.

SÜPÜRGE, Süpürge otundan örülen ev süpürgeleri, çoğu kez örmeler, kumaşlar ve aynalarla süslenir.

SÜRMEDAN, Gözlere çekilen sürmenin konulduğu madenî ve ağaç küçük şişe. Altın, gümüş, bronz, pirinç gibi madenlerden yapılanları ayaklı, vazo biçimindedir. Ağzında göze sürmeyi

Niksar süpürgeleri (D. Saygılı)

Sürahi

çekmeye yarayan çubuğu vardır. Ağzını bu saplı çubuk örter. Ağaç sürmedanlar ince, uzun şişelere benzer. Genellikle süslü yapılır.

SÜTUN BAŞLIKLARI, Mimaride kemer ve çatıları tutan taş direklerin üzerinde, gövdeden taşan süslemeli taş başlıklar. İlkçağlardan başlayarak bütün mimarî tarihi boyunca, bulunduğu mimarinin üslûbuna göre biçimlenmiş ve süslenmişlerdir. Mısır mimarisinde genellikle çan, lotus çiçeği ve açılmış papirüs, palmiye biçimli sütun başlıkları, Helenistik, Roma devrinden Bizans'a ulaşan klâsik devrin korent, iyon, gotik düzenindeki çok yaygın sütun başlıkları, ayrı bir üslûpta gelişen İslâm ve Türk mimarisindeki sütun başlıkları ile Osmanlı mimarisinin üslûplaşmış, baklava biçimli ve mukarnaslı sütun başlıkları, ayrıca incelemeye değer konulardır. Türkiye arkeoloji müzelerinde mimarî eserlerden arta kalan çeşitli sütun başlıkları sergilenmektedir.

Bizans Devri'ne ait bir sütun başlığı (İstanbul-Arkeoloji Müzesi)

ŞAL, Atkısı ve çözgüsü yün el dokuması. İpek ve pamuk iplikle dokunanları da vardır. Genellikle dokunduğu yerin adını alır. Eskiden, daha çok Hindistan'da, bugünkü Pakistan'ın Lahore şehrinde, Keşmir'de, İran'da, Kûşan ve Kirman şehirlerinde, Türkistan'ın

Gürün şalı

Horasan bölgesinde, Libya'nın Trablus şehrinde, Suriye'nin Şam ve Halep şehirlerinde, Türkiye'de Bursa ve Sivas'ın Gürün İlçesi'nde en namlı şallar dokunmuş ve bu şallar kendine özgü desenleriyle, yumuşaklık ve çarpıcı renkleriyle ün yapmışlardır. Bugün Gürün'de, bu geleneksel sanatı sürdüren tezgâhlar vardır. Şaldan kuşaklar, entariler, bohçalar, perdeler, minderler, örtüler yapılmış, kadın başlıklarında kullanılmıştır. Son yıllarda kadınların omuzlarını örttükleri atkıya da şal denilmiştir.

ŞAHİDE, Üzeri yazılı ve desenli, ölünün baş ve ayak ucuna dikilmiş mezar taşı. Mermer işlemeli şahideler gerçek birer sanat eseridirler.

ŞALAKÎ, Şala benzeyen, yünlü kumaş çeşiti. Üzeri desenli şalakî kumaşlardan yorgan yüzü yapılmış, şalvar, hırka dikilerek giyilmiştir. Şalakînin Çerkeziye ve Buhurlu gibi türleri vardır.

ŞALVAR, Genellikle bol ağlı, uçkurla bele bağlanan üst don. Şalvar, çok eskiden beri İslâm ülkelerinde kadın ve erkekler tarafından giyilmiş, çeşitli biçimlerde dikilmiştir. Kadın şalvarları kadife, canfes, atlas, sevayî gibi renkli ve süslü kumaşlardan, erkek şalvarları daha sade, düz kumaşlardan yapılır.

Bir şalvar giyimi. (Konya Sille Şalvarı) (Ülkü Açar)

Anadolu'da bölgelere göre paçalı, paçasız, yarı açık apışlı, dökümlü örnekleri vardır.

ŞAMDAN, Üzerine mum dikilen aydınlatma aracı. Şamdan genellikle altın, gümüş, pirinç, tunç, bakır gibi madenlerden, camdan, seramik ve porselenden, ağaçtan yapılır. Yukarıdan aşağı hokka, çanak, bilezik, top, armut, küp, tabla gibi bölümlere ayrılır. Çoğunlukla bu bölmeler birbirine geçmedir. İlkçağlardan beri kullanılan şamdanlar, İslâm sanatı maden işçiliğinin en süslü örnekleri olmuştur. Özellikle kısa boylu, silindirik bir küp üzerinde bir boyun ve çanaktan ibaret Mümlûklu şamdanları, tunç üzerine, altın, gümüş kakmalarla

Gümüş kakmalı şamdan. Beylikler, XIV. yy. (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

süslenmiştir. Süslemeler arasında av sahneleri, saray hayatı, hayvan, kuş figürleri, yazılar görülür. Osmanlı döneminde cami ve mescitler için özel şamdanlar yapılmıştır. Bunlar arasında tunç ve bakır gövdeli, üzerine insan boyunda kalın mumlar dikilen mihrap şamdanları meşhurdur. Saray ve konaklar için altın ve gümüşten çok budaklı şamdanlar yapılmış, bunlar kakmalar ve değerli taşlarla süslenmiştir. Mevlevî dergâhlarındaki 18, Bektaşî tekkelerindeki 40 budaklı şamdanlar tanınmıştır. İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri, Ankara Etnografya, Konya Mevlâna müzeleri ile Türkiye'deki diğer müzelerde, cami, mescit ve türbelerde, özel müze ve koleksiyonlarda çok çeşitli, sanatlı şamdanlar görülür. Şamdan işçiliği, Türk sanatının en zengin örnekleri bulunan bir bölümüdür.

ŞAMDANİYE (ŞAMDAN KÜRSÜSÜ), Şamdanların yüksekte durması için altlarına konulan, çoğu altı köşeli sehpaya benzer ahşap kaideler. Ağaç oyma, kakma, fildişi, kemik, sedef süslemeli olanları vardır. En güzelleri, İstanbul Türk ve İslâm, Şehir, Topkapı, Konya Mevlâna müzelerinde görülür.

ŞARKÖY KİLİMLERİ, Balkanlarda, Osmanlı Türklerinin Şarköy (şimdiki adı Pirot) kasabasında dokudukları, incelikleri ve desenleriyle farklı bir dokuma özellikli kilimler. Seccade ve taban halısı boyutlarında dokunan bu kilimlerde topak ev (çadır), hayat ağacı, ibrik, kuş, ağaç motiflerine çok sık rastlanır. Daha çok 19.yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında dokunmuş olan bu kilimler, Türklerin buradan ayrılması ile dokunmaz olmuştur.

ŞEBEKE, Geometrik bezemelerle kafes örgü. Türk mimarisinde evlerde pencerelere, merdiven korkuluklarına, şömine önlerine, camilerde hünkâr ve kadın mahfillerine, maksurelere, minare şerefelerine, minberlere, türbelerde

sanduka çevresine yerleştirilen şebekeler taş, ağaç ve madenden yapılmıştır. Pencere ve merdiven korkulukları şebekeleri ağaç örgülüdür. İstanbul'da Eyüp Sultan, Konya'da Mevlâna Türbesi'nde gümüş şebekeler bulunduğu gibi, genellikle camilerde minber, kürsü, şerefe şebekeleri taş oymadır. Geometrik motiflerin,arabesklerin, XIX. yüzyıldan itibaren de Barok süslemeleri ve poliponların yer aldığı şebekeler, mimarî süslemenin çeşitlilik ve zenginliği ile önemli bir dalıdır.

ŞEKERLİK, Konuklara şeker ikramında kullanılan özel tabak. Altın, gümüş, bronz gibi madenlerden yayvan, ajurlu, sepetli yapıldığı gibi, camdan, porselenden yapılanları da vardır. Üzeri kapaklı, tombak biçiminde olanları daha yaygındır. Gümüş zarflı cam şekerlikler de yapılmıştır.

Cam şekerlik

ŞEMSE, Güneş anlamına gelen, yuvarlak veya elips biçiminde süs motifi. Daha çok cilt kapaklarında, kitap tezhiplerinde kullanılır. Cildin mukavvası oyularak içerisine kabartma olarak oturtulan şemselere "gömme", cilt kabından başka renkte olan kabartma şemselere "mülevven", cilt üzerine altın yaldızla basılan şemselere "mülemma", kafes gibi oyularak ciltlere yerleştirilen şemselere "müşebbek", cilt üzerine kalıpla kabartma olarak basılanlarına "soğuk şemse", elips biçiminde şemsenin iki ucunun stilize lâle motifi ile uzantılı süslemesine "salbekli şemse" denir. Şemse motifleri çinilere, kumaş üzerine, kapı, pencere gibi ahşap eşyalara da işlenir.

ŞEMSİYE, Güneşten, yağmurdan koruyucu, saplı eşya. Kadın şemsiyeleri ince kumaşlardan yapılmış ve dantel işlemelerle süslenmiştir. Sapları altın, gümüş kakmalı ve değerli taşlarla süslü olanları vardır. Türkiye'ye Batılılaşma hareketleriyle birlikte girmiş, XIX. yüzyıl ortaları ve sonlarında moda olmuştur.

ŞERBETLİK, Konuklara şerbet ikram edilen kap. Bir tepsi üzerinde şerbet doldurulmuş madenî, cam ve porselen sürahi ile aynı malzemeden kulpsuz bardaklarına "şerbet takımı" denir. Camdan, üzeri çiçek motifi boyalarla süslü Beykoz şerbetlikleri çok tanınmıştır.

ŞEŞPER, Yuvarlak başı altı dilimli topuz. Demir veya ağaç sapı üzerindeki çelik topu dilimlere ayrılmış ve silâh olarak kullanılmıştır. İstanbul Topkapı Sarayı Silâh Dairesi ve Askeri Müze'de süslemeli çeşitli örnekleri sergilenmiştir.

ŞEZLONG, Üzerine oturulup uzanabilecek, ağaç iskelete gerilmiş kumaştan yapılan koltuk, uzun sandalye.

ŞİFA TASI, Yayvan, göbekli, iç yüzeyi yazılı ve tılsımlı, şifa suyu içilen tas. Şifa tasları, tunç, pirinç, bakır ve gümüşten yapılmıştır. 14-19 cm. çapında, 4-5 cm. yüksekliğindedir. İçerisine su akıtılırken etrafa sıçramaması için

Gümüş şerbetlik ve kepçeler

hamam tası gibi göbekli yapılmıştır. Birçok şifa tasının göbek yerinde, küçük, ikinci bir tas daha perçinlidir. Bu ikinci tasın kenarlarına, üzerinde Besmele veya tılsım işaretleri kazılı kırk kurşun veya pirinç levhacık iliştirilmiştir.Tasın iç yüzeyine âyet ve dualar yazılmış, hastalıktan korunma ve kötü nazarlara karşı koyan tılsım ve işaretler konmuştur. Türk Tıp Folkloru'nda önemli bir yer alan bu taslara bazı bölgelerde "Tıhtap" denmiştir. İçerisine konan şifalı sular içildiği gibi, hastalığına göre bu tasla kırk kez banyo alınmaktadır. Etnografya müzelerinde örnekleri görülür.

ŞİLE BEZİ, İstanbul'un ilçelerinden Şile'de, el tezgâhlarında dokunan bir çeşit pamuklu bez. Kendine özgü kıvrımlı dokunuşu ve yollu desenleri ile şile bezinden gömlek, elbise, peçete, bluz yapılır.

ŞİP, Çok ince, gümüş tellerle işlenmiş, bir çeşit ipekli kumaş. Bursa, İstanbul el tezgâhlarında dokunmuştur. Şipten giyim eşyası, bohça, yastık örtüsü vb. yapılmıştır. Konya ve Bursa Türk-İslâm eserleri müzelerinde ve başka müzelerde örnekleri vardır.

ŞİRAZE, Bir kitabı cilde bağlayan dikiş ipliklerine tutturulan ibrişim örme şerit. Türk cilt sanatında kitabı ve cildini süsleyen malzemelerden biri.

ŞİŞHANELİ TÜFEK, Namlusunda altı yiv bulunan tüfek. Altı yivli şişhane topları da yapılmıştır. 1862 yılında Osmanlı ordusu için üç bin adet "Şişhaneli Tüfek" yaptırılmış ve bu sebeple Sultan Abdülaziz adına altın-gümüş iki madalya da çıkarılmıştır. Bu madalyalara "Şişhaneli Tüfek Madalyası" denir.

ŞİTARÎ, İpek ve pamukla dokunan ince kumaş. Üzeri çubuklu olanlarına yollu şitarî denir.

ŞÖMİNE, Oda ve salonda, içerisinde odun,kömür yakılan, önü açık ocak. Türk mimarisinde, genellikle duvara açılan nişlere tuğla, mermer, alçı ve çiniden yapılmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren saray, köşk, yalı, konak ve evlerde yer alan konik biçimli çini şömineler, XIX. yüzyıl sonlarında dört köşe mermer şöminelere dönüşmüştür. Günümüzde şömineler salonlarda dekoratif olarak yer almaktadır.

ŞÜKÛFE, Çiçek anlamına gelmekle birlikte, Kuran ve yazma kitapların baş taraflarına yapılan çiçekli süslemeye de "şükûfe" denir. Şükûfe, altınla sıvanmış kâğıt üzerine üstübeçle de yapılır.

ŞÜKÛFEDAN, İçerisine çiçek konulan çini, cam, porselen, gümüş, bronz vazo. Genellikle ince boyunlu sürahi biçimindedir.

TABAK, Kenarları yayvan, ortası az çukur, yemek kabı. Saray ve konaklar için altın, gümüş tabaklar yapılmıştır. Osmanlı sanatında İznik ve Kütahya çini atölyelerinde yapılan seramik tabaklar çok tanınmıştır. İznik tabakları klâsik Osmanlı motifleri (servi, karanfil, lâle, nar, sümbül, kavrım dallar) ile süslenmiştir. Ayrıca kuşlu, gemi resimli tabaklar da vardır. Avrupa ve Amerika'daki birçok müzede İznik tabakları (XVI. ve XVII. yy) yer alır.

Seramik tabak. İznik XVII. yy. (İstanbul-Çinili Köşk Müzesi)

TABAKA, Tütün veya sigara kutusu. Altın, gümüş, pafon tabakalar oyma, kazıma, kabartma desenlerle süslüdür. Özellikle gümüşleri savatlı yapılır. Tahta olanları, altın, gümüş, sedef, fildişi, kemik kakmalı, bağa, mika sigara tabakalarının altın, gümüş süsleme olanları vardır.

TABANCA, Genellikle ahşap bir kabza ve yatağa yerleştirilmiş demir bir namlusu ve ateşleme mekanizması bulunan silâh. Kabza ve ahşap bölümleri sedef, fildişi, altın, gümüş kakma, çakmaklı veya kapsüllü, ağızdan dolma eski Türk tabancaları bugün de antika piyasasında çok yaygın ve eski örneklerine göre yapılmaktadır. Askerî müzelerde ve müzelerin silâh koleksiyonları arasında sanatlı, eski tabancalardan çeşitli örnekler yer alır.

TABLET, Milâttan Önce IV. bin ile Milât arasında Mezopotamya'da (Sümer, Asur ve Babillilerde) üzerine çivi yazısı yazılarak pişirilmiş, yassı kil levha. Anadolu'da Hititlere ait de yazılı tabletler bulunmuştur. Özlü çamur (kil) hazırlandıktan sonra, üzerine ağaç çivi veya kamış batırılarak yazılmış, daha sonra bu yazılı levhalar güneşte kurutulmuş veya özel fırınlarda pişirilmiştir. XIX. yüzyılda çivi yazısının okunmasıyla tabletler, tarihî belgeler olarak değer kazanmış, birçok tarihî olay aydınlanmıştır. Tabletler üzerinde siyasî, iktisadî, dinî, hukukî, edebî metinler, matematik, astronomi ile ilgili bilgiler yazılıdır. Boyları 3-30 cm. arasındadır. Bazı tabletlerin dışında ayrıca üzeri yazılı mahfaza (zarf) vardır. Anadolu'da Hititlerin başkenti Hatuşaş (Boğazköy) ve Asur

Çivi yazılı tablet ve zarf.
(Ankara-Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

ticaret kolonilerinin merkezi Kaniş (Kültepe) kazılarında bulunan tabletler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde, ayrıca İstanbul Arkeoloji Müzesi Eski Şark Eserleri Bölümü'nde korunmaktadır. Bu müzede 74 bin tablet vardır. Hatuşaş'ta bulunan Hitit İmparatorluk dönemine ait (M.Ö. 13. yüzyıl), çivi yazılı ünlü "Kadeş Antlaşması" tableti, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir.

TABLO, Duvar, pano ve sehpalara asılan resim levhası. Muşamba, bez, deri, kanaviçe gibi tuvallere veya tahtalara yapılan resimler çerçeveli veya çerçevesiz asılıdır. Genellikle tablo deyince akla çerçevelenmiş resim gelmektedir.

TAÇ, Kral, kraliçe ve hükümdarların asalet, hükümdarlık sembolü olarak başlarına giydiği, değerli taşlarla süslü madenî başlık. Taç, İlkçağlardan beri hükümdarların başındadır. Eski Mısır ve Mezopotamya'da, Anadolu'da, Yunan ve Roma'da, Bizans'ta, Ortaçağ Avrupa krallarında hatta, Yeni ve Yakınçağ krallıklarında, taç, bir sembol olarak çeşitli biçimleri ile varlığını sürdürmüştür. Bugün birçok ülkenin müzelerinde, hazine dairelerinde çok değerli tarihî taçlar yer almaktadır. İslâm ve Türk devletlerinde sultanlar, madenî taçlardan daha çok, değerli taşlar ve tuğralarla süslü destarlı kavuklar giymişlerdir. Türk sanatında, taç, ayrıca tarikat başlarına verilen ad olarak da bilinmektedir.

Avusturya İmparatoru II. Rudolf'un Tacı
(Viyana-Sanat Tarihi Müzesi)

TAHT, Hükümdarların oturduğu süslü koltuk. Taht, çok eski devirlerden beri hükümdarlık alâmeti olmuş, tahta oturmak, hükümdar olmak anlamına gelmiştir. Tahtlar, ağaçlardan yapılmış, üzeri altınla kaplandığı gibi değerli taşlarla da süslenmiştir. Topkapı Sarayı'nda Osmanlı sultanlarının kullandığı çok değerli tahtlar sergilenmektedir. Bunlar arasında altın kaplamalı, fildişi, sedef kakmalı, elmas, yakut, zümrüt gibi taşlarla süslü tahtlar gerçek şaheserlerdir. Ayrıca, Topkapı Sarayı'ndaki Nadirşah Tahtı, dünyanın en değerli

Osmanlı Tahtı
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

tahtları arasındadır. Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Selçuklu Tahtı, ağaç işçiliğinin en güzel örneklerindendir.

TAHT-I REVAN, İnsan omzunda taşınan veya at, katır, deveye yüklenerek götürülen portatif, üzeri örtülü taht. Perslerde, Eski Yunan ve Roma'da insanların "kölelerin" omzunda taşıdığı ve özellikle asil kadınların bindiği taht-ı revanlar meşhurdur. Osmanlıların son zamanlarında, sûrre alayı törenlerinde, sûrre emirinin bindiği taht-ı revan bir gelenek olarak korunmuştur.

TAKATUKA, Tütün içilen çubuğun külünün silkildiği, yayvan kül tablası. Takatuka ağaçtan yapılarak üzeri gümüşle kaplanmıştır. Odanın tam ortasına konan takatukalara çubuğun lülesi oturtulur, tütün yandıkça külü dökülürdü. Seramikten yapılmış süslü takatukalar da vardır.

TAKKE, İnce kumaştan yapılan ve külahın altına giyilen başlık. Takke, kumaşlardan dikildiği gibi el örgü olarak da yapılır, desenlerle süslenir. Kadınların da süs olarak başlarına süslü takkeler giydiği görülmüştür.

TÂLİK, Hat sanatında bir yazı çeşitidir. Tevkiî, rık,'a, nesih yazı çeşitlerinden meydana gelen tâlik yazı, ilkin İran'da XI. yüzyıldan sonra yazılmaya başlamış, Timurlular devrinde çok kullanılmış, XV. yüzyılın başlarında İran'da Tebrizli Ali adında bir hattatın kaleminde üslûplaşarak gelişmiştir. İranlı Hattat İmad'ül Hüseynî, tâlik yazının en güzel örneklerini vermiştir. Osmanlılarda, tâlik yazının yaygın olarak kullanılışı XVIII. yüzyılda başlamıştır. Hattat Kâtipzade Mehmed Refî, daha sonra Mehmed Esad Yesarî ve oğlu Yesarîzade Mustafa İzzet, Türk talîkinin en gözde üstatları arasındadır. Tâlik yazı ile divânlar, manzum eserler, levhalar, hilyeler yazılmıştır. Tâlikin nesih yazı ile birleştirilmesinden "nestâlik" adlı bir yazı çeşiti doğmuştur. (Bak: Nestâlik).

TAMBUR, Yay ve mızrapla çalınan, uzun saplı telli saz. Tambur 1.35 cm. boyunda, yarım küre şeklinde gövdeli, yüzü ince tahtadan bir kapakla örtülü dört çift, çelik ve pirinç telli olup, son yıllarda Türk müzisyenler tarafından geliştirilmiştir.

TAMBURA, Bağlama ailesinin en yaygın çalgısıdır. Teknesi 38-40 cm., sapı 50-52 ve toplam boyu 110-115 cm'dir. Üzerinde altta 3, ortada 2 (bazen de 3) ve üstte 3 olmak üzere 8 tel vardır.

Tambura aktarımcı bir çalgıdır. Tambura için notalar Sol açarı ile yazılagelmiştir. Bu durumda sesler yazıldığından bir tam beşli aşağıdan duyulur.

Tambura çalınacak ezginin tonalitesine göre değişik biçimlerde akortlanır. En yaygın akort biçimi **"kara düzen"** ya da **"bozuk düzen"** denilen ana biçimdir. Bu biçimle alt tellerden ikisi **Re_4**, biri **Re_3**, orta tellerin ikisi de **Sol_3** (biri sırma tel ise); üst tellerden

ikisi **Do_4**, biri **Do_3** seslerine akortlanır. Tamburanın bundan başka **misket düzeni, bağlama düzeni, müstezat düzeni, abdal düzen** gibi adlarla anılan akortları vardır.

TAMBURA NAĞARA, Çapı 35-40 cm. olan bir çeşit küçük davuldur. Koltuk altına ya da zaman zaman iki diz arasına yerleştirilerek çalınır. Nağarada oldukça zengin ritim ve tınılar elde edilebilir. El ile nağara yüzünün ortasına vurmaya **orta vuruş,** kenarına vurmaya **yan vuruş,** parça çırparak kenara yapılan vuruşlara **çırtma,** elin bütünüyle yapılan vuruşlara **şapalag,** iki elle peş peşe yapılan seri vuruşlara **tremolo** denmektedir.

TANAGRA HEYKELCİKLERİ, İlkçağlarda, özellikle pişmiş topraktan yapılan kadın ve çocuk figürleri. M.Ö. 300'den sonra bol miktarda yapılan ve çoğu Helenistik devirlere ait olan bu heykelcikler, Yunanistan'daki Tanagra Köyü Atölyeleri'nde yapılmış, daha sonra Anadolu'ya yayılmıştır. Elbiseleriyle, boyalı olarak yapılan heykelcikler, mezar buluntuları arasında yer alır.

TAR, Kuzeydoğu Anadolu ile Azerbaycan'da çalınan tezeneli çalgılardır. İki çanaklı ve göğsü sığır yüreği zarı ile kaplı bir tekne ile bir saptan oluşur. Sapın sonunda aşıklık bulunur. Tüm uzunluğu 80-95 cm'dir.

Tar, Azerbaycan'da aktarımcı bir çalgı özelliğindedir. Alt tel orkestra eşliğinde ikisi **Si_3** solo çalgı ve mugam eşliğinde Sibemol **3**, **Si_3** ve **Do_4,** mugam operalarında ise **La_3** seslerine akortlanır. Türkiye'de ise yalnızca **Do_4** akordu kullanılmaktadır.

Tar için notalar Do (Mezza soprano) açarı ile yazılır. Sesler yazıldığı gibi duyulur. Tarın 11 teli vardır. Ezgiyi çalmaya yarayan teller altta 2 ağ sim, ortada 2 sarı sim, 2 gök sim olmak üzere 6 tanedir. Bunlardan sonra yukarıya doğru "zenk simler" denilen şadece dem tutmaya yarayan teller gelir. Alttaki iki tel **Do_4** sesine, ortadaki iki tel **Sol_3** sesine, üstteki iki telden biri **Do_4,** öteki **Do_3** seslerine akortlanır.

TARAK, Saç ve sakalları taramak ve saç takısı olarak kullanmak üzere ağaçtan, kemikten, fildişinden, madenden yapılan dişi alet. İlkçağlarda kemikten yapılanların saçları taramakta, uzun dişli ve kavisli, geometrik desenlerle süslü, bronzdan yapılanların saç topuzunu tutturmakta kullanıldığı sanılmaktadır. Helenistik ve Roma devirlerinde şimşirden, kemikten, fildişinden yapılmış tarakların kullanıldığı kazı buluntularından anlaşılmaktadır. Bizans sanatında süslü taraklar önemli bir yer alır. Türk sanatında tarak ince ve kalın dişli olarak, kadınlarda saçları taramak, saç kıvırmak, hotoz bağlamak ve saçları toplamak için her devirde en süslü örnekleriyle kullanılmıştır. Osmanlı devrinde altın, gümüş ve değerli taşlarla süslü saray tarakları, ayrıca berber, hamam ve gelin tarak türleri bu alanda zengin çeşitler meydana getirir.

TAŞBASKI, Litografi de denir. Düz yüzeyli taş (mermer) üzerine yağlı kalem veya yağlı suluboya ile yapılan resim ve yazıların asitle işlem görmesinden sonra üzerine konan kâğıtların silindirden geçirilmesi ile yapılan baskı. Halk resimlerinden çoğu bu teknikle basılmış, sonradan boyanmıştır.

TAŞPINAR HALISI, Taşpınar, İç Anadolu Bölgesi'nde, Niğde-Aksaray'a bağlı bir kasabadır. Halıcılığı ile ün yapmıştır. Malzemesi tümüyle yün olan Taşpınar halılarının başlıca rengi kırmızı ve mavidir. Bunun yanında kirli beyaz, uçuk yeşil, kahverengi ve siyah renkler de yardımcı olarak kullanılır. Renkler kökboyalardan yapıldığı için solmaz. Halılar Gördes düğümü denilen Türk düğümü tekniği ile dokunur. Bordürleri ile köşeler, çiçek, gülbezek ve öteki bitkisel motiflerle süslüdür. Göbekteki oval madalyonları yine çiçek dolguludur. Taşpınar seccadeleri mihraplı ve kandillidir.

Taşpınar Halısı
(Kemal Milaslı Koleksiyonu)

TAVAN GÖBEĞİ, Kapalı bir mekânı örten düz, yatay yüzey. Genellikle Türk yapısı ev tavanları ahşaptır. Tavanlar tahta çubuklarla süslendiği gibi, kalemişi nakışlarla da süslenir. Özellikle bu süslemeler tam ortasında yoğunlaşır. Buna tavan göbeği denir. Birçok tavan göbekleriyle birlikte eski yapılardan sökülerek müzelere kaldırılmış, birçokları da yerinde korunmaya alınmıştır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, Ankara Etnografya müzeleri başta olmak üzere Türkiye'de pek çok müzede tavan ve göbekleri bulunmaktadır.

TAVLA, Doğu ülkelerinde zarla oynanan bir oyun. İlkin İran'da oynanmış, daha sonra Orta ve Yakındoğu'da yaygınlaşmıştır. Ağaç tablası sedef, bağa, fildişi, altın, gümüş tel kakmalı, pulları kemik, fildişi, abanoz olanları vardır.

Tavla

TEBER, Baltaya benzer bir çeşit silâh. Demir veya ağaç bir sapın ucuna geçirilen bir tarafı yarım hilâl biçiminde keskin, diğer tarafı mızrak ucu gibi sivri veya iki tarafı da genişliğini yarım hilâl biçiminde kesici demirden yapılmıştır. Teberleri, Osmanlı sarayında saray baltacıları ve padişahın yanında bulunan peykler taşıdığı gibi, bazı tarikat dervişleri, özellikle Bektaşîler, keşkülle birlikte taşırlardı. Saraçların deri kesmek için kullandıkları ağzı hilâle benzer el bıçağına da teber denmiştir.

TEF, 30-35 cm. çapında ve 4-6 cm. genişliğinde bir kasnak ile bu kasnağın bir tarafına gerilmiş deriden

oluşan bir çalgıdır. En iyi tefler ceviz ağacından ve keçi derisinden yapılanlardır.

Tef bir elde tutularak çalınır. Tefi tutan elin parmakları ile yapılan vuruşlar, ezginin hafif zamanını belirler. Bu vuruşlara **çırpma** denir. Öteki el kuvvetli zamanlarda tefin ortasına, hafif zamanlarda tefin kenarına vurur.

Kasnağın üzerinde ziller bulunan tef çeşitine **zilli tef** denir. Doğu Anadolu'da 10 zamanlı karma usul ile çeşitli usullerin üçerli şekillerinde tef özel bir biçimde çalınır ki, buna sallama denir.Oldukça ustalık isteyen bu çalış biçimi, ezgiye başka bir güzellik katar.

Zilsiz tefin büyüklerine Anadolu'da **daire,** Azerbaycan'da **kaval** denmektedir. Bunlarda kasnak içi çemberinde bir sıra zincir bulunur.

TEKKE EŞYALARI, Mevlevî, Bektaşî, Rifaî gibi tarikatlara ait dergâh ve tekkelerde kullanılan eşya. Bektaşî dervişlerinin taşıdığı keşkül, teber, nefir, teslim taşı, Mevlevî dervişlerinin kullandığı pazarcı maşası, müttekâ, topuz, Rifaîlere ait şiş, zincir, tarikat taçları (başlıkları), giyim eşyaları (hırka, cübbe, tennure, haydari, destegül vs.) müzik aletleri (ney, kudûm, halile, tef (daire), rebab vs.) tekke mutfağında kullanılan kazan, somat, kepçe, lenger, tas vs. âyinlerde zikir tespihi, post, tümü birden tekke eşyası olarak adlandırılır.

TELKÂRÎ, Altın veya gümüş telleri eğip bükerek desenler yapma ve bu desenleri birbirine ya da bir zemine kaynakla tutturma tekniği. Telkârî süsleme işçiliğinin M.Ö. üçüncü binden itibaren Mezopotamya'da ve Mısır'da, M.Ö. 2500 yılından sonra da Anadolu'da uygulandığı, arkeolojik kazılarda meydana

Telkârî süs takıları

çıkan bu tür süslemeli eserlerden anlaşılmaktadır. İlkçağlarda altın ve gümüş levhaların tel tel şeritler halinde kesilerek bunların taş veya tunç bir yüzeyde yuvarlak teller yapıldığı, daha sonra tel yapımı için "delikten çekme" tekniği kullanıldığı bilinmektedir. Çeşitli kalınlıkta tel çeken telkârî ustası, bunları spiral veya yapacağı desene göre bükmekte, birbirine lehimlemektedir. Bunun yanında, çeşitli biçimlerde hazırlanmış altın ve gümüş taneciklerinin yan yana lehimlenmesi ile elde edilen süslemeye "granül tekniği" denir. Telkârî işçilikte süs takıları, fincan zarfları, tepsiler, tepelikler, kemer ve tokaları vs. gibi eşyalar yapılmıştır.

Telkârî gümüş toka ve yüzükler

TEMREN, Mızrak ve okların ucuna geçirilen delici ve kesici, sivri demir. Demir parmaklıkların uçlarına takılan sivri süslemelere de temren denir. Temrenlerin gövdeleri konik, köşeli ve oluklu olduğu gibi geriye doğru çıkıntılı uzantıları da vardır.

TENNURE, Mevlevî giyiminde sema eden dervişin (semazen) giydiği uzun, geniş etek. Genellikle beyaz bezden dikilir ve etek uçlarına, dönerken açılmayı sağlamak üzere kalın, beyaz bezden zırh geçirilir. Tennure omuzlardan yelek gibi tutturularak giyilir ve bele kalın bir kuşak (Eliflâmed) sarılır.

TENTENE, Aslı "dantela". Halk dilinde "tentene" olarak söylenmiştir. (Bak: Dantela)

TEPELİK, Anadolu'da kadınların başlarına giydiği süslü başlık. Genellikle, ortası bombeli, yuvarlak bir tacı vardır. Göbeğine kırmızı bir cam taşı yerleştirilmiştir. Tacın üzeri kıvrım dal, rozet ve yaprak motifleri ile süslüdür. Genellikle süslemede savat tekniği kullanılır. Tepeliğin çevresinden sıra zincirler sarkar. Zincirlere gümüş ve nikel paralar bağlıdır. Alnın ortasına gelen bölümdeki üç sıra zincir sallantı, armudî bir plâkaya tutturulmuştur. Plâkanın ortası yeşil, mavi cam boncuklu, kenarı bölümlü tel çevrilidir. Plâkanın altından sarkan zincirler üzerinde de yine paralar asılıdır. Bazı tepeliklerin tası, bombeli telkârî işçilikte yapılmıştır. Zincirlerde paraya benzer penesler asılıdır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, daha başka müzelerin etnografya bölümlerinde, eski eser koleksiyonlarında çeşitli örnekleriyle tepelikler görülür.

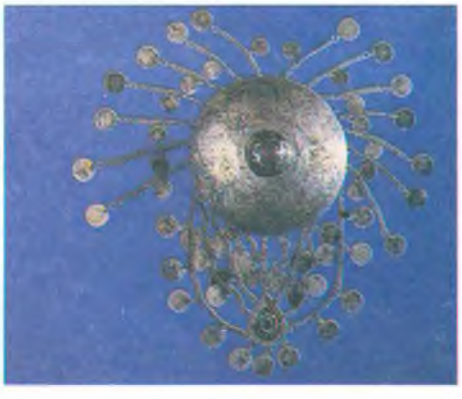

Tepelik (Ankara-Etnografya Müzesi)

TEPSİ, Maden, cam, emaye ve ağaçtan yapılan, bardak, fincan, tabak vb. eşyaların taşındığı kenarlı, kenarsız tabla. Kulplu, kulpsuz olanları vardır. Tepsiler genellikle yapıldığı malzemeye göre süslenir.

Altın tepsi ve sürahisi (Viyana-Sanat Tarihi Müzesi)

TEPSİ (MANZARALI), Üzerine renkli resim ve manzaralar yapılan teneke tepsiler. 18. yüzyılda Avrupa'da yaygınlaşan bu tür tepsiler, 19. yüzyıl ortalarında Osmanlılar'a da ihraç edilmiş veya Avrupa'ya sipariş edilmiştir. Türkiye'de âdeta modalaşan ve hemen her evde bulunan bu kahve, şerbet tepsileri genellikle İstanbul manzaraları ve

mimari anıtlarıyla süslüdür. Bugün antika piyasasında görülmektedir.

TERAZİ, Ağırlık ölçü aleti. İlk örnekleri yatay bir eksenin iki ucuna üç bağla tutturulmuş kefelerden yapılmıştır. Eksen ve kefeler ağaçtan yapıldığı gibi madenden de yapılmıştır. Anadolu'da ağaç kefeli basit teraziler çok yaygındır. XIX. yüzyıldan itibaren mekanik teraziler kullanılmıştır.

TERRA-KOTA, Arkeolojide "pişmiş toprak" anlamına gelen İtalyanca bir terim. Çamurdan yapılarak sırlanmadan fırında pişirilen heykel, vazo, kap kacağa terrakota denir.

TESPİH, Bir ipe dizili, çeşitli maddelerden yapılan belirli sayıda taneler. Tespih, aslında bir ibadet eşyasıdır. Tespihin doksan dokuz tanesi, Allah'ın "Esma'ülhüsna" denilen doksan dokuz adının sayılmasıdır. Namaz sonunda, ilk otuz üç tanesi ile "süphanallah", ikinci otuz üç ile "Elhamdülillah", son otuz üç tane ile "Allahüekber" sözleri tekrarlanır. Bundan sonra okunan dua ile yüz sayısı tamamlanmış olur. İslâmda ibadetin bir gereği olan tespih, otuz üçlük ve doksan dokuzluk dizileri ile, aynı zamanda bir sanat dalı olarak gelişmiş, tespih yapan tezgâhlar açılmıştır. Teship yapımında zümrüt, yakut, lâpis, firuze, akik, yeşim, yıldıztaşı, necef, kantaşı, şah, maksuttaşı gibi değerli taşlar, sedef, inci, mercan gibi deniz ürünleri kullanılmış, ayrıca fildişi, deve dişi ve kemiği; bağa, keçi, manda, geyik, gergedan boynuzu tespihler yapılmıştır. Kehribar, oltutaşı, lületaşından yapılan tespihler de vardır. Abanoz, zeytin çekirdeği, gül ve sandal ağacı, demirhindi, sakızağacı, kuka gibi ağaç kökenli tespihlerle birlikte kristal, Beykoz boncuğu gibi cam tespihlerin de yapıldığı görülür. Tespihlerin otuz üçlük bölümlerini ayıran ayrı parçaya "nişâne" iki ucu birleştiren ve genellikle çok süslü yapılan parçaya da "imâme" denir. Altın, gümüş ve ibrişim püsküllü imâmeler, imâmelerin ucuna takılan değerli taşlar dizili veya altın, gümüş tel örgülü saçaklar, tespihe ayrı bir güzellik verir. En iyi tespihler, Osmanlılar devrinde İstanbul'da yapılmış, İstanbul'da yüzlerce tespih atölyesi açılmıştır. Tespiherin çok ufak tanelilerine "zenne" yani kadın tespihi denir. Bir de, genellikle ceviz ve ıhlamur ağacından yapılan, iri taneli en büyüğü 999'luk "zikir tespihleri" vardır. Bunlar tekke tespihleri olup "zikir" âyinleri sırasında, bir daire çevresine oturan dervişler tarafından elden ele çekilen tespihlerdir. Tespih, Türkiye ve İslâm ülkelerinde çoğunlukla 33'lükleri cepte taşınan ve elde bulundurulan bir "alışkanlık" olarak yaygınlaşmıştır. Kâbe'yi ziyaret eden hacıların eşe-dosta en büyük hedeyileri tespihtir. Türkiye'deki birçok müzede, büyüklü-küçüklü tespih koleksiyonları bulunduğu gibi, pek çok tespih meraklısı, çok değerli tespih koleksiyonları meydana getirmişlerdir.

TESLİM TAŞI, Bektaşî babalarının boyunlarına veya kemerlerine taktıkları on iki köşeli Hacı Bektaş taşı. On iki köşe, Bektaşîlikte on iki imamı temsil eder. Teslim, tarikat ilkelerine bağlılık anlamına gelir. Kimi Bektaşîlerin kulaklarına taktıkları madenî küpeye de "teslim halkası" denir.

TESTİ, Kulplu, geniş gövdeli ve dar boğazlı, pişmiş topraktan su kabı. Tezgâh veya çömlekçi çarkından çekilen

testilerin sırla süslenenleri de vardır. İlkçağlardan beri çeşitli örneklerde yapılmış ve kullanılmıştır.

TEVKİÎ, Hat sanatında bir yazı türü. Nesih yazıya benzer, rahat ve düzenli bir üslûpla yazılan tevkiî, Türk hattatlarının elinde gelişmiş, başka yazı türleri ile birleştirilerek yeni üslûplar yaratılmıştır. Hattat Şeyh Hamdullah bunun en güzel örneğini vermiştir.

TEZGÂH, Halı, kilim, bez ve kumaşın dokunduğu ağaç çatkı. Genellikle şimşir, ceviz gibi sert ağaçlardan yapılmıştır. Aralarında ağaç oyma, sedef, kemik kakmalarla süslü olanları vardır.

TEZHİP, Genellikle el yazması kitapları, yazı levhaları, murakkaları altınla süsleme. Tezhiplenecek kâğıt yüzeye motif kalıpları çıkarıldıktan sonra, bu yüzeylere özel bir ustalıkla, çok ince altın varaklar yapıştırıldığı gibi, altın yaldız mürekkep halinde fırça ile çekilir. Tezhiplenen sayfalar ayrıca boyalarla süslenir. Türklerde tezhip sanatı, Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra bir meslek dalı olarak gelişmiş, Uygur sanatından Büyük Selçuklulara, bu yolla Anadolu Selçuklularına geçmiştir. Anadolu Selçukluları devri XIII. yüzyılında Konya'da şaheser tezhip örnekleri verilmiştir. Bugün Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan 1278 tarihli en eski Mesnevi nüshasının tezhipli sayfaları, bu sanatın Selçuklularda ne kadar ileri gittiğini göstermeye yetmektedir. Selçuklulardan Beyliklere, buradan Osmanlı sanatına geçen ve XVI. yüzyılda Osmanlı sanatında üslûplaşan Türk tezhibi, özellikle Kuran yazmalarında şaheser örnekleri vermiştir. Osmanlı sarayında ve devletin himayesi altında başlıbaşına bir güzel

Tezhipli Bir Kuran sayfası

sanat dalı olarak süregelen tezhip sanatı, XIX. yüzyıl başlarından itibaren yeni bir döneme girmiş, tezhip ustaları, klâsik üslûbun dışında, barok kıvrımlar, natürel çiçekler ve çok renklilikle yeni bir üslûbun yaratıcısı olmuşlardır. Bugün Türkiye'de, Türk ve İslâm eserlerinin sergilendiği her müzede, yazma eserler bulunduran kütüphanelerde Türk tezhibinin yüzlerce, binlerce örneği yer almaktadır.

TİRKEŞ, Meşinden yapılan ve sırtta taşınan ok torbası. Tirkeşlerin üzeri altın ve gümüş sırmalarla süslü olanları vardır. Bu çeşit tirkeşlerin en güzel örnekleri Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir. Süvarilerin (sipahilerin) tirkeşleri eğerlerine bağlıdır.

TIHTAB, (Bkz: Şifa Tası)

TİRŞE, Deriden yapılan ince parşömen. Dana, koyun, keçi,ceylan derisinin özel atölyelerde ince ve yumuşak, gök yeşili, beyaz, sarı, kırmızı renklerde kâğıt haline getirilmesiyle elde edilir.

Tirşeler üzerine yazı yazıldığı gibi kitap cildi üzerine de geçirilir.

Tirkeş ve oklar

TILSIM, Hastalıklardan, kötü nazarlardan korunmak, hayatta başarılı olmak, sevdiğine kavuşmak, şirin görünmek, çocuk istemek gibi insanoğlunun bitmek tükenmek bilmeyen istekleri için yapılan dualı, çoğu el şeklinde pirinç veya bakır levhalar. Bunların 6 köşeli "Mühr-ü Süleyman" şeklinde olanları da vardır. Mühür gibi kâğıtlara, bezlere basılır. İsteyen bunları üzerinde taşır. Dört köşe olanlarında şifreli harfler, gizli işaretler vardır. Yılan, çıyan resimli olanları da görülmüştür.

TILSIMLI GÖMLEK, Genellikle savaşlarda zırh altına giyilen ya da bazı hastalara şifâ bulması için giydirilen, kısa kollu, önü yırtmaçlı, yakasız gömlek. Beyaz bezden dokunmuş, üzerine Kuran âyetleri, dualar, cefr ve vefkler (tılsım işaretleri) yazılmıştır. Ayrıca madalyonlar, geometrik desenler, rumî motiflerle de süslü tılsımlı gömleklerden örnekler, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi ve Vakıflar Yazı Sanatı Müzesi'nde bulunduğu gibi, ilginç bir örnek de Konya Mevlâna Müzesi'nde "Sultan Veled'e ait destegül" adıyla sergilenmektedir.

TIRAŞ ÖNLÜĞÜ, Tıraş olurken başa geçirilip omuzlardan göğüs üzerine dökülen örtü. Başın geçmesi için ortası oyuk ve önü yırtmaçlıdır. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Atina Benaki Müzesi'nde ve daha başka müzelerde Osmanlı dönemi, işlemeli tıraş önlükleri yer alır.

Tıraş önlüğü. Osmanlı, XIX. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

TOKA, Kemerlerin ön bağlantı uçlarında kemeri bağlayan, genellikle madenî halka veya plâka. İlçağların Anadolu'sunda, Doğu Anadolu'da zengin bir kültüre sahip Urartuların altın, gümüş, bronz, kabartma figür ve desenlerle süslü kemer ve tokaları, Adana, Van ve daha başka müzelerde yer alır.

Tıraş önlüğü.
(İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

Romalıların kayış kemerlerde dilli ve madalyonlu tokalar kullandıkları bilinir. Ortaçağ Avrupa'sında kemer ve tokalar kadın ve erkeklerin süs eşyası olarak çeşitli örnekleriyle dikkat çekicidir. Orta Asya'da, Turfan'da, Altaylar'da yapılan arkeolojik kazılarda pek çok madenî kemer tokası bulunmuştur. Bundan da Türk kavimlerinin kemer ve tokaya büyük önem verdikleri anlaşılmaktadır. Özellikle Hunlar, altın, gümüş gibi madenlerden çok süslü tokalar kullanmışlardır. Avarların, İskitlerin harpi, grifon, sfenks gibi mitolojik hayvanlarla süslü tokaları ünlüdür. Türkler, giyim kuşamlarında sosyal ve ekonomik durumlarına, özel zevklerine göre kemer ve tokalar takmışlardır. Bu tokalar altın, gümüş, bronz, bakır gibi madenlerden, maden işçiliğinin bütün hünerleri kullanılarak yapılmış, üzerleri mercan, akik, firuze gibi taşlarla süslenmiştir. Elips, yuvarlak, yaprak biçimindeki toka aynaları genellikle gümüş savatlı ya da telkârî süslemelerle Anadolu kadın giyimine ayrı bir güzellik vermiştir. Türk kemer tokalarının örnekleri müzelerde sergilendiği gibi, özel koleksiyonlarda da pek çok örneği yer alır.

Toka ve kemer
(İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

TOKUÇ (TOKAÇ), Çamaşırı su içinde döğerek temizlemeye yarayan kulplu, yassı tahta. Anadolu halk sanatı ağaç işçiliği arasında kulpları oyma ve dağlamalarla süslü tokuçlar görülür.

TOLGA, Eski Türk komutanları ve askerlerinin başlarına giydiği demir başlık, daha sonra tolga (miğfer) adını almıştır. Altın ve gümüş kakma yazılar ve desenlerle de süslenen tolgalar tavulga, tobulga adları ile Orta Asya Türk kavimleri tarafından savaşlarda kullanılmıştır.

TOMBAK, Bakır ve çinko alaşımından yapılan ve üzerine altın yaldız çekilen şişkin kapaklı sahan, tabak veya leğençe. Altın kaplamalı bakır mutfak eşyasına da tombak dendiği gibi, son yıllarda kapakları kabartma çiçeklerle süslü, kubbeli porselen tabak ve kâseye de

tombak adı verilmiştir. Asıl tombaklar, altın yaldızlı, kapakları şişkin ve bol çiçekli madenî sofra takımlarıdır.

Tombak sahan. Osmanlı XVIII. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi

TOP, Barut gücüyle gülle, şarapnel ve mermi atan ateşli silâh. Osmanlı ordusundaki ilk top, Yıldırım Bayezid tarafından 1389 yılında Kosova Savaşı'nda kullanılmış, Fatih'in İstanbul'u fethi günlerinde ağır Osmanlı topları, İstanbul surlarını döğmüştür. XVI. yüzyılda daha çok gelişen Türk topçuluğu, Kanunî'nin seferlerinde en önemli silâh olarak yer almıştır. Taş veya demirden, küre şeklinde gülleler atan bu topların çoğu İstanbul'da Tophane'de dökülmüştür. Zamanla toplar yivli yapılmış, kara barut yerine dumansız barut kullanılmış, çeşitleri çoğaltılmıştır. İstanbul Askerî Müzesi ile Deniz Müzesi'nde, Topkapı Sarayı dış avlusunda ve daha başka müzelerde Türk dökümü toplar yer alır.

TOPAK EV, Asya'da göçebe Türk kavimlerinin çok eskiden beri kullandıkları, "yurt" adı da verilen bir çeşit yuvarlak çadır. Bir direğe çatılı ağaç çıta veya dallar, daire plan içinde silindir bir gövde ve üzerindeki yuvarlak bir kubbeyi kafes gibi örer. Bir kapı yeri bırakılarak üzeri keçe veya dokumalarla örtülür. Topak evler, mimaride kubbeli veya kümbetli yapıların örnekleri sayılır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, Ankara Etnografya Müzesi'nde ve daha başka müzelerde örnekleri vardır.

TOPAZ, Kahverengi-sarı renkte, sert, değerli taş. Kavrularak pembe renge dönüştürülen Brezilya topazına "yanık topaz" denir. İskoçya, Saksonya ve Bohemya'da çıkan türleri vardır. Gerdanlık, tespih, yüzük kaşlarında, madenî eser süslemelerinde, baston başlıkları ve ağızlıklarda topaz kullanıldığı görülmüştür.

TOPUZ, Ucu top biçiminde demirden, vurucu silâh. Bir sopa ve zincire bağlı topuzlar olduğu gibi, ağaç veya demir bir sapın ucuna oturtulmuş çelik topuzlar da vardır. Genellikle topları sivri, dikenli ve olukludur. Osmanlı padişahlarına ait, değerli taşlarla süslü topuz örnekleri Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir.

TÖREN KALKANLARI, Osmanlı ordusunda geçit törenleri ve bayramlarda yeniçeri ve sipahilerin kollarına takarak padişah ve sadrazamın önünden geçtikleri, çiçeklerle süslü kalkanlar. Tören kalkanları, yuvarlak kesilmiş deri veya sert tahta üzerine, helezonî olarak söğüt dalları örülmüştür. Ortasındaki bombeli demir göbeği, altın kakma ve yıldız kabartmalarla süslüdür. Söğüt dalları ince ipek iplikle sarılmış ve üzeri, ibrişim iğne işi lâle, karanfil, gül, sümbül motifleriyle işlenmiştir. XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman'ın sefer ordusunda tören kalkanı taşıyan askerler,

Osmanlı Tören Kalkanı. XVI. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

Avrupalıları bir hayli şaşırtmış, "Türkler düşmanlarını çiçekli kalkanlarla karşılıyor" denmiştir. İstanbul Topkapı Sarayı ve Askerî Müze'de bu çeşit tören kalkanlarından örnekler sergilenmektedir.

TRUVA HAZİNELERİ, İlkçağlarda, Çanakkale'ye yakın Hisarlıktepe'de kurulan antik şehir Truva harabelerinde, 1870 yılında, Alman araştırıcısı Heinrich Schliemann tarafından kazılar yapılmaya başlanmış, bu kazılarda Schliemann'ın Truva Kralı Priamos'un gizli hazinesi adını verdiği, altın-gümüş kupalar, hançer ve kalkanlar, saç iğneleri, fibulalar, gerdanlıklar, küpeler gibi çeşitli süs takıları bulunmuştur. Gizlice Atina'ya kaçıran bu hazine, daha sonra Berlin'e götürülmüş, bir süre Charlettenburg Sarayı'nda sergilendikten sonra, Berlin İmparator Müzesi'nde (Pergamon Müzesi) yer almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda Berlin'in bu kesiminin Rusların elinde kalmasıyla, hazine, Ruslar tarafından Moskova'ya taşınarak Puşkin Müzesi'ne verilmiştir. Bugünlerde Türkiye'ye iadesi söz konusudur.

TUBA, Kalın ses çıkaran, geniş konik borulu ve pistonlu, nefesli bakır çalgı. Genellikle askeri bandolarda kullanılır. Orkestra tubaları, ses bakımından ülkelere göre farklıdır.

TUĞ, Makam, rütbe ve iktidarı temsil eden ve bir gönder (sırık) üzerine takılan, at kılından yapılmış alem. Asya'da ilk Türk devletlerinde genellikle Tibet öküzünün kuyruk kıllarından bir topa tutturulmuş, püskül şeklinde yapılırken sonraları at kuyruğu kılları kullanılmıştır. Tepede kılları tutan topun güneşi, kılların da ışınları temsil ettiği söylenir. Tuğ terimi, Uygurlarda kullanılmaya başlamış, Moğol hanları ve komutanları çadırları önüne tuğlar dikmişlerdir. Tuğ, aynı zamanda bağımsızlığın bir sembolü sayılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'ye, Selçuklu sultanı tarafından bağımsızlık sembolü olarak davul, tuğ ve sancak gönderildiği bilinir. Osmanlılarda padişahların yedi veya dokuz, sadrazamın beş, seraskerin dört, vezirlerin üç, beylerbeylerinin iki, sancakbeylerinin bir tuğu vardır. Bu tuğlar, sefere çıkıldığı zaman çadırlarının önüne dikilmiştir. Geçit törenleri ve mehter takımı gösterilerinde de tuğlar yer almıştır.

TUĞRA, Osmanlı sultanlarının imza yerine kullandıkları özel işareti. Tuğra; ferman, berat, mektup gibi resmî belgelere "tuğrakeş" denilen kâtipler tarafından çekilmiş ya da paralar üzerine basılmıştır. Tuğrada belirlenmiş bir şekil vardır. Bu şeklin içine sultanın kendi adı ile birlikte babasının adı ustalıkla istif edilmiş ve etrafı altınla, renkli çiçek motifleri ile süslenmiştir. Oğuz Han'ın nişanından veya Orhan Gazi'nin pençesinden çıktığı ifade edilen tuğralara,

Sultan Murad II'den sonra "El-muzaffer dâima" ibaresi eklenmiş, Mahmud II tuğrasına "Adlî", Abdülhamid II tuğrasına "Gazi", Mehmed V tuğrasına "Reşad" unvanları eklenmiştir. Kanunî Sultan Süleyman'dan bu yana süslü olarak çekilen tuğraların en güzel örneklerini İstanbul Başbakanlık Devlet Arşivi'nde, Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri müzelerinde, Süleymaniye Kütüphanesi'nde, başka müze ve özel koleksiyonlarda, arşivlerde görmek mümkündür.

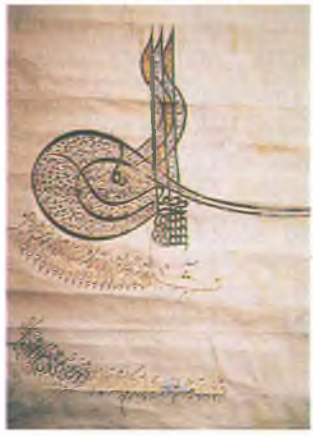

Kanuni Sultan Süleyman Tuğrası. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

TULUM, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde çalınan tulum, delinmeden ve bozulmadan çıkarılmış bir koç tulumu ile bunun kol bölümlerine takılmış **nav** ve **ağızlık**'tan oluşma üflemeli bir halk çalgısı. Nav'ın biçimi biraz ayrı olmakla birlikte yapı olarak çifte sipsiyle aynıdır. Sesi gürdür. Hakimiyeti zordur. Bazı tulumcular parmak boğumlarını ustaca kullanarak kesik kesik de olsa basit iki sesli ezgiler yaratabilmektedirler.

TUNÇ ÇAĞI, Tarih öncesi uygarlıklarında Kalkolitik Çağ'dan sonraki zaman dilimi. Bu çağ ülkelere göre değişir. Anadolu'da M.Ö. 3500 - 1000

Tunç Çağı Tanrı Heykelciği. (Amasya Müzesi)

yıllarına rastlar. İlk, Orta ve Geç Tunç Çağı olarak üç evreye ayrılır. Anadolu'da çeşitli arkeolojik kazılarda Tunç Çağı'na ait bol miktarda eser bulunmuştur.

TUZLUK, İçerisine tuz konarak sofrada bulundurulan küçük kap. İlkçağlardan beri çeşitli biçimlerde, taştan, madenden, camdan, ahşaptan, bağadan, seramikten yapılan bu sofra aracı, çoğu zaman tek, bazen de biberlik ve hardallıkla birlikte küçük tepsisinde yer alır.

TUVAL, Yağlıboya resim yapılan astarlanmış keten bezi. Pamuklu bezden olanı da vardır. Resim yapılacağı zaman şaseye gerilir. Hazır tuvalleri resim malzemeleri satan yerlerde bulunur.

TÜFEK (TÜFENG), Ağaç bir kundak üzerine yerleştirilen çelik namlulu ateşli silâh. XVI. yüzyılın ilk yarısında keşfedilmiştir. İlkin barut ve çakmaktaşından çıkan kıvılcımla ateşlenen

çakmaklı tüfekler, daha sonra mekanizmasında yapılan bir değişiklikle iğneli ve kapsüllü olarak gelişmiş, ucuna süngü takılmasıyla kesici ve dürtücü silâh olarak da kullanılmıştır. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Silâh Dairesi ve Askerî Müze'deki örneklerine göre Türk tüfekleri yalnız silâh olarak değil, aynı zamanda birer sanat eseri niteliğinde yapılmıştır. Kabzaları ve dipçiği fildişi, sedef kakma altın-gümüşlerle süslü tüfekler gerçek birer sanat eseridirler. Türk tüfekleri genellikle İstanbul'da Cibali, Zeytinburnu ve Tophane'deki "tüfekhane"lerde imal edilmiştir.

TÜLBENT, Çok ince pamuklu dokuma. Tülbentten başörtüsü, yemeni, yazma ve sarık (destar) yapılır. Osmanlı saray teşkilâtında padişahların sarıklarını saran, çamaşırlarını hazırlayan "tülbent ağaları" vardır.

TÜLÜ, Yünden ve tiftikten el tezgâhlarında dokunan uzun havlı (tüylü) halı. Tülülerde uzun bırakılan havlar kırkılmadan bırakıldığı için post gibi yumuşaktır. Örtü ve döşemelerde kullanılır.

TÜTSÜLÜK, Dinî bayram ve mevlitlerde kullanılan ve içerisinde güzel kokular yakılan kap. Yarım küre şeklindeki tütsü kapları, buhurdan gibi üç zincirle asılır ve taşınır. Ayaklı tütsüler de vardır. Gümüş, bronz, pirinç gibi madenlerden işlemeli ve kapakları kafes biçiminde delik tütsüler, genellikle İstanbul'da yapılmıştır.

TYKHE, Mitolojide iyi veya kötü Kader Tanrıçası. M.Ö. V. yüzyıldan itibaren adına pek çok tapınak yapılmıştır. Ayrıca, bereket boynuzu ve dümenle temsil edilen Tykhe heykellerine Türkiye'deki arkeoloji müzelerinde rastlanır.

UÇKUR, Şalvar ve iç donunun büzgüsü içinden geçen bel bağı. 10-15 cm. eninde beyaz bez uçkurların iki ucu kılaptan ve ibrişimle işlenir. Örme uçkurların uçlarına püskül bağlanır. İşlemeli veya püsküllü uçlar, genellikle şalvarın bağlantı yerinden dışarı sarkar.

UD, Kısa saplı, alt çift telli, şişkin gövdeli telli saz. Çok eski bir Doğu sazıdır. Udun ilk önce Araplar tarafından kullanıldığı, büyük Türk bilgini Farabî'nin bu sazı geliştirdiği söylenir. Klâsik Türk Müziği'nin baş sazları arasında yer alan udun fildişi, deve kemiği, sedef ve renkli ağaç kakmalarla süslenenleri vardır.

USTURLAP, Gökteki yıldızları, Güneş'i, Ay'ı gözlemek ve ufuk üzerindeki yüksekliği ölçmek için kullanılan astronomi aleti. İlkin Britanyalı Hipparkhos (M.Ö. 190-25) tarafından icat edildiği söylenir. Deniz ve gök usturlapları olmak üzere iki çeşiti vardır. Türk bilim adamları, gök bilimlerinde çok ileri gitmiş ve çeşitli usturlaplar yapmışlardır. Bugün, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde, ikisi Selçuklu devrine (XIII. yüzyıl), dördü Osmanlılara (XVI-XVIII. yüzyıllar) ait olmak üzere altı usturlap bulunmaktadır. Bu usturlaplar pirinç döküm içerisinde dört yuvarlak levha halindedir. Levhaların alt yüzeylerine geometrik bölgüler, yazı ve rakamlar yazılmıştır. Bütünü bir vidaya bağlıdır. Usturlapların altına teğet olan iç çember üzerinde 12 burcun adı yazılıdır. Bu burçlar şöyledir: 1-Hamel (Koç), 2- Sevr (Boğa), 3- Cevza (İkizler), 4- Seretan (Yengeç), 5- Esed (Aslan), 6- Sümbüle (Başak), 7- Mizân (Terazi), 8- Akrep, 9- Kavis (Yay), 10- Cedî (Oğlak), 11- Delv (Kova), 12- Hût (Balık). Türkiye'deki başka müzelerde de çeşitli usturlaplar yer alır.

UŞAK HALILARI, Selçuklularla birlikte Anadolu'ya gelen, Konya, Karaman, Aksaray gibi şehirlerde yaygınlaşan Türk halı sanatı, geleneksel dokumacılığını Selçuklulardan sonra Beylikler devrinde de sürdürmüş, bu gelenek yeni kompozisyonların da eklenmesiyle, XV. yüzyıl erken Osmanlı halılarının yaratıcısı olmuştur. Bu devirde Ege Bölgesi'ndeki Uşak ve çevresi, Osmanlı halıcılığının merkezi durumuna geçmiştir. Erken Osmanlı halılarında rastladığımız geometrik şema, yerini Uşak halılarında madalyonlara ve zemindeki bitkisel motiflere bırakmış, hayvan figürleri, Uşak halılarının bir tipi olan "kuşlu halılar" da kendini göstermiştir. XVI. yüzyılın ortalarına doğru, madalyonlu Uşak halıları Avrupa pazarlarına da ihraç edildiğinden bu halılar Batı ressamlarının tablolarında da yer almış, Ressam Holbein'in tablolarında çok görüldüğü için, Batı'da (Holbein tipi Türk halıları) olarak da tanınmıştır. Madalyonlu Uşak halılarında,

madalyonlar, orta eksen üzerinde yer alır. Çoğunlukla yuvarlaktır. Bazılarında bu madalyonlar boyuna, bazen de enine oval şekil alır. Madalyonlar rumî motiflerle doldurulmuştur. Madalyonların uçları salbeklerle sonuçlanır.

Uşak Halısı. Osmanlı, XVIII. yy. (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

Çevresinde bazen çintemaniler, yaprak, çiçek ve kıvrım dallar vardır. Açık kırmızı ve maviler ana renklerdir. Bordürlerde, tabiî renk beyaz kullanılmış, sarı, yer yer kompozisyonu süslemiştir. Uşak halılarının ikinci grubu "yıldız" olanlarıdır. Sekiz köşeli yıldız grupları bir sıra içerisinde yüzeye dağılır. Zemin kırmızı ise yıldızlar mavidir. Bu tür halılar, XVII. yüzyılın sonuna kadar üslûbunu korumuştur. Kuşlu ve çimtemani dolgulu, bordürleri Çin bulutları ve stilize dragon motifli Uşak halıları bir başka grubu oluşturur. Bu tür Uşak halıları çok büyük boyutlarda İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, Konya Mevlâna ve New York Metropolitan müzelerinde seçkin örnekleriyle görülür. Uşak halısı örnekleri, dünyadaki elliye yakın müzede yer alır. (Bu konuda, Mehmet Önder'in Yurtdışı Müzelerinde Türk Eserleri, adlı 1983'te yayınlanmış kitabına bakınız). İstanbul Sultanahmed Halı ve Kilim, Ankara Etnografya müzelerinde de toplu olarak Uşak halısı örnekleri görülebilir.

ÜÇETEK, Önü açık, yanları yırtmaçlı kadın elbisesi. Kutnî, alaca gibi dokumalardan dikildiği gibi, kadife üzerine sırma işlemeli üçetek bindallılar da vardır.

ÜNVER A. SÜHEYL (Ord. Prof. Dr.), (1897-1986) Tanınmış bilgin, sanat ve kültür adamı, araştırıcı, hoca. İstanbul Tıbbiyesi'nden mezun olduktan sonra deontoloji dalında uzmanlaştı. 2 yıl Paris'te eğitimini tamamladı. Yurda döndükten sonra İstanbul Tıp Fakültesi'nde doçent, prof. ord., olarak görev yaptı. Bu görevinin dışında Türk resmi, Türk süsleme sanatlarında araştırmaları ve hocalığı ile tanındı. Öğrenciler yetiştirdi. Kitaplar, risaleler, makale ve incelemelerinin sayısı iki bini aşar. Çok zengin arşivi Türk Tarih Kurumu ve Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsü'nde ve kızı Gülbün Mesara'dadır.

ÜSKÜDARÎ ALİ, Tanınmış Türk tezhip sanatçısı. XVIII. yüzyılda yaşamış, geleneksel Türk tezhip sanatı ve kitap süslemeciliğinde yeni bir dönem başlatmıştır. Üsküdarî Ali, klâsik süslemeciliğe bağlılığı yanında, Lâle Devri'nin üslûbu olan natüralist çiçekleri de kullanmıştır. Çoğu zaman klâsik bir motif içerisine tek çiçek veya bir buket yerleştirmiş, çevresini hatayî, penç, helezon kıvrım ve dallarla bezemiştir. Kitap süslemeciliğinin yanında yazı çekmeceleri, kalemdanlar da süslemiştir. Onun Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri

Müzesi ve Ekrem Hakkı Ayverdi Koleksiyonu'nda seçkin eserleri vardır.

ÜSKÜF, Genellikle yeniçerilerin giydiği, börke benzer keçe külâh. Başa giyilen kısmı, dört parmak eninde sırma işlemelidir. Üsküfün tepesi geriye sarkar. Üsküfü yeniçerilerle birlikte subaşılar, padişahın yanında bulunan solaklar, yeniçeri ağası ve başçavuşlar da giymiştir. Ön yüzüne, rütbelere göre, balıkçıl ve turna telekleri takılır. Mehter takımında görevlilerin çoğu üsküf giyer.

ÜSKÜRE, Ağız kısmı yayvan, bakır tas. Dış yüzeyi kazıma desenlerle süslü kalaylı üskürelere "düğün tası" da denir.

ÜZENGİ, Eğerin iki yanında asılı, hayvana binerken ayakla üzerine basılan, tabanı düz, üzeri kulplu demir basamak. Kayışlarla eğere tutturulan üzengiler, biniş takımının (eğer, gem, kolan, dizgin) süslü parçalarından biridir. Topkapı Sarayı'nda padişahlara mahsus, altın-gümüş üzengiler bulunmaktadır.

ÜZERLİK, Genellikle Anadolu köy evlerinde asılı, bir tür nazarlık. Üzerlikotu bitkisinin yuvarlak, boncuk gibi tohumları, yaş iken ipliklere dizilir. Sonra bu diziler ağaç çubuk ya da kamış eksene geçirilerek örülür. Üçgen örgülerin altı saçak olarak bırakılır. Örgülere boncuk, ayna parçaları, renkli kurdeleler eklenir. Duvarlara asılır. Üzerliğin asılı bulunduğu yeri kötü nazarlardan koruduğu inancı, çok eskiden beri vardır.

V

VAKFİYE, Yapılan vakfın şartlarını gösteren vakıf senedi. Arşivler ve müzelerde, hatta kişilerin ellerinde bulunan vakfiyeler, genellikle Osmanlı devrine aittir. Vakfiyeler tomar halinde sarılı kalın kâğıtlara, çoğunlukla divânî yazı ile yazılmıştır. Tarihî belge değeri olmakla birlikte, yazısı tuğra ve süslemeleri yönünden sanat değerleri de vardır.

Hürrem Sultan adına düzenlenen 1540 tarihli bir Vakfiye (İstanbul-Türk ve İslâm Eserleri Müzesi)

VAN KİLİMLERİ, Van'da köklü bir geçmişi olan kilim sanatı Kaşaran Herkisuvar ve Jirki aşiretlerinin kilimleri ile ünlüdür.

Türk halı ve kilim sanatındaki zengin kaynaklı motif ve desenlerin tarihsel bir geçmişi vardır. Düz dokuma yaygılardan kilim, günümüze eski inançları, dilekleri, yaşanan mutluluk ve acıları motifler ile yansıtmaktadır.

Anadolu Tanrıçalarından Kibele'ye kadar uzanan elibelinde motifi aşk, kısmet ve mutluluğu anlatır.

Sevinç, sevgi, bereket ve üremeyi simgeleyen çift kuşlar, kutsallık, bereket, bolluk ve kahramanlık simgeleyen koç boynuzu, kurtların saldırılarından korunma inancıyla kullanılan kurt izi (kurtağzı) motifleri, Van Jirki kilimlerinde çok görülür.

Van ve Hakkâri'de görülen bu kilimler evliliği simgelerken, malı ve canı koruduğuna inanılan Fatma Ana Eli motifinin madolyon gibi kullanıldığı bilinir.

Nazardan korunmak için kullanılan kem göz motifi ile sonsuzluğu simgeleyen çengel motifleri de Van kilimlerinde sıkça görülür.

Bordo, beyaz-lâcivert ve kahverengi renklerin hakim olduğu Jirki kilimlerinde bugün farklı renk tonları da kullanılmaktadır.

VAV, Hattatların yazıda ustalıklarını göstermek için (vav) harfleriyle düzenledikleri yazı istifi. Levhalara yazıldığı gibi cami duvarlarına da çekilmiştir.

VAZO, Genellikle içerisine çiçek yerleştirilen çeşitli biçim ve büyüklükteki süslü kap. İlkçağların tarih öncesi devirlerinden bu yana taştan, pişmiş topraktan hemen her yerde ve her kültürde yapılmış ve süslenmiştir. Anadolu İlkçağ medeniyetlerinde pişmiş topraktan üzeri boya desenleriyle süslü, içerisine

Bir Vav istifi

kutsal su doldurulan âyin vazoları, Helenistik ve Roma devirlerinin pişmiş toprak, taş ve madenden yapılan figürlü vazoları Türkiye'deki arkeoloji müzelerinde çeşitli örnekleriyle zengin koleksiyonlar meydana getirir. Osmanlı sanatında XVI. yüzyıldan itibaren İznik, daha sonra Kütahya'da yapılan çini vazolar müzeler ve koleksiyonlarda örnekleriyle yer alır. Çin, Japon ve Kore porselenleri arasında vazo işleri, başlı başına bir sanat dalı olarak gelişmiştir. Ortaçağ Avrupa sanatında seramik, cam ve madenî vazolar dekoratif olarak mobilyanın yanında yer almıştır. Türkiye'de XIX. yüzyılda Beykoz camları ve daha sonraki yıldız porselenleri arasında da sanat değeri üstün vazolar görülmektedir.

Fayans Vazo. XVIII. yy. (Hamburg Elsanatları Müzesi)

VEFK, Pirinç, demir gibi madenlerden muska ve nazarlık. Vefklerin üzerinde dualar, tılsım işaretleri kazılıdır. Üç, altı köşeli, el şeklinde, yuvarlak mühür gibi olanları kâğıt üzerine basılarak muska yapılır.

VENÜS, Roma mitolojisinde Aşk ve Güzellik Tanrıçası. Romalı sanatçılar Afrodit'i örnek alarak çeşitli heykellerini yapmışlardır. Rönesans'la birlikte Avrupalı heykeltıraş ve ressamlar, klâsik Roma Venüs'lerini örnek alarak yeni eserler meydana getirmişlerdir. Avrupa müzelerinde çeşitli Venüs heykelleri vardır. Bunlar arasında Paris'teki Louvre Müzesi'nde yer alan Milo Venüs'ü çok tanınmıştır. Türkiye müzelerinde de mermer, pişmiş toprak ve madenden Venüs heykelleri görülür.

Milo Venüsü. M.Ö. II. yy. (Paris Louvre Müzesi)

VİTRAY, Renkli cam parçalarının kurşun ve alçı bölmelerle birleştirilmesiyle yapılan pencere. Vitray, Batı'da İlkçağlarda bilinmekle birlikte Hıristiyanlığın yayılması ile özellikle kiliselerde yer almış, Ortaçağda Batı'da bir sanat dalı olarak gelişmiştir. Türk mimarisinde vitray petek cam ve alçı pencereler olarak görülür.

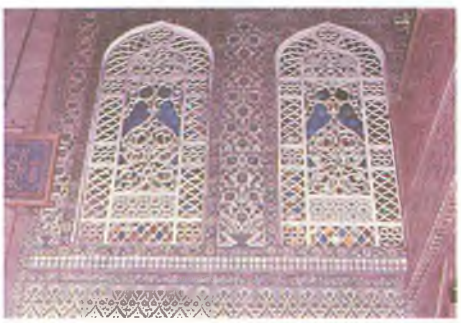

İstanbul-Sultanahmet Camii Vitrayları

VİTRİN, Camlı eşya dolabı. Mobilya arasında veya mobilya üslûbunda yer alır. Ampir, Barok, Rokoko, Art-noueaux üslûbunda vitrinler genellikle Avrupa kaynaklıdır. Türk sanatında "camekân" olarak adlandırılan vitrinler, daha sade ve gösterişsizdir.

VİYOLONSEL, Keman türünden dört telli saz. XV. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar kullanılan viyoladan sonra viyolonsel daha yaygınlaşmıştır. Yere dayanan ve bacaklar arasında, yayla çalınan viyolonselin sanatlı yapılanları, Avrupa müzelerinin müzik aletleri bölümünde görülür.

Y

YABA, Harman savurmada kullanılan çift ya da 3-5 dişli çatala benzer, tahtadan yapılan yassı tarım aracı. Eski Türkçe'de tane anlamına gelen yuvadan gelir. Uzun sapı ağaçtandır.

YAĞCIBEDİR HALILARI, Bergama yakınlarındaki Yağcıbedir Kasabası'nda dokunan, saf yün ve kökboya halılar. Yağcıbedir'de XVII. yüzyıldan beri halı dokuma geleneği devam etmekte, halılarda kırmızı ve mavi renkler daha çok kullanılmaktadır. Yan yana bordürlerin (kenar sularının) çerçevelediği dikdörtgen zemin, simetrik çiçek desenleri, stilize püskül, kuş ve hayat ağacı motifleriyle dolguludur.

Yağcıbedir Halısı.
(Kemal Milaslı Koleksiyonu)

YAĞLIK, Büyük mendil çevre. Genellikle gergef ve kasnaklarda bir veya iki köşesi ipek sırma ile işlenmiştir. Yağlıklar el mendili olarak kullanıldığı gibi, peçete ve el sileceği olarak da kullanılmıştır.

YAHYALI HALILARI, Kayseri'ye bağlı Yahyalı'da geleneksel halı dokumacılığının simetrik, altıgen göbekli ve çift mihraplı halıları. Çiçek dolgulu bordürleri ve yine çiçek dolgulu mihrap kemeri, üçgen köşeleriyle kitap cildine benzer Yahyalı halılarında genellikle kırmızı, mavi, sarı, lâcivert renkler kullanılmaktadır.

YAKUT, Kırmızı, pembe, erguvan renginde değerli taş. En değerlileri "Doğu Yakutu" adıyla Birmanya'da, Tibet'te ve Hindistan'da bulunur. Koyu kırmızı renkte, elmas gibi çok sert olan bu yakutlar kadın süs takılarında, maden, ahşap, deri süslemeciliğinde, erkek ve kadın yüzük kaşlarında kullanılır. Pembe Bohemya yakutu, Brezilya ve Sibirya yakutu, sarı renkli gümüş yakutu gibi türleri vardır.

YAKUT EL-MUSTA'SİMÎ (HATTAT), Abbasî devrinin tanınmış hattatı. Son Abbasî Halifesi Musta'simî'nin köleleri arasında iken hat sanatındaki başarısı ile dikkati çekmiş ve azat edilmiştir. Hattat Yakut el-Musta'simî sülüs ve nesih yazı çeşitine kendine özgü bir üslûp kazandırarak bu yazılarla pek çok

Kuran yazmıştır. Hattatların kutbu sayılan Yakut, daha sonra Türk hattatlarına da örnek olmuştur. 1238 yılında Bağdat'ta ölmüştür. Yakut'un İstanbul Topkapı Sarayı, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, Konya Mevlâna Müzesi ve daha başka müzelerde, yazma eser kütüphanelerinde, özel koleksiyonlarda yazdığı Kuran'lar vardır.

YANAK DÖVEN, Anadolu kadın takılarında başlığa (tepeliğe) bağlı, yanaklar üzerine sarkan penes, zincirli boncuklarla süslü askı. Genellikle "telkârî" işçilikte yapılır. Baş hareket ettikçe yanaklara vuruşlar yapar.

YAPRAK YAZI, Genellikle dut ve asma yaprağının üzerine yazılan bir tür yazı. Yaprağın derisi ve ayrıca damarları bırakılarak, yazıya göre derisinin soyulması ile meydana gelir. İki cam arasında bulunan yaprak yazılar saydam bir görüntü verirler. Başta Türk ve İslâm Eserleri ve Konya Mevlâna Müzesi olmak üzere müzeler ve koleksiyonlarda örnekleri görülür.

Yaprak yazılar

YASTIK YÜZÜ, Divan ve yatak yastıklarının yüzlerine geçirilen işlemeli örtü. İçerisine yastığın yerleştirildiği torba biçiminde dikilenlerine "yastık kılıfı" denir. Yastık yüzleri kullanıldığı yere göre, altın, gümüş kılaptan ve ibrişim ipliklerle işlenir.

YAŞMAK, Kadınların başlarına örttükleri ince örtü. Kenarları oya ve pullarla süslü yaşmaklar feracenin üzerinden omuzlara sarkıtıldığı gibi, boyna da sarılmıştır.

YATAĞAN, Uzun, iki yanı keskin, kabzasından ucuna doğru hafif bir kavis çizen kılıç. Genellikle Osmanlı ordusunda yeniçerilerin kullandığı bir silâh olmuştur. Silâh müzeleri ve koleksiyonlarda, kabzaları ve kınları gümüş savatlı, altın-gümüş kakmalı yatağanlar görülür.

YAY, ,İki ucu arasına ip gerilmiş, ok atmaya yarayan, ağaç veya madenî alet. Yay okla birlikte insanlığın en eski silâhı olmuştur. Tarih boyunca bütün kavimler kullanmıştır. Türklerde okla birlikte yayın da ayrı bir önemi vardır. Osmanlılarda en sağlam ve kullanışlı yaylar kızılcık ve akağaçlardan yapılmıştır. Yayın gergin ipine kiriş, ortasında okun yerleştiği kemik ve boynuzdan yapılan yatağına yüksük denir.

YAYGI, Yatak ve herhangi bir eşyanın üzerine serilen örtü. İpek, keten, pamuk gibi dokumalardan, zemini altın tel sırma ve gümüş kılaptanlar veya ibrişim ipliklerle işlemeli olanları vardır. Kullanıldıkları yere göre divân, yastık, yatak yaygıları gibi adlar alır. Bu tür işlemelere "nihâlî" de denir.

YAZI, (Bak: Hat Sanatı)

YAZI ÇEKMECESİ, Yazı takımının içinde bulunduğu işlemeli küçük

çekmece. Ahşap üzerine sedef ve fildişi kakma süslemeli olanları bulunduğu gibi, ahşap üzerine boya ile kalemişi ya da lâke tekniği ile süslenenleri vardır. Çekmecenin içi çoğu kez kadife veya çuha kaplıdır. Yerleştirilecek eşyalara göre gözleri bulunur.

YAZIHANE, Yazı yazmak için özel olarak yapılan konsol biçiminde bir mobilya türü. Önünde bir yazı tablası, tablanın altında kâğıt, zarf ve yazı takımı çekmeceleri vardır. Yazıhanenin duvara yaslanan üst bölümünde yine çekmeceler yer alır. Yazıhaneler, dönemlerinin mobilya üslûplarına göre, diğer mobilyalarla uyum içinde yapılmışlardır. Türkiye'de XIX. yüzyıl başlarında saray ve konaklara yazıhane kullanımı girmiş, çoğu Avrupa'dan ithal edilmiştir. Türkiye'de yapılan yazıhaneler genellikle sert ağaçlardan sedef ve fildişi kakmalı olarak yapılmış, kalemişi ya da lâke süslü olanları da görülmüştür.

YAZMA KİTAPLAR, (Bak: Elyazması Kitaplar)

YAZI-RESİM, Türk hat (yazı) sanatında dekoratif anlayışla düzenlenen resimli yazı istifleri. Türk sanatında canlı resim yapmanın yasak olmasına karşın kimi hattatlar insan, insan başı, aslan, kuş biçiminde yazı istifleri düzenlemişlerdir. Cami, yelkenli, kayık, sikke (Mevlevî külâhı) biçiminde de yazı istifleri vardır. Bu tür yazılar, genellikle levha halinde duvarlara asılmışlardır.

YAZI TAKIMI, Bir hattat için gerekli bütün araçları içinde toplayan yazı takımlarının esasını; çeşitli renkteki mürekkepler için hokkalar, rıhdan, süngerlik ve mürekkebi sulandırmak için ufak bir su ibriği ile bunların içinde taşındığı tepsi teşkil eder. Çeşitli

Yazı takımı

madenlerden, seramik veya yarı kıymetli taşlardan yapılmış örnekleri vardır.

Yazı takımlarının içinde bulunması gereken diğer araçlar; kalem, kalemtıraş, makta, makas ve mührelerdir.

Kalemler, özellikle kamıştan yapılır. Büyük yazılar için ise tahtadan yapılmış özel kalemler kullanılır. Sergide birçok örneği görülen kalemtıraşlar ise, çeşitli cinsteki kamışların uçlarını istenilen biçime sokmak için kullanılan bir cins bıçaktır. Sap kısımları fildişi, mercan, sedef, çeşitli cinste ağaç veya üzeri altın yaldız dekorlu madenden yapılmıştır. Değişik şekilde süslenen bu aletlerin, kalemi açacak olan çelik kısmında, yapan ustanın adını okumak mümkündür. Kalemtıraşların bıçak kısımlarının altın veya gümüş kakma tezyinatlı olanları da vardır.

Yazı araçları arasında önemli bir yer tutan maktaların çoğu fildişinden yapılmıştır ve bunlar ince bir işçilik gösterirler. Sedef ve madenden yapılmış olanları da vardır. Üzerlerinde açılan kamış kalemin uçlarının kesildiği (düzeltildiği) bu araçlar, genellikle 10-20 cm. uzunlukta, 2-3 cm. enindedirler, uçlarında da kalemin ucunun kesilmesi için oyuklar vardır. Kâğıt makasları ise, tabaka halindeki kâğıtların istenilen ebatta kesilebilmesi için her yazı takımında bulunması gereken araçlardandır. Kâğıt makaslarının ağız kısımları uzun ve iç kısımları kâğıdı çabuk kavraması için oyuk olarak özel şekilde yapılmışlardır. Yazı sanatına verilen önem, bu makasların da özel bir itina ile hazırlandıklarını göstermektedir. Çoğu altın kakma süslemelidir. Tutacak kısımlarına ise çeşitli formların verildiği görülür.

YAZMA-YAZMACILIK, Pamuklu bezler üzerine elle yapılan veya ahşap kalıplarla basılan renkli süsleme. Kumaş üzerine renkli boyalarla süsleme tekniğinin tarihi, İlkçağlara kadar uzamakla birlikte, yazma sanatı, Anadolu'da kendine özgü bir teknik ve desen üslûbu içinde gelişmiş, başta Tokat olmak üzere, Kastamonu, Zile, Diyarbakır, Amasra gibi şehir ve kasabalarda, ayrıca İstanbul'da (Kandilli) geleneksel bir el sanatı olarak gelişmiştir. Bez üzerine elle çizilen desenlerin fırça ile renklendirilmesine "kalem işi yazma" denir. Bu tür yazmalar daha çok Kandilli ve Üsküdar'da yapılmıştır. Çok zor ve zaman alan kalemişi yazmacılığın dışında "basılı yazmalar" daha yaygın hale gelmiştir. Bu tür yazma sanatında ağaç basma kalıplar kullanılmaktadır. Düzgün yüzeyli, sert ağaç levhalar üzerine damga vurur gibi uygulanmıştır. Beyaz bez üzerine değişik renkte uygulanan baskı çeşitine "elvan", kalıpla basılan tek renk desenlerin ayrıca fırça ile boyanmasına "kalıp-kalem", tek tip siyah baskıya "kara kalem" adı verilmiştir. Bir de, bez üzerine renkli baskılar yapıldıktan sonra, desenlerin üzeri balmumu ile kapatılıp bezin istenilen renkte boyaya batırılması ile yapılan yazmalar vardır ki, buna "daldırma yazma" denilmektedir. Bu teknikte desenlerin dışında kalan beyaz yüzeyler de renklendirilmiş olmaktadır. Yazma işçiliği ile yastık ve yorgan yüzleri, seccade, bohça, başörtüsü, önlük, yemeni, peşkir, mendil, yağlık, sofra altı, çember, yaşmak gibi süslü kumaşlar yapılmıştır. Yazmalar üzerinde, çiçek, yaprak ve meyve motifleri, gülbezekler, madalyonlar görülür. Yazmacılık bugün

Tokat'ta bazı şehir ve kasabalarda, az da olsa sürdürülmektedir.

YELDİRME, Osmanlı dönemi şehir kadınları giyiminde yer alan, önden bele kadar düğmeli, ince kumaşlardan dikilen bir üst giyim. Eşarbı andıran işlemeli, baş üzerine örtülüp, çene altında düğümlenen, bele kadar sarkan hafif dokumalara da yeldirme denmiştir.

YELPAZE, Özellikle kadınların serinlemek için kullandıkları katlanabilir alet. İlk ve Ortaçağlarda tavuskuşu tüylerinden, parşömenlerden süslü yelpazeler yapıldığı bilinir. XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da, kenarı dantelli kâğıt yelpazeler kullanılmaya başlanmıştır. Sapları altın, gümüş ve değerli taşlarla süslü yelpazeler yapıldığı gibi, fildişi sedef oymalı, devekuşu tüylü, ipek örgülü yelpazeler de yapılmış, bunlar motiflerle süslenmiştir. Çin ve Japon yelpazeleri de çok tanınmıştır.

YEŞİM, Açık yeşil ve pembe renkli işlenebilir, değerli taş. İlkçağlardan beri süs takılarında, heykelcilik, küçük kaplar yapımında kullanılmıştır. Yeşim taşının bazı hastalıkları ve kötü ruhları uzaklaştırdığı inancı ile, birçok kavim yeşime ayrıca bir kutsallık vermiş, yeşimden hayvan figürlü nazarlıklar yapmışlardır. Türk sanatında yeşim, süs takılarında, eşya süslemeciliğinde tespihlerde, hokka, fincan, kâse yapımında kullanılmıştır.

YEMENİ, Anadolu'da kadınların başlarına bağladıkları çiçek desenli tülbent. Eskiden Yemen'de yapıldığı için "Yemenî" adını almıştır. Desenleri yazmaya benzer biçimde ağaç kalıplarla basılmıştır. Genellikle kenarları çiçek oyaları ile süslenir.

YILDIZ PORSELENLERİ, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülmecid, 1845 yılında İstanbul'da bir porselen imalâthanesi kurmuşsa da, bu imalâthane verimli olmamış, Sultan Abdülhamid II (1876-1909) Yıldız Sarayı bünyesinde, 1894 yılında bir porselen fabrikası kurmuş, bu fabrikada yapılan porselenler "Yıldız Porselenleri" olarak tanınmıştır. Hüseyin Zekaî Paşa, Mustafa Vasfi Paşa, Osman Nuri Paşa gibi asker

Yıldız Porselen Vazo

ressamların, ayrıca ressam Hoca Ali Rıza, ressam Halit Naci, hatta İtalyan ressam Fausto Zonaro'nun desinatör olarak görev aldığı Yıldız Porselen Fabrikası kapanıncaya kadar (1909), vazo, çay ve kahve takımı, tepsi, yemek takımı, gülâbdan, yazı takımı, sürahi gibi pek çok evanî üretmiştir. Natürel çiçek desenleri ve İstanbul manzaraları ile süslü çok renkli ve yaldızlı porselenler üzerinde, amblem olarak "ay-yıldız" görülmektedir. Bazı porselenlerin üzerinde desinatörün de adı yazılır. İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde, başta Dolmabahçe olmak üzere öteki saray ve

köşklerde, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde, İstanbul Belediyesi Müzesi ve özel müzelerde, özel koleksiyonlarda yıldız porselenlerinden örnekler yer alır.

YILDIZTAŞI, Işık altında parlayan, kırmızımsı sarı renkte kuvars çeşiti. Yıldıztaşından tespih ve ağızlıklar yapıldığı gibi, kuyumculukta süslemede de kullanılmıştır.

YONTMA TAŞ ÇAĞI (PALEOLİTİK ÇAĞ) ESERLERİ, Tarih öncesi (Prehistorik) çağlar içinde en eskisi ve en uzun sürenidir. Bu çağın insanı madeni tanımamış, bütün araçlarını taştan, ağaçtan, kemikten yapmıştır. Mağaralarda, taş kovuklarında toplu olarak yaşayan bu çağın insanları avcılıkla geçinmektedir. Av hayvanlarını kolayca yakalayabilmek veya tehlikelerinden korunmak için bir çeşit sihir olarak mağaralara resimlerini çizmişlerdir. Bu çağ, Alt, Orta, Üst Paleolitik olmak üzere üçe ayrılır. Bu çağ Anadolu'da en az ikiyüzbin öncesinden başlamaktadır. Bu çağın en seçkin eserleri Antalya yakınlarındaki Karain Mağarası'nda bulunmuştur. İstanbul, Antalya arkeoloji müzelerinde, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde seçkin örnekleri sergilenmektedir.

YORGAN YÜZÜ, Pamuk ve yün yorganın dış yüzeyine geçirilen işlemeli yüz. Atlas, canfes, jarse gibi ince kumaşlar gergeflerde ibrişim ve sırma ipliklerle işlenir. Yorgan yüzleri, elişi sanatında önemli bir yer tutar. Etnografya müzelerinde örneklerine rastlanır.

YÜKSÜK, Dikiş dikenlerin, parmağını iğneden korumak için parmak ucuna taktıkları mahfaza. İlkçağlardan beri kullanılır. Bronzdan, kemikten, fildişinden yapılanları vardır. Yüzeyi girintili-çıkıntılı taşlarla süslü, altın-gümüş yüksükler müzeler ve koleksiyonlarda yer alır.

YÜRÜK KİLİMLERİ, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaylak ve kışlaklarda oba kuran, konar-göçer (göçebe) veya yerleşik Oğuz Boyları'ndan Türkmen Oymakları'nın dokuduğu, bölge özellikli kilimler. Yürükler Avşar, Bayat, Kayı, Kınık, Bayındır, Beydili, Çepni, Dodurga, Yazır, Karaevli, Karkın, Yüreğir vb. gibi boy adları ile tanınır. Genellikle hayvancılıkla, orman bölgelerinde tahtacılıkla geçinen Yürükler el tezgâhlarında kilimler, halı, çuval, heybe, bez dokuyarak kendi ihtiyaçlarını giderdikleri gibi satışını yaparak yan gelir

Yürük Kilim

de sağlamışlardır. Yürük kilimleri bitkisel boyaları, çarpıcı renkleri, bölgelere özgü sert çizgili, hareketli desenleri ve sık dokunuşları ile ün yapmıştır. Bunlardan Adana (Karatepe, İçel, Mut, Silifke), Doğu ve Batı Anadolu Yürükleri'nin dokuduğu kilimler, halı-kilim piyasasında en çok tutunanlar arasındadır.

YÜSRÜ, Siyah renkli bir ağaç türü. Yüsrü ağacının kökü tornalarda yuvarlak taneler haline getirilerek tespih yapımında kullanılır. Yüsrü tespihler parlaklığı ile tanınır.

YÜZÜK, Parmağa takılan madenî halka. Yüzük halkası üzerinde genellikle değerli taşların oturduğu "kaş" denilen bir çıkıntı vardır. İlkçağlardan beri altın, gümüş, bronz, bakır, demir gibi madenlerden yüzükler kullanılmıştır. Roma devrinde değerli taşlardan yapılan yüzük kaşları üzerinde, Tanrı, Tanrıça figürleri, yazılar görülür. Türklerde yüzük kaşları mühür olarak da kullanılmıştır. Doğrudan taşların oyulması ile yapılan yüzükler de vardır.

Z

ZAR, Tavla ve daha başka oyunlarda kullanılan kemik, fildişi, plastikten yapılmış, altı yüzlü, her yüzünde birden altıya kadar nokta bulunan küçük küp. Zarın ilk önce, Truvalılar tarafından bulunduğu, Odysseia'da Oidipus'un sarayı önünde, Truvalı komutanların zar atarak vakit geçirdikleri ifade edilir. Ortaçağlarda zar sert ağaçlardan, mermer ve kemikten yapılır ve oynanırdı. Avrupa'da kumar oyunlarının başlıca aracıdır. Doğu ülkelerinde oynanan tavla oyununun da başlıca aracı olmuştur. Çok süslü yapılanlarına, altınla noktalananlarına antika pazarlarında rastlanır.

ZAYİÇE, Astrolojide, yıldızların belirli bir zamandaki yerlerini ve durumlarını gösteren çizelge. Müneccimlerin (yıldız ilmiyle uğraşanların) ve falcıların düzenledikleri zayiçelerle, uğurlu günler, zaferler, felaketler, hastalıklar, birtakım harf, rakam ve işaretlerle belirlenir. Zayiçesini isteyen kişi ona göre hareket eder. Geometrik çizgiler, cetveller harfler ve rakamlarla donatılmış, levha şeklinde tezhipli zayiçeler düzenlenmiştir. Bunların antika ve sanatsal değeri olanlarına bazı eski eser koleksiyonlarında rastlanılır.

ZEBERCET, Sarımtırak yeşil renkte billurlaşmış değerli taş. Ham zümrüt. Süs takılarında, tespih ve mühür yapımında çok kullanılır.

ZEMZEM İBRİĞİ, Hacca gidenlerin zemzem suyu doldurdukları, madenî süslü küçük ibrik. İstanbul işi olanları, altın ve gümüş plakalarla süslüdür.

ZEMZEMLİK, Kâbe'yi ziyaret eden hacıların, hac dönüşü getirdikleri zemzem suyunun ikram edildiği yüksük şeklindeki küçük, madenî, cam veya porselen fincanlar ile tepsisi. Zemzemlikler, yapıldığı maddenin cinsine göre çok süslüdür. Altın, gümüş zemzemlikler de vardır.

Tombak Zemzemlik

ZENBUREK, Orduda genellikle deve sırtında taşınan küçük top. Osmanlı silâhları arasında hayvan sırtında taşınabilirliği olduğu için çok kullanılmıştır. İstanbul Askerî Müze'de örnekleri vardır.

ZENCEREK, Genellikle kaytan örtüsü biçiminde kenar suyu (bordür) motifidir. Selçuklu taş, ağaç, maden, kitap

süslemeciliğinde çeşitli örnekleriyle yer almış, Beylikler ve Osmanlı devrinde de çok kullanılmıştır. Zincir motifi de denir. Cilt sanatında, tezhipte, süslenmiş panoların kapak ve sayfaların çerçevesini meydana getirir.

ZERBAFT, Altın tellerle dokunan bir Türk kumaşı. Bursa ve İstanbul tezgâhlarında dokunan zerbaftın çözgüsü ipek, atkı ve desenleri altın veya altın karışımı gümüş sırmalıdır. Çok değerli olduğu için ancak Osmanlı saray ve konaklarında, kadınların cepken ve entari gibi dış giyimlerinde kullanılmıştır.

ZERDÜZ, Sırma ve altın, gümüş gilâpdanlarla işlenen kumaş. Sırma işleyenlere de "zerdûzan" adı verilir.

ZEREFŞAN, Altın saçan demektir. Kitap ve cilt süsleme sanatında altın bezeme. Tezhip sanatında toz yahut yaprak altını motif ve cetvellere uygulama, serpme altın veya yaldız da denir.

ZERENDÜST, Tezhip ve minyatür yapılacak kâğıtlara, sıvama olarak altın sürme. Nakış, bunun üzerine yapılır.

ZERVARAK, Kimi yazma eserlerde, kâğıtların üzerine çok ince "altın serpme" yapılmış olduğu görülür. Zervarak yapmak için, bir fincanın içine biraz altın tozu dökülür ve birkaç tane nohut konur. Sonra ağzına bir tülbent gerilir. Altın serpme yapılacak kâğıdın üstüne ince bir zamk sürüldükten sonra, fincan kâğıdın üzerinde sallanır. Tülbentin deliklerinden dökülen altın zerreler kâğıda yapışır. Zengin bir görünüm meydana gelir.

ZEUS, Mitolojide Tanrıların başı. Evrene ve dünyaya hükmettiğine inanılır. Adına çeşitli yerlerde tapınaklar yaptırılmış, heykelleri dikilmiştir. Sakallı ve ihtişamlı Zeus tipi, birçok kabartmada, fresk ve boya resimlerde de görülür. Avrupa, ABD ve Türkiye arkeoloji müzelerinde Zeus heykelleri ve kabartmaları yer alır.

ZEVRAKÇE, Küçük kayık veya sandal. Saraylar için çok süslü yapılır. Gövdesi oymalarla, içerisi kumaş ve sırmalarla süslenir. Padişahların bindikleri zevrakçelere "zevrak-ı Hûmayun" denir. İstanbul-Deniz Müzesi'nde örnekleri vardır.

ZIBBA, Mavi atlas üzerine sim ve pul işlemeli, kenarları saçaklı üçgen kuşak. Konya-Sille kadın giyiminde entari üzerine bele sarılır. Zıbbanın bir köşesi kalçanın yarısından yana ve aşağıya sarkar. Zıbba kuşak üzerine gümüş kemer bağlanır.

ZIRH, Savaşlarda, ok, mızrak, kılıç darbelerinden korunmak için giyinilen, demir ve tel levhalarından yapılmış gömlek, miğfer, kolçak, dizlik, boyun, pabuç ve kalkan takımı. İlkçağlarda yapılmaya başlayan zırh, giderek savaşçı bütün kavimlerde yaygınlaşmış, Ortaçağın en önemli korunma silâhı olmuştur. Beden hareketlerini kolaylaştırmak için

Osmanlı Sultanı Murat IV. Zırhı XVII. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi)

zırhlar birbirine teller, hareketli geçmeler halinde bağlanmış, birçok zırh, zincir örgüler olarak yapılmıştır. Ortaçağ şövalyeleri kendileri ile birlikte çoğu zaman atlarına da zırhlar geçirmişlerdir. Özellikle Avrupa müzelerinde saray ve şato galerilerinde çok çeşitli zırhlar sergilenmiştir. İstanbul Askerî Müze ve Topkapı Sarayı Silâh Dairesi'nde de Türk zırhlarından seçkin örnekler yer alır.

ZIPKA, Karadeniz Bölgesi'nde halkın giydiği dar paçalı potur. İç donu üzerine giyilir ve kalçaya sıkıca yapışır. Körüklü ağı bacaklara serbestlik sağlar. Zıpka genellikle şayak adlı dokumadan dikilir.

ZIRNIK, Deri işçiliğinde ve levha süslemesinde kullanılan toprak boya. Aslı arsenik sülfür olan zırnık, arap zamkı ile karıştırılarak sürülür. Zehirlidir.

ZİKİR TESPİHİ, Zikir, Allah adının tekrarlanmasıdır. Bazı İslâmî tarikatlarda (Mevlevîlik, Kadirilik, Rûfailik v.b.) topluca Allah adı, yüksek sesle tekrar edilir. Buna "zikir âyini" denir. Bu âyinlerde, bir daire şeklinde ortaya konan, 999 iri taneli tespih "zikir tespihi" olarak adlandırılır. Tespihin çevresinde daire şeklinde toplanan dervişler, tespihin her tanesinde "Allah" diyerek, elden ele birbirlerine taneleri devrederler.

ZİL, Genellikle tunç ve pirinçten yapılan vurmalı çalgı. Daire şeklinde iki küçük levha olan ziller parmaklara geçirilerek birbirine vurulduğu gibi çalpara denilen büyükleri ortasındaki kayışla ellere geçirilerek çalınır.

ZİLBAHAR, Deri cildin üzerine ezme altınla fırça kullanarak geometrik hatlar çizilmesi, kesişen çizgiler arasına yaldız benekler konulması ile meydana gelen süsleme. 19. yüzyılda çok kullanılan bu cilt süslemesi, çoğu kez cildin bütün yüzeyini kaplar. Kimi ciltlerde altın yerine boya kullanılmıştır.

ZIPKIN, Delici ve yırtıcı bir çeşit mızrak. Sapı genellikle ağaç. 150-200 cm. uzunluktaki sapın ucundaki sivri demir (temren)in sapla birleştiği yerde yukarı aşağı sivri kancaları vardır. İstanbul Askerî Müze'de ve bazı silah koleksiyonlarında görülür.

ZİLLİ MAŞA, İki ya da üç kollu maşaya benzeyen vurmalı bir halk çalgısıdır. Kolların ucunda karşılıklı pirinç ziller bulunur. Zilli maşa bir elle tutulup, öteki elin baş parmağı ile diğer parmakları arasında vurularak çalınır. Zilli maşanın kara demirden sap kısmı zencinin kara boynuna, iki sarı zil ise göze benzetildiğinden, Çankırı taraflarında Ahi sohbetlerinde zilli maşaya Arap da denilmiştir.

ZİLİ (SİLİ), Anadolu'da el tezgâhlarında dokunan cicime benzer sergi. Geniş yüzeyli motifleri ve parlak renkleri ile zili, Orta ve Güneydoğu Anadolu'da genç kızların çeyiz eşyası arasında yer alır.

ZONARO FAUSTO (RESSAM), Tanınmış İtalyan ressam. 1854 yılında Padova'nın Masi kasabasında doğmuş, Roma Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdikten sonra, Venedik, Roma ve Paris'te sergiler açmıştır. 1891 yılında İstanbul'a gelmiş, Boğaziçi tabloları ve Ertuğrul Gemisi tablosuyla sarayın dikkatini çekmiş ve Abdülhamid II'nin saray ressamlığına getirilmiştir. Zonaro, Türk kahramanlıklarını yansıtan

Fatih'in İstanbul'a girişi, Preveze Zaferi, Osmanlı-Yunan Harbi gibi meşhur tablolarının yanında, Boğaziçi'nin güzelliklerini, İstanbul'un tarihî semtlerini, mimarî eserlerini toplum yaşamındaki önemli olayları, saray hayatını konu alan tablolar yapmıştır 1911 yılında Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı açtığı savaş sırasında, Türkiye'deki İtalyan asıllı ressamlarla birlikte Zonaro da yurtdışına çıkarılmış, 1929 yılında San Remo'da ölmüştür. Zonaro'nun Türkiye ile ilgili üçyüze yakın tablosu olduğu sanılmaktadır. Topkapı Sarayı yıldız porselenleri arasında Zonaro'nun yaptığı resimlerle süslü porselenler, Dolmabahçe Sarayı'nda tabloları, özel koleksiyonlarda pek çok resmi bulunmaktadır. Türkiye'de bulunduğu yıllarda bazı resimlerine eski harflerle imzasını atmıştır.

ZURNA, En eski üflemeli halk çalgısıdır. Gövde ve sipsi olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Erik ağacından yapılan gövdenin ayrıca bir de şimşirden yapılma başlık bölümü vardır. Anadolu'da kullanılan zurnaların boyları yaklaşık 25 cm.ile 60 cm. arasında değişir. Ön tarafta 7, arka tarafta 1 perde deliği vardır. Ayrıca zurnanın geniş ağzı (kalak) üzerinde şeytan deliği denen delikler vardır ki zurnacı bu delikleri balmumu ile tıkama ya da açma yoluyla seslerin düzenini sağlar.

Sipsi,sesi çıkarmaya yarayan bir kamış parçasıdır. 5-6 cm. uzunluğundaki madenî ince bir borucuğa eklenerek, ağızlık denen dairesel bir parçayla birlikte başlığa takılır. Zurnanın ses genişliği bir oktav olmasına karşılık, usta sanatçılar bu genişliği daha da artırabilirler.

ZÜLFİKÂR, İslâmın ilk dördüncü halifesi Hz. Ali'ye izafe edilen ucu çatal kılıç. Taberi tarihine göre, Uhut Savaşı sırasında Hz. Ali'nin kılıcı kırılınca Hz.Muhammed ona ucu çatal bir kılıç verir. Hz. Ali bu kılıçla yiğitçe çarpışır. Hz. Muhammed: "Lâ fetâ illâ Ali ve lâ seyfe illâ Zülfikâr" der. Anlamı şöyledir: "Ali'den daha yiğit kişi ve Zülfikâr'dan daha keskin kılıç yoktur". Zamanla İslâm ordularında efsaneleşen zülfikâr, Osmanlılarda ordu sancağına simge olmuş, gücü ve zaferi temsil etmiştir. İstanbul Askerî Müze'de zülfikâr sergilendiği gibi, genellikle İran'da zülfikâr kılıçlar yapılmakta ve satılmaktadır. Konya'da Koyunoğlu Şehir Müzesi'nde de bir zülfikâr vardır.

ZÜMRÜT, Yeşil renkte saydam ve yarı saydam değerli taş. Renksiz, sarı renkte zümrüt çeşitlerine "beril" denir. İlkçağlardan beri tanınan, süslemede ve süs takılarında kullanılan zümrütün insana uğur getirdiğine inanılmaktadır. Doğu zümrütü denilen yeşil zümrüt, elmastan sonra en sert mineraldir.

ZÜMRÜTLÜ HANÇER, İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen dünyaca ünlü hançer. İran Hükümdarı Nadir Şah'ın 1747 yılında Osmanlı Padişahı Sultan Mahmud'a hediye olarak gönderdiği ünlü Keykâvus Tahtı (Nadir Şah Tahtı)'na karşılık iri zümrütlerle bir hançer yaptırılmış, bir elçilik heyetiyle aynı yıl Nadir Şah'a gönderilmiştir. Ne var ki, heyet yarı yolda Nadir Şah'ın öldürüldüğünü öğrenmiş, hançer ve başka hediyelerle birlikte İstanbul'a geri dönmüştür. Bugün Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde yer alan hançer, 35 cm. boyundadır. Kabzanın bir yüzünde

Zümrütlü Hançer. Osmanlı, XVIII. yy. (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi

iri ve temiz üç zümrüt, tepesinde ayrıca zümrütten bir kapağı vardır. Kapağın altında küçük bir saat görülür. Hançerin kabzası, altından yapılan kını sıvama mine ve elmaslarla donatılmıştır. Kının son ucuna, ayrıca yuvarlak bir zümrüt eklenmiştir. 1963 yılında Amerikalıların çevirdiği "Topkapı" filmine konu olan bu hançer, bütün dünyada ün yapmış, taklit modelleri turistik hatıra eşyaları arasında yer almıştır.

ZÜMRÜT-İ ANKA, Simurg da denen bir masal kuşu. Halk masallarında çaresizlere yardıma koşan ve onu sırtına alarak Kaf Dağı'ndan aşıran bir iyilik meleği. İslâm inancına göre, Kaf Dağı'nda oturur. Dağın tepesinde, abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış, köşk gibi bir yuvası vardır. O kadar büyüktür ki uçtuğu zaman hava kararır. Gök gürültüsü gibi sesler çıkarır. Çok parlak tüyleri vardır. İnsanların gözlerini kamaştırır. Renkli kuyruğu çok uzundur. Sallandığı zaman rüzgâr estirir. Şehname başta olmak üzere birçok minyatürde resmi görülür. Masal kitaplarında da resmedilmiştir.

Zümrüt-i Anka (Şehname'den) (İstanbul-Topkapı Sarayı Müzesi, H. 1480)

هو

Bu kitabın yazarı, uzun yıllar Müze Müdürü, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü, Kültür Müsteşarı olarak devlete hizmet vermiş bir sanat tarihçisidir. Daha çok, Türkiye'deki antika piyasasına, Türkiye müzelerindeki eski eserlere dönük bir kılavuza gereksinme olduğunu görmüş, bu kitabı hazırlamıştır. Bine yakın maddenin yer aldığı bu kılavuz, Türkiye İş Bankası'nın bir kültür hizmeti olarak elinizdedir.

ISBN 975-458-069-3

OTM 11204602